

પારિભાષિક શબ્દકોશ

— પૂર્વાર્ધ પૃ. ૧ થી ૧૧૨ —

A - L

કર્તા,
વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ

The success and enduring influence of any systematic construction of truth, be it secular or sacred, depend as much upon an exact terminology, as upon close and deep thinking itself. Indeed, unless the results to which the human mind arrives are plainly stated, and firmly fixed in an exact phraseology, its thinking is to very little purpose in the end.

—Trench: On The Study of Words

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,
ગુજરાત વર્નિક્યુલર સોસાયટી તરફથી
હીરાલાલ ત્રાલોવનદાસ પારેખ, બી. એ.,
આસિ. સેક્રેટરી-અમદાવાદ

આવૃત્તિ ૧ હી
સન ૧૯૩૦

પ્રત ૨૦૦૦
સંવત ૧૯૮૬

કિંમત એક રૂપિયા

હમારા જોવામાં પણ થોડાઘણા ગુજરાતી ગ્રંથો આવ્યા છે, તેથી ગુજરાતી વાકેફ હોયે; તો પણ જરૂરે ગદ્યમાં સંસારનીતિ ભક્તિ યુક્ત સિવાએ બીજી બીજી અને એ જ પ્રકરણમાં અને બીજામાં શાસ્ત્રીય રીતે લખીયે છ; અથવા પ્રૌઢ સંસ્કૃત અંગ્રેજી ઉપરથી યથાસ્થિત (ભાવાર્થ નહિ) ભાષાન્તર કરીયે છ, તે વેળા ગુજરાતી ભાષાના શબ્દની દરિદ્રતાને નામે રડીયે છ. તેનો અનુભવ હમારા વર્ગી વના બીજાને કેમ આવવાનો ? કેહેવા કરતાં કરવું અઘરું છે. અંગ્રેજી કવિઓના વિચાર ને સંસ્કૃત કવિઓના વિચાર જેવા જેવા શબ્દોમાં યોગ્ય સંપૂર્ણ રહેલા છે, તેવા શબ્દો ગુજરાતીમાં મળવા મુશ્કેલ છે.

—નર્મદાશંકર

અંગ્રેજી વિદ્યાના પ્રતાપે આપણા દેશમાં હજારો નવા વિચારોને તથા નવી લાગણીઓને જન્મ આપ્યો છે. તેમનો સમાવેશ સાંકડી ગુજરાતીમાં થઇ શકતો નથી, તેથી તે નિરુપાય થઇ સંસ્કૃત અને ફારસી ભાષાના અણુહદ મેદાનમાં જઈ વિશ્રામકામની યાચના કરે છે.....જેમ જેમ દેશમાં નવા વિચારો અપલ થતા જવાના તેમ તેમ નવા શબ્દો ભાષામાં પ્રવેશ કરતા જવાના.

—નવલરામ

જીવનના સામાન્ય ઉદ્દેશોને ગુજરાતી ભાષા સંતોષી શકે એમ છે, પરંતુ ગુજરાતી પ્રજાનું જીવન જેમ જેમ ઉચ્ચ થતું જાય છે તેમ તેમ ગુજરાતી ભાષા એવો ઉચ્ચ સંતોષ આપવાને અસમર્થ જણાય છે, અને તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, રાજનીતિ, અર્થશાસ્ત્રાદિ નવીન ઊગેલી અને દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતી વિદ્યાઓને તૃપ્ત કરવાને એ તદ્દન અશક્ત નીવડી છે.

—કેશવલાલ ધ્રુવ

ઉપયાગ કર સક.

નિવેદન

લેખકે કહ્યો પણુ ન હોય એવો આવકાર કોઇ કોઇ વાર એના પ્રયાસને મળી જાય છે. આ કોશની પાછળ રહેલો ઇતિહાસ એ વાતની સાક્ષી પૂરે એમ છે. પાંચેક વર્ષ ઉપર આમાંના થોડાક શબ્દો 'વસન્ત'માં પ્રકટ થવા માટે મોકલેલા તે વખતે કોઇને વિચિત્ર લાગે એવા એ સંગ્રહને તેમાં સ્થાન મળશે કે કેમ એ વિશે જ શંકા હતી, એટલે એ જ પ્રકારના શબ્દો અવતરણો આદિ સાથે ભવિષ્યમાં પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવાનો અવસર આવશે એવો તો સ્વપ્ને પણુ ખ્યાલ ક્યાંથી હોય? પણુ સુભાગ્યે, જે દૃષ્ટિએ એ નાનકડો સંગ્રહ તૈયાર કર્યો હતો તે જ દૃષ્ટિએ એને અવલોકનારા વિદ્વાનો મળી આવ્યા. 'વસન્ત'ના ગુણુગ્રાહી તન્ત્રીજીએ એનો સ્વીકાર જ નહિ પણુ સંક્ષિપ્ત છતાં સૂચક નોંધ લખી પુરસ્કાર કર્યો, ને એવા શબ્દો વિસ્તૃત કોશના રૂપમાં પ્રકટ કરવાની આવશ્યકતા જણાવી. બીજા એક વિદ્વાન પત્રકારે પોતાના મિતાક્ષર મનન વડે વાચકવર્ગનું એ શબ્દો પ્રત્યે વિશેષ લક્ષ્ય ખેંચ્યું. ને છેવટે રા. આનન્દશંકરભાઈની સૂચના ઝીલી લઇને આપણી જાણીતી સાહિત્યસંસ્થા ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ આ કોશની રચના કરવાનું કામ સોંપ્યું. આ રીતે આજે જે કોશ પ્રકટ કરવાનો યોગ સાંપડ્યો છે તે 'વસન્ત'વાળા સંચયને મળેલા સત્કારના ફળરૂપ છે, ને તેથી, એ ઉપયોગી નીવડે તો ઉપકાર એ સૌ સત્કાર કરનાર વિદ્વાનો ને સંસ્થાનો માનવાનો છે.

સૌ સમજે છે તેમ તુલના એ વસ્તુની ઇયત્તા જાણવાનું કિંમતી સાધન છે. આપણા પ્રાન્તમાં નવી કેળવણીનો પ્રારંભ થતાં ગુજરાતીને અંગ્રેજી ભાષા સાથે આવી તુલનાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે, ને પરિણામે એની ઇયત્તા જાણતાં કેટલીક બાબતોમાં એની મર્યાદાઓ સૌથી પહેલી જ વાર લક્ષમાં આવી છે. એટલે રાજના કામકાજ માટે અત્યાર સુધી પર્યાપ્ત જાણાયેલી ભાષા શાસ્ત્રીય વ્યવહાર માટે કેટલેક અંશે અપર્યાપ્ત માલૂમ પડી છે, ને અંગ્રેજીદ્વારા પાશ્ચાત્ય સાહિત્યસંસ્કૃતિના સંસર્ગમાં આવતાં જે અનેક વસ્તુઓ, રીતભાતો, સંસ્થાઓ, ભાવનાઓ આદિ નવીન પદાર્થોનો પરિચય થયો છે તેને માટે યથાર્થ પદો તો ગુજરાતીમાં શોધ્યાં પણુ જડતાં નથી. આથી માતૃભાષા પરત્વે તો આપણા મોટા ભાગના શિક્ષિતવર્ગની દશા મૂંગાને સ્વપ્ન થયું હોય એવી ભાસાર બની ગઇ છે. ને તેમાંનો જે નાનો ભાગ આ પરિસ્થિતિથી પર થઇને ભાષાન્તર, સારલેખન કે સ્વતન્ત્ર ચર્ચા વાટે પશ્ચિમનું જ્ઞાન આપણી ભાષામાં ઉતારવા મથે છે તેમના માર્ગમાં આવા પારિભાષિક શબ્દો પડે પડે મોટી મુશ્કેલી ઊભી કરે છે. એટલે કોઈ વ્યક્તિ અંગ્રેજી મારફતે અમુક વિષયનો પાર પામેલ હોય, ને ગુજરાતીમાં પોતાનું એ રીતે મેળવેલું જ્ઞાન ઠાલવવાની ઇચ્છા પણુ હોય, છતાં કેવળ આવા પારિભાષિક શબ્દોની મુશ્કેલીને કારણે હાથ જોડી બેસી રહેવું પડે એવા પ્રસંગો પણુ આપણા દેશની વિદ્વાતાના ઇતિહાસમાં વિરલ નથી. તેથી પરિભાષાવિષયની આ મૂંઝવણ ટાળવા માટે આ પ્રકારના સઘળા અંગ્રેજી

શબ્દો એકઠા કરી તે દરેકને માટે અર્થવાહક બનાવેલો ગુજરાતીમાં યોગ્ય એક સંગ્રહ પ્રકટ કરવાની લાંબા વખતથી અગત્ય જણાઈ છે. આ અગત્યને પૂરી પાડવાનો આ કોશ એ એક યત્નકિયત યત્ન છે. આમાં એવા સંગ્રહ કરતાં ભિન્નતા એટલી છે કે આમાંના પ્રતિશબ્દો કોઈ એક જ વ્યક્તિએ યોજેલા નથી તેમ એકી સપાટે પણ યોજેલા નથી, પરંતુ આખા ગુજરાતના છેલ્લાં પોણેસો વરસ જેટલા ગાળાના જુદા જુદા પ્રતિષ્ઠિત લેખકોએ પોતપોતાનાં લખાણમાં જરૂર પડતાં જે જે પર્યાયો પ્રસંગોપાત્ત યોજેલા તે સઘળા તેમની કૃતિઓમાંથી તારવી આહી એકઠા કરવા યત્ન કર્યો છે. આ યોજનામાં બે લાભ રહ્યા છે: એક તો એ કે એક જ વ્યક્તિ, મંડળ, કે સંસ્થાના ઘડતરમાં જે મનસ્વિતા, અવિવિધતા, જડતા કે તરંગીપણું આવી જવાનો ભય રહે છે તેને માટે આમાં અવકાશ નથી, ને બીજો એ કે એક કરતાં વધુ લેખકોના પર્યાયો સાથોસાથ મૂકેલા હોવાથી વિવેકપૂર્વક પસંદગી કરવાનું બહોળું ક્ષેત્ર ખુલ્લું રહે છે. એટલે એક રીતે આ કોશ ગુજરાતી પર્યાયોનો સંગ્રહ તેમ ઇતિહાસ ઉભય છે, ને તેથી પરિભાષારસિકોને તે એવડી રીતે ઉપયોગી થઈ પડશે એવી આશા છે.

વૈજ્ઞાનિક પરિભાષાના કોશ એક કરતાં વધારે ગુજરાતીમાં ક્યારના બહાર પડી ગયા છે તેથી, તથા ભૌતિક વિજ્ઞાનોના પારિભાષિક શબ્દો બધા મૂળ પ્રમાણે અંગ્રેજી જ રાખવા કે તે બધાના ગુજરાતી પર્યાયો યોજવા કે એ બન્ને મતોનું મિશ્રણ કરી ક્યાંક મૂળ ને ક્યાંક ભાષાન્તર એવી યોજના રાખવી એ વિશે ખુદ વિજ્ઞાનવિદોમાં જ હજી વિવાદ ચાલી રહ્યો છે તેથી આ કોશમાં એ ભૌતિક વિજ્ઞાનોના શબ્દો છોડી દીધા છે ને મોટે ભાગે ફિલસૂફી જેવાં અમૂર્ત વિજ્ઞાનો તથા સમાજવિષયને લગતાં મૂર્ત વિજ્ઞાનોની જ પરિભાષાનો આમાં સમાવેશ કર્યો છે. એટલે ન્યાયશાસ્ત્ર (logic), માનસશાસ્ત્ર (psychology), પરમાર્થશાસ્ત્ર (metaphysics), અર્થશાસ્ત્ર (Economics) સાહિત્ય, કળા આદિ વિષયોને લગતા પારિભાષિક શબ્દો જ મુખ્યત્વે આ કોશમાંથી મળી શકશે.

કોશની સામગ્રીની વ્યવસ્થા કંઈક આવી રાખી છે: પ્રથમ મૂળ અંગ્રેજી શબ્દ કક્ષાવારી ક્રમમાં મૂક્યો છે. પછી બે જરૂર હોય તો અર્ધઅર્ધ કૌંસમાં જે શાસ્ત્ર કે વિષયને લગતો એનો અર્થ થતો હોય તેનું નામ ઇટાલિક બીજામાં આપ્યું છે. (જેમકે Abasia, (Psycho-analysis); Distribution, (Logic); Landlordism, (Economics)) બહુધા તો જે ગુજરાતી પુસ્તકમાંથી પર્યાયનું આધારભૂત અવતરણ આપેલું છે તે જ ક્યા વિષયને ઉદ્દેશીને એ પર્યાય યોજાયો છે એનો નિર્દેશ કરી દે છે, એટલે સર્વત્ર કૌંસમાં વિષયનિર્દેશ કરવાની જરૂર જોઈ નથી. ફક્ત જે પર્યાયો નવા યોજાઈને આવ્યા છે, અથવા જેનાં અવતરણો નથી મળ્યાં, તેના સંબંધમાં જ આવા કૌંસ આપ્યા છે. કૌંસ પછી ગુજરાતી પર્યાયો ઐતિહાસિક ક્રમ પ્રમાણે ગોઠવીને મૂકવાનું ધોરણ રાખ્યું છે. મૂળ શબ્દના જ્યાં એક કરતાં વધુ અર્થભેદો થતા હોય ને એ સઘળા અર્થભેદોને માટે ગુજરાતી પર્યાયો મળી શક્યા હોય, ત્યાં પ્રથમ અર્થભેદદર્શક ક્રમાંક કાળા બીજામાં છાપી પછી પર્યાયદર્શક ક્રમાંક સાદા બીજામાં મૂકેલ છે. (ઉદાહરણ તરીકે

Aristocracy, Autocracy, Cabinet, Idealism, Humanity વગેરે શબ્દો (જુઓ.) પર્યાય અવતરણ આદિની સામગ્રીમાં દબાઈ ન જતાં શોધનારની આંખે વગર પ્રયાસે પડે એટલા માટે જ્યાં કાળાં બીજાંમાં છાપ્યા છે. પર્યાય પછી તેના યોજકના આદાક્ષર કોણાકાર કૌંસમાં મૂક્યા છે. તે પછી યોજકના જે ગ્રંથ કે લેખમાંથી એ પર્યાય લેવાયો હોય તેનો નિર્દેશ સંક્ષેપમાં પૃષ્ઠ સાથે કરાવ્યો છે. યોજકો ને તેમની કૃતિઓના આ આદાક્ષરોના ખુલાસા તરીકે કોશના પ્રારંભભાગમાં એક સંજ્ઞાસૂચી આપી છે. તેમાં આ બધા કક્ષાવારી ક્રમમાં ગોઠવી દરેકના આખા નામનો ખુલાસો કર્યો છે, એટલે શંકાપ્રસંગે સ્પષ્ટીકરણ સહેલાઈથી થઈ શકશે. કૃતિનિર્દેશ પછી પ્રમાણ તરીકે પર્યાયના પ્રભવરૂપ આખું અવતરણ નાનાં બીજાંમાં આપવામાં આવ્યું છે. એટલે આ ઉપરથી નોંધ શકાશે કે આખી મુદ્રણવ્યવસ્થા એવી રાખી છે કે જેથી વાચકને જે ક્રમમાં જિજ્ઞાસા થાય તે ક્રમમાં તે પોષાતી જાય. જે વાચકને કેવળ પર્યાયની જ જરૂર હોય તે પર્યાય પછીનો બધો ભાગ છોડી દઈ શકશે. પર્યાય જાણ્યા પછી જેને તેનો યોજક કોણ એ જાણવાની ઇચ્છા હોય તે જોડેના કોણાકાર કૌંસમાંથી એ માહિતી મેળવી શકશે. ને આ ઉપરાંત જેને મૂળ પ્રમાણની પણ અપેક્ષા હોય તેને શેષ ભાગમાંથી એ મળી રહેશે. આ પ્રમાણે સઘળા પર્યાયો અવતરણો આદિ સાથે આવી ગયા પછી મૂળ અંગ્રેજી શબ્દમાંથી જે સમાસો કે શબ્દસમૂહો ઊપજતા હોય તેને લગતી માહિતી પણ તે શબ્દોના પેટામાં નાનાં કાળાં બીજાંમાં છાપી ઉપર દર્શાવેલા ક્રમમાં આપી છે. (જેમકે Absentmindedના પેટામાં Absentmindedness, Capitalismના પેટામાં Capitalist, Imaginationના પેટામાં Cognitive imagination, Constructive imagination, વગેરે.) Balloon, Band, Bicycle, Librarian, Railway આદિ કેટલાક અંગ્રેજી શબ્દો એના અસલ સ્વરૂપમાં જ આપણી ભાષામાં લગભગ રૂઢ થઈ ગયા છે, અથવા થવાની તૈયારીમાં છે. આવા શબ્દો માટે પણ જે કોઈ પર્યાયો યોજ્યા મળી આવ્યા છે, તે તે કોશમાં આપ્યા છે બરા, પણ તેનો વર્ગ જુદો પાડી સમગ્ર કોશ પૂરો થયા પછી અંતભાગમાં આપવાનું રાખ્યું છે. એટલે એવા કેટલાક રૂઢકંપ અંગ્રેજી શબ્દો બીજા ભાગને અંતે અપાયેલા માલૂમ પડશે.

આંહી સ્વીકારેલા પર્યાયોના સંબંધમાં એક વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે કે એ સઘળાનો સ્વીકાર ગુણદૃષ્ટિએ નહિ પણ ઇતિહાસદૃષ્ટિએ જ થયો છે. આથી જ Honor-ary માટે ‘માનદ’ શબ્દ રા. નરસિંહરાવે દર્શાવ્યું છે તે પ્રમાણે કોઈ રીતે ન જ ચાલી શકે એવો જ્યાં એવો પણ એક શબ્દ એક પ્રતિષ્ઠિત લેખકને હાથે યોજાયો હતો એટલો ઇતિહાસ નોંધવા પૂરતું એને આમાં સ્થાન આપ્યું છે. ને ‘માનદ’ શબ્દનું તો આંહી કેવળ ઉદાહરણ જ આપ્યું છે, પણ એવા બીજા અનેક શબ્દો આમાંથી મળશે. એટલે આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે અમુક પર્યાય આ કોશમાં અમુક શબ્દ માટે આપ્યા છે માટે તે યથાર્થ જ છે એમ માની લેવાની ભૂલ કોઈએ કરવાની નથી. ઊલટું કોશનો ઉપયોગ કરનારે પર્યાયોની પસંદગી વખતે ખૂબ સાવધાનતા રાખવાની છે, ને કોશમાં આપેલો છે એટલા માટે નહિ પણ ઉદ્દિષ્ટ અર્થનો પૂર્ણ વાચક છે કે નહિ તેની તપાસ

કરીને જ આમાંના પર્યાય સ્વીકારવાનો છે. આ બધા પર્યાયોના ગુણદોષાદિ વિશે તેમ પરિભાષાના પ્રશ્ન વિશે સામાન્ય વિવેચન કાશના બીજા ભાગના પ્રારંભમાં અને તો ઉપોદ્ધાતરૂપે કરવા ધારણ છે. તેથી અત્યારે તો સંક્ષેપમાં એટલું જ કહેવાનું છે કે જે બધા પર્યાયો આંહી આપ્યા છે તેમાંના મોટા ભાગ તો કામચલાઉ કે પરીક્ષમાણુ દર્શાવે જ સમજવાનો છે, એમાંના કેટલાક દેખીતા જ દૂષિત, અપૂર્ણ કે અસ્વીકાર્ય ગણાય એવા છે, કેટલાક શંકાસ્પદ છે, ને કેટલાકને માટે ખુદ યોગ્યક પોતે જ અસંતુષ્ટ છે. એટલે આમાંના કાંઈ પણ પર્યાય માટે અંતિમતાનો દાવો યોગ્યકનો કે સંગ્રાહકનો કાંઈનો છે જ નહિ. આમાંના કેટલા સર્વથા યથાર્થ છે, કેટલા ભાષા અપનાવી શકે એમ છે એનો નિર્ણય તો વિદ્વાનોએ અને તેથી પણ વિશેષ તો કાલભગવાને હજી કરવાનો છે.

પર્યાયોના કર્તૃત્વનો નિર્ણય અને તેટલી ચોકસાઈથી કરવા શ્રમ લીધો છે. પરિણામે કાંઈ પણ અભ્યાસક બેઠ શકશે કે ઘણાખરા પર્યાયો એના આદિ યોગ્યકને નામે જ મૂકી શકાયા છે. છતાં એકેએક પર્યાયના સંગ્રંથમાં એમ થઈ શક્યું છે એવો દાવો કરી શકાય એમ નથી. વસ્તુતઃ સઘળા પર્યાયોના સંગ્રંથમાં એવો ચોક્કસ નિર્ણય શક્ય પણ જણાતો નથી. કેમકે એ નિર્ણયના સાધનરૂપ પ્રારંભકાળનું કેટલુંક વાક્યમય સદાને માટે લુપ્ત થયું છે. એટલે એવા શબ્દો માટે તો એમ જ લાગે છે કે બહુ બહુ તો એના વિશે એટલો જ કર્તૃત્વનિર્ણય કરી શકાશે કે તે અમુક યુગમાં અમુક દસકાની આસપાસ યોગ્યકેલા. છતાં આ કાશમાં કેટલાક પર્યાય તો અવશ્ય એવા નીકળશે કે જેની યોગ્યતા આંહી દર્શાવેલ લેખક પૂર્વે પણ અન્ય કાંઈએ કરી હોવાનું કાંઈ વિદ્વાન કે અભ્યાસકને પોતાની વિશિષ્ટ માહિતીને અંગે જણાઈ આવે. આવા સર્વ પ્રસંગોમાં તે વિદ્વાન જે પોતાની માહિતીની જાણુ જાહેર કે ખાનગી ગમે તે રીતે મને કરી શકશે, તો કાશનો હસ્તલેખ તૈયાર કરતી વખતે કાંઈ કારણે રહી ગયા હોય એવા શબ્દોને માટે બીજા ભાગને અંતે એક પ્રતિ આપવાની છે તેમાં, અગર નહિ તો છેવટ બીજી આગ્રહિતો અવમર આવશે તો તેમાં એ માહિતીનો લાભ અચૂક લેવામાં આવશે.

અવતરણો આપવાનો આશય દ્વિવિધ છે: (૧) નિર્દિષ્ટ પર્યાય નિર્દિષ્ટ લેખકે યોગ્યો જ છે એનો પુરાવો તેમાંથી મળી આવે, એટલે કાંઈને પણ શંકાનું કારણ ન રહે. (૨) પ્રસ્તુત પર્યાય કેવા અર્થમાં કેવા સંદર્ભમાં વાપરી શકાય એનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ વાચકને થઈ શકે. ને સંદર્ભનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકે એટલા માટે જ અવતરણો વિસ્તારપૂર્વક આપ્યાં છે. વળી વિસ્તારપૂર્વક આપવાનું બીજું કારણ એ પણ છે કે લેખક અમુક વિષયની ચર્ચા કરતો હોય ત્યારે કેટલીક વાર તેને એ વિષયને લગતી એક કરતાં વધુ વસ્તુઓ, ઊપાગ્રો, બાબતો કે અંશોનો એકી સાથે વિચાર કરવો પડે છે. ઉદાહરણ તરીકે Abstractની ચર્ચા કરતાં એને Concrete વિશે પણ પડછારૂપે કંઈક કહેવું પડે છે. એટલે અને છે એવું કે Abstractને લગતા અવતરણમાં Concreteને લગતું અવતરણ પણ સમાવી લેવું પડે છે. તો જ લેખકનું વક્તવ્ય યથાતથ સમજાય છે, ને તો જ અવતરણનો ઉદ્દેશ સફળ થાય છે. એટલે આવા સર્વ પ્રસંગોમાં પર્યાયના મૂળભૂત એક જ વાક્ય ન લેતાં જરૂર પડે ત્યાં એની આજ્ઞાબાજ્ઞનાં વાક્યોનો

આખો સમૂહ પણ લીધો છે. પણ આથી એકંદરે જગા વિશેષ રોકાઈ હોય એમ માનવાનું કારણ નથી. કેમકે એવા સંજોગોમાં પછી Abstract જેવા શબ્દના અવતરણમાં જ Concrete જેવા શબ્દનું અવતરણ આવી ગયું હોય છે એટલે Concrete જેવા શબ્દ માટે પછી ફરીથી અવતરણ આપવાની જરૂર પડી નથી, તે કેવળ આગળ આવી ગયેલા અવતરણના ઉદ્દેશમાનથી ચાલી શક્યું છે. આવે વખતે મૂળ રચણે આપેલું અવતરણ કોઈને શોધવું હોય તો સરળ પડે એટલા માટે મૂળ અવતરણમાં ભવિષ્યના જે જે પર્યાયો માટે અવતરણ આવી જતાં હોય તે તે પર્યાયો જાડાં કાળાં બીબાંમાં છાપ્યાં છે કે જેથી સહેલાઈથી નજરે પડે. ઘણું ઠેકાણું યોજકે અસલ લખાણમાં મૂળ અંગ્રેજી શબ્દ કૌંસમાં આપ્યો હોય છે તે આંદો અવતરણ લેતી વખતે જગા બચાવવા માટે આખો ન આપતાં તેનો પ્રથમાક્ષર જ આપ્યો છે. વળી કેટલેક ઠેકાણું યોજકે અવતરણભાગ વિશે પાના નીચે ટીપ લખીને ખુલાસો કર્યો હોય છે તે ખુલાસો કોશમાં ટીપના આધારભૂત શબ્દની બાજુમાં કૌંસમાં લેવાનું ધોરણ રાખ્યું છે. (ઉદાહરણ તરીકે Caricature= ઉપહાસવિકૃતિ, Creative artist=કલ્પક એ શબ્દો જુઓ.) અવતરણની બેડણી સર્વત્ર મૂળ લેખકની જ રાખી છે.

કેવળ ગુજરાતી વિદ્વાનોના જ પર્યાયો લેવાનો નિર્ણય થયેલો હોવાથી જે અંગ્રેજી શબ્દો માટે કોઈ પણ ગુજરાતી વિદ્વાનને પર્યાય યોજવાનો પ્રસંગ નહિ આવેલો તેવા શબ્દો આ કોશમાં આવી શક્યા નથી. દૃષ્ટાંત તરીકે Contraposition, Declamation, Endogamy, Foreshortening, Jingo આદિ જેવાં પદો માટે સ્વતંત્ર ગુજરાતી પર્યાયો નિશ્ચિત નથી, એટલે આવા કોશમાં તેવા શબ્દોનો સમાવેશ થવો બેઘતો હતો. પરંતુ કોઈ પણ ગુજરાતી લેખકે તેના પર્યાયો આપેલા નહિ હોવાથી એ અંગ્રેજી શબ્દો આમાં દાખલ કરી શકાયા નથી. આ રીતે કોશમાં જે અપૂર્ણતા રહી ગઈ છે તે દૂર કરવા માટે ને તેને સર્વગ્રાહી કરવા માટે, સોસાયટીએ જ્યારે એ કામ સોંપ્યું ત્યારે આપણા મુખ્ય મુખ્ય સાક્ષરોને પોતાને અત્યાર સુધીમાં જે શબ્દો માટે પર્યાય યોજવાનો પ્રસંગ ન આવ્યો હોય તેવા શબ્દોના પર્યાય ખાસ આ કોશ માટે નવા થોડા મોકલવાની વિનંતિ ખાનગી પત્રદ્વારા કરેલી. પણ સૌ પોતપોતાના વ્યવસાયમાં રૂબેરા હોવાથી ત્રણ ચાર જણ સિવાય કોઈના તરફથી કશી મદદ મળેલી નહિ. આ ત્રણ ચાર જણમાં મુખ્ય એ તે રા. નરસિંહરાવ અને રા. કાલેલકર. રા. નરસિંહરાવે પોતાનાં તેમ અન્ય લેખકોનાં લખાણોમાંથી તારવીને તેમ થોડા નવા થોડાને એમ આશરે સો જેટલા શબ્દો મોકલેલા. રા. કાલેલકરે તો પોતાનો ફાળો મોટી સંખ્યામાં આપેલો. એમને લગભગ આઠસોથી હજાર જેટલા અંગ્રેજી શબ્દોની યાદી તૈયાર કરીને આપવામાં આવેલી તેમાંથી છસો જેટલાના પર્યાયો એમણે ભરી મોકલેલા. આ રીતે આ બંને વિદ્વાનોએ કોશને ખાતર મત્તવપૂર્વક જે શ્રમ લીધેલો તે બદલ કોશ તેમનો સદાનો ઋણી રહેશે ને તેમનો આ મોઢો સમજાવલયો સહકાર કદી ભુલાશે નહિ.

૮

આ એ ઉપરાંત સ્વ. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ, દી. બી. કેશવલાલ ધ્રુવ આદિ જેવા બીજા પણ કેટલાક વિદ્વાનોના પર્યાયો ગુજરાત સમક્ષ સૌથી પહેલી વાર મુકવાનું સદ્ભાગ્ય આ કોશને મળ્યું છે એ હર્ષની વાત છે. સ્વ. મણિશંકર ભટ્ટનાં ન્યાયશાસ્ત્ર (Logic)ને અર્થશાસ્ત્ર વિષેનાં એ અપ્રકટ પુસ્તકો રા. મુનિકુમાર ભટ્ટ ને રા. રામનારાયણ પાઠકના સદ્ભાવથી મળી શકેલાં, તેમાંથી કેટલાક પર્યાયો આમાં પ્રકટ કર્યા છે. દી. બી. કેશવલાલ ધ્રુવે કેટલાંક વર્ષ પૂરે માનસશાસ્ત્રના પારિભાષિક શબ્દ આશરે ચારસો જેટલા યોજીને અધ્યાપક બલવંતરાય ઠાકોરને મોકલેલા તે નોંધપોથી રા. ઠાકોરે તસ્દી લઈ મોકલેલી તેનો આંહી ઉપયોગ કર્યો છે. એ સિવાય રા. વિઠ્ઠલદાસ કોઠારીએ ગુજરાત વિદ્યાપીઠ માટે સંપત્તિશાસ્ત્ર (Economics)ની પરિભાષા તૈયાર કરેલી તેનો હસ્તલેખ એમણે આપતાં તેનો પણ આમાં લાભ લીધો છે. અને માનસપ્રયત્નકરણશાસ્ત્ર (psycho-analysis)ના આશરે યસો જેટલા શબ્દો આ કોશમાં આવ્યા છે તે પણ ભાવનગર મહિલાવિદ્યાલયવાળા રા. ભૂપતરાય મહેતા ને રા. ચુનીલાલ શાહની સંયુક્ત મહેનતનું ફળ છે. આ સૌ વિદ્વાનોનો એમના સહકાર બદલ અહેશાનમંદ છું.

અન્તમાં આ પ્રકારની સેવા કરવાની તક આપવા બદલ સોસાયટીના કાર્યવાહક મંડળનો તેમ તેના ઉપમંત્રી રા. હીરાલાલ પારેખનો ઉપકાર માનવાની ફરજ સમજું છું.

જન્મભટ્ટમી
૧૯૮૬

વિદ્વાન મગનલાલ ભટ્ટ

સંજ્ઞાસૂચી

- અ. ક.....અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી
 નિ. વિ.....નિવૃત્તિવિનોદ
 ની. શા.....નીતિશાસ્ત્ર
- અ. ક....અરદેશર ફરામજી ખખરદાર
 ક.....કલિકા
 મ. કા...મલખારીનાં કાવ્યરત્નો
 વિ.....વિલાસિકા
- અં. બા.....અંબાલાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી
 પૂ. યો.....પૂર્ણયોગ
- અં. સા.....અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈ
 ભા. લે.....ભાષણો અને લેખો
- આ. બા.....આનન્દશંકર બાપુભાઈ ટ્રુવ
 આ. ધ.....આપણો ધર્મ
 ધ. વ.....ધર્મવર્ણન
 ની. શિ.....નીતિશિક્ષણ
 વ.વસન્ત
 સુ. ગ.....સુદર્શનગઢાવલિ-પ્રવેશક લેખ
 સ્મ. સં.....સ્મરણસંહિતા—ઉપોદ્ધાત
 હિં. ધ.....હિંદુ (વેદ) ધર્મ
- ઈ, ક.....ઈંદુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક
- ઉ. કે.....ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી
 ટિ. ગી.....ટિળકગીતા—બાળ ગંગાધર ટિળકકૃત શ્રી ભગવદ્ગીતા—
 રહસ્ય અથવા કર્મયોગશાસ્ત્ર—એનું ભાષાન્તર
 પ્રિ. આ. ઇ.....પ્રિટિશ હિંદનો આર્થિક ઇતિહાસ
- ક. પ્રા.....કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી
 બૃ. વ્યા.....બૃહદ્ વ્યાકરણ
 મ. વ્યા.....મધ્ય વ્યાકરણ
- ક. મા.....કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી
 કે. લે.....કેટલાક લેખો
 મા. ક.....મારી કમળા અને બીજી વાતો
 વે. વ.....વેરની વસૂક્તાત

૧૦

કા. મા.....કાન્ધમાધુર્ય

કાં. છ.....કાંતિલાલ છગનલાલ પંડ્યા

શ્રી. ગો.....શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ

કાં. મા.....કાંતમાલા

કિ. ધ—...કિશોરલાલ ધનશ્યામ મશરૂવાળા

કે. પા... ..કેળવણીના પાયા

જી. શો.....જીવનશોધન

કૃ. ભો.....કૃષ્ણરાવ ભોળાનાથ દીવેટિયા

ભો. જી.....ભોળાનાથ સારાસાહનું જીવનચરિત્ર

કૃ. મો.....કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી

કે. હ.....કેશવલાલ હર્ષદનાય ધ્રુવ

અ. તોં.....અપ્રકટ તોંધ (માનસશાસ્ત્રની પરિભાષાની)

અ. શ.....અમરુશતક

એ. દ્.....એશિયાઇ દ્વંદ્વ

કા. પૂ.....કાદંબરી (ભાલજીકૃત) પૂર્વ ભાગ

પ. પ્ર.....પરાક્રમની પ્રસાદી

મ. ના.....મધ્યમ નાટક

મે. મુ.....મેળની મુદ્રિકા

સા. સ્વ.....સાચું સ્વપ્ન

કૌ.....કૌમુદી

ગ. અ.....ગણપતરામ અનુપરામ ત્રવાડી

દ. દે. વા.....દરિયાપારના દેશોની વાતો

ગા. ગો...—ગણપતરાવ ગોપાળરાવ બવે

ગા. વા. પા.....ગાયન બાદન પાઠમાળા

ગ. લ.....ગગનવિહારી લક્ષ્મીમાર્ગ મહેતા

ગ. વિ.....ગગનન વિશ્વનાથ પાઠક

ગુ.....ગુજરાત

ગુ. શા.....ગુજરાતશાળાપત્ર

ગ. વિ.....ગુજરાત વિદ્યાપીઠ

વિ.....વિજ્ઞાપક (ગુજરાત વિદ્યાપીઠનું

૧૨

ગો. મા.....ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી

દ. અ.....દયારામનો અક્ષરદેહ

ન. જી.....નવલજીવન (નવલગ્રંથાવલિ ભા. ૨ ની સ. ૧૯૭૧
ની આવૃત્તિમાં આપેલા જીવનચરિત્ર પ્રમાણે પૃષ્ઠાંક)

લી. જી ...લીલાવતી જીવનકલા

સ. ચં.....સરસ્વતીચંદ્ર

સા. જી.....સક્ષરજીવન

સ્તે. મુ.....સ્નેહમુદ્રા

ચં. ન ...ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા

યુ. જી.....યુરુદત વિદ્યાર્થીનું જીવનચરિત્ર

સસમાલોચક

છો. આ.....છોટાલાલ આલકૃષ્ણ પુરાણી

જે. એ.....જે. એ. સંજ્ઞા

જા. આ... ..જ્ઞાનબાલ

વ.....વસન્ત

જા. સુ.....જ્ઞાનસુધા

ઝ કા.....ઝવેરચંદ કાલિદાસ મેઘાણી

૨. રા.....રઢિયાળી રાત

ત. મ.....તનસુખરામ મન:સુખરામ ત્રિપાઠી

દ. આ.....દત્તાત્રેય આલકૃષ્ણ કાલેલકર

કા. લે.....કાલેલકરના લેખો

દ. મ.....દક્ષિણામૂર્તિ

ફ. કે.....ફુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી

ન. દે.....નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા

હિ ત. ઇ. પૂ.....હિંદ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ-પૂર્વાર્ધ

, ઉ.....

,

ઉત્તરાર્ધ

ન. દા.....નરહરિ દ્વારકાદાસ પરીખ

ગો. વ્યા.....ગોખલેનાં વ્યાખ્યાનો

ન. ભો.....નરસિંહરાવ ભોળાનાથ ત્રિવેદિયા

ક. મા.....કુસુમમાળા

ન. ઝં.....નંપુરઝંકાર

ભ. ની.....ભકિત અને નીતિ

મ. મુ.....મનોમુકુર

૧૨

સ્મ. મુ.....સ્મરણમુકુર

સ્મ. સં.....સ્મરણસંહિતા

હ. વી.....હૃદયવીણા

ન. લ.....નવલરામ લક્ષ્મીરામ પંડિત

ઇ. ઇ.....ઈશ્રેજ લોકાનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ (પૃષ્ઠાંક બીજી આવૃત્તિ
પ્રમાણે)ન. ગ્રં.... નવલગ્રંથાવલિ (ભા. ૧ લો. સં. ૧૯૭૭ ની આવૃત્તિ,
ભા. ૨ જો. સં. ૧૯૭૧ ની આવૃત્તિ.)

ન. લા.....નર્મદાશંકર લાલશંકર દવે

જૂ. ન. ગ.....જૂનું નર્મગદ્ય

ન. ક.....નર્મકવિતા

ધ. વિ.....ધર્મવિચાર

સ. ન. ગ.....સરકારી નર્મગદ્ય (મહીપતરામસંપાદિત)

ન. સ.....નવજીવન અને સત્ય

ના. હે.....નારાયણ હેમચંદ્ર

નહા. દ.....નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ

ઇ. કુ.....ઈંદુકુમાર

ઉ. ઝ.....ઉત્કાંતિનાં ઝરણાં

ચિ. દ.....ચિત્રદર્શનો

શ. સં.....શકુન્તલાનું સંભારણું

સા. મં.....સાહિત્યમંથન

પો. ગો.....પોપટલાલ ગોવિંદલાલ શાહ

વિ. વિ.....વિજ્ઞાનવિચાર

પ્ર.....પ્રસ્થાન

પ્રા. વિ.....પ્રાજ્ઞવન વિશ્વનાથ પાઠક

પ્રે. લ.....પ્રેમભક્તિ

ખ. ક.....અક્ષવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર

અં.....અંબાલાલમાધ

ઇ. દિ.....ઇતિહાસદિગ્દર્શન

ઉ. જી.....ઉગતી જીવાની

ક. શિ.....કવિતાશિક્ષણ

દ.....દર્શનિર્દેશ

પ. પ્ર.....પરિષત્પ્રવૃત્તિ

ભ.....ભણકાર

ભા. લે.....ભાષણો અને લેખો-અંબાલાલ સાકરલાલનાં-એનો પ્રવેશક

૧૩

યુ. રટે.....યુનાઇટેડ સ્ટેટસ
 સ. ૫.....સરસ્વતીચંદ્રમાં વસ્તુની કુલગુંથણી
 સા. જી.....સાક્ષરજીવન-પ્રવેશક અને ટિપ્પણ

જી. પ્ર.....જુહિપ્રકાશ

જી. ગો.....જીપતરાય ગોપાળજી મહેતા

મ. જી.....મણિલાલ જીઆરામ ભટ્ટ

મં. જ.....મંજુલાલ જમનારામ દવે

મ. ન. ...મણિલાલ નભુભાઇ દિવેદી

ચે. શા.....ચેતનશાસ્ત્ર

ના. પ્ર.....નારીપ્રતિષ્ઠા

ન્યા. શા.....ન્યાયશાસ્ત્ર

સુ. ગ... ..સુદર્શનગદ્યાવલિ

મન. રવ.....મનસુખલાલ રવજીભાઇ મહેતા

કૃ. ચ. કૃષ્ણચરિત્ર (કૃ. મો. ઝવેરી અનુવાદિત)માંનું ગવેષણ

મન. હરિ.....મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા

મ. ર.....મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ

અ. અ.....અપ્રકટ અર્થશાસ્ત્ર

અ. ન્યા.....અપ્રકટ ન્યાયશાસ્ત્ર

ઇ.....ઇન્જિનિયર

એ. ની.....એરિસ્ટોટલનું નીતિશાસ્ત્ર

બિ. હિં. વિ.....બિટિશ અને હિંદી વિક્રમ

લિં. ચ.....પ્રેસિડેન્ટ લિંકનનું જીવનચરિત્ર

શિ. ઇ.....શિક્ષણનો ઇતિહાસ

સિ. અ.....સિદ્ધાંતસારનું અવલોકન

મ. રૂ.....મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠે

ઈ. મુ.....ઈગ્ગંડની મુસાફરી

ચેં. દ્રા. ચ.....ચેમ્પરકૃત દ્રાષ્ટાંતિક ચરિત્ર નેરૂપણ

મ. સૂ.....મનઃસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠી

અ.....અસ્તોદય

ગો. ઝા.....સુત્ર ગોકુળજી ઝાલા અને વેદાંત

ગો. ઝો... ..ગૌરીશંકર ઉદયશંકર ઝોઝાનું જીવનચરિત્ર

દા. ચ... ..દાર્જિલિંગચરિત્ર (પૃષ્ઠાંક રાસમાળા ભા. ૧ ના છેલ્લી આવૃત્તિ-
 માં આપ્યા પ્રમાણે)

વિ. સા.....વિચારસાગર

હ. પા... ..હરિવલ્લભદાસ પાળગોવિંદદાસનું જીવનચરિત્ર

૧૪

- મ. હ.....મહાદેવ હરિભાઇ દેસાઇ
સ. મ.....સત્યગ્રહની મર્યાદા
- મા, પી.....માનસંકર પીતાંબરદાસ મહેતા
- મો. ક.....મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી
આ. ક.....સત્યના પ્રયોગો અથવા આત્મકથા
ગાં. વિ.....ગાંધીજીની વિચારસૂચિ
સ. ઇ.....ફક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ
યુ.....યુગધર્મ
- ર. ઉ.....રણછોડભાઇ ઉદયરામ
ના. પ્ર.....નાટ્યપ્રકાશ
- ર. ક.....રમણલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક
- ર. મ.....રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ
ક. સા.....કવિતા અને સાહિત્ય (જ્યાં ભાગોનો નિર્દેશ ન કર્યો હોય ત્યાં પહેલી આવૃત્તિ)
હા. મં.....હાસ્યમંદિર
- રં. હ.....રંજિતલાલ હરિલાલ પંડ્યા
- ર. વા.....રણજિતરામ વાવાભાઇ મહેતા
નિ.....નિબંધો
ર. કૃ.....રણજિતકૃતિસંગ્રહ
- રા વિ.....રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક
પ્ર.....પ્રરથાન
પ્ર. પ્ર.....પ્રમાણુશાસ્ત્રપ્રવેશિકા
- વ. ઓ.....વસન્ત ઓક્સિ
વ.....વસન્ત
- વિ. ક.....વિજયરાય કલ્યાણરાય વૈલ
કૌ.....કૌમુદી
- વિ. કો.....ચિટ્લદાસ કોહારી
સં. પ.....સંપત્તિશાસ્ત્રની પરિભાષા (અપ્રકટ)
- વિ. ટ્રુ.....વિજયલાલ કનૈયાલાલ ટ્રુવ
વ.....વસન્ત
- વિ. મ.....વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ
કૌ.....કૌમુદી
વ.....વસન્ત
- વિ. ર.....વિષ્ણુપ્રસાદ રણછોડલાલ ત્રિવેદી
કૌ.....કૌમુદી

૧૫

વ...વસન્ત

ગ્રો. જ...ગ્રોમેશચંદ્ર જનાર્દન પાઠકજી

સ.....સમાલોચક

સં. જ.....સંમુખલાલ ઝવેરલાલ પંડ્યા

સા.....સાહિત્ય

સુ.....સુવર્ણમાળા (માસિક)

હ. ડા...હરગોવિન્દદાસ દારકાદાસ કાંટાવાળા

કે. શા. ક.....કેળવણીનું શાસ્ત્ર અને તેની કળા

હ. પ્રા.....હરિહર પ્રાણશંકર ભટ્ટ

ગ. પ.....ગણિતકી પરિભાષા

હ. મા.....હરિલાલ માધવજી ભટ્ટ

હિં. રા.....હિંદનું રાજ્યપ્રધારણ

હ. વ.....હરસિદ્ધભાઈ વજુભાઈ દીવટિયા

મા. શા.....માનસશાસ્ત્ર

હિં. ગ.....હિંમતલાલ ગણેશજી અંબરિયા

કા. મા.....કાવ્યમાધુર્ય

સં. મં.....સંગીતમંજરી

હિં. હિં.....હિંદહિતચિંતક

વ.....વસન્ત

હી. ત્રિ.....હીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખ

હી. વ્ર.....હીરાલાલ વ્રજભૂષણદાસ ઓઠ

સ. મી.સત્યમીમાંસા

Adj.....Adjective

Adr.....Adverb

Arch.....Architecture

Econo.....Economics

Metaph.....Metaphysics

Philoso.....Philosophy

Pol. eco ...Political Economy

Psycho-ana.....Psycho-analysis

૧૬

મહત્વના મુદ્રણદોષો

પૃષ્ઠ	કોલમ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧	૨	૪ ને ૧૪	Analitic	Analytic
૧૧	૨	૨૫	વ. ૨, ૧૬૪	વ. ૨૦, ૧૬૪
૧૪	૧	છેલ્લેથી ૧૦	અનુભવઅજ્ઞન્ય કોષ	અનુભવઅજ્ઞન્ય હોષ
૨૯	૨	૬	જેનારાનો પક્ષ	જેનારાનો લક્ષ
૩૧	૨	છેલ્લેથી ૧૦	Classisim	Classicism
૩૫	૧	૯	હરકત	હસ્તક
૩૬	૧	૪	keenness	keenness
૪૧	૨	૪	વિ.	વિ. ધ્રુ.
૪૧	૨	૨૦	ન. લા.	ન. લ.
૪૪	૧	૧	ecclectic	eclectic
૪૪	૨	૩	Contradition	Contradiction
૪૮	૨	૧૬	ખ. કો.	ખ. ક.
૫૨	૨	૧૦	સુખ્ય રચનાકાર	સુરખ્ય રચનાકાર
૫૪	૧	છેલ્લેથી ૬	શિખામણીઆ	શિખામણીઉં
૬૧	૧	૧૪	જેને એ	જેને નિમિત્તે એ
૬૩	૨	છેલ્લેથી ૧૪	દ. ખા.	ખ. ક.
૬૪	૨	,, ૫	દૂરઅદેશ	દૂરઅંદેશ
૬૬	૨	છેલ્લી	શૃંગારગાત્ર	શૃંગારગાત્ર
૬૮	૧	૨૨	determind	determined
૭૪	૨	૨૩	નૈયાયિક	નૈયાયિક દોષ
૯૬	૨	૧૫	ત્વષ્ટવ	ત્વષ્ટૈવ
૯૯	૧	૧૩	જરીર	શરીર
૯૯	૨	છેલ્લેથી ૬	Implisit	Implicit
૧૦૩	૧	,, ૮	અધિદૈવત	આધિદૈવત
૧૦૪	૧	૮	(૨) કુસુમ	(૨) ૪, ૨૦: કુસુમ

પારિભાષિક શબ્દકોશ

A

Abasia, (Psycho ana.) ગતિભ્રંશ
[ભૂ.ગો.]

Abess, વિહારપાલિની [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૧૮૮: પોર્ટસ્થલ એ પારિસથી આડેક માઈલને અંતરે એક મનોહર ખીણમાં રહેલો વિહાર (ખાદ્ય સંપ્રદાયવાળાઓ મહને 'વિહાર' એવી સંજ્ઞા આપે છે, અને આધુનિક બીજા સંપ્રદાયોના સાધારણ થઈ પડેલા મઠથી વિશિષ્ટ અર્થ સૂચિત કરવાને મઠ કરતાં હેતુમાં વિહાર શબ્દ વધારે સારો લાગ્યા માટે તે જ સ્વીકાર્યો છે.) હતો. તેમાં વિહારપાલિની તરીકે આનોની પુત્રીની નીમણુક કરવામાં આવેલી.

Abbey, વિહાર [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૧૮૮: જુઓ Abbess.

Abbreviation, સંક્ષેપાક્ષર [ગો. મા.]

Abiogenesis, અજવાતજીવવાદ
[પ્રા. વિ.]

ચીણુ, ૧૯૨૮, ૪૯: ૪૮૯ દ્રવ્યોમાંથી જીવન નરવની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ રીતે સંભવે કે નહિ એ પ્રશ્ને જીવનશાસ્ત્રીઓના એ પક્ષમાં ભાગ કરી નાંખ્યા છે (Biogenesis: જીવાતજીવવાદ, A. અજવાતજીવવાદ.)

Ablaut, સ્વરસંક્રમ [કે. લ.]

કા. પૂ. ૧૯૬ સં. વિહીનમ્ ઉપરથી સ્વરસંક્રમ (a.) ના ધારણ પ્રમાણે પ્રા. વિહૂળ રૂપ થયું...

Abnormal, (Psycho ana.) વિકૃત
[ભૂ. ગો.]

Abreaction, (psycho ana.) અનનુભૂતાનુભવ, અનનુભૂત ઊર્મિભાક્ષ
[ભૂ. ગો.]

Absenteeism, અનિવાસિત્વ [વિ. કો. મં. પ.]

Absentminded, ૧. શૂન્યમનસ્ક [ન. બો.]

રમ. મુ. ૨૦૧: હેમની a. m. શૂન્યમનસ્ક ટેવનો એક બીજો દાખલો: એક વાર દૂનાળાની ઋતુમાં મહારા પિતા વગેરે ચીનાબાગમાં ઉતરેલાં; લાંબી મુદત રહેલાં; એક વાર ખરે બપોરે શાલ નાખીને ચીર-ચંદ શેઠ આવ્યા. મહારી જ્ઞેન કહે 'આ દૂનાળામાં શાલ !' — 'કાં સાલ હોડી છે ?' એ ઉત્તર મળ્યો.

૨. અન્યમનસ્ક [દ. બા.]

Absentmindedness, અનવધાનતા
[મ. ન.]

ચે. શા. ૭૧: ચેતનના સ્વઆપારરૂપ અવધાનને માન્યું તે તેથી ઉલટી અવ્યાપારરૂપ સ્થિતિ તે અનવધાનતાની છે. એમાં કોઈ વાત ઉપર અવધાનને એકત્ર કરવાનો વ્યાપાર જ હોતો નથી. એને વિઠીજી અતન અથવા વિઠીજી પ્રતીતિ એ નામ આપી શકાય.

૨. બેલાનપણું [ર. મ.]

હા. મં. ૨૭: આમ બધા હારથપ્રસંગમાં બેલાનપણું (a.) રહેલું હોય છે.

૩. અનવધાનદશા [વ. ઔ.]

વ. ૧૩, ૧: વસન્તનું નવું વર્ષ જરા અમારી અનવધાનદશા (a.) માં આવી ગયું.

૪. અન્યમનસ્કતા [દ. બા.]

Absolute. ૧. નિરપેક્ષ [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૨૪: સાપેક્ષ યાચ્યતા કરતાં નિરપેક્ષ યાચ્યતાને પારિભાષિક આપવાથી ઘણી થોડી અસર થાય છે.

૨. નિર્વિકલ્પ [ન. બો.]

વ. ૨૦, ૨: આ આખા બ્રહ્માણ્ડમાં કરી પણ વસ્તુ a. નિર્વિકલ્પ નથી: relative સવિકલ્પ છે.

Absolutism

૨

Abstract

Absolute idealism, અબ્સોલ્યુટિઝમ

[મ. ન.]

એ. શા. ૧૯૩. આ બધા પ્રશ્નોનો નિશ્ચય કરવાનું કામ ચેતનશાસ્ત્રમાં દર્શનનો ને અર્થ કરવામાં આવે છે તે અર્થ જોતાં આ શાસ્ત્રનું નથી; પણ **પરમાર્થશાસ્ત્રનું** છે. બાહ્યાર્થ છે, બાહ્યાર્થ કેવળ ચેતનવ્યાપારનું જ માનવાપણું-અધ્યાસ છે, એ આદિ ને બાહ્યાર્થવિજ્ઞાનવાદ, અબ્સોલ્યુટિઝમ, અને કેવલ બાહ્યાર્થવાદ, તે એ શાસ્ત્રના અંગમાં સમાય છે.

Absolute government monarchy, અશેષ-અભ્યાદિત-સત્તા. [દ.ખા.]

The Absolute, સમસ્ત વસ્તુતત્ત્વ
[હી. ત્ર. સ. મી. ૧૬૮]

Absolutism, ૧. સમસ્તવિજ્ઞાનસત્તાવાદ, પરમાર્થસત્તાવાદ, સમષ્ટિસત્તાવાદ, અદ્વૈતવાદ [હી. ત્ર.]

સ. મી. (૧) પ્રસ્તાવના, ૩: મૂળ ગ્રંથકારે 'સત્ય'નું લક્ષણ, 'વસ્તુતત્ત્વનું જ્ઞાન તે સત્ય' આ પ્રમાણે બાંધ્યું છે; આથી સ્વાભાવિક રીતે આમાં ત્રણ પદાર્થોની મુખ્ય ચર્ચા પ્રાપ્ત થાય છે. એક વસ્તુતત્ત્વવિષયક, બીજા જ્ઞાનવિષયક, અને ત્રીજા સત્યતા સ્વરૂપ અને પ્રામાણ્યવિષયક. આમાંથી પ્રથમ ચર્ચાને અંગે **સર્વાસ્તિત્વવાદ (Realism)**, બાહ્યાર્થસ્તિત્વવાદ (Objective Realism), અને **નાનાર્થવાદ (Pluralism)**, વિજ્ઞાનવાદ (Idealism), સમસ્તવિજ્ઞાનસત્તાવાદ (A.) સ્વસત્તાક (Noumenal) જ્ઞાનસત્તાક (Subjective), અજ્ઞાતસત્તાક (Agnostic), ઈત્યાદિ વિષયક વાદચર્ચા જોવામાં આવશે. (૨) ૩૮: આ સમષ્ટિ વા પારમાર્થિક સત્તાવાદ વા સમસ્તવિજ્ઞાનવાદ એક અતિ પ્રૌઢ અને સૂક્ષ્મ પ્રક્રિયામય વાદ છે.

Absolutist, પરમાર્થસત્તાવાદી, સમસ્તવિજ્ઞાનવાદી, અદ્વૈતવાદી [હી. ત્ર. સ. મી. ૧૬૮.]

Absorbing, ૧. મનોવ્યાપી [ગો. મા.]

સ. ચ. ૧ ૨૪૮: પણ સર્વવ્યાપારોથી

ચિત્તવિકાર મનોવ્યાપી (A.) થઈ જવાથી તે વીશે વિચાર ન કર્યો.

૨. વિશ્લાવક [મ. ન.]

એ. શા. ૪૬૮: ત્યાં વિશ્લાવક અને વિશાલ મર્યોદાવાળી અનુકમ્પા જણાય છે. ત્યાં ઊર્મિયાગ્યતા વિદ્યમાન હોય છે.

Absorption, ૧. યોષણ [ન. લ.]

ગુ.શા. ૨૫, ૨૪૩: ત્વચાચર્મનાં શરીરમાં ચાર કર્તવ્ય છે: ૧. પરિસ્વેદનરૂપે લોહી-માંથી બગડી ગયેલા પદાર્થોના ઉત્સર્ગ (Exhalation) એટલે શરીરમાંથી તેને બહાર કાઢી નાખવો. ૨. શરીરના ઉષ્ણતામાનનું સમતોલન કરવું. ૩. બહારના પદાર્થોનું યોષણ (a.) એટલે ચૂસીને શરીરમાં ગ્રહણ કરવું.

Abstinence, અયોગ [ચં. ન.]

સ. ૧૯, ૨૭૩: સ્ત્રીનતિ અને પુરુષ નતિના સંબંધના શાસ્ત્રીય અભ્યાસીઓ એ પ્રશ્ન પૂછે છે કે કામવૃત્તિનો અતિયોગ (excess) ને પાપરૂપ હોય તો તહેનો અયોગ (a.) એ પણ શું પાપરૂપ નથી?

Abstract, ૧. અગોચર [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૩, ૧૪૧: પહેલે પગથીએ અવલોકન-શક્તિને, બીજે તોલન તથા કલ્પનાશક્તિને અને ત્રીજે અગોચર તથા સામાન્યકરણ શક્તિને (Abstraction and generalization) અનુસરતા પ્રશ્નો વિશેષ કરીને પૂછવા.

૨. અમૂર્ત [ર. મ.]

ક. સા. ૫૧૫: કવિતામાં અમૂર્ત (a.) વિચારોનું સ્થાન નથી, પણ કવિતામાં મૂર્તિમન્ત (Concrete) રૂપની રચના હોવી જોઈએ એમ કહેવાનું તાત્પર્ય ઉદાહરણોથી વચારે સ્પષ્ટ થશે.

૩. સંવિક્ત [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૧૭૩: સંવિક્તના પહેલાં સહત બતાવવું; વિપમ્ની પહેલાં સરલ; અને આધેનાં પહેલાં પાસેનું.

૪. તાર્કિક [બ. ક.]

પ. ૧, ૬૮: માટે જ નહીં અને શુદ્ધ પ્રારબ્ધ બાધનું દરેકને શક્ય છે, તો એ

Abstract

3

Academic, -al

તાર્કિક (a.) શક્યતા પોતાના જીવનમાં સાચી પડે એ માટે મથવાની દરેક મનુષ્યની ફરજ પણ છે. (૧૯૨૬ નો ગુજરાતીનો દીવાળી અંક, પ્ર. ૧૪ પણ બુઓ.)

૫. કેવલ [વિ. ધુ.]

બુ. પ્ર. ૭૧, ૧૩૬: તમામ વિજ્ઞાનનાં શાસ્ત્રો મનુષ્યના જીવનના નિત્યક્રમના અનુભવોના સમવેત (concrete) જ્ઞાનમાંથી ઉદ્ભવેલાં છે અને તેની કેવલ (A.) કલ્પનાઓ પરથી મનુષ્યજીવનમાં અનેક સુખ-સાધનોની શોધ થઈ રહે છે.

૬. એકદેશી-લક્ષી [પ્રા. વિ.]

વીણા, ૧૯૨૭, (૧) ૧૭૮: દરેકે દરેક વિજ્ઞાન એકલક્ષી (a.) હોય છે. (૨) ૧૮૬: ચિત્તશાસ્ત્રનું દૃષ્ટિબિંદુ આપણા અનુભવનું જ છે, અને એ રીતે એ શાસ્ત્ર સર્વદેશી છે, જ્યારે બીજાં બધાં શાસ્ત્રો બાહ્યદૃષ્ટિએ પોતાના વિષયનું નિરૂપણ કરતાં હોઈને એક-દેશી (a.) છે.

૭. નિર્વિશેષ [આ. બા.]

વ. ૨૬, ૮૭: નિર્વિશેષ સામાન્ય (a) વિશેષ (concrete) ની અપેક્ષાએ દરિદ્ર છે.

Abstractness, એકદેશીયત્વ [પ્રા. વિ.]

વીણા, ૧૯૨૭, ૧૮૧: પછી આપણે જેમ જેમ ઉપર જઈએ તેમ તેમ વિજ્ઞાન આપણા અનુભવ પાસે આવતું જાય છે. એનું એકદેશીયત્વ (a.) ઘટતું જાય છે અને વ્યક્તિ તરફ એટલે કે આપણા જીવન્ત અનુભવ તરફ ટળે છે.

Abstract knowledge, ભાવનાજ્ઞાન

[મ. ન. ચે. શા.]

Abstract notion, વસ્તુશૂન્ય વિકલ્પ

[રા. વિ.]

પ્ર. ૧; ૮૧: સમાજ એ વસ્તુ છે. રૂઢિ એ વિચારની સગવડ માટે કરેલ 'વસ્તુશૂન્ય વિકલ્પ' ન. n. છે.

Abstraction, ૧. (representation)

ભાવના [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૨૧: કલ્પનાની મર્યાદા પાર પણ સામાન્ય જાય છે એમ જ કહ્યું તેનું ઉદાહરણ મોટા પરિમાણવાળા પદાર્થો અને તે પરિમાણની ભાવના બાંધવામાંથી મળી આવે છે.

(abstract thinking) ભાવનાધિગમ

[મ. ન. ચે. શા.]

૩. અમૂર્તવિચારણા [ર. વા.]

મ. ૨૨, ૧૨૧: ભાષાના વિકાસ ઉપરથી તે પ્રજાની અવધારણાશક્તિ, અંતર્દૃષ્ટિ, કલ્પના, અમૂર્તવિચારણા (A.) સામાન્યવિચારણા (Generalisation) વગેરે કેટલાં ખીલ્યાં છે તે જણાય છે.

Abstractionist, અનાકારભક્ત [વિ.ક.]

કૌ. ૨, ૨, ૬: એ આખો જ પરિવ્રજ્ય એટલે અનાકારભક્તો 'એબ્સ્ટ્રેક્શનીસ્ટ'નો યુગ હતો.

Abstraction, અંડગ્રહ [આ. બા.]

પહેલી પરિષદ, "જેડણી," ૧૪: ખરી વાત એવી છે કે ભાષા એ નિર્જીવ પદાર્થ નથી અને તેથી અનેક શક્તિઓની અસર તળે એનો દેહ બંધાતો જાય છે, અને એ સર્વ શક્તિઓને માનવાથી જ યથાર્થ વસ્તુગ્રહણ થાય છે. એમાંથી એકનો જ અંગીકાર કરવો, વા સર્વત્ર એકને જ પ્રધાનરથાને રથાપવી, એ તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષામાં જોને 'a.' (અંડગ્રહ) કહે છે તે છે.

Absurd, અયુક્ત [ર. મ.]

હા. મં. ૬૧: પ્રે. ખગસનના આ વિવેચનનો સાર એ છે કે હારથરસમાં વર્ણવેલો અસંભવ પ્રથમ દૃષ્ટિએ અયુક્ત (a.) લાગે તો તે ભૂલ છે.

૨. દુષ્ટ [બ. ક.]

ક. શિ. ૩૩: ઉપલા બંને તર્ક દુષ્ટ (a.) અગર દૂરાકષ્ટ (far-fetched) અને ફેંકી દેવાના, એવી સામી દલીલ પણ થઈ શકે છે.

Absurdity, અયુક્તતા [ર. મ.]

હા. મં. ૩૦: ઇસપનીતિ, પંચતંત્ર, અમુક સ્વભાવનાં માણસોની કે અમુક જાતના રીવાજોની મૂર્ખાઈ ચિતરનાર વાર્તાઓ, અમુક પ્રકારના વિલક્ષણ પ્રસંગોનું પૃથક્કરણ કરી તેઓની અયુક્તતા (a.) સૂચવનાર વર્ણનો: એ સહુમાં 'હુમર'નો પ્રદેશ હોય છે.

Academic, -al, ૧. વિદ્યાવિષયક [મ. ન. ૨૫.]

ક. ચ. ગવેષણ, ૧૧: અક્રિય બાબતોએ

Academy

૪

Accident

શ્રીકૃષ્ણજીનું ઐતિહાસિક જીવનચરિત્ર શોધવામાં વિદ્યાવિષયક (a.) હેતુ શિવાય અન્ય હેતુ એ ધ્યાનમાં રાખેલો કે હિંદની આધુનિક રાષ્ટ્રતા (modern nationalism) ઉત્પન્ન કરવામાં બહુ અંશે ઉપયોગી થાય એવાં તત્ત્વો, શ્રી કૃષ્ણના જીવન અને શિક્ષણમાં છે એમ બતાવી આપ્યું.

૨. સિદ્ધાન્તલક્ષી [ગ. લ.]

કો. ૧, ૧, ૧૫૫: આ પ્રશ્ન લાગે છે એવો નિર્ણય કે કેવળ સિદ્ધાન્તલક્ષી (એકેડેમીક) નથી.

Academy, ૧ સંગમ [પ્રાચીન-વિ. ક.]

કો. ૩. ૩. ૩: દક્ષિણમાં આર્યસંસ્કારનો સંદેશ વહનાર ઋષિવર અગસ્ત્ય જેના આદ્ય સંસ્થાપક હતા, એવી તે એકેડેમીઓ ('સંગમ' શબ્દ તેને માટે વાપરતા, જે સંઘ ઉપરથી આવ્યો હોવાની એક કલ્પના છે;) પોતાના યુરોપી અનુગામીની માફકજ, શબ્દકોષ ને વ્યાકરણ રચાવી ભાષાની શુદ્ધિ અને સુસ્થતા જાળવવાનું પોતાનું પ્રથમ કર્તવ્ય બજાવતી.

૨. પંડિતોની અભ્યાસશાળા, શાળા [ન. લા.]

સ. ન. ગ. (૧) ૪૦૩: એ ખટખટની સાથે તેણે આકેડેમી-પંડિતોની અભ્યાસ-શાળા સ્થાપી; (૨) ૨૪૮: આરિસ્ટોટલ સત્તર વર્ષની વયે પ્લેટોની આકેડેમી-શાળામાં દાખલ થયા.

૩. વિદ્વન્મંડળી [ન. ભો.]

પાંચમી પરિષદ, ભાષણ, ૮: હાલ બંગાળામાં બંગાળપરિષદ છે તે સંસ્થાનું સ્વરૂપ કાંઈક જુદા પ્રકારનું છે; કાયમનાં સ્થાન, સભ્યવર્ગ, અધિકારીવર્ગ ઇત્યાદિથી બનેલી પાશ્ચાત્ય A. વિદ્વન્મંડળીના ધોરણે એ પરિષદ રચાયેલી જણાય છે.

૪. સાહિત્ય-વિજ્ઞાન-સભા [મ. હ.]

સ. મ. ૮૫: સન ૧૭૭૪ માં પ્રશિયાની એકેડેમી (સાહિત્ય-વિજ્ઞાન-સભા) એ પોતાના વાર્ષિક ઇનામી નિબંધ માટે નીચેનો વિષય બહાર કર્યો હતો...

૫. સંસદ [આ. બા.]

૫. ૨૬, ૧૨૧: હાલમાં એ બંને પ્રાન્તોમાં હિન્દી અને ઉર્દૂભાષાના વિકાસ અર્થે 'હિન્દુસ્તાની એકેડેમી' થાને હિન્દી અને ઉર્દૂભાષાની સંસદ સ્થાપવામાં આવી છે.

૬. વિદ્યાધામ, ગુરુકુળ [દ. બા.]

Accent, સ્વરોચ્ચાર, સ્વરભાર [ર. મ.]

(૧) ક. સા. ૨૭૮: ગુજરાતી ભાષામાં ઇંગ્લેજ જેવા સ્વરોચ્ચાર (a.) નથી; (૨) હકી પરિષદ, ભાષણ, ૧૫: ગુજરાતી ભાષાના ઉચ્ચારમાં સ્વરભાર (a.) ન હોવાથી ઇંગ્લેજ ભાષાના heroic metre (વીરરસોચિત ઇંદ) ની અનુકૂળતા ગુજરાતી ભાષામાં નથી.

૨. પ્રયત્ન [કે. હ.]

બીજી પરિષદ, "પદ રચનાના પ્રકાર," ૪૨: વેદવાણી હાલ આરોહ અવરોહાત્મક પ્રયત્ન (pitch a.) વાળી છે.

૩. સ્વરિતત્વ [અ. ફ.]

મ. કા. ઉપોદ્યાત, ૧૧૧: અંગ્રેજી ભાષાની પદરચનામાં આ વાણીનું ડોલન-rhythm-લાવવા માટે દરેક શબ્દની એક એક વર્ણશ્રુતિ (syllable)ના સ્વરિતત્વ (a.) ઉપર આધાર રાખવો પડે છે.

૪. રૂપસૂચક આઘાત [મન.હરિ.]

૫. ૧૬, ૧૧૨: ત્યારે અંગ્રેજીમાં તે ભાષાના વિશિષ્ટ બધારણાનુસાર શબ્દાંગ પર પડતા રૂપસૂચક આઘાત (a.) પ્રમાણે શબ્દાંગનું લઘુગુરુત્વ નક્કી કરવામાં આવે છે; અને તે એટલે સુધી કે ફેટલાક એકાંગી શબ્દો (monosyllables) તે લઘુ ગણવા હોય તો લઘુ પણ ગણાય છે અને ગુરુ ગણવા હોય તો ગુરુ પણ ગણાય છે.

૫. ભાર [દ. બા.]

Accidence, પદવિચાર [ક. પ્રા. બી. બ્યા.]

પ્રસ્તાવના, ૭]

Accident, ૧. ઉપાધિ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૩૯: જે ધર્મ પણ ન હોય અને અસાધારણ ધર્મ પણ ન હોય, શબ્દની અતિશક્તિમાં પણ ન હોય તેમ તે ઉપરથી હિનજનો પણ ન હોય તે ઉપાધિ.

Accident

૫

Active

૨. આકસ્મિક ધર્મ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૩૧: એનાનો પીળો રંગ આપણે સ્વાભાવિક માન્યો અને કોઈ ગાયનો રંગ પીળો હોય તો તેને આપણે આકસ્મિક કહીશું તેનું કારણ એ છે કે રસાયનિક પદાર્થોના નત્વોનો રંગ કોઈ જગ્યાએ ફરી ગયા હોય એવું આપણે જોયું નથી તેથી તેવા પદાર્થોના રંગને બુદ્ધિ આવશ્યક ધર્મ તરીકે ગ્રહણ કરે છે પણ પ્રાણીઓના રંગો વારંવાર ફરતા જોયા છે માટે બુદ્ધિ તેને આવશ્યક તરીકે ગ્રહણ કરતી નથી. માટે કાળો રંગ એ કાગડાનો આકસ્મિક ધર્મ છે.

૩. અનાવશ્યક ગુણ [મ. ૨.]

અ. ન્યા: જે ગુણો વગર વસ્તુને ચાલે એમ આપણને લાગે તેને આપણે અનાવશ્યક ગુણ કહીએ છીએ. એવા ગુણોમાં કેટલાંક એક સર્વકાલિક અને કેટલાંક અલ્પકાલિક હોય છે, કૃષ્ણતા એ કાગડાઓનો સર્વકાલિક પણ અનાવશ્યક ગુણ છે, વળેલાં રીંગડાં એ ગાયોનો અલ્પકાલિક ગુણ છે.

૪. નિમિત્ત [દ. બા.]

Inseparable accident. ૧. નિયત ઉપાધિ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૪૦: સુવર્ણ કાલીકોર્નીઓમાં મળે છે એ અનિયત ઉપાધિનું વિધાન થયું; કેમકે કાલીકોર્નીઓને બદલે જમે ત્યાં સુવર્ણ મળે તેથી સુવર્ણના સુવર્ણત્વમાં કોઈ ફેર પડવાનો નથી નિયત ઉપાધિનાં ઉદાહરણમાં કેટલાંક જનાવરોના રંગ જે કદાપિ કહી પણ બુદ્ધિ નથી એમ ધારવામાં આવે છે તેનું વિધાન બતાવવામાં આવે છે; હંસ ધોળા છે, કાગડા કાળા છે, ઇત્યાદિ.

૨ નિત્ય આકસ્મિક ધર્મ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૪૨: આકસ્મિક ધર્મોના નિત્ય અને અનિત્ય એવા બે ભાગો છે. જે ધર્મ આકસ્મિક હોવા છતાં પદ્ધતા સ્વાભાવધર્મો સાથે નિત્ય જોરાએલો માણુમ પડે તે નિત્ય અને કોઈકે જ વાર જોરાએલો માણુમ પડે તે અનિત્ય.

૩. સર્વકાલિક અનાવશ્યક ગુણ

[મ. ૨. જુઓ Accident ૩.]

Separable Accident. ૧. અનિયત ઉપાધિ [મ. ન.]

૨. અનિત્ય આકસ્મિક ધર્મ [રા. વિ.]

૩. અલ્પકાલિક અનાવશ્યક ગુણ [મ. ૨.]

Accidental, ઔપાધિક [મ. ન.]

ચે. શા: ૩૮૩: અવલોકનથી ભેગાં કરેલાં દ્રશ્યોને પણ બાળક વધારે લક્ષી તપાસે છે, અને ખરા વસ્તુગત સાધર્મ્યને માત્ર ઔપાધિક સાધર્મ્યથી બુદ્ધિ પાડવા ચત્ન કરે છે.

Accuracy. ૧. સુરેખતા [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૦૮: સ્પષ્ટ કલ્પન થઈ શકે તે પૂર્વે સંસ્કારમાં અમુક પ્રકારની સ્પષ્ટતા અને સુરેખતા જોઈએ.

૨. અનશુદ્ધિ

ત્રીજી પરિપદ, ૧૪૫: શાસ્ત્રીય અનશુદ્ધિ અને ચૈકસાઈ (scientific accuracy and precision) તે શું એનો જોવાને ખ્યાલ છે, તે આ પ્રકરણોમાંની ભૂલોથી ચકિત થઈ નહીં.

Acoustics, નાદશાસ્ત્ર [મ. ન.]

સુ. ગ. ૧૭૬: નાદશાસ્ત્ર (a.) નો જે અર્વાચીન શોધ છે તેનો ઉદ્ભવ પણ એક ચમત્કાતે જેવા ધાતુના પદાર્થોના રણકારના અધ્યયનમાંથી થયો છે.

Acquired, પ્રાપ્ત [આ. બા.]

વ. ૧૨, ૧૮૧: સહજ (inherited) ગુણો સંતતિમાં સંક્રાન્ત થાય છે. તેમ જ પ્રાપ્ત (a.) ગુણો પણ થાય છે.

૨. સંપાદિત [ન. ભો.]

વ. ૨૩, ૯૬: અલ્પજ્ઞ જેમ કારી, કોકો, વગેરે પદાર્થને Acquired taste સંપાદિત રસશક્તિની અપેક્ષા છે, તેમ આ પ્રકારની ચમક્યોજનાને માટે પણ સંપાદિત રસશક્તિ જોઈશે ખરી.

Actability, તખ્તા-લાયકી [બ. ક.]

ઉ. જુ. ૧૮૧: તેમાં વિશેષમાં તખ્તા-લાયકી (a.)નો અર્થદાત્રી ગુણ પણ આણવા મળ્યો છે ખરો.

Active, ૧. ચંચલ [મ. ન.]

Activity

૬

Aesthetics

ના. પ્ર. ૩: પોષક શક્તિ સ્થિર (Passive) છે ને ઉત્પાદકશક્તિ ચંચલ (A.) છે.

૨. કાર્યસાધક, સખલ, સંચાપાર

[મ. ન.]

ચે. શા. (૧) ૫૪૧: આટલે સુધી તો આપણે ઇચ્છાના મૂળભૂત સ્વરૂપનો વિચાર કર્યો. આપણે હવે તેનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ જોવાનું છે. ઇચ્છાવ્યાપાર એટલે કે ઇચ્છા-પૂર્વક કાર્યસાધક પ્રવૃત્તિ તે તેનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ છે. (૨) ૫૪૦: પ્રબલ ઊર્મિવિશ્લાભની ચોગ્યતાએ, સખલ ચંચલતાનું પૂર્વરૂપ છે; (૩) ૫૩૩: ઇચ્છાવ્યાપાર કરતી વખતે મન સંચાપાર પ્રતાપતા પામે છે.

૩. સંયોગ [ન. બો. શૈવલિની, પુરસ્ક-રણ, ૩૯.]

૪. સામું [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, માગસર, ૯૫: અત્યારે તો મુસ્લીમ ટોળું સામે (a. એક્ટિવ) જીદમ કરે છે, તો હિંદુ ટોળું બેઠા (passive પેસિવ) જીદમ કરી રહ્યું છે.

૫. વિદાયક, તત્પર [કે. હ. અ. નો.]

Active vigour સખલ ચંચલતા

[મ. ન. જીઓ Active.]

Activity, ક્રિયાશક્તિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૨: કોઈ નાનું બાળક કોઈ ઊર્મિના આવેશમાં રમતું હોય, કોઈ બાળક શાન્તપણે વિચાર કરતું હોય, અને કોઈ અમુક રીતે પોતાની ક્રિયાશક્તિનો ઉપયોગ કરતું હોય, એ ત્રણેનાં કાર્ય સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાય છે.

Adaptation, ૧. રસાનુસારી-દેશકા-લાનુસારી-ભાષાન્તર [ન. લ.]

ન. પ્ર. ૨. ૨૬૨: ભાષાન્તર ત્રણ પ્રકારનાં છે:—શબ્દાનુસારી, અર્થાનુસારી, અને રસાનુસારી. રસાનુસારી ભાષાન્તરમાં શ્રોતાના દેશકાલને અનુસરવાની પ્રથમ જરૂર છે, કેમકે નહિ તો રસને સ્થળે વિરસ કે કુરસ થઈ જાય. રસાનુસારી ન કહેવું હોય તો એને દેશકાલાનુસારી (A.) કહો, પણ એમ કર્યા સિવાય એક દેશનું કે એક કાલનું કાવ્ય બીજા

દેશકાલના લોકને કદી પણ ધારેલો રસ આપી શકશે નહિ.

૨. રૂપાન્તર [ગા. મા.]

ન. જ. ૪૪: ભાષાન્તર કરો, અથવા ભરતા ભાષાના જેવું રૂપાન્તર (a.) કરો, તે સર્વોમાં મૂળ લેખોનો આત્મા આવશે જોઈએ.

૩. પ્રતિકૃતિ [ર. મ.]

વ. ૯, ૧૯૦: એને પરિણામે ઈચ્છા નવલ-કથાઓનાં ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર થયાં પ્રતિકૃતિઓ (a. s.) થઈ...

૪. અનુવાદ [ર. વા.]

નિ. ૧૦૧: કેટલીક વખત એ ત્રણ વાતોનો ખીચડો કરી નવી વાત ઉભી કરાય છે, અને ભાષાન્તર કે અનુવાદ (a.) કર્યું હોય તે છતાં તે ન કમુલ કરવાની ગુજરાતના લેખકોને કહેવ પડી ગયેલ હોવાથી એ બધી વાતોઓ સ્વતંત્ર કૃતિઓ જ લેખાય.

૫. સંયોજન. [ચં. ન.]

૬. અનુકૃતિ, ભાવાનુવાદ [દ.ખા.]

પ્ર. ૨, ૧૯૦: ભાવાનુવાદ (a.) નો સવાલ જરા અટપટો છે.

Address, ૧. મંગળાચરણ [ર. મ.]

હા. મં. ૯૩: સને ૧૮૧૨ માં લન્ડનમાં 'ફુરીલેન થીએટર' નામે નાટકગૃહનું વારસું કરવાનું હતું ત્યારે એ સંસ્થાના વ્યવસ્થાપકોએ બહેરખબર છપાવી હતી કે એ પ્રસંગે વાંચવા માટે સહુથી સારું 'એડ્રેસ' (મંગળાચરણ) લખી મોકલનારને ઇનામ આપવામાં આવશે.

Aesthetics, ૧. સૌન્દર્યશાસ્ત્ર, સૌન્દર્ય-ચર્ચા [મ. ન. ચે. શા. ૧૭ જીઓ Legislation.]

૨. રસશાસ્ત્ર [ર. મ. જીટો પરિષદ, ભાષણ, ૧૨]

૩. આનન્દમીમાંસા [ગૂ.વિ.વિ. ૧૦૪]

૪. સૌન્દર્યવિજ્ઞાન [મ. જ. જીઓ. Psychology.]

૫. કલાશાસ્ત્ર [ન. દે.]

હિ. ત. ઇ. પૂ. ૧૪૮: ત્યારથી તે બૌદ્ધદર્શન વારવજ્ઞાનમાં જ અટકી ન રહ્યું, પરંતુ નીતિશાસ્ત્ર

Aesthetics

૭

Affirmative

(Ethics) કલાશાસ્ત્ર (A.) અને ન્યાય (Logic) એ પ્રદેશો ઉપર પ્રકાશો નાખવા લાગ્યું.

૧. કલાદિલસુદી [ખ. ક.]

“સરસ્તીચંદ્રમાં સ્તીરત્નો” : યૂરોપીય કલા-દિલસુદી (A. ઈસ્ટેટિક્સ) માં વાસ્તવિક દ્રતિઓ તરફ પક્ષપાત છે.

૭. સુરુચિશાસ્ત્ર [ખ. ક.]

નાગાનન્દનો પ્રવેશક : કિન્તુ નાટ્યશાસ્ત્રે નિષિદ્ધ ગણેલું અને આપણને જરા વિચાર કરતાં જ સમગ્રાય કે જોતામાં ચિતરી ચડે એવું દેશ્ય ગરુડની આંચ વડે ધવાયલો, લોહી-લુવાણ, મરણુતોલ, નાયક, જે રંગભૂમિ ઉપર જ મરી જાય છે અને પાછો ગૌરીના ચમત્કાર વડે સજીવન થાય છે, એવું દેશ્ય કોઈ પણ સુરુચિશાસ્ત્ર (a.) ને અભિમત કે સહ કે અનિદ્ધ હોય જ નહિ.

૮. સૌભાગ્ય—લાલિત્ય—મીમાંસા

[દ. બા.]

Aesthetic, ૧. કલોપકારક [મ. ન.]

એ. શા. ૫૦૦ : કલોપકારક વેગને વિવિધ પ્રકારના કાર્યરૂપે પરિણમાવવામાંથી જુદી જુદી સાહિત્યકલાઓનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ થયલો છે.

૨. રસલક્ષી [ન. ભો.]

વ. ૧૮, ૩ : જીવનની ભાવનાઓમાં મુખ્ય એ હેમણે બતાવી : (૧) culture સરકાર અને Social efficiency સામાજિક કર્તવ્યમાં સામર્થ્ય. પ્રથમ ભાવનાના ત્રણ વિભાગ એઓએ પાડ્યા. (a) Intellectual બુદ્ધિલક્ષિણી ભાવના, (b) A. રસલક્ષિણી ભાવના અને (c) Moral and Religious ધર્મલક્ષિણી ભાવના.

Aesthetic ideal, રસલક્ષિણી ભાવના

[ન. ભો. સદર.]

Aesthetic motor, વેદનાકર્મ [ક.

હ. અ. નો.]

Aesthetic reason, કલાદષ્ટિ [ખ. ક.]

સા. જ. પ્રવેશક, ૩૪૭ : લાક્ષણિક લક્ષણ-દષ્ટિ તે ઈરકિટવ કે ડાયલેક્ટિકલ રીઝન (deductive or dialectical Reason) એ ઉપર કહેવાઈ ગયું છે. આ ઉપરાંત પાશ્ચાત્ય

રીલસુરીમાં કલાદષ્ટિ (ઈસ્ટેટિક રીઝન A. R.) અને લક્ષ્યદષ્ટિ (પ્રેક્ટિકલ રીઝન Practical Reason) ગણવામાં આવે છે. Aesthetic sentiment, ૧. રસેકાયની વૃત્તિ. [ક. હ. અ. નો.]

૨. સૌન્દર્યાભિરુચિ [મરાઠી, વા. ગો. આપ્ટ]

સૌન્દર્ય અને લલિતકળા, ૪૮ : સૌન્દર્યાભિરુચિ A. S.—એ એક સ્વતંત્ર વૃત્તિ છે.

Affect, (psycho-ana.) ઊર્મિ, અનુભૂતિ [ભ. ગો.]

Affiliated, માન્ય [યૂ. વિ.]

વિ. ૧ : માન્ય એટલે વિદ્યાપીઠ સ્વીકારેલું.

Affiliating, સંબંધક [વિ. ક.]

વૈ. ૨, ૩, ૨૩૫ : મહારાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી (સંબંધક અને પરીક્ષક) પુનામાં મરાઠી માન્યમ સાથે કાઢવાનો ડરાવ નાશીકમાં જાહેર સભાએ કર્યો.

૨. સંયોજક, અનેકસંસર્ગી [જ. ભ.

ફરકાળ]

થોડાંક છુટાં કૂદ, ૬૧ : એ પ્રકારની વિદ્યાપીઠ-માંથી કેવા પ્રકારની વિદ્યાપીઠ આપણે જોઈએ : અનેક શહેરની કેલેજને સાંધતી, સંરક્ષતી, ને તેની સમીક્ષા કરતી સંયોજક (એડિલિયેટીંગ) અનેકસંસર્ગી યુનિવર્સિટી કે એક કેન્દ્રમાં બંધાઈ તેને જ સંપૂર્ણતાએ વિકસાવી ત્યાં જ વિરાજતી એકસ્થાની (યુનિટરી) યુનિવર્સિટી ?

Affirmative, ૧. વિધિરૂપ [મ. ન.]

એ. શા. ૫૬૫ : આગ્રહના વિધિરૂપનું (અમુક કરવું) આપણે અવલોકન કર્યું તે જ પ્રકારે તેના નિષેધરૂપનું (અમુક ન કરવું) પણ અવલોકન કરીએ.

૨. ભાવદર્શક [હ. વ.]

મા. શા. ૮૬ : આ ઉપરથી જણાશે કે કાંઈ પણ વિષયમાં અર્થસૂચનની પ્રતીતિ ભાવદર્શક (a.) નહિ પરંતુ અભાવ-દર્શક (negative) છે અર્થાત્ તે વિષયની કિરણમાળાના વિચારો વચ્ચે વિરોધનો અભાવ તે જ તે પ્રતીતિનું કારણ છે.

Agenda

૯

Agnostic

Affirmative proposition, -૧.**વિધિમુખ નિર્દેશ, વિધિનિર્દેશ** [મ. ન.

ન્યા. શા. ૧૫૪]

૨. વિધિવાક્ય [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૪, ૭૫: સંયોજક સાથે નકાર જોડાયેલો હોય કે ન જોડાયેલો હોય, જે જોડાયેલો હોય તેો વાક્ય **નિષેધવાક્ય** અને ન જોડાયેલો હોય તેો **વિધિવાક્ય** કહેવાય છે.

૩. ભાવાત્મક-અસ્તિત્વ-અસ્તિવાચી-વાક્ય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૬૩: જેમાં ભાવરૂપ કથન હોય તે ભાવાત્મક અને અભાવરૂપ કથન હોય તે **અભાવાત્મક**. આ વાક્યોને આપણે અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ અથવા અસ્તિવાચી અને નાસ્તિવાચી પણ કહી શકીએ.

૪. અસ્તિવાક્ય [બ. ક.]

યુ. આસો. ૧૬૮૦, ૪૧: એક ને એક વિષય અસ્તિવાક્ય (affirmation) તેમ નાસ્તિવાક્ય (negation) ઉચ્ચારી શકાય છે.

૫. અસ્તિત્વવાચક નિર્દેશ [મ. ૨.

અ. ન્યા.]

Affirmation, ૧. વિધિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૧૧: નિષેધ પૂર્વે વિધિ હોવા જોઈએ. “વરસાદ આવવાનો નથી” એમ કહેવાથી એવું નીકળે છે કે એથી ઉલટું વચન “વરસાદ આવવાનો છે” કોઈએ કહેવું છે અથવા કોઈ રીતે મનમાં આવેલું છે.

૨. પ્રતિજ્ઞા [મ. ૨. અ. ન્યા. બુદ્ધો

Negation.]

૩. વિધાન [દ. બા.]**Agenda, કાર્યક્રમ** [અજ્ઞાત]**૨ કાર્યસૂચિ, કાર્યાનુક્રમ** [દ. બા.]**Agglutinative (Language), સંલગ્નાવસ્થાવિશિષ્ટ** [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧. ૫૧૦: ભાષાઓના ચાર પ્રકારના વિતરણક્રમ રા. બ. રમણભાઈએ ખીસ્સના પુસ્તકને આધારે ગણાવ્યા છે, તેમાંના પ્રથમના બે Syntactical (અવ્યયાર્થ) અને a. (સંલગ્નાવસ્થાવિશિષ્ટ)-આપણે આજોના ઉપયોગના નથી તે જોડી દઈશું.....

૨. સમાસાત્મિકા, સંયોગાત્મિકા

[ક. પ્રા.]

બુ. બ્યા. ૧૨: બુદ્ધો Inflectional.

Aggressiveness, અભિયોગ [વ. ઔ.]

વ. ૧. ૨૧૬: પરિણામ એ આવે છે કે મનુષ્ય પશુપક્ષીના માંસનું ભક્ષણ કરે છે એટલું જ નહિ પણ એક બીજાને પોતાના મુખ અને ભોગનું સાધન કરે છે. આને પશ્ચિમની ભાષામાં રાજકીય અને આર્થિક કોમ્પિટિશન-હરિકાઈ, અભિયોગ (a.) કહે છે.

Agitation, ૧ વિદ્વેશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૬૫: હર્મિશ્ચાલથી કલ્પનાચિત્રો ઘણાં નાદશ થાય છે. અને તે વિદ્વેશના પ્રમાણમાં કલ્પનાચિત્રોના ક્રમનું નિર્માણ થાય છે.

૨. પ્રદ્વેશભણ [વ. ઔ.]

વ. ૬, ૫૧: “મંગલજ” સ્લોમ મંગલો-આથે કરેલા પ્રદ્વેશભણ (m.)ની પ્રશંસા કરી.

૩. સંચલન [ન. ભો.]

ત્રીજી પરિપદ ક ૧: આ એમાંથી એક ઉદ્દેશ આ નવીન સંચલનનો સંભવી શકે છે.

૪. ચળવળ [અજ્ઞાત.]**૫. ઉત્તેજના, હીલચાલ** [દ. બા.]**Agitator, ચળવળીઓ** [મો. ક. રા.

ક. ૨, ૧૬: કેટલાક ચળવળીઓ (એલ. ટેટર) ગરીબ હિન્દીઓને હરકેરે છે, અને ગરીબ લોકોમાં તેઓનું જેદ હોય તો તે ખુબાર થશે.

Agnostic, ૧. અજ્ઞેયવાદી [અજ્ઞાત]**૨. અજ્ઞાતસત્તાક** [હી. વ.]

સ. મી. બુદ્ધો Absolutism.

Agnosticism, ૧. અજ્ઞેયવાદ [મ. ન.]

યુ. ગ. ૧૧૦: જટલાદાનુસારી પરિણામ-વાદવાળા હવે અને જ્ઞાનનો ખુબારો કરવા માટે વળી એક તત્ત્વદર્શન પણ સ્વીકારવા લાગ્યા. અને આપણી યાદશક્તિમાંથી તાત્કાલિક બહાર આવેલા બુદ્ધોના જેવા નામથી માહ પામે છે તે હર્બર્ટ સ્પેન્સરે ઉઘાડેલા તત્ત્વનો તેમણે સ્વીકાર કરવા માંડ્યો છે. જે વાતનો ખુબારો થતો નથી તેને ‘અજ્ઞાત’ કે ‘અજ્ઞેય’ એવું નામ આપી તે ‘અજ્ઞેય’

Agoraphobia

૯

Altruism

ને ઈશ્વર તુલ્ય માની, સૃષ્ટિનું નિદાન માની પોતાના અજ્ઞાનની પૂજા કરવી એ જ એ તત્ત્વ-જ્ઞાનનો સાર છે... પોતાના વાદને 'અજ્ઞેયવાદ' એવું નામ આપે છે.

૨. અજ્ઞાનવાદ [ન. ભો.]

મ. સુ. ૧, ૩૫૨, અને રમ. સુ. ૧૫૩: હેમના ધાર્મિક વિકાસનો ક્રમ: અજ્ઞાનવાદ [agnostic] ની સમીપ, પછી સહસા theistic (એકેશ્વરવાદ), પછી સ્વીરન-બોર્ગના સિદ્ધાન્તો દ્વારા ક્રિશ્ચન ધર્મ, પછી વળી આર્યસમાજ...

૩. અજ્ઞેયતા-અજ્ઞાતતા-વાદ [હી.વ.]

સ. મી. ૧૯૮]

Agoraphobia, (psycho-ana.) અ-પાવરણભીતિ [ભૂ. ગો.]

Aided, આશ્રિત [આ. બા.]

વ. પ. ૨૦૬: ઘણે ભાગે ખાનગી વ્યવસ્થા-વાળી સંસ્થાઓ 'આશ્રિત' (a.) તરીકે ઓળખાય છે.

Air-tight, ૧ વાતાગમ્ય [મ. રૂ.]

ચે. દ્રા. ચ. ૧૧૨: દાંડાને વાતાગમ્ય કરવા માટે પહેલાં પાણી લગાડતા હતા, તેને બદલે હમણાં તેને લીસું કરવાને એણે માણ અને ચરબી લગાડી.

Album, ચિત્રપોથી [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૬૭: નવાં નવાં રમકડાં રૂપે કે નવી ચિત્રપોથીઓ રૂપે બાળકને ધણીક સારી વસ્તુઓ આપી શકાય એમ છે.

૨. ચિત્રસંગ્રહ [ગ. વિ.]

પ્ર. ૧, ૨૬૭: આવી નતનો ચિત્રસંગ્રહ 'મોડર્ન રિયુ' વાળાઓ બહાર પાડે છે.

All

All-engrossing, સર્વગ્રાહી [મ. ન.]

ચે. શા.]

All-subduing- સર્વકંશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૦૧: બાળકની વૃત્તિઓ પ્રોદ્ધત અને સ્વકાળે સર્વકંશ હોય છે.

Allegory, ૧. દૃષ્ટાંતરૂપક [ન. લા.]

ન. ક. ૮૬૪: અંગ્રેજીમાં દૃષ્ટાંતરૂપકને (A.) કેટલાક ગ્રંથકારો (extended metaphor)

રૂપકમાં મૂકે છે ને કેટલાક એને જુદો જ અર્થકાર ગણે છે.

૨. રૂપકગ્રંથિ, મહારૂપક [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨, ૨૪૦: રૂપકગ્રંથિ અથવા મહારૂપક એ શબ્દ જ અમારી તર્કનો નવો છે.

૩. રૂપકમય દૃષ્ટાંત [ર. મ.]

ક. સા. ૪૮૨: ઈન્દ્રનાં સહસ્ર ચક્ષુની કલ્પના, રાવણનાં દસ મુખની કલ્પના, ફિર-સ્તાઓની પાંખની કલ્પના, આ સર્વમાં રૂપકમય દૃષ્ટાંત (A.)થી અમુક ભાવ દર્શવવાની જે પદ્ધતિ છે તે કૃત્રિમતાભરેલી છે.

૪. રૂપક [ર. મ.]

વ. ૮, ૧૮૧: સમસ્ત નાટક નીતિબોધક અને તરવની મૂર્તિઆરૂપ પાત્રોવાળું રૂપક (a.) છે.

૫. અન્યોક્તિ [ન. ભો.]

રમ. સુ. ૭૬: 'વનચરનો વિવાહ' નામના લેખમાં વાનરવર્ગમાં લગ્ન વિશેનું વૃત્તાન્ત વર્ણન કરનારી A. (અન્યોક્તિ) વાળા રમૂજ લેખમાં હાસ્યકટાક્ષમય રસવૃત્તિ ઊભરાવનારા નવલકામની છળી અત્યારે પ્રત્યક્ષ ભેડાં છું.

૬. રૂપકમાલા [બ. ક.]

લિ. ૧૩૩: એ ઓઠાં, બે દૂંકા દૃષ્ટાંત (parable પેરેબલ) અને લાંબી રૂપક-માલાઓ (a. એલિગરી) વડે જ વક્તવ્ય વહી શકાય એમ છે.

Alma Mater, ૧. વિદ્યાસ્થાન [આ બા.]

વ. ૧૮, ૪૫૬: વળી શંકરાચાર્યોદ્ધિકતું જન્મસ્થાન બદકે અરુણું વિદ્યાસ્થાન (a. m.) કદાચ દ્રવિડદેશ, પણ એમનું પરીક્ષાસ્થાન (Examination Hall) નો કાશીમાં જ.

૨. સાવિત્રી માતા (મનુસ્મૃતિ),

જ્ઞાનમાતા [દ. બા.]

Altruism, ૧. સર્વભાવ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૯૯: સ્વર્થ અને સ્વકર્તવ્ય, અ-હંભાવ, અને સર્વભાવ, એમના વિરોધમાંથી જ સ્વસંયમની કળાના રહસ્યોપદેશ અધિગત થાય છે.

૨. પરોપકારવૃત્તિ [ઉ. કે.]

વ. ૪, ૧૮૪: ક્રિશ્ચિયન સુધારામાં જે પરો-

Amateur

૧૦

Anachronism

પકારવૃત્તિ (a.) કિડને ઓગણીસે વર્ષથી જગતમાં સામ્રાજ્ય ભોગવતી જણાય છે તે આપણને તો બહુ જ ન્હોત જણાય છે.

૩. શુદ્ધ પરાર્થ [ખ. ક.]

ઈ. દિ. ૪૪: આને શુદ્ધ પરાર્થ (a.) કહો કે દૂરઅદેશ સ્વાર્થ (enlightened egoism) કહો, બંનેની સરવાળે એકતા છે.

૪. પરાર્થ, સ્વસુખનિરભિલાષ [દ. ખા.]

Altruistic, સ્વપરભાવરૂપ [મ. ન.]

એ. શા. ૪૫૬: મિ. સ્પેન્સરના વચનથી બોલીએ તો આ (સ્તુતિપ્રિયતાની) વૃત્તિ સ્વપરભાવરૂપ છે; એથકી બાળકનો પર સાથે સંબંધ થાય છે; અને શુદ્ધ પરમાર્થ-વૃત્તિનો બીજોરોપ થાય છે.

Amateur, ૧. જ્ઞાનકૌતુકી [ન. દે.]

વ. ૧૦, ૧૧૮: અક્ષાત્માભેદની જિજ્ઞાસા જેમનામાં તીવ્ર વેગથી ઉદય થઈ છે તેમને જ શ્રીશંકરે અક્ષવિદ્યાના ઉત્તમાધિકારી માન્યા છે, અને તેમને જ મુમુક્ષુ સંજ્ઞા આપી છે, બીજાને તેઓ માત્ર જ્ઞાનકૌતુકી (a.) જ માને છે.

૨. રસિક પુરુષ [ભો. પા.]

વ. ૧૬, ૨૫૩: એ પ્રસ્તાવનાના આરંભમાં રસિક પુરુષ (a), તત્ત્વચિંતક (philosopher) અને વિવેચક (critic) એ ત્રણનો ભેદ અંતર-કારે દર્શાવ્યો છે.

૩. શોખિન, શોખપ્રેરિત (વ્યક્તિ) [ખ. ક.]:

ગાંડિવ, દિવાળી ૧૯૮૨, ૧૬: હાઈસ્કુલોમાં અને કોલેજોમાં અને અન્ય સ્નેહસંમેલનોમાં નાટકો ભજવાવા હાગ્યાં છે. આ નાટકો શોખપ્રેરિત (A.) કિશોરો અને યુવાનો ભજવે છે.

Amateur actors, સ્વયંનટ [બાણુરાવ ગણપતરામ કાકોર].

પ્ર. ૨. ૩૪૯: એ ત્રણ સંસ્થાઓ સ્વયં-નટો (a. a. s.) ની મદદથી ખાસ નવા લખાણમાં નાટકો ભજવતી.

Ambiguity, દ્વ્યર્થત્વ [મ. ન.]

એ. શા. ૩૮૯: પરામર્શમાં જે ઘણા હોય સંભવે છે તેમાંનો મુખ્ય તો શબ્દોના દ્વ્યર્થત્વમાંથી જ ઉપજી આવે છે.

Ambivalence, (psycho-ana)

વિરુદ્ધોર્ભિમયતા, દ્વિભાવ [ભૂ. ગો.]

Amnesia, (psycho-ana) ૧. સ્મૃતિભંશ [ભૂ. ગો.]

Amphi-theatre, ૧. રમતશાળા [ક. મા.].

ગુ. ૧૯૮૩, ચેત્ર, ૮૬: ત્યાંથી અમે એમ્ફીથી-એટર (રમતશાળા) જોવા ગયા.

Ampliative, વિસ્તૃત (વાક્ય) [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૪, ૮૩: છેલ્લા બે પ્રકારનાં વિધેયમાં ઉદ્દેશ્ય કરતાં વિધેયથી જુદું જ્ઞાન મળે છે, ઉદ્દેશ્ય અને વિધેય પર્યાય શબ્દ નથી. જેમકે ‘એક ત્રિકોણની બાજુઓ ત્રણ ૪૨ લાંબી છે’ એ વાક્યમાં વિધેય ઉદ્દેશ્યનો પર્યાય નથી, પણ વિશેષ અર્થવાચક છે. આમાં વાક્ય વિસ્તૃત વાક્ય (a). કહેવાય છે.

Anachronism, ૧. કાળવ્યુત્ક્રમ [ન. લ.]

ન. જ, ૭૫: સરકારી મદદ માગશો તો લોકનો મ્હોટો સમુદાય સામો થશે અને કેટલાકને તો એવી મદદ કાળવ્યુત્ક્રમ (a.) જેવી જ લાગશે. કારણ એ સ્વતંત્ર સ્વરાજ્યના સમયમાં ખાનગી કુટુંબમાં જ એ સ્વતંત્રતામાં સરકારને હાથ ધાલવાનું કહિયે તો પોતાના જ પગ ઉપર કહોવારા મારવાનું થશે.

૨. કાળદોષ [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨. ૧૬૦: આલો ગુણ હોવાને લીધે જ અમે એમાં કાળદોષ થઈ ગયા છે તે સમજવવાને માટે ઉપર કાંઈ મહેનત લીધી છે.

૩. કાળવિરોધ [ન. ભો.]

પ્રે. ના. ૪૪: એ ખૂં છે કે સ્વંવરણના સમયના વૃત્તાન્તમાં મહારાષ્ટ્રને વિશે પાગ કને બોલાવે છે તે કાળવિરોધ (a.) છે.

૪. ઇતિહાસવિરોધ [ચં. ન.]

સ. ૧૯: જુલાઈ: રા. ન્હાનાલાલે કરેલી કાળની પસંદગી ત્હેમને ઇતિહાસવિરોધના અપરાધી બનાવે છે.

૫. અનૈતિહાસિકતાદોષ [ખ. ક.]

કા. મા. ૩૨૭: આ કાવ્ય હું કોઈ કાળે પણ પૂરું કરી શકીશ, તો એ વસ્તુનું જે નિર્બંહણ એમાં આવશે, તે કોઈ કલ્પે પણ નહીં એવા

Anæsthesia

૧૧

Anatomy

મોટા અનેતિહાસિકતા દોષવાળું, મહુને ભય રહે છે કે, આવશે.

૬. કાલવિપર્યાસ [દ. ખા.]

Anæsthesia, (psycho-ana)

સંવેદનાભાવ, સંવેદનાશક્તિ, સંવેદનાક્ષમતા [ભૂ. ગો.]

Analogy ૧. સાદૃશ્ય [મ. ન.]

ચે.શા. ૩૭૭: નિગમન સર્વથી પે'છું મનમાં સ્ફુરેછે, અને અવયવ અથવા કારણ પછવાડેથી, એટલે કે નવા અને નૂતા પ્રસંગના સાદૃશ્યના બળે કરીને સ્ફુરી આવે છે.

૨. ઉપમાન [રા. વિ.]

પ્ર.પ્ર. ૨૩૪: સાહચર્યવ્યાપ્તિઓમાં એક બીજા પ્રકારની વ્યાપ્તિઓનો સમાવેશ થાય છે, તેને આપણે ઉપમાનવ્યાપ્તિ કહીશું. આ વ્યાપ્તિમાં અનેક દાખલા લેવાના હોતા નથી પણ એક જ્ઞાત પદાર્થમાં જે અમુક અમુક ધર્મો છે તે બીજા અજ્ઞાત એટલે અધૂરા નજીકના પદાર્થોમાં જે માટે જ્ઞાત પદાર્થના બાકીના ધર્મો અજ્ઞાત પદાર્થમાં જે એવું નિરૂપણ કરવાનું હોય છે. ઉપમાનનું લક્ષણ એવું અપાય છે કે સાધનતા સાધર્મ્યથી સાધ્યનું સાધર્મ્ય સ્થાપવું તે.

Analogical, સાદૃશ્યાત્મક [ખ. ક.]

ભ.૩૦: તેમ ઇંગ્લેન્ડ પ્લેન્ક વર્સ ઉપરથી જે સાદૃશ્યાત્મક (a. એનેલોજિકલ) દલીલ ઉપર કરી છે, તેમાં પ્રયત્નના તત્વને સ્પર્શ પણ કર્યો નથી.

૨. સાદૃશ્યસંપન્ન [દ. ખા.]

Analytical ૧. વ્યાકૃત [કે. હ. યુ. પ્ર.]

૧૮૯૨: ઓગસ્ટ]

૨. વ્યસ્ત [કે. હ.]

બીજી પરિપદ્ધતિ: જેને analytical stage એટલે વ્યસ્ત દશા કહે છે તેમાં અવગ્રંથ ભાષાને પ્રવેશ કરતી આપણે જોઈએ છીએ.

૩. પ્રત્યયલુપ્તા, વિભાગાત્મિકા [ક. પ્રા.]

ખૂ. વ્યા.૧૩: ભાષાના વિકાસક્રમમાં નિપાતો પ્રત્યયો તરીકે ઓળખાતા પણ નથી. આથી શબ્દ પ્રથમ ક્રમમાં હોય છે તેમ પ્રત્યયરહિત દેખાય

છે અને પ્રત્યયની ગરજ સરવા નવીન, સાહાય્ય-કારક શબ્દ વાપરવા પડે છે. આ સ્થિતિને પ્રત્યયલુપ્તા કે વિભાગાત્મિકા કહી શકાય.

Analitic judgment વિકલ્પનિર્દેશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૭: ઉદ્દેશપદમાં કેઈ નવો ધર્મ ઉમેરનારા અને ઉદ્દેશપદનો સ્વગતધર્મ સ્પષ્ટ કરી બતાવનારા, એવા નિર્દેશો વચ્ચે નૈયાયિકો ભેદ માને છે. પ્રથમ પ્રકારના નિર્દેશોને સં-કલ્પનિર્દેશ અથવા વસ્તુનિર્દેશ કહેવામાં આવે છે, બીજા પ્રકારના નિર્દેશોને વિકલ્પનિર્દેશ અથવા શબ્દનિર્દેશ કહેવામાં આવે છે.

Analitic proposition શબ્દનિર્દેશ [મ. ન. ન્યા શા. ૩૨.]

Anarchy ૧. શાસનસંહાર [મ. ર.]

શિ.ધ.પ૩૯: ગ્રીસના સોફિસ્ટોના જેવો એક લો-કાનુચર (demagogue) વર્ગ હાથ ઉત્પન્ન થયો છે, જેનો ઉદ્દેશ માત્ર લોકોને પ્રસન્ન કરવાનો, અને તેમને રૂચે તેવા વિચારો પ્રસિદ્ધ અને પ્રસૂત કરવાનો છે. સામાન્યસ્વામિત્વ, શાસનસંહાર વગેરે બધા પ્રકારની મોટી જોખમદારીની હીલચાલો એ જ વર્ગમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૨. અરાજકતા [ર. મ.]

બ. ર. ૧૬૪: “રાજ જેમ ઓછું તે સાફ” એવા અરાજકતા (a.) ના લક્ષ્ય તરફ પ્રવળનું ચિત્ત ધસડાય છે.

૩. શાસનાભાવ [દ. ખા.]

Anarchism સ્વૈરવાદ [વિ. કો. સં. પ.]

Anarchist ૧. અરાજક [દ. ખા.]

કા. લે. ૧, ૬૪: સરકારે લો. તિલકને ખગાળની અરાજક હીલચાલ સાથે સહાનુભૂતિ બતાવવાના આરોપસર છ વરસની સજા કરી બ્રહ્મદેશમાં મોકલી દીધા.

૨. આક્રમકદ્રોહી [ખ. ક.]

વી.લા. ૧૯૨૭, ૩૨-૧: એ સમય દરમિયાન જે નિરંકુશ આક્રમકદ્રોહી (a. એનાર્કિસ્ટ) પાક્યા હતા, જેમણે નિર્દોષિનાં ખૂન પણ કર્યાં હતાં, તે દૌરાત્મ્ય ઉપજાવવાનો પોટલો આ ચોપડીને માથે આવે ખરો?

Anatomy, ૧. શરીરવિદ્યા [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૩, ૧૬૫: એ માટે તો માખાપે

Antecedent

૧૨

Antiquated

તથા મહોતાજ્યોએ શરીરવિદ્યા (A.) તથા અંગવિજ્ઞાન (physiology) નાં કેટલાંક મૂળતત્ત્વોનો દાક્તરની ચર્ચાતંત્રી સાથે નહિ તો પણ સામાન્યપણે અભ્યાસ જ કરવો જોઈએ.

૨. શારીર [દુ. કે.]

ગુ. ૧૯૭૯, ૧૭૯: વૈદ્યોમાંથી જેની પરંપરા ઘણા કાળથી નીકળી ગઈ છે એવા શારીર (a)-નાં અને શસ્ત્રચિકિત્સાના શબ્દો તથા વાક્યો હજાર વર્ષ પહેલાંના ટીકાકારને એ સમજાયાં નહોતાં તો આજે તો ક્યાંથી સમજાય ?

Antecedent, ૧. પૂર્વગામી, પૂર્વીગ મ. ન.]

એ.શા.૮૧: કોઈ પણ પ્રોત્સાહનથી જે પરિવર્ત બની આવે તેનું પ્રમાણ તત્પૂર્વગામી પ્રોત્સાહન સાથે તેની તુલના કરવાથી જ નહીં પણ ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલા અનેક સંસ્કાર સાથે તુલના કરવાથી પણ થઈ શકે.

૨. પૂર્વચર [રા. વિ.]

પ્ર. ૩.૧૬૮: ‘ સર્પદંશથી મોત નીપજે છે ’ એ વ્યાપ્તિમાં સર્પદંશ એ પૂર્વચર છે.

Anthropology ૧. માનુષશાસ્ત્ર [મ. ન.]

૨. માનવશાસ્ત્ર [ર. વા.]

નિ. ૧૧: તેની અંદર સમાયેલા માનવશાસ્ત્ર (a.), નૃવંશવિદ્યા (ethnology), માનસશાસ્ત્ર (psychology) નીતિતત્ત્વચિંતન (ethics) તે તત્ત્વચિંતન (philosophy) સંબંધી જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુથી અભ્યાસ કરાવવા.

૩. માનવવંશશાસ્ત્ર [દ. યા.]

કા. લે. ૧,૨૦૦: હાલમાં યુરોપમાં એન્થ્રોપોલોજી (A.) અથવા માનવવંશશાસ્ત્ર તરફ સંસ્કારી લોકોનું લક્ષ વધારે છે.

૪. મનુષ્યવિદ્યા [કા. છ.]

વ. ૨૫, ૩૩૩: વિભાગ “ એચ ” પ્રાચીન મનુષ્યવિદ્યા (એન્થ્રોપોલોજી)નો છે.

૫. માનતત્ત્વવિદ્યા [મા. પી.]

છઠ્ઠી પરિષદ, “ નાગરોત્પત્તિ ”, ૭૨: માનવ-તત્ત્વવિદ્યા (A.) નુસાર શારીરિક (somatic) અને આવયવિક (morphological) ગુણો ઉપરથી નાગરો શક અને દ્રાવિડ ભતિઓની સંકર ભતિના છે.

૬. મનુષ્યશાસ્ત્ર [આ.ખા.જીઓ politics]:

૭. માનવવિજ્ઞાન [કે. હ. અ. નો.]

૮. નૃવંશવિદ્યા [દ. યા.]

Anthropometry, ૧. માનવાંગપરિમિતિ [મા. પી.]

છઠ્ઠી પરિષદ, “ નાગરોત્પત્તિ ” ૭૩: પરંતુ કેંચ પંડિત ટોપોનાર્ડે માનવાંગપારમિતિ (a) માં જે કાંઈ અપૂર્ણતા હતી, તે સુધારીને વિશ્વસનીય પરિણામ આપે એવા નિયમો સ્થાપ્યા.

Anthropomorphism, ૧. માનવ-ગુણરોપણ [ન. ભો.]

વ. ૧૩, ૧૪: આ દર્શનમાં a. (માનવ-ગુણરોપણ) ની ઊંચા કાંઈક મૂળે તો જણાય છે.

૨. પ્રરૂપભાવારોપ [દ. યા.]

Anthropomorphist, માનવ-ધર્મારોપક [ન. ભો.]

વ. ૧૩, ૧૬: માનવના દયાક્ષમાદ્રિક ગુણો પરમાત્મામાંથી પ્રાપ્ત થયેલ છે એટલે એ ગુણો પરમાત્મામાં માનવ આરોપી a (માનવધર્મારોપક) થતો નથી, પણ પરમાત્મામાંથી એ ગુણો લઈ પોતે Deomorphic (ઈશ્વરગુણધારી) થાય છે.

Antipathy, વિરોધ, વિરુદ્ધભાવ [દ. યા.]

Antiquarian, ૧. પુરાવિદ્ [કે. હ.]

મે. સુ. કવિ અને કાવ્ય, ૨૧: પ્રાચીન કાળમાં અહીં ઐતિહાસિક સાધનો કેવા ખતથી સંઘરી રાખવામાં આવતાં હતાં, તે ઇસવી સાતમા શતકના હર્થની તવારિખ પુરાવિદ્ (જૂની વાતની શોધ ખોળ કરનાર) સ્મિથે જે આપી છે તે ઉપરથી સમજાય છે.

૨. પુરાતત્ત્વવિદ્ [દ. યા.]

કા. લે. ૧, ૫૨૭: યુરોપમાં ઇન્ડોલોજિસ્ટ અથવા ઇન્ડોલોજિસ્ટ નામે ઓળખાતા કેટલાક પુરાતત્ત્વવિદ્ હોય છે. તેઓ ભરતભૂમિ અથવા ખિસર દેશની પ્રાચીન સંસ્કૃતિના અવશેષ ઐતિહાસિક અધ્યયન માટે સુરક્ષિત રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

Antiquated, ૧. કાલોતીત [આ. યા.]

વ. ૧૩, ૧૨૭: આ પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞો

Antiquity

૧૩

Application

અત્યારે જ 'a.' યાને કાલાતીત ગણાય છે તેમની ફરી ખૂઝ થવાનો વારો આવે એ પાશ્વર્ય તત્ત્વમતની ફરતા તડકા-છાંયડાની રીત જોતાં અશક્ય નથી.

૨. કાલથસ્ત, ગતકાલિક [દ.ખા.].

૩. જૂનું ખખ, અતિજૂનું [ખ. ક.

ખાતગી પત્ર, તા. ૩૦-૭-૨૫.]

Antiquity, ૧. પુરાતનશાસ્ત્ર [ચં.ન.]

સ. ૨૭, ૨૨૮: પુરાતનશાસ્ત્ર (A). ના. તેઓ એક અનુરાગી હતા.

૨. પુરાતત્ત્વ. [મુનિ જિનવિજય]

આર્થવિદ્યાવ્યાખ્યાનમાળા. ૧: “પુરાતત્ત્વ” એ એક સંસ્કૃત શબ્દ છે. સામાન્ય રીતે ઇંગ્રેજીમાં જેને ‘એન્ટીકવીટીઝ’ (a). કહે છે તે અર્થમાં આ શબ્દ યોજવામાં આવ્યો છે.

Antithesis, ૧. વિરોધ [અ. ક.]

ત્રીજી પરિપદ, ભાષાશૈલી, છ. ૧૪: મેકેલેનાં લખાણોમાં તુલના, વિરોધ (Balance & A.) ને સુંદર શબ્દોથી વાક્યો એવાં મધુર લાગે છે કે તેની સળળ અસર થાય છે.

૨. વિરોધસંવિધાન [ન. ભો.].

વ. ૨૦, ૩૬૫: પ્રથમના ઉદાહરણ-વિચારની પરસ્પર તુલનાને અનુરૂપ શબ્દયોજના, a. અર્થાત્ વિરોધસંવિધાન, ઈત્યાદિને બળે impassioned prose ભાવમયગદ્ય પ્રગટ થયું છે.

૩. પ્રતિનિવેશ, પક્ષવિપક્ષસમન્વય [દ. ખા.],

Anxiety neurosis, (psycho-ana.)

ચિન્તાજન્ય ચિત્તભ્રમ [ભૂ. ગો.]

Apathy, ઔદાસીન્ય, તારસ્થ્ય [દ.ખા.].

Aphonia, (psycho-ana.) વાગ્બ્રંશ [ભૂ. ગો.]

Apriori science, વ્યવહારાધિ-ગમશાસ્ત્ર [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૫].

Apostle, મહાત્મા [ક. મા.]

કે.લે. ૧, ૭૨: વોલ્ટરે એમ કહેલું મનાય છે કે “ખાર મહાત્માઓએ (a.s) ખ્રીસ્તી ધર્મ યુરોપમાં આણ્યો, હું એકલો તેને કાઢી મુકીશ.”

Apotheosis, દેવપ્રતિષ્ઠા [ગો. મા.]

સા.જ.૨૧૪: જ્યારે કોઈ મહાપુરુષ ગુજરી જાય ત્યારે તે દેવપિતૃલોકમાં ભળ્યો એવી ભાવના ઉત્પન્ન કરવા તેની પ્રતિમાની દેવપ્રતિષ્ઠા (A., deification) કરવાની પદ્ધતિ રોમમાં હતી.

૨. દેવીકરણ [ચુનીલાલ પુરુષોત્તમ ખારોટ, પુરાતત્ત્વ ૪, ૪૧૬].

Appearance, ૧ અતત્ત્વ [આ.ખા.]

આ.ધ.૨૬૬: પરમાત્મા જીવાત્માના અન્તર્માં રહેલો છે એમ દ્વૈતવાદીઓ કહે છે: પણ અત્રે ‘અન્તર્’ શબ્દનો શો અર્થ સંભવે છે એ વિષે વિચાર કરતા નથી; ત્યાં અદ્વૈતવાદી એટલું જ કહે છે કે જે વિચાર કરશે તો જણાશે કે અત્રે ‘અન્તર્’ શબ્દના અર્થમાં તાદાત્મ્ય જ આવડું ધટે છે. એક ચૈતન્ય ખીન ચૈતન્યના અન્તર્માં શી રીતે રહી શકે? ‘અન્તર્’ એવો શબ્દ જડ અને સાવચવ પદાર્થ પરત્વે જ એના વાચ્ય અર્થમાં વાપરી શકાય. ચૈતન્ય પરત્વે જ્યાં ‘અન્તર્’ અને ‘બહિર્’ શબ્દ વપરાય છે ત્યાં એ શબ્દોનો અર્થ તત્ત્વ (Reality) અને અતત્ત્વ (દેખાવ A.) થતો આપણે જોઈએ છીએ.

૨. દૃશ્ય, આભાસ [હી. વ્ર.]

સ.મી. ૧૬ સત્યના સ્વરૂપનો જે ખાસ વિશિષ્ટ વાદ છે તેનો વિષય દૃશ્યથી આભાસથી ભિન્ન એ દૃશ્યાતીત તત્ત્વ છે, જે માત્ર શ્રુત જ્ઞાનથી જ પ્રાપ્ત થાય છે.

Apperceptual mass—જ્ઞાનના

સંસ્કાર [પ્રા. વિ.]

Applicable, પ્રયોજ્ય. [ગો. મા.]

સા.જ.૮૨: એ શક્તિને ઉદ્દેશી લખેલાં વાક્ય આ જીવનને પણ આ સ્વધર્મતાને લીધે પ્રયોજ્ય-a.-છે.

Application, ૧. આવિષ્કરણ [મ. ન.]

એ. શા. ૩૮૮: આવિષ્કરણ અને સમર્થન-પરામર્શવ્યાપાર બેમાંથી એક રીતે આરંભાય. આપણને એકાદ સિદ્ધાન્ત આપવામાં આવે અને તે ઉપરથી કોઈ નિગમન ઊપજાવવાનું હોય, આનું નામ સિદ્ધાન્તનો આવિષ્કાર કરી, તેને લાગૂ કરી નવાં દૃષ્ટાંત શોધવાં કહેવાય.

Applied

૧૪

Architect

૨. ઉપનયન [મ. સુ.]

હ. બા. છ. ૩૬: ન્યાય (syllosism)ના પાંચ અવયવ છે: (૧) પ્રતિજ્ઞા (The proposition); (૨) હેતુ (The reason given); (૩) ઉદાહરણ (The example or illustration) (૪) ઉપનયન (The a.) તથા, (૫) નિગમન (The conclusion).

૩. વિનિયોગ, ઉપયોગ, પ્રયોગ [હ.

પ્રા. ગ. પ. ૨]

Applied, ૧. વ્યાવહારિક [મ. ન. જીઓ
Mathematics.]

૨. કાર્યપ્રયોગી, [ક. પ્રા.]

જી. શા. ૪૫, ૩૧૫: તેઓ કાર્યપ્રયોગી (a.) વિદ્યામાં પણ ઘણા જ બાહોરા છે.

Applied music, વિનિયુક્ત સંગીત,
[ક. ભા.]

વ. ૬. ૫૬૬: સંગીતનાં આ પરિણામ ઉપરથી તેના બે વિભાગ થઈ સકે છે એક Pure music (શુદ્ધ સંગીત) અને બીજા a. m. (વિનિયુક્ત સંગીત).

Applied science, વિનિયુક્તવિજ્ઞાન
[ધો. ગા.];૨. વ્યવહારશાસ્ત્ર [કા. છ. સ. ૩,
૪૮૨].

Apprehension, ગ્રહણ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૧: દર્શનથી જેનું ગ્રહણ થાય છે તેનું મનમાં એક કલ્પિત ચિત્ર પડે છે તેને સંકલ્પ કહીયે છીએ.

A prfori, adj. ૧. સહજોપલબ્ધ,
સહજોપલબ્ધિજન્ય, [મ. ન. ન્યા. શા.
૧૩૯];૨. સ્વતઃસિદ્ધ, અનુભવઅજન્ય કોઈ
અનુભવજનક [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૩૨: તાત્પર્ય એ છે કે એ સ્વતઃસિદ્ધ દ્રટક અંશો વા સકેતો માન્યા સિવાય કોઈ પણ પ્રકારના અનુભવનો વા કોઈ પણ પ્રકારના જ્ઞાનનો સંભવ જ નથી, અર્થાત્ એ પણ સ્વીકારવું જોઈએ કે એ દ્રટક અંશો અનુભવઅજન્ય હોઈ અનુભવજનક છે, તેથી એ સદા અનુભવજનક હોવા છતાં અનુભવાતીત વા દૃષ્ટિઅગોચર જ રહેવાના.

adv. રૂપતઃ, સ્વરૂપતઃ [દ. બા.]

A priori science, સહજોપલબ્ધિપ્ર-
ધાનશાસ્ત્ર, [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭: ન્યાયને સહજોપલબ્ધિપ્રધાન શાસ્ત્ર ગણવામાં આવે છે.

Apriori પદ્ધતિ, સાધ્યસ્વીકારની
પદ્ધતિ. [ન. ભા.]

ત્રીજી પરિપદ્ધતિ. ના. ૧૪: હાવી પરીક્ષામાં a. p. પદ્ધતિ (સાધ્યસ્વીકારની પદ્ધતિ) વાજબી નહિ ગણાય. ઉદાહરણ-આ નાટકમાં ભાષા હાલના જેવી કેમ છે ? ઉત્તર-પ્રેમાનન્દના વખતમાં હેવી જ ભાષા હતી-કેમકે આ નાટકમાં એ ભાષા છે તેથી જ સાબીત થાય છે, -કેમકે એ નાટક પ્રેમાનન્દનાં છે !

Aptitude, ૧. આનુગુણ્ય, યોગ્યતા [કે.
હ. અ. નો.]

૨. ખાસિયત [કે. હ. અ. નો.]

Archeology, પ્રાચીનવસ્તુશોધ
[આ. બા.]

વ. ૨૪, ૪૩૬: આર્કિઓલોજી યાને પ્રાચીન-વસ્તુશોધ ખાતાને મદદ આપવા માટે પચાસ લાખની થાપણ બાબુપર મૂકી.

૨. પુરાણવસ્તુશાસ્ત્ર [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૧૨૬ પુરાણવસ્તુશાસ્ત્રમાં માથું ન મારતાં (ઇતિહાસના પુસ્તકમાં) રચા-પત્ય વર્ણવી શકાય.

Archeologist, ૧. પૌરાતનિક
[કે. હ.]

૨. પ્રાચીનવસ્તુશાસ્ત્રી [આ. બા.]

વ.પ.૧૬૭: થોડાક દિવસ કેપર આપણા એક સુવિદિત વિદ્વાન રા.રા. રતિરામ દુર્ગારામ આ લોક છાડી ગયા. ગુજરાતને એક સારા પ્રાચીન-વસ્તુશાસ્ત્રીની ખોટ પડી છે.

૩. પુરાણવનશોધક, પુરાવિદ્ [દ.
બા.]

Archaic, ૧. પ્રાચીન, અરૂઢ [ન. ભા.]:

૨. આર્ષ [દ. બા.]

Architect, શિલ્પશાસ્ત્રી [મ. સુ.]

ફા. ચ. ૧,૩: એ સમયે એની વૃત્તિ શિલ્પશાસ્ત્રી (A.) થવાની થઈ હતી.

Architrave

૧૫

Art

Architicture, સ્થપત્ય [મ.ન.ચે.શા. ભુએ Art]

૨. સ્થાપત્ય [અજ્ઞાત]

૩. વાસ્તુવિદ્યા [જિનવિજય].

આર્યવિદ્યા વ્યાખ્યાનમાળા: ૨૨: કચ્ચુસન સાહેબે પુરાતનવાસ્તુવિદ્યા (a.) નું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં ઘણી મહેનત લીધી હતી.

Architrave, (Arch) ફરતી કિનારી

[ગ. વિ.]

Argument,

Argument in a circle, ચક્રક [મ.ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૬: ચક્રક એ નામના દોષનો પણ આમાં જ સમાસ થાય છે. ન્યારે એક વાતનું કારણ એક માનીએ અને તેનું કારણ એવી વાતને માનીએ કે જે પુનઃ પ્રથમ વાતનું પણ કારણ હોય ત્યારે આ દોષ થાય છે.

Argnmentum,

Argumentum ad hominum

જલ્પ [રા. વિ.]

પ્ર.પ્ર. ૩૧૩: જલ્પમાં માત્ર પ્રતિપક્ષના ખંડનથી પોતાના મતની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. ઘણીવાર પક્ષકારો એકબીજાનું ખંડન કરવાને બદલે એકબીજા પર અંગત ટીકા કે આક્ષેપો કરે છે તે પણ જલ્પ જ છે.

Aristocracy, ૧. ૧. શિષ્ટશાસન [મ.ર.]

શિ. ઇ. ૪૦: શિક્ષણમાં પણ સ્પર્ધા પ્રાચીન સંપ્રદાય અને શિષ્ટશાસન તરફ રહેલું; એથન્સ ધીમે ધીમે નવીન સંપ્રદાય અને બહુશાસન તરફ વળેલું.

૨. અમીરશાસન, અબહુશાસન

[બ. ક.]

યુ.રે.૭૮: કેટલેક અંશે રૈફર્મેશનના અગ્રણીઓના ઓધથી ને કેટલેક અંશે વિચારના પોતાના નિરંકુશ વિસ્તારથી રાજ્યસંસ્થા વિશે ધીમે ધીમે એવું મત બંધાતું ગયું, કે શાસનનાં એકશાસન વા રાજશાસન (Monarchy-મોનર્કી) અબહુશાસન વા અમીરશાસન (A. એરિસ્ટોક્રસી), બહુશાસન વા પ્રજાશાસન (Democracy ડિમોક્રસી) વગેરે રૂપોમાંથી પ્રજાશાસન જ ઉત્તમ છે.

૩. કુલીનસત્તાક રાજ્યતંત્ર, [ક.પ્રા.]

ચ. શા. ૪૭, ૩૪: કાળક્રમે ઘણાં ખરાં શહેરોમાંથી રાજપદવી કાઢી નાખવામાં આવી અને પ્રથમ કુલીનસત્તાક રાજ્યતંત્ર સ્થપાયું.

૩. અમીરસત્તા, [સૌ. શારદા મહેતા, [ભુ. પ્ર.]

૬૪, ૩૪૮, A. (અમીરસત્તા)ની ભાવના એક વાર નષ્ટ થઈ કે વ્યક્તિત્વ ખીલી નીકળ્યા વગર રહેશે નહિ.

૨. ૧. ઉદાત્તવર્ગ, [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૫૨: રાજા અને સામાન્ય પ્રજાની વચ્ચે સૂક્ષ્મ પ્રસંગોએ કામ લાગવા અને એ ઉભય પક્ષની વચ્ચે મન્યસ્થ થવા દ્રવ્યવાન અને સત્તાવાન એક ઉદાત્ત વર્ગ એટલે a. ની અમારે જરૂર છે.

૨. શિષ્ટસમૂહ-વર્ગ [દ. આ.]

Arris, (Arch) ફેર [ગ. વિ.]

Art,

Fine art ૧. સાહિત્યકલા, [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૦૦: કલોપકારક વેગને વિવિધ પ્રકારના કાર્યરૂપે પરિણમાવવામાંથી ભુદી ભુદી સાહિત્યકલાઓનો ઉદભવ અને વિકાસ થયેલો છે. એના સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ પ્રકાર પાંચ છે; સ્થપત્ય, શિલ્પ, ચિત્ર, સંગીત, કાવ્ય. એ પાંચેને વિવિધ પ્રકારે વર્ણવી શકાય. એના બે વિભાગ કરી શકાય; (૧) દૃશ્યકલાઓ (જેમકે ચિત્ર, શિલ્પ, સ્થપત્ય; (૨) શ્રવ્યકલાઓ (જેમકે સંગીત અને કાવ્ય). અથવા બીજી રીતે પણ વિભાગ કરી શકાય, જેમકે (૧) અનુકરણ કલા એટલે કે જે કલાઓ વિશ્વલીલાનું અનુકરણ કરે છે અને ચાથાથર્થ સાધવા ઉપર દષ્ટિ રાખે છે (ચિત્ર શિલ્પ કાવ્ય) અને (૨) અનનુકરણ કલા એટલે કે જે પ્રથમ વર્ગ કરતાં વધારે સ્વતંત્ર હોઈ કાંઈક સૃષ્ટી શકે છે. (સંગીત અને સ્થપત્ય).

૨ લલિતકલા, [અજ્ઞાત]

૩. રસિકકલા, [મો. પા.]

વ. ૭, ૧૯૬: કવિતાને કેટલાક રસિકકલા (f. a.) ગણે છે.

Auditory Art શ્રવ્યકલા [મ.ન.ચે. શા. ભુએ Fine art]

Asceticism

૧૬

Association

Imitative art અનુકરણકલા [મ.

ન. સદર]

Non-imitative art, અનનુકરણ-કલા [મ. ન. સદર]**Visual art, દશ્યકલા,** [મ. ન. સદર]**Asceticism, ૧. વૈરાગ્ય** [ન. ભો.]

ભ.ની. ૨૧; સંકટ વગેરે પ્રસંગોથી કંટાળીને વિરક્તિ પામીને માત્ર મક્તિ જ કરિયે, જગત્થી દૂર રહીને ભજનમાં રત થઇયે, તે Action, કૃતિ, જીવનમાં ધર્મકૃતિનો અનાદર થવાનો અને અનિષ્ટ વૈરાગ્ય (A). માં પરિણામ થવાનો.

૨. તપસ્વિતા [ઉ. કે.]

વ.૬, ૨૨૩: અર્વાચીન પશ્ચિમની પેઢે આપ-
ણે ૮. તપસ્વિતા (A) ને ધિક્કારતા નથી.

૩. સંયમવૃત્તિ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૪૧૬: ધર્મમાંથી, શિક્ષણમાંથી અને તેને જ પરિણામે જીવનમાંથી સંયમવૃત્તિ (A) ને હંમેશને માટે રજા મળી.

૪. ત્યાગપરાયણતા [દ. બા.]**Aspiration, પ્રાણુવિધાન** [કે. હ.]

વા. બ્યા. ૨૦: આ વિવેચન ઉપરથી ધોષ-
વિધાન પ્રાણુવિધાન અને નાસિકયવિધાનથી ઉચ્ચારની અધિકાધિક સ્થિરતા કેવી સિદ્ધ થાય છે તે સમજવામાં આવશે.

Asset, પૂંજી [વિ. કે.]

સં. પ: માણસની સ્થાવર જંગમ મિલકતની એકંદર જે કિંમત થાય તે તેની ‘પૂંજી’ અગર ‘લેણું’ કહેવાય. આમાંથી જે તરત વટાવી શકાય એવું હોય અને હાથ ઉપર જે સિલક હોય તેને ‘હાજર ધન’ (liquid assets) ગણી શકાય.

Liquid asset, હાજર ધન [વિ.કે.સદર].**Assigned, ઉપચયકૃત, સૌપચયિક,** [કે.

હ. અ. નો.]

Assimilation, ૧. સાધર્મ્યગ્રહ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૮૦: વૈધર્મ્યગ્રહમાંથી સાધર્મ્યગ્રહ થઇ આવે છે, તેમ આશ્ચર્યના આનંદજનક આવેગમાંથી જ્ઞાનાધિગમને આનંદ થઇ આવે છે.

૨. સાધર્મ્યપરીક્ષા [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૬૬: વ્યક્તિ વ્યક્તિમાં રહેલા સામાન્યને શોધી કાઢવું, ઘણીક વ્યક્તિને એક સામાન્યમાં લાવવી, એનું નામ સાધર્મ્યપરીક્ષા કહેવાય.

૩. એકીકરણ [પ્રા. વિ.]

Assimilation and differentiation-સમન્વય કિંવા અન્વય અને વ્યતિરેક [કે. હ. અ. નો.]

Associated, સહાધ્યાસી [ગો મા.]

સ. ચં. ૧, ૧૫: ‘નહાની શી નાર ને નાકે રે મોતી’ એ વર્ણનના સહાધ્યાસી સંસ્કારો તેનામાં મૂર્તિમાન થતા હતા.

Association, ૧. સાહચર્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૪૧: ઉજ્જ્વલતાની ઇચ્છાથી અગ્નિ પાસે જવાનો આપાર થાય છે, તેનું કારણ એ જ છે કે આપણા અનુભવથી આપણા મનમાં એ વ્યાપાર અને ઉજ્જ્વલતાવાલ એ બેની વચ્ચે સાહચર્ય બંધાય ગયું છે.

૨. સંસ્કાર, [ગો મા. ભુઓ.

Impression.]

૩. વળગણ [અં. સા.]

“સ્વ. દી. બ. અંબાલાલભાઈ ગુ-
જરાતી શબ્દોને પસંદ કરતા એટલું જ નહીં, પણ તેવા શબ્દોની લક્ષણશક્તિને પોતાના ઉપયોગમાં લેવાને માટે વધારે સ્થિતિસ્થાપક બતાવતા; જેમકે અંગ્રેજી ‘એસોસીએશન’ શબ્દ છે, તેનો અર્થ એ થાય છે ફૂંકે અમુક પદાર્થ કે બતાવની આસપાસ વીંટળાયલા સંસ્કારો, અગર વિચારો, અગર પરિસ્થિતિ. આ સમજવવા માટે તેમણે સંસ્કૃતને પોતાની વહારે બોલાવી નહીં, પરંતુ ગુજરાતી શબ્દ ‘વળગણ’ને કામમાં લીધો, ખરેખર, ‘વળગણ’ શબ્દથી ‘એસોસીએશન’નો અર્થ ખરોખર થઈ જાય છે” સાહિત્ય, ૭, ૪૦૮.

Association of ideas—૧.**વિચારસંગતિ** [મ. સૂ.]

અ. ૧૧૭: એ આદિ અનેક દષ્ટાન્ત વિચાર સંગતિ (Association of thoughts) થી અવે આપણને સૂઝી આવશે.

૨. પ્રતિભાસની સંગતિ [કે. હ.

અ. નો.]

Association

૧૭

Attention

Association by contiguity—

સામીપ્યનિબંધન સાહચર્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૧૩: બધાં સાહચર્યોમાં સુવિજ્ઞાત એવું મુખ્ય સાહચર્ય સામીપ્યનિબંધન સાહચર્ય એટલે સમીપ્યના કારણથી થયેલું સાહચર્ય છે.

Association of contiguity—

સાહચર્યસંગતિ [કે. હ. અ. નો.]

Association of contrast—

વિરોધનિબંધન સાહચર્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૪૩: વિરોધનિબંધન સાહચર્ય—સાદૃશ્ય ઉપરાંત એક વૈધર્મ્ય, વૈસાદૃશ્ય—અથવા વિરોધનો નિયમ પણ સાહચર્યજનક મનાય છે, એનું તાત્પર્ય એમ છે કે કોઈ પણ અનુભવ પોતાનાથી વિરુદ્ધ એવા અનુભવાદિની ભાવના પેદા કરી શકે છે.

Association of similarity—

સાદૃશ્યસંગતિ [કે. હ. અ. નો.]

Free association (Psycho-ana.)

અતંત્ર સાહચર્ય [ભૂ. ગો.]

Law of association, ૧. સાહચર્ય-નિયમ [મ. ન. ચે. શા. ૬૦૨]

૨. સ્કંધ [ન. દે.]

હિં. ત. ઈ. પૂ. ૨૪૬: ઈન્દ્રિયો અને અર્થના “સ્પર્શ” વડે “વેદના” થાય અને તે ઈન્દ્રિયવિજ્ઞાન (Sensations) વડે સ્પષ્ટ સંજ્ઞા (Ideas) થાય અને તે સંસ્કારો (Impressions) અને તેનો સ્કંધ (J. o. A. of ideas) ધરાય, અને છેવટે વિજ્ઞાન (consciousness) પ્રકટ થાય આ વિવેકમાં માનસશાસ્ત્રને પાયો છે, અને તેના ઉપર વિજ્ઞાનવાદી યૌક્તિકી ઈમારત છે.

૩. સાહચર્યબંધન [દ. બા.]

Obstructive Association—

પ્રતિરોધસાહચર્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૪૬: એકાદ કાવ્ય યોક્તવામાં કે કોઈ રાગની ચીજ ગાવામાં ઘણીવાર કોઈ આડા જ શબ્દો લાગી જાય છે તેનું કારણ એ જ છે કે એ કાવ્ય અથવા ચીજના શબ્દોને અનેકાનેક અન્ય પરંપરાઓ સાથે સાહચર્ય છે. સાહચર્યના આ સ્વરૂપને પ્રતિરોધસાહચર્ય કહેવાય છે.

Associational, અનુપંગી [પ્રા. વિ.]**Assumption, સ્વેચ્છાસ્વીકાર** [ન. ભો.]

વ. ૪,૩૦૧: પ્રો. આણંદશંકર કહે છે:—

“આવ્ય” “લખ્ય” એમ ચકાર લખતે અડચણ આવે છે એ વસ્તુસ્થિતિ છે. જો કે “આવ્યો” “લખ્યું” હોમાં કોઈને નથી આવતી. આ વાક્યમાં સ્વેચ્છાસ્વીકાર (a.) ઉપરાંત વિશેષ હું જોઈ શકતો નથી.

Astasia, (psycho-ana.) ઉત્થાનભ્રંશ,

સ્થિતિભ્રંશ, સ્થિત્યશક્તિ [ભૂ. ગો.]

Astragle, (or Bead) (Arch.) કણ્ડી

[ગ. વિ.]

Astrolabe, અક્ષમાપક [બ. ક.]

યુ. સ્ટે. ૧૬: “હોકાયત્ર ને અક્ષમાપક (a.) ની શોધ થઈ હતી.

Atheism, ૧. અનીશ્વરવાદ [હી. વ.]

સ. મી. ૧૬૮];

૨. નિરીશ્વરવાદ [દ. બા.]

Atrophy, ગાત્ર-શોષણ-કર્ષણ-ભંગ

[દ. બા.]

Attention, ૧. અવધાન [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૮૦: વ્યાપારમાત્રમાં તે વ્યાપારના અવ્યવહિત ક્ષણ ઉપર અવધાન રાખવું પડે છે.

૨. ધ્યાન [હ. દા.]

કે. શા. ક. ૧,૧૧૬, બાહ્યવિને ધ્યાનની ગણના બુદ્ધિની શક્તિઓમાં કરી નથી.

૩. સમાધિ [પ્રા. વિ.]

યુ. ૧૯૮૧, ૪૧: સમાધિ કે લક્ષ એ ચિત્ત અને એનો વિષય એ બે વચ્ચેનો સંબંધ છે.

૪. લક્ષ [કે. હ. અ. નો.];

Expectant attention, ૧.—

પૂર્વસિંધ અવધાન [મ. ન.]

ચે. શા. ૮૪૪: પ્રથમથી જ અવધાન ક્વચિત્ થઈ આવે છે, અવધાનને આકર્ષનાર સંસ્કાર પૂર્વે પણ અવધાનનો અનુગ્રહ સંપૂર્ણ થઈ રહે છે. આવા અવધાનને પૂર્વસિંધ (E—preadjusted) અવધાન કહેવું જોઈએ.

૨. સોતકંઠલક્ષ, ઉત્પ્રેક્ષક-ઉત્પ્રેક્ષી-લક્ષ

[કે. હ. અ. નો.]

Augment

૧૮

Autocracy

Passive attention-ઉદાસીનલક્ષ,
શૂન્યવત્ લક્ષ [કે. હ. અ. નો.].

Augment, અભ્યાસભૂત [કે. હ.]

વા. વ્યા. ૫-૬: મૂલપ્રકૃતિરૂપ કંઠ્યસ્વર અને વિકૃતિરૂપ તાલવ્ય તથા ઓષ્ઠ્યસ્વરમાંથી ઘુકાર ઓકાર અનુક્રમે ઉદભવે છે. એ પ્રત્યેકના પ્રાકટ્યમાં પરભાગસ્થ વિકૃતિસ્વરૂપનું પ્રધાન્ય છે. અભ્યાસભૂત (A.) કંઠ્યસ્વર પ્રધાનભૂત તાલવ્ય ને ઓષ્ઠ્ય સ્વરોની અગેક્ષાઓ ગુણી-ભૂત છે. ગોણુ અભ્યાસના ઉમેરણને લીધે આ નવા વ્યાપારને ગુણવિધાન નામ આપિયે છિયે. તાલવ્ય ને ઓષ્ઠ્ય સ્વરમાં કંઠ્યસ્વર એકવાર અભ્યસ્ત (Augmented) થવા ઉપરાંત બીજવાર અભ્યસ્ત થયાથી બીજું બેડકું ઘકાર ઓકારનું પ્રગટે છે. એના આવી-ભાવમાં કંઠ્યસ્વરનો અભ્યાસરૂપે ફરી વધારો થાય તે કારણથી વાગ્યાપાર વૃદ્ધિવિધાન સંજ્ઞાને પાત્ર થાય છે.

Augmented, અભ્યસ્ત [કે. હ. વા.

વ્યા. બુઓ. Augment.]

Aurora borealis, ૧. અરેણુપ્રકાશ

[ન. લ. ગુ. શા. ૧૮૭૬. જન્યુઆરીના અંકનું સાંકળિયું].

Authority, ૧. ગુરુમત [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૦૧: નિર્દેશશક્તિની કેળવણીમાં, સ્વમતનું સ્વાતંત્ર્ય અને ગુરુમતનો અનુરોધ એ એ વચ્ચેના પ્રમાણનો નિયમ કરવો એ બહુ કઠિન કામ છે.

૨. શબ્દ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૬૩: શબ્દજ્ઞાનનું સાધન એટલે કે પ્રમાણભૂત માણસનું વાક્ય તેને શબ્દ કહે છે.

૩. શબ્દપ્રમાણ [પા-થ.]

વ. ૧, ૧૩૫: શબ્દપ્રમાણ (A.) આંતર પ્રેરણા (Intuition) અને ઉપયોગીપણું (Utility) એ ત્રણમાંથી એકના ધોરણે દરેક અર્થપૂર્ણ નીતિશાસ્ત્રની પદ્ધતિઓ રચાયલી હોય છે.

૪. શાસ્ત્રપ્રમાણ [મ. હ.]

સ. મ. ૩: શાસ્ત્રપ્રમાણના અપરિમિત ભયથી ન દબાઈ સ્વતંત્ર બુદ્ધિ વાપરવાનો અને

રૂઢિના અન્ધ અનુરોધ વિના આપણા જીવન-ક્રમ ઘડવાનો આપણને હક છે.

૫. પ્રમાણ, શબ્દપ્રમાણ [દ. બા.]

Authority complex, (Psycho
ana., અંકુશચન્થિ [ભૂ. ગો.]

Auto-biography, ૧. સ્વજીવન
[ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૧, ૨૬૧: લખાણમાં આવેલી હકી-કતોનો લગભગ બંધો આધાર કવિએ પોતે જ “મારી હકીકત” એ નામે સ્વજીવન (A. b.) લખીને છપાવી ખાનગી રાખી મૂક્યું હતું તે ઉપર રાખવામાં આવ્યો છે.

૩. આત્મચરિત્ર [અજ્ઞાત].

૩. આત્મકથા [મો. ક.]

આ. ક. ૧. ૧: ચાર અથવા પાંચ વર્ષ પૂર્વે નિકટના સાથીઓના આગ્રહથી મેં આત્મકથા લખવાનો વિચાર કર્યો હતો.

Autocracy, ૧. અધિરાજ્ય [અનુસમાજ]

૧. ૬, ૧૮૫: ગોવર્ધનરામનું દષ્ટિબિન્દુ ગમે તે હોય પણ તહેમના લેખનું પરિણામ Benevolent Autocracy—ઉપકારક અધિરાજ્ય છે, પ્રતિનિધિત્વ નથી.

૨. ૧. આપઅખત્યાર, —રી [ન. લ.]

ઈ. ઈ. ૨૪૮: રાજાનો આપઅખત્યાર શેકવા જતાં આ તો આપણે કેવળ આપબુદ્ધિભરેલા લોકરતા જ હાથમાં ફસાઈ પડ્યા. એના કરતાં તો આર્ટ્સ જેવાની આપઅખત્યારી પણ સારી એમ ઘણાને લાગવા માંડ્યું.

૨. જોહુકમી, અહુસત્તાવાદ [દ.

બા.]

Autocrat, ૧. એકચક્રસત્તાધારી,
[નહા. દ]

ચિ. દ. ૪૩: મહારાજ સયાજીરાવ ગાયક-વાડના જીવનનો નિકટથી અભ્યાસ કરનાર સન્ત નિહાલસિંહ મહારાજને વરોદરાના A. એક-ચક્રસત્તાધારી અને Dictator—સર્વસત્તાધીશ કહે છે.

૨. મુસતાન અહુસત્તાવાદી

[દ. બા.]

Auto-erotism

૧૯

Back-ground

Auto-erotism, (psycho-ana.) સ્વ-દેહ-કામુકતા-આકર્ષણ [ભૂ. ગો.]

Automatic ૧. ૧. આત્મવેગી [હ. દા. કે. શા. ક. ૧];

૨. સ્વયંચાલક [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧,૨૩૧; પાપથી અતિનૃત્તિ, કંટાળો અને પછી સત્યદર્શન થઈ પશ્ચાત્તાપાદિક દ્વારા વિશુદ્ધિ અને પુણ્યમાં સંચાર આ ક્રમ ઈશ્વરની યોજનામાં સ્વતઃસિદ્ધ હોઈને એ યોજના a. (સ્વયંચાલક) બને છે.

૩. સ્વતઃપ્રવૃત્તિમાન [મા. પી.]

વ. ૧૭,૧૦૨: બાળપણે સર્વાંશે સ્વતઃપ્રવૃત્તિમાન a. હોય છે.

૪. આત્મનિયામક [કિ. ધ.]

કે. પા. ૨૪૬: જેમ યંત્ર વધારે આત્મનિયામક (a.) તેમ યંત્રકલાની દૃષ્ટિએ એ વધારે વિકસિત.

૨. પ્રવાહ-સ્વભાવ-પ્રાપ્ત [દ. બા.]

Automatism, સ્વયંચર્યા, સ્વયંચાર [કે. હ.].

Autonomy, ૧. સ્વરાજ્ય [ઉ. કે.]

સ. ૨૦,૪૯૪: દૃઢ અને વેગભરી હીલચાલ કરીને “a.” (સ્વરાજ્ય) મેળવવાનો આપણા દેશનો નિશ્ચય વધતું જોર પકડતો જાય છે.

૨. આત્મશાસન [ચં. ન.]

વ. ૧૭,૧૧૬: પ્રત્યેક પ્રેમ પોતાના હિતનો નિર્ણય પોતે જ કરવાનો હક ધરાવે છે એ વિચાર લોકશાસનની કલ્પનાનો આત્મા છે,

પછી એ વિચારને ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિઓથી જોઈ એને લોકશાસન (Democracy) કહો કે “ પ્રજાકીય શાસન ” (National government) કહો કે “ આત્મશાસન (A) ” કહો.

૩. સ્વયંશાસન [દ. બા.]

Auto-suggestion, (psycho-ana.)

સ્વયંસૂચન [ભૂ. ગો.]

Axiom, ૧. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ [મ. ન. ચે. શા.]

૨. સ્વીકૃત પક્ષ [મ. ન.]

સુ. ગ. ૪૧૭: અમે એટલું જ સુચવવા ઈચ્છીએ છીએ કે વિશ્વરચના અને સુખ તે એ બાબતનો અમુક સિદ્ધાન્ત માન્યા વિના બીજી કશી બાબત વિચાર આપી શકાતો નથી, ને તેથી જ અમારે વાત કરતી વખતે કેટલાક સિદ્ધાન્તો સ્વીકૃત પક્ષ (a.) તરીકે આગળ કરવા પડે છે.

૩. સ્વતઃસિદ્ધ સત્ય [આ. બા.]

વ. ૨, ૩૬૫: જે બધાં શાસ્ત્રો અમુક સ્વતઃ-સિદ્ધ (a. s.) થા જોને સિદ્ધવત્ માનવાની જરૂર પડે છે તેવાં (postulates) સત્યો પૂર્વક ચાલે છે એમ માનતા હો તો નીતિ-શાસ્ત્રનું આ એક સિદ્ધવત્ માની લીધેલું સત્ય છે એમ સમજો.

૪. અંત્ર [હ. પ્રા. ગ. પ્ર. ૨.]

૫. સ્વયંસિદ્ધ વસ્તુ, સ્પષ્ટરૂપ [દ. બા.]

B

Background, ૧. પશ્ચાદ્ભૂમિ [ન.ભો.]

મ. મુ. ૧,૨૩૨: એ જ કાવ્યમાં આરમ્ભના ત્રીજા શ્લોકનું પુનર્યોજન વચમાં કર્યું છે, તહેવું સ્વરૂપ પણ આ પ્રકારની ભાવચ્છાયાનું દર્શાવત બને છે. “ જે પાપ ! જેવું તુજને રહ્યું અ-દ્રહાસે ” એમ કવિ અથવા કોઈ અદશ્ય વાણી વિધવાને ચેતવે છે, અને તરત એ સંવાદ ઉપરથી અને વિધવાની ઉપરથી દૃષ્ટિ ખસેડી,

આસપાસની સૃષ્ટિની સ્થિતિ ઉપર ધ્યાન ખેંચીને કવિ વર્ણવે છે:-

“ તીણે સ્વરે તમતમે તમરાં અસંખ્ય,
ઊડા બને ધ્રુવવતાં ધ્રુવડો અશંક,
ને દર્દીસે વિરલ કર્કશનાદ ગાય,
ને ફૂફવાટ કરી ઘોર સમીર વાય. ”

તે જેમ મુખ્ય ચિત્રના આલ્પભૂમિ તરીકે પશ્ચાદ્ભૂમિ તરીકે કામ કરે છે, તેમ જ પા-

Balanced

૨૦

Barometer

પના અદ્વિહાસનું ઈન્દ્રિયગમ્ય રૂપ જ ખડું કરવાનું કાર્ય સારું છે.

૨. પશ્ચાદ્ભૂ [અ. ક.]

૬. નિવેદન ૭: નાયક નાયિકાનું એક જ જોડું મુખ્યત્વે ચિતરે, પશ્ચાદ્ભૂમાં આનુબાનુએ અને તળે ઉપર બીજા પાત્રો હોય જે વળી સામે મોંએ અગર દક્ષિણ કોઈ એક ખૂણાથી ઠીક ચિતર્યાં હોય, પણ આખું ચિત્ર એક હોય, એકચણુણાન્વિત હોય, અને તેના મધ્યમાં, પ્રકાશકેન્દ્રમાં, સિંહાસને એક નાયક નાયિકા વા એક જ યુગલ હોય તે નવલ.

૩. ધરતી [દ. બા.]

Balanced, ૧. સમતુલિત [કે. કે.]

૧. ૬. ૨૨૬: જીવનનાં લક્ષ્ય વિવિધ છતાં સમતુલિત (b.) અને અન્યોન્યસંશ્લષ્ટ (harmonious), દૃઢવત, સંયમી...આખું કાંઈક ગોવર્ધનલાઠના અંતરાત્માનું ચિત્ર નીકળે છે.

૨. પ્રમાણયુક્ત, સમભાર, સંયમયુક્ત, ન્યાયગંભીર [દ. બા.]

Balance

Balance of power, ૧. બળતુલા [ન. લ.]

૭. ૭. ૩૨૮: બળતુલા (B. P.) નો સિદ્ધાન્ત આ સમે તો વિલિપ્યમના જ સમજવામાં હતો. આ સિદ્ધાન્તનું લક્ષ્ય એ હતું કે જ્યાં જ્યાં રાજ્યો સંધિઓમાં એ પ્રમાણે ગોઠવાઈ રહે કે તેમની શક્તિઓનું સામસામું સમતોલન થતાં કોઈ એકની તફથી બીજાને દહેશત રહે નહિ.

૨. બલસામ્ય [ન. ભો.]

નવો:—બલતુલામાં સમતોલતાનો અર્થ, જે balance of power માં જીવતરવ જેવો છે તે, નથી આવતો. તુલા-એ અર્થમાં balance શબ્દ અહિં નથી; equi-balance કહેવાનું તાત્પર્ય છે, માટે-બલસામ્ય શબ્દ હું સૂચવું છું.

૩. પક્ષસામ્ય [દ. બા.]

Balance of trade; વ્યાપારસમતા [ગ્ર. વિ. વિ. ૧૧૩.]

Bald, ૧. અનલકૃત [ક. ક.]

કાં. મા. ૩૧૯: કવિતા સંબંધી તમારી ટીકા ખરી હતી. expressions (શબ્દો) જે ચાર

ઠેકાણે સારાં છે, પણ કેટલોક ઠેકાણે b. (અનલકૃત) છે.

Bald-style, ફાપણકશૈલી, ડોરીશૈલી, અનલકૃતિ, નીરસશૈલી [દ. બા.]

Ballad, ૧. લાવણી [ર. મ.]

પહેલી પરિષદ, ૮: ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીને પેટન થતી વખતે લોર્ડ રેએ લોકપ્રિય લાવણીઓ (popular-ballads) નો સંગ્રહ કરવાની સૂચના કરેલી તેના પણ આ જ હેતુ હતો.

૨. ચારણકાવ્ય [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૫૦૫: લોકવાર્તા જેમ ઇતિહાસ, પુરાણ, અને નવલકથા કથાદિ અભિનત સાહિત્યનો ઉગમ છે તેમ લોકગીતો, ખંડકાવ્ય અને મહાકાવ્ય, વીણુકાવ્ય અને ચારણકાવ્ય, નાટક અને અમૂ દરેક રસાત્મક કૃતિનું મૂળ છે.

૩. કથાગીત [અ. ક.]

સાતમી પરિષદ, ૨૯: આપણા સાહિત્યમાં એ સર્વમાંથી સુંદર કથાગીતો-બેલેટ-થઈ શકે એમ છે.

૪. લોકગીત. [મ'જુલાલ રણછોડાસ મજમુદાર.]

સ્તવનમંજરી, પરિચય, ૧૦: લોકગીત (B.) ને મળતી રચના આમાં છે.

૫. ગીતકથા [અ. કા.]

૨. રા. ૭, ૭; B. એટલે ગીતકથા a tale telling itself in verse: ગીત વાટે પોતાને વર્ણવતી કોઈ લોકકથા.

૬. રાસ [રા. વિ.]

પ્ર. ૧૯૮૩: આશ્ચર્ય, ૫૫૨: સાહિત્યનું તેમ જ નૃત્ય અને સંગીતનું મૂળ બીજા b. એટલે રાસ છે એમ પશ્ચિમના શોધકોએ નક્કી કર્યું.

Baluster, (Arch.) ગરાદ (સુઅષ્ટસંપ્રદાય) [ગ. વિ.]

Barometer, ૧. વાયુમાપક યંત્ર [ન. લા. ન. ક. ૧૪૩.]

૨. વાયુમાપદર્શક યંત્ર [ન. લા.]

Basement Floor

૨૧

Belles-lettres

સ. ન. ગ. ૪૦૮: ટોરીસેલા આરોમીટર-વાયુમાપદર્શક યંત્ર-અનાવનારો એ નામાંકિત હોતો.

૩. પારદ્યંત્ર [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૧, ૪૧૩: આજકાલ જે આખા ભરતખંડમાં સર્વ કોણે અમાનાની ઝોક ધર્મ-સંરક્ષણ તરફ દેખાય છે તેની અસર પણ ગુજરાત ખાતે પેહેલવહેલી નાનુક પારદ્યંત્રની (B) પેઠે નર્મદારાંકરના જ અંતઃકરણ ઉપર થઈ.

૪. ભેજમાપક યંત્ર [ગૃ. વિ. વિ. ૮૫.]

૫. વાતસ્થિતિમાપક [દ. આ.]

Basement Floor—(Arch.)

ભોંયડું [ગ. વિ.]

Bathos, ૧. અધઃપાત [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧, ૧૪૯: ‘ભર્યા આનન્દોએ અનુપમ સુખો રહે જહિં જડ્યાં’ એમ શિખરિણીનું ગમ્ભીર રસિક આનન્દોલન ‘પૂરું’ થતાં એકદમ ‘ત્યાં જઈ રજત વાલુમાં વિરામી’ એ કેવલ ગદ્યરચનામાં કાવ્યકલા લયથી નીચે પડે છે તેથી અંગ્રેજીમાં જેને *b.* (અધઃપાત) કહે છે તેહું પરિણામ થાય છે.

૨. વ્યાધ્રમૂપક—પદ્ધતિ—ન્યાય, અવરોહપદ્ધતિ, અવરોહાલંકાર [દ. આ.]

ખાનગી કાગળ, તા. ૨૧—૧૦—૨૭: “ઋષિએ લાડકા ઉદરને કંમે કંમે બિલાડી કુતરો, વાધ બનાવ્યો. પણ એ તો ઋષિને જ ખાવા તૈયાર થયો, ત્યારે ઋષિએ એનો ફરી મૂપક બનાવ્યો. મૂપક ચઢતો ચઢતો વ્યાધ્ર બન્યા પછી ઉતરીને વ્યાધ્રનો મૂપક બન્યો તે ઉપરથી વ્યાધ્રમૂપકન્યાય ગણાય છે”

Beau-ideal, મનોરથ પ્રિયતમ પ્રતિમા

[મ. સૂ.]

ગો. ઓ. ઉદ્ધાટન, ૪: મનોરથ પ્રિયતમ (B. I.) પ્રતિમાઓ જે પુરાણ-કૃતિહાસાદિઓમાં જટિલ ગ્રંથિત છે, તેઓ ઉપરથી પોતાના ચારિત્રનો-વિચાર-ઉચ્ચાર-આચારનો-આકાર કરવા ‘પૂર્વે’ આ દેશમાં પ્રયત્ન થતો. (અ. પૃ. ૧૦૫ પણ જુઓ.)

Bed joints (Arch.) થર [ગ. વિ.]

Begging the question, આત્માશ્રય શ્રય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૨૯૩: આત્માશ્રયમાં સાધ્યને પક્ષનો જ આશ્રય આપવામાં આવે છે. જેમકે ‘આ માણસ હુમ્મો છે કારણ કે તે હરામખોર છે’ આમાં હુમ્મો અને હરામખોર એક જ અર્થના શબ્દો છે. અર્થાત્ આનાં સાધન જ નથી.

Behaviour, (psychology) ચેષ્ટા [પ્રા. વિ.]

Belles-lettres, ૧. મોહન જાતિનું પુસ્તક, મોહન ગ્રંથિનું પુસ્તક [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨ (૧) ૭૫: યોજના કરવામાં જે વાત ઉપર લક્ષ આપવું પડે છે—વસ્તુ અને સંકળના, વસ્તુ એ ગ્રંથનો સૂક્ષ્મ દેહ છે. જે નાની ટુંકી વાત, જે રસ, જે બોધને માટે એ ગ્રંથ બનાવેલો છે તેનું નામ વસ્તુ. શકુંતલા નાટકની વસ્તુ શકુંતલા આખ્યાન અને સંપૂર્ણ લાલિત્ય. વિપ્રલંબ શૃંગાર અને સૃષ્ટિસૌંદર્ય એ ઉત્તરરામચરિતની પ્રાધાન્ય વસ્તુ છે, અને રામકથા એ વસ્તુનું પાત્ર છે. મોહન જાતિનાં પુસ્તકોનું દૃષ્ટાંત આપું માટે એમ નહિ સમજવું કે એ વર્ગમાં જ વસ્તુ અને સંકલના હોય

૧. આ પરિભાષા સૌથી પહેલી કોણે થોઈ ? ૧૮૬૯ ના જન્યુઆરીના બુદ્ધિવર્ધકગ્રંથમાં પણ કોઈ લેખકે—કદાચ મનઃસુખરામ સૂર્યરામે—આમ લખ્યું છે: “જગતમાં આજ સુધી લખાયેલાં સર્વ લખાણોનો સંગ્રહ કરી તેના વર્ગ કરીએ તો ત્રણ વર્ગ થાય—શોધન, બોધન અને મોહન.” નવલરામનું શ્રવણાખ્યાનનું અવલોકન, જેમાંથી કોશમાંનું અવતરણ આપેલું છે તે, ક્યાં અને ક્યારે પ્રકટ થયેલું તે નક્કી થઈ શકતું નથી. ગુજરાતશાળાપત્રમાં તો તે નથી જ. એ પત્રમાં નવલરામે શ્રવણાખ્યાન વિશે ઇ. સ. ૧૮૭૦ માં લખેલું ખંડે, પણ તે લેખ આનાથી જુદો છે. તે ટૂંકો અને સંપૂર્ણ છે, આ કંઈક લાંબો પણ અપૂર્ણ છે. ગોવર્ધનરામ નવલજીવનમાં (પૃ. ૨૫) આ લેખ વિશે કોડી નોંધ કરે છે ત્યાં “૧૮૬૯—૧૮૭૦ માં” લખાયેલ એમ જણાવે છે, પણ ચોક્કસ માસ જણાવ્યા વિના ઉપલા પ્રશ્નનું નિરાકરણ થઈ શકતું નથી.

છે, પણ તેમાં એ સંપૂર્ણ સ્થિતિમાં હોવાને લીધે ઝટ ઓળખાઈ આવે છે. બાકી સઘળામાં પછી તે મોહન, બોધન કે શોધન વર્ગનાં હો-યોજના તથા કૃતિ હોવી જ નેહએ. (૨) ૧૫૬: નાટક, કાવ્ય, વગેરે મોહન ગ્રંથિનાં પુસ્તકોની તુલના કરવામાં ત્રણ વાતનો વિચાર રહેલો છે;—વસ્તુસંકળના, પાત્રભેદ, અને રસ.

૨. સાહિત્ય [ખ. ક.]

વ. ૧, ૧૯૮: ‘વાઙ્મય’ શબ્દને કેટલાક લેખકો સાહિત્યના જ અર્થમાં વાપરે છે, પણ કાવ્ય અને કાવ્ય જેવી રસાલકારાદિ વાણી અને કલાપ્રધાન શિષ્ટકૃતિઓને માટે જ સાહિત્ય શબ્દ વાપરવાનું રાખી, ભાષામાંના તમામ ગ્રંથસમૂહને માટે ‘વાઙ્મય’ શબ્દનો પ્રયોગ કરવો વધારે યોગ્ય જણાય છે,

૩. નિરપેક્ષ—કેવળ—સાહિત્ય [ગો. મા.]

પહેલી પરિષદ, વ. ૪, ૨૦૩: ધર્મવિષય, રસ-વિષય, સંસારસુધારાનો વિષય, ઇત્યાદિ સર્વ વિષયોની ચર્ચા સાક્ષરવર્ગમાં સમુદ્રમન્યન જેવું મન્યન પામે છે અને દેવદાનવો જેવા દ્વંદ્વભેદ ઉત્પન્ન કરે છે. આ છેલ્લા વિષયો એક રીતે સાહિત્યના વિષયો છે ને ખીજી રીતે નથી. રાજકીય સાહિત્ય, ધર્મવિષય સાહિત્ય, ઇત્યાદિ નામો નેહએ તો વિષય માત્ર સાહિત્યગમ્ય છે. આવા બાહ્ય વિષયોની અપેક્ષા રાખનાર સાહિત્યને ખાદ કરી તેના શીવાયના સાહિત્યને જ સાહિત્ય કહીયે તો ઉક્ત વિષયો સાહિત્ય નથી. આમને સાહિત્ય કહેવું કે ન કહેવું એ ચર્ચામાં ન પડતાં આવા બાહ્ય વિષયોની અપેક્ષા રાખનાર સાહિત્યને આપણે સાપેક્ષ સાહિત્ય કહીશું અને તે વિનાના શુદ્ધ કેવળ સાહિત્યને નિરપેક્ષ સાહિત્ય કહીશું. આ સભાનાં કાર્યોની યાદી જોતાં શાસ્ત્રસાહિત્ય અને કાવ્યાદિક કેવળ સાહિત્ય એવા બે ભેદ સ્વીકારતાં ઘણી અનુકૂળતા થશે. આટલા ચાર શબ્દોની પરિભાષા શુદ્ધ જ છે એમ હું કહેતો નથી. માત્ર મને આ પ્રસંગે તે સ્ફુરી આવે છે અને એ તમારાથી સમન્વય એવા શબ્દો છે એમ ગણીને અનુકૂળતાનો વિચાર કરી એ શબ્દો હું વાપરું છું.

આટલો મહારો આશય ધ્યાનમાં રાખશે તેને મહારી સાથે તાલભંગની વાસના નહી થાય.

૪. શુદ્ધસાહિત્ય [ન. ભો.]

પાંચમી પરિષદ, વ. ૧૪, ૨૯૦: સાહિત્યના વિભાગો અંગ્રેજ ઇત્યાદિમાં કરીશું તો તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન, નીતિ, તત્ત્વશાસ્ત્ર, ઇત્યાદિ અનેક વિભાગમાં સંખ્યાબન્ધ પુસ્તકો જરૂરી, અનેક વિદ્વાનો તે તે વિષયના ખાસ અભ્યાસકો બની કર્તવ્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા નેહશું; શુદ્ધ સાહિત્યમાં કવિતા, વાર્તા, નાટક, બાલસાહિત્ય, લોકગીત, ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ, અનેક શાખાઓમાં તે જ પ્રમાણે સમૃદ્ધ અવરથા નજરે પડશે.

૫. લલિત વાઙ્મય [વિ. ક.]

કો. ૧૯૮૨, ખાસ સાહિત્ય અંક, ૭: “સાહિત્યનાં જે ગુણ લક્ષણો સમન્વયવાનો પ્રયાસ ઉપર કર્યો છે તે લલિત વાઙ્મયમાં જ આપણને જોઈ છે, કોઈ પણ શાસ્ત્ર કે કથનમાં—પાંડિત્યના કે બોધનના વાઙ્મયમાં—નથી જડતાં.

Bias, પક્ષપાત [મ. ન.]

એ. સા. ૩૬૫: બુઝો Prejudice.

Bibliography, ૧. સંદર્ભગ્રંથ [ન.દે.]

હિં. ત. ઇ. ૫. પ્રસ્તાવના, ૧૮: ઉત્તરાર્ધની અવધિએ સંદર્ભગ્રંથ (B.) તે તે પ્રકરણને લગતો આપવામાં આવશે; જેથી આધિક અભ્યાસકને સ્વતંત્ર અધ્યયનનાં દ્વાર ઉઘાટાં થશે.

૨. ગ્રંથસૂચી [વિ. ક.]

યુ. ૧૯૮૧, ૪૫૯: જિજ્ઞાસુઓ અલબત્ત આ લેખમાળાને છેડે અપાયેલી ગ્રંથસૂચી ઉપ-યાગમાં લઈને એ અને ખીજા રસભર મુદ્દાઓ વીશે વધુ જાણી લેશે.

૩. તદ્ગ્રંથસૂચિ [દ. ખા.]

Bimetallism, દ્વિધાતુવાદ, દ્વિધાતુમત [મ. ર.]

અ. અ: દ્વિધાતુમત સમન્વય ત્યાર પહેલાં નાણાંની ખરી કદપના હોવી નેહએ. નાણું એ દ્રવ્યનું કારણ હોવાને બદલે પરિણામ હોય તો દ્વિધાતુવાદ સમજી શકાય તેમ નથી. નાણું એ માલ હોય અને તેનું મૂલ્ય ઉત્પાદનશ્રમથી નિર્ણીત થતું હોય તો દ્વિધાતુવાદ ભૂટો છે પણ નાણું ને જરૂરનું વાહક હોય તો તે એકદમ સિદ્ધ થઈ જાય છે.

Binocular movement

૨૩

Book-illustration

Bimetallist—દ્વિધાતુવાદી [મ. ર.]

અ. અ. પુષ્કળ નાણાંને મહત્ત્વ આપવાથી દ્વિધાતુવાદીઓ મોટી ભૂલ કરે છે.

Binocular movement, નેત્રની

સંભૂય-જોડિયા-ગતિ [કે. હ. અ. તો.]

Biogenesis, જીવાત્જયવાદ [પ્રા. વિ.]

જુઓ Abiogenesis.

Bird's-eyeview, ૧. ખેચરદૃષ્ટિ [ન. લ.]

ન. થ. ૨, ૨૨૭: હવે આ પ્રત્યેક ભાગમાં-શું છે તે આપણે ઉપરઉપરથી કાંઈ ખેચર-દૃષ્ટિએ જોઈ લઈએ.

૨. વિહંગદૃષ્ટિ [ન. લ. દ.]

વસન્તોત્સવમાં ભાષણ, ૧૯૮૨, ૨૬: આથે નહીં મુંબઈથી માંડી ગુજરાત ઉપર જ વિહંગ-દૃષ્ટિ નાખી વળિયે.

૩. વિહંગાવલોકન [દ. બા.]

Bisexual, (psycho-ana.) ૧. દ્વિ-

બીજીય [ભૂ. જો.]

૨. દ્વિકામુક [ભૂ. જો.]

Blank verse, ૧. પ્રાસરહિત વૃત્ત-

રચના [ર. મ.]

ક. સા. ૩૨૫: ઘણાં ઉપવાક્યો અને લાંબાં વાક્યોનો ઉચ્ચ ન હોય ત્યાં પણ વીરરસની અને Epic કવિતામાં પ્રાસરહિત વૃત્તરચના (B. V.) વિશેષ અનુકૂલ થાય છે.

૨. નિરનુપ્રાસ કવિતા

સ.૩, ૧૦: તે ઉપરાંત તેઓનું એવું પણ કહેવું છે કે નિરનુપ્રાસ (B.) કવિતા રસ આણવાને માટે સારી છે.

૩. પ્રાસમુક્ત પદ્ય [મન. હરિ.]

વ. ૧૬, ૧૧૨: આવા ચરણાંગ અંગ્રેજીમાં ઘણા છે પણ પ્રાસમુક્ત પદ્યમાં વિશેષે કરી ત્રણ આવતા હોવાથી આપણે તેનો વિચાર કરીશું-એટલે કે આયંબ (iamb), ટ્રોચી (trochee) અને એનાપીસ્ટ (anapest). આયંબમાં બે શબ્દાંગ (syllable) એટલે પહેલો લઘુ અને બીજો ગુરુ....

૪. શુદ્ધ (અગેય) પદ્ય [બ. ક.]

ભ. ૨૯: 'બ્લેક વર્સ' નો આપણો ખરો પર્યાય અછાન્દસ રચના નહીં, આપ્રાસ છન્દ-

રચના નહીં, પણ અગેય અથવા તેો ચતિરવા-તન્ત્ર્ય-વિશિષ્ટ છન્દરચના એવો હોવો જોઈએ એ સ્પષ્ટ છે.

૫. અખંડ પદ્ય [અ. ક.]

સાતમી પરિષદ, ૩૨: અંગ્રેજી 'બ્લેક વર્સ' એટલે અખંડ પદ્ય જેવું ગુજરાતી પદ્યરચનામાં પણ લાવવા ઘણા કવિઓએ અને રસિકોએ જૂઠી જૂઠી રીતે પ્રયત્ન કર્યો છે.

Board-drawing, (Arch.) ચિત્રપાટી

[ગ. વિ.]

Bodily development or bodily resonance, (psychology)

અંગવિકાસ, અનુભાવ [કે. હ. અ. તો.]

Bolshevism, ૧. મન્દૂરશાહી [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૪૨૬: જો લશ્કર મન્દૂરો સામે લડવાની ના પાડીને મન્દૂરો સાથે મળી જાય તો દેશમાં મન્દૂરશાહી અથવા બૉલ્શેવિઝમ ફાખલ થાય.

૨. ૧. રંકવાદ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૨૮૧: સામાન્યવાદ પછી રંકવાદ (બૉલ્શેવિઝમ) આવી પહોંચ્યો. ધર્મ કહેતો, ન્યાં સુધી એક ભાઈને પેટપૂરતો રોટલો મળતો ન હોય ત્યાં સુધી આપણાથી રોટલી કે પુરી કેમ ખવાય? પણ રંકવાદે દલીલ સાર કરી છે કે ન્યાં સુધી મને આખો રોટલો ખાવાને ન મળે ત્યાં સુધી બીજને હું શાની રોટલી કે પુરી ખાવા દઉં?

૨. ધનમત્સર [દ. બા.-નવો]

Bonafide, adj ૧. ખરેખર [યુ. શા.

૪૭, ૨૬:]

adv. ૧. પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક

ત્રીજી પરિષદ, ૧૮૫: મોકલેલો નિબંધ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક (b.) પોતાનો જ રચેલો છે એવું ખાત્રીપત્ર (declaration) મોકલવું જોઈએ.

Boudir, (Arch.) જોડ [ગ. વિ.]**Book-illustration, પોથીચિત્ર** [ગ. વિ.]

પ્ર. ૧, ૨૬૭: એમની સૌથી પહેલી ઉમેદ તો મોટાં તૈલ ચિત્રોની મનઃકલ્પિત કૃતિઓ લોક સમક્ષ ધરીને લોકરુચિ કેળવવાની હતી.

Boss

૨૪

Cabinet

પણ ગુજરાત તેવાં ચિત્રોની કદર કરવા તૈયાર નહિ જણાવાથી તેમણે નાનાં નાનાં ચિત્રો-પોથીચિત્રો-“બૂક ઈલસ્ટ્રેશન્સ”-કરવાનું શરૂ કર્યું.

Boss, (Arch.) ડૂરો [ગ. વિ.]

Bounty, અનુગ્રહ [મ. પુ. ગાંધી]

હિન્દતા કરતું આધુનિક અર્થશાસ્ત્ર, ૧૩૮: અનુગ્રહ (બાઉન્ટીઝ એન્ડ સબસિડીઝ) આપવાથી ઉદ્યોગોને ઉત્તેજન મળવાનો સંભવ છે.

Bowler, દડાબાજ [ખ. ક.]

ઉ. જુ. ૩૭: કોલેજની ક્રિકેટ ટીમનો તેમ પારસી જિમખાનાની ઉત્તમ ટીમનો દડાબાજ (બોલર).

Box gutter, (Arch.) ઘોરીઆ [ગ. વિ.]

Boyscout, બાલસૈનિક [ઉ. કે.]

વ. ૧૫, પૃષ્ઠ: શાળાઓમાં જ બાલસૈનિક (B. S. S.) તરીકેની તાલીમ આપી અમુક વયે જે ત્રણ વર્ષ લગ્નકરી જીવનનો ખ્યાલ આપવાની સગવડ કરવી ભેદ્ય છે.

Brassage, ટંકણમૂલ્ય [વિ.કે.સં.પ.]

Bread-labour, ઉત્પાદકશ્રમ [કિ. ઘ.]

કે.પા. ૧૦૫: મારી તકશક્તિ ગમે તેટલી ઝીણી હોય, પણ મને જો શ્રીમંતાઈમાં જ અતિશય શ્રદ્ધા હોય તો મારાથી ટ્રાન્સેજીયનું ઉત્પાદક શ્રમ (b. l.) થી જ જીવવાનું શાસ્ત્ર નહિ સ્વીકારી શકાય.

Brick-nogged, (Arch.) અવાઢપાટ-લીવાળી [ગ. વિ.]

Broach, (Arch.) શિખર [ગ. વિ.]

Buffoonery ૧. ઠકાબાજી [ર. મ.]

હા. મં. ૧૦૯: હલકી ઠકાબાજી (b.) થી પણ હારથરસ ભમતો નથી.

૨. વિદૂષકવૃત્તિ [દ. બા.]

Bureau, ૧. મંડળ [આ. બા.]

૨. દફતરી ટેબલ, ખાતું. દફતર [દ. બા.]

Bureaucracy, વિભાગશાસન [ર.વા.]

સ. ૨૨, ૨૦૩: દરેક વિભાગ સ્પષ્ટ રીતે નોંખી પડી ભય છે અને ચઢતા ઉતરી દરમિયાન વિભાગોવાળો વહીવટ થાય છે ત્યારે તેને વિભાગશાસન (b.) કહે છે.

૨. અધિકારીમંડળ [ચં. ન.]

સ. ૨૬, ૨૦૯: જેઓ હિન્દની સ્થિતિ બરાબર સમજે છે તેઓ અંગ્રેજ અધિકારી-મંડળ-બ્યૂરોક્રસી-સ્વચ્છંદથી, નિરંકુશતાથી, આપજીવીથી, ખીન-જવાબદારીથી વર્તે છે તેથી નવાઈ પામતા નથી.

૩. અધિકારીતંત્ર-નોકરશાહી [ચં. ન.]

સ. ૨૭, ૧૨૪: હિન્દનું બ્રિટીશ રાજ્ય એ મર્યાદિત રાજ્યતંત્રનો પણ વિશિષ્ટ પ્રયોગ હોઈ અધિકારીતંત્ર-નોકરશાહી-કહેવાય છે.

Bust, ૧. અર્ધમૂર્તિ [સં. ઝ.]

સ. ૨૭, ૬૮૩: એક પાસના સંગ્રહમાં જ્યુલિયસ સીઝરની લઘ્યમૂર્તિ અને ખીન રાજવંશીઓની અર્ધમૂર્તિઓ-B. S.-છે.

૨. અર્ધજીવિત્ર, અર્ધજીવિત્તિ [દ.બા.]

C

Cabinet, ૧. ચોકડું [દ. બા.]

૨. ૧. શિષ્ટાધિકારીમંડળ [ગા. મા.]

સ. ચં. ૧, ૨૬૩: બુદ્ધિધને નવા “કૅબિ-નેટ” ની (શિષ્ટાધિકારીમંડળની) સઘટના કરવાનો આરંભ કર્યો.

૨. પ્રધાનમંડલ [ખ. ક.]

યુ. ૧૯૮૦, ૩૪: ગમે તેવા વિરોધોમાં ય

તે રાષ્ટ્રસંઘ (state), તેના અમલદારો અને કાયદાઓ અને કાયદા બાંધનાર પ્રતિનિધિમંડળ (representative assembly) અને પ્રધાનમંડળ (c.) દ્વારા, મધ્યસ્થપણું કરે છે, ચુકાદા આપે છે, અને તે જોય કને પળાવે છે.

૩. મંત્રીમંડળ, મસલતમંડળ, અંતરંગસભા [દ. બા.]

Cadence

૨૫

Cartoon

Cadence, ૧. સ્વરાવરોહ [ર. મ.]

ક. સા. ૨૮૩: મિલનના જે સ્વરાવરોહ (C. S.) ને એ લખનાર અતિમનોહર (exquisite) કહે છે તે શું કોઈ પણ નિયમોની રચના વગર આવ્યા છે, તે શું છંદવિના કદિ જોવામાં આવ્યા છે ?

૨. રણુકાર [દ. ખા.]

Calender, as university Calender,

વિજ્ઞાપક [ગ. વિ. વિ.]

Cannibal, ૧. કંબ્યાદ [દ. ખા.]

Cannibalism, માનવાહાર [ખ.ક.]

યુ. ૧૬૮૦, ૩૫: માનવાહાર (C.) અને આવા સંસ્કાર બંધ પડ્યા, તે પછી પણ નરમેદની ક્રિયા ધર્મક્રિયા લેખે કે વામમાર્ગ અને અલૌકિક શક્તિ મેળવવા માટે મંત્રજાત્રી ગ્રમ્હક્રિયા તરીકે સૈકાઓ સુધી ચાલી છે.

Capital, (Arch.) શરૂ [ગ. વિ.]**Capitalism, ૧. મૂડીવાદ [નહા. દ.]**

ક. ઝ. ૧૩: પરિણામે ધાર્મિક બળવા પછી વહી હતી તેમ, મૂડીવાદ (C.), ઉદ્યોગધૂન (Industrialism), ધનવજ (Plutocracy), અને ખેડૂતવાદીઓ (Physiocrats) સંઘમાલિકીવાદીઓ (Communists), ધનસમાનતાવાદીઓ (Socialists), જેણે બે વાદના સંમિશ્રણરૂપ સંઘમાલિકી-ધનસમાનતાવાદીઓ (Soviets) એમની વચ્ચે ધનવહેણની કાજ મહાયુદ્ધો મંડાણાં, યુરોપમાં વારંવાર શોણિતસરિતાઓ વહી રહી, ને હજી એ વહે છે.

૨. ધાનકતંત્ર [સૌ. સરોજની મહેતા].

ગુ. ૧૮૮૦, ૨૪: સામાન્ય મનુષ્યો વર્તમાન સમયમાં અધોગતિમાં અને ગુલામગીરીમાં જ છે. અને આવી સ્થિતિનું મુજ કારણ ધનિકતંત્ર (C.) ને નામે ઓળખાતી રાક્ષસી સંસ્થા, જેણે માણસનું સર્વ જંતુ ખમીર ચુસી લઈ તેને જંગલી પશુ જેવો કરી મુક્યો છે, તે જ છે.

૩. વૈશ્યપ્રકોપ [દ. ખા.]

Capitalist, ધનાધિપ [આ. ખા.]

વ. ૧૨, ૩૬૮: ન્યાં ધનાધિપો (C. S. ધનાઢય, કારખાનાના માલિકો) મલ્લુરોની તન્દુ-

રસ્તી ગ્રહસ્થાન કે આર્થિક શ્રેયની દરકાર કર્યા વગર તેઓની પાસેથી ગુલામ જેવું કામ લે છે ત્યાં પરિણામે એ ધનિક વર્ગને જ ખમવું પડે છે.

૨. મૂડીવાન [ખ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨, કાર્તિક ૧૦૧: ઉદ્યોગોમાં ન્યારે ને ત્યારે હડતાળો પાડવી અને મૂડીવાનોને હેરાન હેરાન કરી નાખવા એવી એવી તેમની યુક્તિની છે.

Cardinal, મૂળભૂત, સ્વાભાવિક, આધારભૂત (as Cardinal virtues) [દ. ખા.]

Caricature, ૧. અતિકથા, અતિચિત્ર, અતિરેખવર્ણન, ઢોંગસોંગ [ર. મ.]

હા. મં. ૮૬: આ ઉપપ્રકારને ઈંગ્લેન્ડમાં C. કહે છે. આપણી ભાષામાં તેને માટે ચતુર્થ શબ્દ યોજવો કઠણ છે. કદાચ 'અતિકથા', 'અતિચિત્ર', 'અતિરેખ વર્ણન' કે એવો કોઈ શબ્દ ખાસ લક્ષણ કરીને યોજ શકાય. 'ઢોંગસોંગ' શબ્દ આવી નવી લક્ષણથી વાપરવો એ વધારે ઘટવું લાગે છે, અને, એમાં શબ્દાર્થ નથી. વ્યાકરણને અનાદર થતો હોય તો બીજો એવો કોઈ સૂચક શબ્દ નક્કી કરવો જોઈએ કે જેથી અર્થનો પ્રકાશ સારો થાય.

૨. ઉપહાસવિકૃતિ, વ્યુપહાસક [ખ. ક.]

લિ. ૧૧૮: વર્ણનમાં અતિશયોક્તિ છે તેની ના નહીં, પણ તે ઉપહાસને આભાદ પોષે છે, અને નવજીવાની તથા વાર્ધક્ય વચ્ચેના સ્થાયી વિરોધનું નિરૂપણ, કેટલીકવાર તો, આવા ઉપસવિકૃત (ઉપહાસ માટે વિકૃત. C.=ઉપહાસવિકૃતિ, વ્યુપહાસક) નિરૂપણ શકે. આવાં ઉપહાસિક નિરૂપણ હોય, તો જ સ્વચ્છ મનથી જોઈ શકાય.

કાર્ટુન [મુ. મ.]

કો. ૨, ૧, ૨૨૨: નાટકમાં હાસ્યરસ છે જ નહીં. કવિ, વકીલ, ડોક્ટરનાં ઠકાચિત્રો (C. S.) પણ સફળ નથી.

૪: વકૃતિચિત્ર [દ. ખા.]

Cartoon ૧. ઠકાચિત્ર [ગુ. ?]

૨. રમૂજચિત્ર [ગ. લ.]

Casting vote

૨૬

Causation

સુ. ૧૯૮૨, આશ્વિન, ૧૬: ‘પંચ’માં એક રમૂજ ચિત્ર (C.) નો ભોગ થઈ એણે કીર્તિ મેળવી.

૩. વિરૂપ છબિ [દ. આ.]

Casting vote, ૧. જ્યાદામત [ગૂ.વિ.]

૧૯૮૩ની નિયામક સભાની પહેલી બેઠકનો અહેવાલ, ૩૨: ૧૧ મા સ્થાન માટે શ્રી આયુરાવ ગ. ડાકોર અને શ્રી પ. લ. મજસુદાર અને શ્રી કી. ર. દેસાઈને સરખા મત મળતા હોવાથી શ્રી પ્રમુખે ચોતાનો જ્યાદામત ડાકોરને આપ્યો હતો.

૨. ભેદક મત, તારસ્થનાશક મત

[દ. આ.]

Casuistry, ૧. ધર્મવિચિકિત્સા, ધર્મનિણુય [દ. આ.]

૨. મિથ્યાવાદ [ર. મ.]

હા. મં, ૮૬: રોમન કેથોલિક પંથમાં ભેરચુદ્ધ મંડળે અસદાચારનો અચાવ કરનારા મિથ્યાવાદ (C.) બહુ ફેલાવ્યાથી અને તે ઉપર લોકોની શ્રદ્ધા બેઠેલી હોવાથી પારકલે પ્રોવિન્શલલેટસ^૧ લખી એ મિથ્યાવાદના કલિપત નમુના રચી કટાક્ષકથનની પદ્ધતિએ એ વાદનો ઉપહાસ કર્યો હતો.

Catastrophe, ૧. ૧. નિર્વહણ [અ.ક.]

કાં. મ. ૩૨૭: ભુઓ Anachronism.

૨. ૧. ઉત્પાત, મહોત્પાત [ન.ભો.]

૨. મહત્ત સંકટ, સર્વનાશ [દ.આ.]

Categorematic, નિરન્વય [મ. ન.]

ભુઓ Syncategorematic.

Categorical proposition, ૧.

નિરન્વય નિર્દેશ [મ. ન. ન્યા. શા. ૫૧]

૨. નિરપેક્ષવાક્ય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૯૬: નિરપેક્ષ વાક્યોમાં જે હકીકત નિર્દેશ કરી છે તેને બીજા કરાની અપેક્ષા નથી. એ હકીકત ચોતાની મેળે જ એમ છે, પણ સાપેક્ષ વાક્યોની હકીકત એમ હોવી કે ન હોવી તેને બીજા કોઈ હકીકતની અપેક્ષા છે.

૩. શુદ્ધવિધાન [દ. આ.]

Category, ૧. પદાર્થ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૩૬: જેમ આપણા ન્યાયશાસ્ત્રનો આરંભ પદાર્થગણનાથી થાય છે, તેમ ગ્રીક ન્યાયપદ્ધતિમાં પણ અમુક પદાર્થ (જેને કેટેગરી કહેતા) ની ગણનાથી એરિસ્ટોટલે આરંભ કરેલો છે.

૨. નામરૂપ [અ. ક.]

વ. ૧૦, ૧૪૧: વેદાન્ત સાથે સરખાવતાં અહીં એમ માલૂમ પડશે કે જેમ વેદાન્તમાં જગત્તને અવિદ્યા અથવા માયાનું આવરણ છે તેમ આ તત્ત્વજ્ઞાનમાં નામરૂપોનું (C. ૬) આવરણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

Cathedral, મહામંદિર [મ. ર.]

બ્રિ. હિં. વિ. ૧, ૧૪૬: તેરમી સદીમાં બનાવેલું એ ભવ્ય કેથીડ્રલ અથવા મહામંદિર તેના પ્રખ્યાત મિનારા સહિત લગભગ પૂરેપૂરું નાશ પામ્યું.

Catholic, સર્વદેશીય [અં. ન. સ. ૩૧, ૫૭૯.]

Catholicity, સર્વશ્રાહીપણું [મ. ન.]

એ. શા. ૪૯૯: સર્વ પાસથી વિચાર કરી બેતાં સર્વના ધોરણરૂપે માની શકાય તેવી સ્વતંત્ર ભાવમય રસિકતામાં સાદા સાધારણ (જેવા કે ભવ્ય પ્રકાશ, ભલકતો રંગ ઇત્યાદિ) આનન્દોનું, વધારે ભુક્તિગમ્ય અને ઝીણા (જેવા કે રાગ-તાલ, યોગ્ય છાયા, ઇત્યાદિ) આનન્દો સાથે યોગ્ય મિશ્રણ હોવું જોઈએ. બીજી રીતે કહીએ તો એવા ધોરણમાં અમુક મર્યાદા સાથે સર્વશ્રાહીપણું અને ઝીણવટ-રુચકાર-સાથે યોગ્યયોગ્ય ગૃહવાની શક્તિ, એ સર્વનું મિશ્રણ હોવું જોઈએ.

Causation, કાર્યકારણભાવ, કારણતા [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૩૮: વ્યવહાર અને અનુભવથી જ માણસને અમુક વિચારો પ્રાપ્ત થાય છે અને અમુક પ્રતિજ્ઞા અમુક અર્થ જણાવે એવા બે અર્થ વચ્ચેનો સંબંધ કલ્પવાની જે કાર્યકારણની ભાવના તે પણ અનુભવથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. કાર્યકારણ અથવા કારણતાનો જે નિયમ છે તે પણ અનુભવ વિના ઉત્પન્ન થતો નથી; અને કારણતા ઉપર જ સ્વતઃસિદ્ધ લાગતાં એવાં સત્યોનો પણ આધાર છે.

Cement mortar

૨૭

Certificate

Cement mortar, (Arch.) ચણતરનો

મસાલો [ગ. વિ.]

Censor, ૧. છાપખાનાનો નિરીક્ષક

[ન. લ.]

ઈ. ઈ. ૩૩૬: આ વખતે ઈન્દ્રાંડમાં એવો ધારો હતો કે કોઈ કાંઈ પણ પુસ્તક બનાવેતો તેણે એક સરકારી અમલદાર જેને છાપખાનાનો નિરીક્ષક કરીને કહેતા તેને બતાવવું, અને તે બે રત્ન આપે તો જ તે છપાય.

૨. સરકારી અન્થપરીક્ષક [ન.ભો.]

પ્રે. ના. ૪૬: કર્નલ લોકવુડે એમ શરૂંકા ઉત્પન્ન કરી હતી કે વાર્તાના અન્થો ઉપર ૯. (સરકારી અન્થપરીક્ષક) નો અધિકાર નથી, તો પછી નાટક ઉપર શા માટે જોઈએ ?

૨. (Psycho-ana.) નિયામક [ભૂ. ગો.]

Centenary, ૧. શતસંવત્સરો [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૨૬૫: તેના મૃત્યુની દ્વિતીય શત-સંવત્સરીને પ્રસંગે આખા યુરપ અને અમે-રિકામાં ઉત્સવ પળાયો છે.

૨. શતવર્ષી [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૨, ૨૪-૩: અને ૧૯૨૪ ના હમણાં જ પુરા થયલા વરસ દરમિયાન ઈન્દ્રાંડે પોતાના એક મહાકવિ બાયરનના અવસાનનું પહેલું શતવર્ષી ઉજવ્યું.

Centrifugal, ૧. મધ્યોત્સારિ (બળ)

[ન. ભો.]

“સૂર્યમાળાઓ” નામે ૧૮૯૧ માં આપેલું વ્યાખ્યાન.

૨. ફરપાતુક [મ. સૂ.]

અ. ૧૭૭: જેની પાસે કોઈ પણ ગુણના અંશો નથી હોતા તે તો એ અસ્તોદ્યના ચક્ર આગળ આવી ચડતાં જ તેના ફરપાતુક (c.) વેગથી ફર ઉઠતી પડે છે.

૩. કેન્દ્રોત્સારી [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૬, ૨૯૫: ન્યુઝીલેન્ડના ટાપુ હાલ છે ત્યાં આગળનું પૃથ્વીનું પડ પૃથ્વીના ફરવાથી કેન્દ્રોત્સારી (‘ સેન્ટ્રીફ્યુગલ ’) બળની વૃદ્ધિ થવાથી ઉપસવા માંડ્યું તેમ તેમ સાંભી બાબતું પડ ફાટવા માંડ્યું.

૪. કેન્દ્રાપગામી [ન.હા. દ.]

ઉપા. ૧૩૭: ઈન્દ્રાંડમાં બે વિધનાં મહાબળો છે: કેન્દ્રગામી અને કેન્દ્રાપગામી.

૫. કેન્દ્રાતિફરસારી [અ. ક.]

વ. ૨૫, ૩૮૪: પ્રયત્નોને કેન્દ્રાતિફરસારી કરવા એટલે નિષ્ફળતાને આવાહન કરવા બરાબર છે; જ્યારે પ્રયત્નને કેન્દ્રાભિમુખસારી કરવા એટલે સફળતાની મુખ્ય ચાવી હાથમાં લીધા બરાબર છે.

૬. કેન્દ્રોત્સર્ગી [દ. બા.]

Centripetal, ૧. મધ્યાકષિ (બળ) [ન.ભો.]

“સૂર્યમાળાઓ” નામે પ્રાર્થનાસમાજમાં ૧૮૯૧ માં આપેલું વ્યાખ્યાન, પાક્ષિક જ્ઞાન-સુધામાં છપાયેલું.

૨. કેન્દ્રગામી [ન.હા. દ. ઉપા ૧૩૭.]

૩. કેન્દ્રાભિમુખસારી, કેન્દ્રાભિસારી

[અ. ક. વ. ૧૫, ૩૮૪:]

૪. કેન્દ્રાનુપાતી [દ. બા.]

અવતરણો માટે જુઓ Centrifugal.

Cerebellum, ૧. અધરાશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૧: મગજના જુદા જુદા વિભાગ-ના અથવા અવયવોના વિકાસમાં એક બીજો પણ ક્રમ જણાય છે, જે વધારે ઉત્કૃષ્ટ વિભાગ છે, જેને મગજનો ઉત્તમાંશ કહેવામાં આવે છે, તે જે અધરાશ છે તેના કરતાં વહેલો વિકાસ પામતો જણાય છે.

Cerebrum, ૧. ઉત્તમાંશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૧: જુઓ Cerebellum.

૨. શીર્ષણ્ય [હ. દા.]

કે. શા. ક. ૯૮: ચેતનાશયથી ઉપરનો ભાગ જે ખોપરીની બાહ્યથી છેક ભવાંની સફાઈ સુધી આવેલો છે તેને શીર્ષણ્ય અથવા ખર્ મગજ કહે છે કેમકે મન આ ભાગમાં વસે છે.

Certificate, ૧. આબરૂપત્ર [મ. ર.]

ચે. દ્રા. ચ. ૧૪૫: ત્રણ ચાર ઉમેદવારોમાં ફાલનાશના ખેતરનો કાળો ચાકર સિપાઈના જેવો ડગલો પહેરીને ત્યાં આવ્યો. એ જોઈને સભા તો આશ્ચર્ય પામી; પણ તેની પાસે આબરૂપત્રો હતાં તે વાંચવાની તથા તેની પરીક્ષા લેવાની તેઓથી ના કહેવાઈ નહીં.

Chaos

૨૮

Chivalry

૨. ઉપાધિપત્ર [આર્યપ્રકાશ]

૧૨, ૧૦: પૂર્ણ અભ્યાસ કરીને આવી રીતે વર્તનાં જે પછી ઉત્તમ મધ્યમ નીકળે તેને ઉત્તમ મધ્યમ રીતે પરીક્ષા-પૂર્વક પ્રસિદ્ધિમાં ઉપાધિપત્ર (સર્ટિફિકેટ) આપવાં.

૩. ગુણમાનપત્ર [મ. સ.]

ગૌ. ઓ. ઉદ્ઘાટન, ૧૪: સહકારી મિ. પરિવલ એ સંબંધમાં લખે છે કે:—‘રાજકાર્ય નિમિત્ત આપના અને મારા સંબંધાદિથી વિચાર્યાવધિ કોઈ દિવસ કોઈ કાર્યમાં આપણે મતભેદ થયો નથી, તેથી આપને વિષે મને પૂરો સન્તોષ થયો છે.’ એ ગુણમાનપત્ર રા. રા. ધૈર્યશંકરની રાજ્યનીતિજ્ઞતાના સૂચિપત્ર સમાન છે.

૪. પ્રમાણપત્ર [ચં. ન.]

ગુ. જી. ૪૭: એકસપ્તા ઓસરેટની માનનીય પદવી ભોગવનાર એક પ્રખ્યાત એન્યુ-એટને પંડિત ગુરુદત્તની પાસે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરવા માટે ત્રણ મહિનાની રજા લેવાનું મન થાય એ હકીકત પંડિતજીની શક્તિને માટે તથા વર્ગની ઉત્તમતા માટે નહાનુંસૂનું પ્રમાણપત્ર નથી.

૫. ગુણપત્ર [નહા. દ.]

ગુજરાતી તા. ૧-૫-૨૭, ૧૮૯: આજથી એક માસ પૂર્વે આપે મહારી પાસે સર્ટિફિકેટ-ગુણપત્ર-જેવા માગ્યું હોત તો એકાદું એ ભાગ્યે નિકળત.

Chaos ૧. અભાવ, અભાવોદ્ધિ [ખ.ક.]

સા. જી. ટિપ્પણ, ૨૫૪: ખરે જ તે પલ દેવદત્ત છે, જેમાં કંઠાક્ષુબ્ધ આત્મોદ્ધિ ઉપર શબ્દ થાય છે, જેવો ઉત્પત્તિ ક્ષણમાં અ-રૂપ અવર્ણ્ય અભાવોદ્ધિ (૮.) ઉપર શબ્દ થયો હતો;.....અને વ્યર્થ અંધ અભાવ (૮.) ની જગાએ ખીલતી, ફલકુપ, ગગન-વેષિત પૃથ્વી ઉપસે છે.

૨ દુર્વ્યવસ્થા, અપ્રાપ્ત્ય [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૭૧]

Chaotic, અવ્યવસ્થિત, દુર્વ્યવસ્થ [હી. પ્ર. સદર]

Character, ૧. મનુષ્યલક્ષણ [ર. મ.]

વ. ૬,૨૮૦: મનુષ્યલક્ષણ (૮.) જ માણસોના અવહાર પર કાબુ ચલાવે છે. ભરવાડ ઉપર ઘેટાં કાબુ ચલાવે એ જેમ શક્ય નથી તેમ મનુષ્યલક્ષણનો આ કાબુ નબ્ત થાય અને દુનિયામાંનાં કાર્યોમાં મનુષ્યલક્ષણ પ્રલોભનોને વશ થાય એ પણ શક્ય નથી.

૨ ચારિત્ર [મ. ન. ચારિત્ર.]

૨. શીલ [આ. ખા.]

Characteristic, adj. ૧. લાક્ષણિક

[ગો. મા.]

એશિયા, યુરોપ વગેરે ખંડોમાંની મહા પ્રજાઓમાં જનસ્વભાવનાં લાક્ષણિક દેશાન્ત.

૨. લક્ષણસૂચક [ન. ભા.]

નવો—‘લક્ષણસૂચક—શબ્દ મહોને ગમે છે; ‘લાક્ષણિક’ શબ્દ કાવ્યશાસ્ત્રમાં કહેલી ‘લક્ષણ’ થી પ્રતિપાદિત અર્થ તે લાક્ષણિક એ પરિચયથી પ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે.’

noun, ૧. વિશેષ લક્ષણ [મ. સ.]

અ. ૬૩: આપણા રાજ્યકર્તાઓની ઉન્નતિનું મુખ્ય વિશેષ લક્ષણ (C.—અસાધારણ કારણ, અગાડી પડતો ગુણ) વ્યાપાર ધનદો જ છે.

૨. ભૂતપ્રકૃતિ [દ. ખા.]

Chivalry, ૧. ઘોડેસવારપણું [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૩૫૪: શિવલરી-ઘોડેસવારપણું.

૨. પ્રેમશૌર્યભક્તિ [ન. લ.]

ઈ. ઇ. ૧૮: આ વંશા યુરોપમાં પ્રેમશૌર્ય-ભક્તિ (શિવલરી-૮.) એ નામની જે સુધર રાજ-પૂતાઈ ચાલુ થઈ હતી તેમાં નામનો સૌથી આગળ પડતા હતા.

૩. દાક્ષિણ્ય, સ્ત્રીખલુમાન [ગો. મા.]

સ. ચં. ૨, (૧) ૩૨ : આપણા વિદ્યાનિકષ સમાજે આપણા નુવાનીયાઓના હાથમાં શૃંગારાદિથી ભરેલાં પુસ્તકો મુકેલાં છે તેનું ફળ એક એ થાય છે કે તેઓમાં એક જાતનું કૃત્રિમ દાક્ષિણ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. આ દાક્ષિણ્ય નહાનપણથી સહચારિણી અનેલી ઉપર સ્વાભાવિક રીતે દોળાય છે. (૨) ૭૦: સ્ત્રી-ખલુમાન (૮.) પુરુષના ચિત્તમાં ઉદય પામે તો પુરુષ અને સ્ત્રી ઉભયની વિશુદ્ધિ સ્વાભાવિક રીતે વજ્રલેપ થવા પામે અને સ્ત્રી નિર્ભય થાય.

Chorus

૨૯

Church

૪. વીરવૃત્તિ [ર. મ.]

ક. સા. ૧૬૩: દિહી અને અજમેરના રજ-પૂત રાજા પૃથુરાજ અહુઆણું વૃત્તાન્ત હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. તેના અદ્ભુત શૌર્યથી મોહિત થઈને ઇતિહાસકારે તેને 'The flower of Rajput Chivalry' 'રજપૂત વીરવૃત્તિનું પુષ્પ' એ ઉપપદ આપ્યું છે.

૫. વીરતા [ર. મ.]

હા. મં. ૩૮: કદિ ખોડી બાળતની મગરૂરીના આવેશથી તણાઈ નહ મનુષ્યો કલ્પનાવિહીન બની જે હસવા સરખી મૂખાંઘઓ કરે છે તે ડાન કિવશાંટનું ચરિત્ર દર્શાવે છે. કલ્પનાની અશક્તિથી તે અરથાને 'શિવદરી' (વીરતા) દર્શાવવા બંધ છે, અને તેમાં ગંભીરતા માની લે છે, તેથી, તેના તરંગો હારચળનક થાય છે.

૬. નારીપૂજા [આ. બા.]

વ. ૧૩, ૮૫: હું નથી ધારતો કે 'U.' યાને નારીપૂજાની ભાવના પશ્ચિમમાં પણ આથી વધીને હોય.

૭. સ્ત્રીદક્ષિણ [દ. બા.]

કા. લે. ૨, ૧૬૮: અજ્ઞાન સ્ત્રીનો ત્યાગ કરનાર વીર અન્યજન-સેવક જે ફરી પરણે નહિ અને સ્ત્રીદક્ષિણ બતાવી સ્ત્રીઓની રોબત રોધે નહિ તો હું માનું કે હા, એનો આપભોગ સાચો હતો; (કા. લે. ૧ માં પણ કોઈક સ્થળે છે, અને તે વધારે સારા અર્થમાં, પણ તે શોધવાનો અવકાશ મળ્યો નથી.)

૮. પ્રેમસેવા [ર. ક.]

યુ. ૧૯૭૯, ૩૩૫: એ મધ્યકાલીન યુગમાં પ્રેમસેવા (U.) ના આદર્શો પ્રવર્તતા હતા.

૯. લલનાસંમાન [ન. ભો.]

વ. ૨૬, ૪૩: પુરુષની સાથે સ્ત્રીજન વાદમાં ભિતરે તો પછી ઇ. (લલનાસંમાન) નો હક તે સ્ત્રીજનનો રહેતો નથી; પણ સર્વ માનવને સમાન હેવા courtesy (સભ્યતા) ના વર્તનની તો અપેક્ષા રાખવી એ અધિક માગણી ના ગણાય.

Chorus, ૧. ૧. ગાયકગણ [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૫૦૦: મધ્યદેવ ઈંધોનીશિઅસ અને બકરાનો ભોગ આપવામાં આવતો તે પ્રસંગે પૂજક લોક નાચતા, ગાતા, વેદીની પ્રદક્ષિણ કરતા-એક ગાતો ને બીજા સઘળા

ઝીલતા; પછવાડેથી એક જણ વેશ લેતો થયો, એ પ્રમાણે નાટકની ઉત્પત્તિ કહેવાય છે. એ-રકીલસે બે જણને વેશ લેતા કીધા, ગાયકગણનું કામ થોડામાં આણ્યું ને એક મધ્યસ્થને વધાર્યો કે જે નાટકના સઘળા રસ પોતાના અનુભાવે દેખાડતો ને સૌ ભેનારાનો પક્ષ તેના જ ઉપર કરતો.

૨. ગાયકપાત્રગણ [કે. હ.]

૨. ૧. સંગીતિ [કે. હ.]

૨. વૃંદ-ગાયન [દ. બા.]

મધપૂરો, ૧૩૫: કોક વખતે જાણે પહેલેથી નક્કી કર્યું હોય તેમ ત્રણ ચાર ભતનાં પક્ષીઓ એક જ ઝાડપર બેસીને એક સામઠાં ગાયન શરૂ કરે છે, આ વૃંદ-ગાયનમાં તાલનું નામ ન મળે, છતાં એક ભતનું સંગીત અને માધુર્ય ભમે છે ખરું.

૩. વૃંદસંગીત [દ. બા. નવો]

૪. સહગાન [દેશજી પરમાર]

કો. ૩, ૨, ૪૦: કોલીસીઅમના મહા ચોક વચ્ચે આજ ન સાંજે એક હબરથી વધુ બાળકોનું સહગાન સાંભળીને આવું છે.

૩. દ્રુવપદ [સૌ. લવંગિકા મહેતા]

ગ્રીક સાહિત્યનાં કચ્છારસપ્રધાન નાટકોની કથાઓ, ઉપાદેહાત, ૮ : હવે, ગ્રીક અંતર-માં ગવાતું "કોરસ" અથવા દ્રુવપદ, અને નાટકનો વાર્તાલાપ-એ બન્ને પ્રવેશ પામી ચૂક્યાં હતાં.

Chronological order, ૧. આનુપૂર્વી

[કે. હ. પહેલી પરિપદ, વાગ્યાપાર.]

૨. કાલક્રમ [ન. ભો.]

Church, ૧. ધર્મસંઘ, ધર્મકાય [આ.બા.]

ધ. વ. ૨૧૮: પ્રભુનો અવતાર જે જીસસ ક્રીસ્ટ, તથા એની આજ્ઞાને અનુસરીને જે 'અર્ચ' કહેતાં 'ધર્મસંઘ' યાને 'ધર્મકાય' તે સ્થાપવામાં આવ્યા છે એનો આશ્રય કરવાથી મનુષ્ય પ્રભુની કૃપા મેળવી શકે છે તથા પાપ-માંથી તરી શકે છે.

૨. ધર્મસંસ્થા [મ. હ.]

સ. મ. ૩૫: આ ઠચુપચુપણું, પરિણામના ભયને લીધે નિશ્ચયની સાથે ઘડમથલ, અતીવ મહત્વના વિષયોમાં અપ્રમાણિકતા, સરકારી ચર્ચ (ધર્મસંસ્થા) ને કારણે ઘાટી થતી જાય છે.

Cipher code

30

Classic,-sical

Cipher code, ક્રિપ્તલિપિ [દ. બા.]

Civics, ૧. પ્રજાતંત્રશિક્ષણ [ક. પ્રા.]

શુ. શા. ૪૯, ૨૧: આ બધા વિષયોનો સમાવેશ પ્રજાતંત્રશિક્ષણ (૯.) ની કેળવણીમાં થાય છે.

૩. પૌરધર્મ [વ. ઔ.]

વ. ૧૬, ૨૪: તે ઉપરાંત ઇતિહાસ, ભૂગોળ, અને પૌરધર્મ (૯.) એ વિષયનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે.

૨. પૌરશાસ્ત્ર [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૧૦૨: મનુષ્યની સામાજિક અને માનસિક પ્રવૃત્તિના અભ્યાસને માટે સમાજ-શાસ્ત્ર, રાજ્યશાસ્ત્ર, પૌરશાસ્ત્ર (૬.) નૃકુલવિદ્યા, અર્થશાસ્ત્ર વગેરે વિનિયુક્ત શાસ્ત્રો ફલિત થાય છે.

Civil, ૧. પૌર [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૭૩: પ્લેટો પોતાના ધર્માધ્યક્ષાને રાજ્ય-તંત્રના પૌર અને સાંઘાત્મિક નિયોગોનો અનુભવ મેળવવા મોકલે છે.

૨. સુલકી [અજ્ઞાત]

Civil war, ૧. આત્મવિગ્રહ, આન્તર-વિગ્રહ, દેશવિગ્રહ, પ્રજાવિગ્રહ [ન. લ.]

ઈ. ઈ. (૧) ૪૮: ક્લાન્સના રાજ પાસે આ તકરાર ગઈ, અને તેણે 'ઓક્સફર્ડના ધારા' રદ કર્યા. આ ઠરાવ અમીરોએ માન્ય કર્યો નહિ, અને દેશમાં આત્મવિગ્રહ ચાલુ થયો; (૨) કલેર'ડને વિદેશમાં વસી પોતાનું ઉત્તરવય એક સારા કામમાં ગાળ્યું. એણે ત્યાં રહીને "મોટા આંતરવિગ્રહનો ઇતિહાસ" એ નામનું પુસ્તક લખ્યું; (૩) ૮૯: ગુલાબની લડાઈનું પરિણામ -હેન્રીને બધાએ ખુશીથી આવકાર આપ્યો, તેનું કારણ એક એ પણ હવું કે પાછલા દેશવિગ્રહથી લોકો કાયર કાયર થઈ રહ્યા હતા. (૪) ૧૯૨: હવેથી પ્રજાકોપ ટળીને તે પ્રજાવિગ્રહ એટલે પ્રજામાં પરસ્પરનો વિગ્રહ થઈ રહ્યો; રાજ અને પ્રજા વચ્ચેનો જ હવે ઝઘડો ન રહેતાં એક પક્ષની ખીજ પક્ષ સાથે લડાઈ ચાલી.

૨. અન્તઃસ્થ યુદ્ધ [મ. સુ.]

હ. બા. જી. ૨૩: એ સંધિમાં અમેરિકાના અન્તઃસ્થ યુદ્ધને લીધે મુંબઈમાં રતું રૂપું થવાનો સમય આવ્યો હતો.

૩. આન્તર યુદ્ધ [ઉ. કે.]

ખ્રિ. આ. ઈ. ૨, ૩૨૨: ખ્રિષ્ટિય પ્રજા આ ડાહ્યા આર્થિક નિર્ણય ઉપર ઠરીને બેસતી હતી તેવામાં અમેરિકાના આંતર યુદ્ધે અમેરિકાના રૂનો નશ્વો રૂધી રાખ્યો.

૪. યાદવાસ્થળો [દ. બા.]

Civilization, ૧. સુધારો [અજ્ઞાત]

૨. સંસ્કૃતિ, જનસંસ્કૃતિ [આ.બા.]

વ. ૧૪, ૧૪૯: પૂર્વમાં, જીવનનું તણ (tension) હમેશાં થોડું રહ્યું છે, અને તેથી મનુષ્યની ધ્યાનાત્મક અને ક્રિયાત્મક શક્તિઓ વચ્ચે સમતા વધારે નહોતી. એ સમતામાં હું જનસંસ્કૃતિ (૯.) નું તત્ત્વ જોઉં છું.

૪, સહ્યતા [અજ્ઞાત-હિન્દી બંગાળી-માંથી ક્રાઇએ આણેલ.]

Clairvoyance, ૧. વિશ્વદૃષ્ટિ [મ. ન.]

• શે. શા. ૯૨: વર્તમાન સમયમાં સાઈકો-મેટ્રી—આત્મપરીક્ષા; કલેરવાયન્સ—વિશ્વદૃષ્ટિ; એ આદિ પ્રયોગ સિદ્ધ થતા ચાલે છે તે ઉપરથી તો એમ લાગે છે કે વૃત્તિનિરોધથી-છત્ત્રા સહિત અવધાનની ગાઠ એકાગ્રતાથી-પદાર્થ-ગત ધર્મમાત્ર, તેની ભૂત અને ભાવિ દશા, ઇત્યાદિ પણ સ્પષ્ટ કરી શકાય છે.

Class,

Class-teaching, સમૂહશિક્ષણ [ન.લ.]

ન. ં. ૩, ૯૩: ન્યાયે નિરાખિયાના વર્ગ ખાંધી તે બધાને એક જ પાઠ લેવો રાખ્યો હોય ત્યારે તે સમૂહશિક્ષણ કહેવાય છે.

Classes—શિષ્યજન, શ્રેષ્ઠ [દ. બા.]

Classic, ૧. આદર્શ પુસ્તક [મ.ર.]

શિ. ઇ. ૪૩૧: શુનરાત્રીમાં આદર્શ પુસ્તક કયાંથી કહાડવું? સમય અને સ્વતંત્ર લેખક લેવા જઈએ તો એક જ છે; પણ તેની ભાષા સારી કહી શકાય તેવી નથી. (વ્યાકરણના કેટલા-એક દોષો સુધાર્યા પછી ભાષામાં તે 'કરણલેલો' જ સર્વોત્તમ છે, એમ હજી કેટલાંએક વર્ષો સુધી કહેવું પડશે.)

Classic,-sical, ૧. શિષ્ય [અજ્ઞાત]

૨. સંસ્કારી [હ. ડા.]

Classic,-sical

૩૧

Classicim

સા. ૧, ૫૦: યુરોપની સઘળી ભાષીઓ (dialect) ભાષાઓ જેમને સંસ્કારી (c.) કહેવામાં આવે છે, તેમની પણ એ ભાષા માતા છે.

૩. અભિજ્ઞાત, શિષ્ટમાન્ય [દ.બા.]

૨. ૧. રૂપપ્રધાન [અ. ક.]

મ. કા. ઉપોદ્ધાત, ૧૨૪: કવિઓ અને કલા-વિધાયકોની જે બે મુખ્ય શાળાઓ કહેવાય છે તે રૂપપ્રધાન(C.) અને રંગપ્રધાન(Romantic) છે. રૂપપ્રધાન લેખ અને કળામાં વસ્તુની રેખા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં અને સ્પષ્ટ આકૃતિઓમાં સીધી અને સાદી રીતે કહેવાય છે, ત્યારે રંગપ્રધાન લેખ અને કળામાં ચિત્રોમાંના રંગ ઉપર જ વિશેષ ધ્યાન અપાયું હોય છે.

૨. સંસ્કારશૌભન [નહા. દ.]

સા. મં. ૧૮૫: સર્વ લલિત કળાઓમાં સંસ્કારશૌભન C. અને જીવનપદ્ધતિવિત Romantic શૈલીઓની પ્રણાલિકાઓ, ને એમની કંઈ અચડામણ, દીર્ઘકાળથી ચાલી જ આવે છે.

૩. સ્વસ્થ, રૂપદર્શી [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૧, ૧૬૦: પ્રાચીન કવિઓની મહોર કાપ પામીને સન્માનિત ને પુનિત થયેલાં કાવ્ય-રૂપો અને વિચારસરણીને અડગ લક્ષિતભાવે પુજનાર તથા એટલા ચોકકામાં જ વિહરીને આત્મસિદ્ધિ સાધનાર કવિની શૈલી તે 'કલા-સિક્કલ'-રૂપપ્રધાન અથવા સ્વસ્થ શૈલી; અને તે સરળતાં એ બંધન જેને અસહ્ય જણાય, જે અદ્ભુતતાનો આશક હોય, નિત્ય નવા રસ-રંગનો પિપાસુ હોય, અનર્ગલ સર્વદેશી સ્વાતંત્ર્યમાં પ્રતિભાનો સાક્ષાત્કાર વાંછે, મેળાવે અને માણે તેવા કવિની શૈલી તે 'રોમેન્ટીક'-રંગ-પ્રધાન અથવા મસ્ત શૈલી (... 'સ્વસ્થ' તથા 'મસ્ત' શબ્દો સર સીડની કાંઠવીનના આ મત-ને આધારે સ્વીકાર્યા છે: "રોમેન્ટીક લેખક આવેશમય, તોફાની સ્વભાવનો હોય છે, અને કલાસીકલ લેખક સ્વસ્થ પ્રકૃતિનો હોય છે." ગોલ્ડન ટ્રેઝરી સીરીઝમાંના લેન્ડોરના કૃતિ સંગ્રહની પ્રસ્તાવના. રૂપદૃષ્ટિ અને રંગદૃષ્ટિ તથા તે પરથી ઉદ્ભવતાં પદો પણ પ્રસંગોપાત્ત વાપરવાં પડશે. (૨) ૧૬૨: યુગના રૂપદર્શી કવિઓ હવે બાકી રહ્યા તે એકેકથી સર્વથા ભૂદા એવા ત્રણ: દાદતરામ રમણભાઈ, અને 'સેહેની'.

૪. સંયમી [આ. બા.]

વ. ૨૫, ૧૬૬: નવા યુગનું વાતાવરણ C. નહિ પણ Romantic હતું, સંયમી નહિ પણ ઉદ્ભાસી હતું.

૫. શિષ્ટાચારી [ક. મા.]

રસાસ્વાદનો અધિકાર, ૭: યુરોપમાં ક્યાં સુધી શિષ્ટાચારી (c.) સંપ્રદાયે આનંદલક્ષી (romantic) સંપ્રદાયના કેટલાયે લેખકોને ઠામી નાખ્યા.

૬. વિશદરેખ [અ. ક.]

ઝુજરાતીનો દિવાળી અંક, ૧૯૨૬, ૧૪: પદ્ધતિ વાસ્તવિક (realistic) હો કે કાલ્પનિક (idealistic), ચિત્ર વિશદરેખ (c.) હો કે રંગભોગી (romantic), સ્ત્રોતપટ સાંકડો હો કે વિશાળ, ગતિ એક જ માણસને લગતી બાહ્યબ્યંતર બનાવપરંપરાની હો કે જંગી યાત્રિક સંઘ કે ચતુરંગ અદૌહિણીની:—એ સર્વ કૃતિનાં ઉપલક્ષણમાત્ર છે.

૭. સૌષ્ઠવપ્રિય [વિ. મ.]

કૌ. ૪, ૧, ૧-૨: સૌષ્ઠવપ્રિય અને કૌતુકપ્રિય (અનુક્રમે C. અને Romantic, એ નવી યોજનાના આધારભૂત શબ્દો:—"The classic character in art consists in the addition of restraint and flawlessness to beauty. The essential element of the romantic spirit is curiosity joined to a love of beauty. —De Maar : History of Modern English Romanticism, Vol. I. p. 12.) વિશેષ માટે જુઓ Romantic.

Classicim, ૧. સંસ્કૃત પ્રયોગ [દ. બા.]

૨. રૂપદૃષ્ટિ [વિ. ક.]

જુઓ Classical.

૨. સંસ્કારી સંયમ, તપ [આ. બા.]

વ. ૨૫, ૧૭૦: આ સર્વને એકત્ર કરીને આપણે એને પૂર્વોક્ત "સંસ્કારી સંયમ" થી ઉલટું "જીવનનો ઉદ્ભાસ" એવું નામ આપી શકીએ, અને આ સૃષ્ટિ સરજનહાર પરમ કવિનાં "તપ" અને "આનંદ" માંથી ઉત્પન્ન થઈ છે એમ શ્રુતિ કહે છે તો તદનુસાર એ બે

Claustro-phobia

૩૨

Colonnade

કલાના પ્રકારને “તપ” અને “આનન્દ” એવાં
ટુંકાં નામથી ઓળખીએ તોપણ ખોટું નથી.

૩. સૌષ્ઠવપ્રેમ [વિ. મ.]

કો. ૩, ૧, ૪: સૌષ્ઠવપ્રેમમાં રૂપ સર્વસ્વ નહિ
તો સર્વોપરી તો જરૂર હોય છે.

Claustro-phobia, (Psycho-ana.)

સંવરણુભીતિ [ભૂ. ગો.]

Clearspan, (Arch.) ગાળો [ગ. વિ.]

Cleats, (Arch.) ડેશી [ગ. વિ.]

Clew, Clue, ૧. દિશાસૂત્ર [અ. ક.]

૧. ૮, ૪૫: આપણે માત્ર આપણે દિશા-
સૂત્ર (clue) તરીકે લીધેલા શ્લોકનો અર્થ
આગળ ચલાવીશું.

૨. કંચી [ન. ભો.]

૩. પગેરૂ, સગડ [દ. બા.]

Climax, ૧. અવધિ [ક. હ. અ. તેં.]

Clue, બુઓ Clew.

Coercion, ૧. દણ્ડશક્તિ [ઉ. કે.]

સ. ૨૦, ૪૫૨: નવા યુગની પ્રવર્તક શક્તિ
સ્વેચ્છા નહીં પણ સમુદાય-ઘેરૂણ થશે; અને
વિવિધ રીતે પોતાનું સંસ્થાપન કરતી તપોમયી
અહમહમિકા જનકલ્યાણને અનુસરતી દણ્ડ-
શક્તિ (c.) થી પરાભવ પામશે.

૨. નિયંત્રણ [ગ. લ.]

પ્ર. ૧૯૮૧, ૨૧૧: પરંતુ પ્રવર્તન (persua-
tion) અને નિયંત્રણ (c.) વચ્ચેનો ભેદ
કાઠકવાર અને ખાસ કરીને જનસમૂહના સં-
ચલનમાં એટલો સૂક્ષ્મ હોય છે કે સત્યાગ્રહી
પોતા ઉપર પહેલું કષ્ટ સહન કરે તો પણ એની
માગણીનો સ્વીકાર હમેશા સત્તાધારીના અભિ-
પ્રાય કે નિર્ણયમાં યુક્તિપૂર્વક પરિવર્તન થવાથી
નથી થતો.

Coffee-house, ૧. કાવાખાનું [ગ. અ.]

દ. દે. વા. ૧૧: વળી ખારિસમાં ઘણાં કા-
વાખાનાં છે. ત્યાં લોકો ગેસીને વાતોના તણકા
મારે છે.

૨. કૌફીખાનું [વ. આ.]

૧. ૧, ૪૦: ઇ. સ. ૧૬૭૨ માં ખારિસમાં
એક આર્મિનિયને કૌફીખાનું ઉઘાડ્યું.

Cognition, જ્ઞાનચક્ર [ર. મ.]

ક. સા. ૫૪૮: જ્ઞાનચક્ર (c.) અને ચિત્ત-
ક્ષોભ (emotion) એ માનસિક અનુભવો
એક બીજાથી ભૂદા છે.

**Cognitive imagination, જ્ઞાન-
કલ્પના, સ્વરૂપ કલ્પના** [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૭૮: કલ્પનાનો જે જીવનભૂત
વ્યાપાર છે તે અનેક મનોવ્યાપારમાં કામ
આવે છે. એના ત્રણ વિભાગ કરી શકાય. (૧)
પદાર્થો વિશેના જ્ઞાનને ઉપકારક ઉપચય. (૨)
અમુક કામ કેમ કરવું, સાધન અને સાધ્યની
ચોક્કસ શી રીતે આણવી, એવા જ્ઞાનને ઉપકારક
ઉપચય. (૩) ઊર્મિઓને સન્તોષનાર ઉપચય.
પ્રથમ પ્રકારની કલ્પનાને જ્ઞાનકલ્પના અથવા
સ્વરૂપકલ્પના કહેવાય, બીજીને વ્યાવહારિક
કલ્પના અથવા શોધ કહેવાય, ત્રીજીને સૌન્દર્ય-
કલ્પના અથવા પ્રતિભા કહેવાય.

**Coherence Theory, સંશ્લેષપ્રક્રિયા,
સંશ્લેષવાદ** [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૩૦: તે પ્રક્રિયામાં એમ માનવામાં
આવે છે કે વિજ્ઞાનો અને તન્મુલક પદાર્થોની
વચ્ચે સંવાદ ભલે ન હોય, તોપણ વિજ્ઞાનો
વા પ્રત્યયો પરસ્પર સંગત છે, પ્રત્યય પ્રત્યયની
વચ્ચે આંતર સમસ્તતા-સંગતિ-રહેલી હોય
છે, આ પ્રક્રિયાને સંશ્લેષપ્રક્રિયા કહી શકાય.

Colleague, ૧. સહાધિકારી [ગાવિન્દભાઈ
હાથીભાઈ]

એન્જનીયર કે ક્ષીનનું જીવનચરિત્ર, ૨૮૨:
તેના સહાધિકારીઓએ કરેલાં કામ માટે તેણે
નાપસંગી બતાવી. સદર પૃ. ૩૦૨ પણ જુઓ.

૨. વ્યવસાયબંધુ [આ.બા.વ.૨૨, ૧૬૩:]

૩. સાથી [દ. બા.]

Collectivism, ૧. સમુદાયહિત [ઉ. કે.]

સ. ૨૦, ૪૫૧: અત્યારના પશ્ચિમમાં સત્કાર
થતા C. સમુદાયહિતનો સિદ્ધાન્ત જગતના એક
પ્રાચીન સત્યનો નવો અવતાર છે.

૨. સંયુક્તતંત્રવાદ [વિ. કો. સં. પ.]

Colonnade, ૧. સ્તંભમાલા [મં. ઝ.]

સ. ૨૭, ૫૨૭: એ ચોક્કસ-પીઆઝાની વિ-
શાળતા, અને બાજુની અર્ધગોલ સ્તંભમાલા-

Colony

33

Common sense

C., મધ્યમાં નીરોએ ઉભો કરેલો ઈંગ્લીશીયન ઓબીલીસ્ક-ચોરસ સ્તંભ-સહામે સેન્ટ પીટરનો સાદો દેખાતો સુખભાગ facade એ સર્વનો એક દષ્ટિમાં સંગ્રહ કરતાં કઈક ભાવહર્મિ-ઓ જાગી.

Colony, ૧. સંસ્થાન [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૪૪૭: ઉત્તર અમેરિકામાં તેર સંસ્થાન એકમેકથી સ્વતંત્ર હતાં. સંસ્થાની લોકને પોતાના શત્રુઓની સામા થવામાં ઈર્ષ્યાંતની મદદ મળતી.

૨. થાણું; વસાહત [ન. ફા.]

ગા. વ્યા. ૨, જુઓ Emigration.

૩. નિવાસ [મ. હ.]

સ. મ. ૧૬૭: પરદેશમાં પોતાના નિવાસો (c. s) અને આધીન દેશ (dependencies) હોય તેમના રક્ષણ માટે નૌકાસૈન્ય રાખવું પડે છે.

Crown colony,—૧. રાજ્યશાસિત સંસ્થાન [હ. મા. બટ]

હિ, રા. ૧: રાજ્યવ્યવસ્થાની પદ્ધતિના દષ્ટિબિન્દુથી બ્રિટિશ મહારાજ્યના ત્રણ વિભાગો પડે છે. (૧) બ્રિટિશ રાજ્ય, (૨) સંસ્થાનો (અ) સ્વશાસિત સંસ્થાનો (self-governing colonies), (બ) રાજ્યશાસિત સંસ્થાનો (c. c. s) (૩) અધીન મુલકો (dependencies).

Colonisation ૧. નિવાસસ્થાપના [ર. વા.]

સ. ૨૨, ૭: રાજ્યદ્વારી જીવનમાં થતા અ-સંખ્ય મહત્વભર્યા પ્રગતિશીલ ફેરફારોના યુગમાં અત્યારે આપણે વસીએ છીએ; નિવાસ-સ્થાપના (C.) રાજ્યવિસ્તાર, સંસાર-સંયોજન (Federation) અને લોકશાસન અને સામ્રાજ્ય જગતની રાજ્યદ્વારી સ્થિતિને એવા બળથી અસર કરે છે કે જેથી રાજ્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ ખાસ મહત્વનો થયો છે.

૨. ઉપનિવેશ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૧૩૧: કેંકણ તથા મલબારમાં ઉપનિવેશ (C.)

Colonist—૧. સંસ્થાની [મ. ર.]

ચે. દ્રા. ચ. ૨૭: આ બીજ સફર કીધી તેમાં કોઈએ પોતાના શોષો વધાર્યા અને ત્યાંના સંસ્થાનીઓ પાસેથી ખંડણી લેવા માંડી.

Comedy, ૧. સુખપરિણામક નાટક, હાસ્યરસ નાટક, હાસ્યનાટક [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૨૧, ૪૦: નાટક બે રીતનાં છે—

દુઃખપરિણામક નાટક અને સુખપરિણામક નાટક. પહેલા નાટકમાં મનના જોરસા, સદ્ગુણ, દુર્ગુણ અને માણસ જાતનાં દુઃખ એઓનાં ચિત્રો પ્રત્યક્ષ માલુમ પડે છે, ને બીજા નાટકમાં માણસ જાતની મુખીય, તેઓની કીતલાત, ટેવ, ખોડ, મોજશોખ વગેરેનું નકલ દાખલ વર્ણન હોય છે. પહેલામાં કરુણરસનું પ્રાધાન્ય હોય છે ને બીજામાં હાસ્યરસનું પ્રાધાન્ય હોય છે. (૨) ૪૪૯: વાનજી તથા કેંચીવ એ હાસ્યરસ-નાટક લખનારા હતા. (૩) ૫૦૦: હાસ્ય-નાટક લખવામાં આરિસ્ટોફનીસ શ્રેષ્ઠ હતા.

૩. સુખાન્ત પ્રખંધ [ર. વા. નિ. ૧.]

૪ સંયોગાન્ત નાટક [ન. લ. વિભાકર:]

જુઓ Tragedy.

૫. હાસ્યરસપ્રધાન નાટક [ન. ભો.]

૬. આનન્દપર્યવસાયી-હાસ્યપર્યવ-સાયી-નાટક, પ્રહસન [દ. બા.]

Common sense, ૫. સાધારણ બુદ્ધિ [મ. ન.]

ચે, શા. ૩૭૩: આવાં સહજોપલબ્ધ સત્યોને અનેક નામ આપવામાં આવે છે: સહજોપલ-બિંધ, બુદ્ધિના આકૃતિક નિયમ, સાધારણ બુદ્ધિ ઇત્યાદિ.

૨. સાધારણ સમજ [ર. મ.]

હા. મં. ૭૦: મૂર્ખતાના દર્શનથી સાધારણ સમજ (c. s.) નું જ્ઞાન થાય છે એ ખરું છે; પણ સાધારણ સમજ તે (ધણી ઉપયોગી વસ્તુ હોવા છતાં) લાવના નથી.

૩. લોકબુદ્ધિ [આ. બા.]

આ. ધ. ૭૬: વ્યવહાર અને પરમાર્થ અથવા તેા લોકબુદ્ધિ (c. s.) અને તત્ત્વજ્ઞાન (philosophy) એ એક એકથી તદ્દન વિયુક્ત નથી.

૪. સામાન્યબુદ્ધિ [આ. બા.]

સુ. ગ. પ્રવેશક લેખો, ૩૫: મણિલાલની પહેલાંના 'સુધારા' નું સ્વરૂપ આપ જોશો તેા જણાશે કે સામાન્ય બુદ્ધિ (Common-unphilosophic-sense) થી પ્રતીત થતી

Communalism

૩૪

Communism

‘સમાનતા’ અને ‘સમાન હક’ ને આધારે જ સર્વ વાત કરવામાં આવે છે.

૫. સમજીપણું [ચિં. ન.]

સ. ૨૨, ૪૭૦: રા. ચીમનલાલનું સમજીપણું (૦. ૬.) એ જેમ લેખની ખુબી છે તેમ એ લેખની ખ.મી છે.

૬. વિવેકબુદ્ધિ, સાદી સમજ [હી.પ્ર.]

સ. મી. ૨૧: સર્વસાધારણ પ્રબળ વિવેક-બુદ્ધિનું-મનુષ્યમાત્રમાં રહેલી સાદી સમજનું-આ એક ઉત્તમ દર્શાવ છે.

૭. વ્યવહારબુદ્ધિ [ખ. ક.]

કાં. મા. ૩૪૦: ભાવનામય ટોલરેન્સ આ વિષયમાં પણ વ્યવહારબુદ્ધિ (૦. ૬.) ની સીમાઓને કુદી નાંચ છે.

૮. અક્લમંદી [વિ. ક.]

કો. ૧. ૪, ૨: એ છએ છ અંગની નળમાં ગુંચાવાનું રહેવારને અક્લમંદી (‘કોમનસેન્સ’)-ની નજરે કદી પરવડે એમ નથી.

૯. સામાન્ય સમજણ [ખ. ક.]

વિ. ૧૨૦.પરંતુ ડાહ્યપણુ અને સાતુર્ય એ તો પ્રજ્ઞા શબ્દનો નિકૃષ્ટ અર્થ. પાંચ કર્મેદ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેદ્રિય, અને અગિયારમી સર્વને ઉપયોગમાં લે તે ઉપરાંત પોતાનું પણ કઈક જીવે-ખતાવે તે સામાન્ય સમજણ (૦. ૬.) અથવા બુદ્ધિની જગ્યામાં જોયી શક્તિ: આવી વ્યવસ્થા લઈએ તેમાં પ્રથમ દર્શને સરલતા જણાય છે ખરી, તથાપિ ઉપરના ડાહ્યપણુસાતુર્યથી આ બુદ્ધિની ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિને નહીં પાડવાનું કાર્ય, જાતે કરી જોવા મથશે તેને એટલું સરલ નહીં જણાય.

૧૦. કુદરતી બુદ્ધિ [ખ. ક.]

યુ. સ્ટે. ૪૩: માટે જ ‘ઇનસિયા’ કે તમો-ગણુ ઘણી યે વાર પ્રાકૃત જનની કુદરતી બુદ્ધિ (૦. ૬. કોમનસેન્સ) રૂપે વિલસે છે, અને પ્રતિભા કે ચારિત્રમાહાત્મ્યને તાનુબ યઈયે એમ પચાવી દે છે.

Communalism, ૧ કોમારિમતા [ખ. ક.]

સુ. ૧, ૪, ૬૬: વળી આ ઘણીખરી સભા-ઓમાં કોમારિમતા (૦.) પુરેપૂરા તોરમાં ઉછળી રહી હતી.

૨. વચવચમિકા [આ. ખા.]

વ. ૨૫, ૬૦: (હિન્દુ મુસલમાન વિરોધ ટાળવાનો) ત્રીજે ઉપાય તે કેળવણી. અહીં ‘કેળવણી’નો અર્થ સારી અને પૂરી કેળવણી એવો કરવો નેહએ; કારણ કે ઘણું વર્ષો સુધી તેા કેળવણીના ફળમાં સરકારી નોકરીઓની જ અને ધારાસભામાં વિરોધ સ્થાનોની માગણીઓ આલશે અને વર્તમાન વચવચમિકા (‘ અમે આગળ, અમે આગળ’ એવું પૌરોભાગ્ય) વિસ્તરતી જ જશે.

૩. જ્ઞાતિસત્તાવાદ [દ. ખા.]

Communism, ૧. સામાન્ય સ્વામિત્વ [મ. ૨.]

શિ. ઇ. ૩૬૭: પ્રશિયન સરકારને એવો વહેમ આવ્યો કે તે સામાન્યસ્વામિત્વનેા હિમાયતી છે.

૨. જીવનઐક્ય [પ્રે. ભ.]

સુદર્શન, ૧૭, ૬:...અને સ્નેહસંબંધથી સંકળાએલાં જીવનઐક્ય (૦.) નાં વિધાનેા પ્રસારવાં.

સંઘમાલિકી [નહા. દ. જીઓ Physio-crats.]

૩. સામ્યવાદ [દ. ખા.]

કા. લે. ૧, ૫૬૬: આ વાગ્યાણોમાં સામ્યવાદ પણ એટાપ્રોત છે, પણ તે દ્વેષમૂલક નથી. ન્યાયવૃત્તિ અને નમ્રતામાંથી જન્મતો સામ્યવાદ આમાં છે. સર્વ ધર્મનું મૂળ જે દયા તે જોના દૃદ્યમાં પ્રકટ થઈ છે તેનો સામ્યવાદ જીદો હોય છે અને પોતાની ઈર્ષ્યા અસૂચાથી નાના મોટા કોઈને ખચવા ન દેવા એવી વૃત્તિ. માંથી પેદા થતો સામ્યવાદ જીદો હોય છે. મને રોટલી ન મળે ત્યાં સુધી ખીજને લાડુ ખાવા ન દઉં એ વૃત્તિ જીદી અને પાડોશીને રોટલી ન મળે ત્યાં સુધી હું જાતે અન્ન ગ્રહણ ન કરું એ આત્મભાવ જીદો.

૪. મઝીઆરાવાદ [સા.]

૧૯૨૬, ૯૫૩: ‘કોમ્યુનિઝમ’ને કોઈ વિદ્વાને સમાજવાદ તરીકે ઓળખાવ્યો; પરંતુ તેમને ‘સોશ્યાલિઝમ’ નું વિરમરણ થયેલું. એમણે જરા લાંબો વિચાર કર્યો હોત, તો કોમ્યુનિઝમને તળપદી ગુજરાતીમાં તેઓ ઉતારી શક્યા હોત. મઝીઆરાવાદ એટલે કોમ્યુનિઝમ.

Compensation

૩૫

Comprehension

૫. સમપ્રિસત્તાવાદ [દ. બા.]

૭. સંઘવાદ [વિ. કો.]

સં. ૫: સામ્યવાદીઓની પેઠે ફક્ત ઉત્પત્તિ વિનિમય અને વહેંચણીનાં અંગે પ્રબલ્લસ્તક હોવાં નોંધએ એમ નહિ, પરંતુ ઉપભોગનાં સાધનો પણ પ્રબલ્લસ્તક રાખવા નોંધએ એ મતને 'સઘવાદ' (૯) કહી શકાય. આ મત પ્રમાણે દરેક કામ સરખાપણાના સિદ્ધાન્ત ઉપર થવું નોંધએ અને સઘળી સત્તા સમસ્ત સંધને હસ્તક હોવી નોંધએ.

Communist, સંઘભાસિકીવાદી [નહા.

દ. બુઓ Capitalism.]

Compensation, (psycho-ana.)

પૂર્તિ [ભૂ. ગો.]

Over compensation (psycho ana.)

અધિકપૂર્તિ [ભૂ. ગો.]

Under compensation (psycho-

ana.) અદ્યપૂર્તિ [ભૂ. ગો.]

Competition, ૧. હરીફાઈ, સ્પર્ધા,

સરસાર્થ [બૂતા]

૨. અહમહમિકા [બ. ક.]

અં. ૪૯: અંબાલાલભાઈ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યની અહમહમિકા (૯. કોમ્પીટિશન) ની નિશાળે ભણ્યા હતા ખરા, તથાપિ એ ફિલ્સૂફીએ માનવબુદ્ધિ અને માનવહૃદયનો સમન્વય ગમે તે પ્રકારે ને યુટિલિટરિયનિઝમ (utilitarianism) અગર પોઝિટિવિઝમ (Positivism) માં કરી લીધો, તેનાથી સતોષ કે શાન્તિ ન પામી, તેઓએ હિન્દની આખી પ્રબ્લ એક કુટુંબ છે આખો હિન્દ એક શરીર છે, એ ભાવનાનો સાક્ષાત્કાર કર્યો હતો.

૩: વયવયમિકા [આ. બા.]

બુઓ Communalism.

Complementary, ૧. સમ્પૂર્તિરૂપ

[બ. ક.]

ક. શિ. ૧૦: આહીં વિષયનો સમ્પૂર્તિરૂપ અવયવ (c. part) પણ લલિત રીતે અંદર લઈ લેઈએ તો કડુણ રસ આછો અને છે.

૩. પ્રતિયોગી [કે. હ. અ. નો.]

૨. પૂરક [દ. બા.]

Complex, ૧. adj. ગુફિત [મ. ન]

ચે. શા. ૧૧૬: આ હેતુ ધણે ગુફિત અથવા ભાવનામય છે. કેમકે એનાં પેલાં ધણા વિશાળ અતુલ્ય અને અનેક તુલનાગ્રાપાર થયા હોવા નોંધએ.

૨. સંકુલ, સંકીર્ણ [અજાત]

૩. ફૂલગુથણિયું [અં. ભા. લે.]

૪. તંતુમય [બ. ક.]

બુ. પ્ર. ૬૧, ૧૪૬: માનવી શક્તિસમૂહની બુદ્ધિ બુદ્ધિ વચની સ્થિતિ રૂપ ને કાચા માલ ઉપર શિક્ષક પરીક્ષકોને પોતાની કારીગરી અજમાવવાની છે, એ મૂળ વિષય બહુ તંતુમય (૯.) હોઈ ગઈ છે.

૫. જટિલ [બ. ક.]

૨. noun (psychs-ana.) ગ્રન્થિ [ભૂ. ગો.]

Complex process સંકરીકરણ [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૫૪: આ મિશ્રણમાં-આ પૃથક્ પૃથક્ અર્થપ્રદર્શક સંકરીકરણમાં-અસત્યનું સ્થાન રહેલું હોય એમ લાગે છે, અને જેમ સંકીર્ણતા વિશેષે તેમ અસત્યનો પણ સંભવ વિશેષ.

Complimentary, ૧. માનાર્થ,

માનસૂચક [ન. ભો.]

૨. આદરાર્થે, ભેટ તરીકે [દ. બા.]

Composition, ૧. (Painting) ચિત્ર-

નિર્માણ [રમણિક અ. મહેતા]

સ. ૨૦, ૧૦૫: માથેરાનમાં કેથેડ્રલની ટોચ, ફલટનતા મહોદ્ધાનો દેખાવ, આદિનું ચિત્રનિર્માણ (૯.) રંગમિશ્રણ, સ્થલાભાસ (Atmosphere) સચિકર છે.

૨. ૧. શુદ્ધસેવન [મ. ૨.]

શિ. ઈ. ૪૩૨: એક પણ ભૂલ ન થાય ત્યાં સુધી એને એ ભાગ ફરી ફરીને લખવો પડે છે. જેણે આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો છે, તે કહે છે કે શુદ્ધસેવન શીખવવાની આ શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિ છે.

૨. સુસેવન [ગૂ. વિ]

Comprehension, ૧. આકલ્પન [દ. બા.]

Compromise

૩૬

Concentric

Comprehensiveness વ્યાપકતા

[ચં. ન.]

સ. ગોવર્ધનસ્મારકઅંક. ૪: ગોવર્ધનરામ-ભાઈની બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા (keenness) તથા વ્યાપકતા (C.) જેટલી વિરલ હતી તેનાથી તેમના હૃદયની ઉદાત્તાતા વિશેષ વિરલ હતી.

Compromise, ૧. ૧. ત્યાગસ્વીકાર, લે-મૂક [ન. ભો.]

વ. ૪, ૩૦૨: સગવડના અંશનો પણ અનાદર મળે નથી કર્યો તે 'પથ્થર' વગેરેમાં બે મહાપ્રાણુ કાયમ રાખવા તરફના મહારા મતથી, તેમ જ પરિષદમાં વચ્ચેલા નિબંધમાં મળે C. (ત્યાગસ્વીકાર, લે-મૂક) નાં સ્થળો ગણાવ્યાં છે તે ઉપરથી સહજ જણાય છે.

૨. તોડખેડ [અત્તાત-કદાચ મરાઠી ઉપરથી.]

૩. આપ-લે [ભો. ક.]

સ. ઈ. ૨, ૫૬: જુઓને, તમારી બધી વહેવાર માગણીઓ તો જનરલ બોધા કબૂલ રાખે છે અને આ દુનિયામાં આપ-લે તો આપણે કરવી જ પડે છે.

૪. ભાગત્યાગ [રા. વિ.]

૫. છેલ્લીવાત, ચરમ સંદેશ. માંડવાળ [દ. બા.]

૨. ૧. કર્તવ્યબ્રંશ [આ. બા.]

વ. ૧, ૨૫૬: પરસ્પર વિરોધ ગુણોની 'synthesis'-એકતા-વ્યવહારમાં આપણે પગલે પગલે કરવી પડે છે જેને ખરાબ અર્થમાં 'C' યાને કર્તવ્યબ્રંશ કહેવી એ ભૂલ છે.

૨. સમાધાન [મકરન્દ]

જા. ૨૪, ૧૮૭: ઈંગ્લેન્ડમાં આવા સંકેત તથા સંગોષનને C. કહે છે. જુનરાતીમાં એને 'સમાધાન' કહીશું તો ધારેલા અર્થનો ઉદ્દેશ થઈ શકશે.

Compromising સમાધાનશીલ [ચં. ન.]

વ: ૭, ૭૮: તેઓ મિથ્યા પ્રધાપ વા નિરંકુશ વિનાશકવૃત્તિ (irresponsible destructiveness) કરતા સંસ્થાપકવૃત્તિ (constructiveness) માં વિશેષ શ્રદ્ધાવાળા કાર્યસિદ્ધિ તરફ વિશેષ દૃષ્ટિ રાખનાર અને સમાધાન-

શીલ (C.) વૃત્તિથી સાર ગ્રહણ કરનાર દેશ-ભક્તો છે.

Conation, ૧. સ્વયંક્રિયા, સ્વયંકૃતિ, સ્વયંવલન [કે. હ. અ. નોં.]

૨. ક્રિયા [પ્રા. વિ.]

Conceit, ૧. દુરૂહ [ખ. ક.]

ક. શિ. ૩૯: આ કદપના કુદરતી કે લલિત ગણી શકાય એવી નથી, વિચિત્ર અને દુરૂહ (C.) છે.

૨. શુષ્કતર્ક [જા. બા.]

વ. ૨૩, ૨૯૪: આ બધાં ઉદાહરણોમાંનાં કવિત્વદર્શનોને શુષ્કતર્ક (C. S.) કહીને કેટલાકો હાશી કાઢવાને તૈયાર થશે.

૩. ફિલ્પટકોટિ [જ. એ. સંજ્ઞના]

કો. ૨, ૪, ૧૦૧: પ્રેમ વિષય જ એવો છે કે તેના સપાટામાં ખરેખર કે કલ્પિત રીતે આવનારો કવિ તારતમ્ય ભૂલી દુરાનીત (farfetched) અને દુરાન્વિત કદપનાઓ, ફિલ્પટ કોટિઓ (C.) ઈત્યાદિનો હૃદયી વધારે ઉપયોગ કરે.

Conceiving, સંકલ્પવ્યાપાર [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૩: જે વ્યાપારથી આપણે આપણા અનુભૂત સંવેદનો ઉપરથી બાહ્ય સૃષ્ટિના અસ્તિત્વનું વા તેના સ્વરૂપનું અનુમાન બાંધીએ છીએ, તે તાર્કિકવ્યાપાર છે. આની અંદર દર્શનાદિ વ્યાપાર, સંકલ્પવ્યાપાર, મનન-વ્યાપાર, બુદ્ધિવ્યાપારાદિનો સમાવેશ થાય છે, આ તાર્કિકપ્રક્રિયા-આ તાર્કિકવ્યાપાર-જે ઉદ્દેશ સાધવાને-જે પરમ અતિમ હેતુ પ્રાપ્ત કરવાને-મથે છે તે સત્ય.

Concentric method-plan, ૧.

કેન્દ્રાનુસારી પદ્ધતિ [ક. પ્રા.]

ખૂ. વ્યા. પ્રસ્તાવના, ૭: મારા 'જુનરાતી ભાષાના લઘુવ્યાકરણ' ની પ્રસ્તાવનામાં કેન્દ્રાનુસારી પદ્ધતિપર લઘુ, મધ્ય, અને ખૂબડ વ્યાકરણ રચવાની યોજના મેં દર્શાવી હતી.

૨. ઉન્મેષ પદ્ધતિ [દ. બા. ૧]

૧. વસન્તમાં પ્રકટ થયેલા સંગ્રહમાં આ પર્યાય રા. નૃસિંહપ્રસાદ ભટ્ટને નામે આપ્યો છે, અને કાલક્રમમાં પહેલો વાપરેલો પણ એમણે

Concept

39

Concord

કા. લે. ૨, ૧૮૦: ઉન્મેષ પદ્ધતિ એ અત્યંત નાનુક પદ્ધતિ છે.

Concept, ૧. સામાન્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૨૭: આપણને જે સામાન્ય પ્રાપ્ત થાય છે તે અનેકાનેક રીતે અપૂર્ણ હોવાનો સંભવ છે. દૃષ્ટિ અથવા કલ્પના કરતાં સામાન્યો સંબંધે આવી અપૂર્ણતા હોવાનો ધણું સંભવ છે.

૨. ઔદ્ય [હ. વ.]

મા. શા. ૯૬: કોઈ પણ વિચારની વસ્તુને બીજી વસ્તુઓથી જુદી પાડી તથા તેની મર્યાદા બાંધી ત્હને અમુક વસ્તુ તરીકે જાણવાના વ્યાપારને ઔદ્યના (conception) કહેવાય છે અને તે વિચારને ઔદ્ય (c.) કહેવાય છે.

૩. ઔદ્યના, સંવેદન [પ્રા. વિ.]**૪. અર્થ, સંજ્ઞા [કે. હ. અ. નો.]****Conception, ૧. ૧. સામાન્ય કલ્પના [મ. ન. ચે. શા.]****૨. ઔદ્યના [હ. વ.]**

મા. શા. ૯૬: જુઓ concept.

૩. માન્યતા, માનસ પ્રત્યય, સં-કલ્પ, ભાવના [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૭૦]**૨. વસ્તુકલ્પના [ચં. ન.]**

સ. ૧૨, ૯૮: આ શ્લોકમાં વસ્તુકલ્પના (c.) તથા કલ્પિત ચિત્રનું આલેખન (execution) ઉભય ઉચ્ચ પ્રતિનાં છે.

૪. વિચારણુ, ભાવ [હ. બા.]

Conceptual process—વિચાર-વ્યાપાર [પ્રા. વિ.]

Conceptual space—આકાશ [પ્રા. વિ.]

Conceptual time—કાલ [પ્રા. વિ.]

Conceptualism, સાદૃશ્યવાદ [મ. ન.]

ન્યા. શા-૧૦: કેટલાક એમ પણ માને છે કે વસ્તુના સદૃશ્યમાત્રને, વૈધર્મ્ય હોય તે બધું કાઢી નાખી સાદૃશ્યમાત્રને જ, મનમાં ધારણ જ. પણ એની મૂળ યોજના રા. કાલેલકરની છે એમ તેમની જ પાસેથી ખબર મળતાં આંહી ખરા યોજકને નામે તે આગેલ છે.

કરી શકાય છે. આને ‘કોન્સેપ્ટુઆલિઝમ’ અથવા સાદૃશ્યવાદ કહે છે.

Concise, સંક્ષિપ્ત, એકાગ્ર [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨, ૨૩૦: સંક્ષિપ્ત અથવા એકાગ્ર શૈલી (U.) એટલે મુદ્દાની વાતને જ વળગી રહી આડઅવળા જવું નહીં. આ શૈલીમાં દરેક શબ્દ સાક્ષિપ્રાય એટલે અર્થમાં જરૂરનો વધારો કરનાર હોય તે જ મૂકવામાં આવે છે, અને કાંઈ પણ પુનરુક્તિ કે અંગવિસ્તાર પણ ઝાઝો કરવામાં આવતો નથી. સર્વાર્થ દૃષ્ટિવાળી શૈલીમાં (Diffused style) યથાર્થતા તો એટલી જ રહેલી હોય છે, પણ અંગઅંગીનો વિસ્તાર મર્યાદિત હોતો નથી.

Conclusion, ૧. સાધ્ય [મ. ૨. શિ. ઇ.]**૨. નિગમન [મ. ન.]**

ચે. શા. ૩૭૫: પરામર્શ અથવા અનુમાન કરવું એનો અર્થ એ જ છે કે એક અથવા વધારે નિર્દેશ ઉપરથી અન્ય નિર્દેશ ઉપર આવવું. આનું તાત્પર્ય એ થયું કે અવયવોને આધારે નિગમનને મન સ્વીકારી લે છે.

૩. નિગમનવાક્ય [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૩, ૭૭: તર્કશાસ્ત્રના અભ્યાસથી જેમ સત્ય વિચાર કયા છે, તેના શા નિયમો છે, અને અસત્ય વિચારમાં કયા હેતુવાસાસ-અસદ્ (ખોટા) હેતુ-છે તે ખબર પડે છે તથા વાહીની દલીલનું ખંડન કરી શકાય છે, તેમ ભૂમિતિના અભ્યાસથી આધારભૂત વાક્યો (પ્રેમિસીઝ) પરથી કયા નિગમનવાક્ય (કન્કલુઝન) પર આવાય છે તે સમજાય છે, સત્ય વાદ કરતાં આવડે છે, અને પ્રતિપક્ષીના અસત્ય વાદનું ખંડન કરી શકાય છે.

૪. સિદ્ધાન્ત [કે. હ. અ. નો.]

Weak conclusion—ન્યૂનનિગમન

[મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૩].

Concomitance,

Neutral concomitance, ઉદાસીન સાહચર્ય [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૨.]

Concomitant variation—એક-ધારી રૂપાંતરતા [કે. હ. અ. નો.]

Concord, સંવાદિત્ય, સંવાદ, મેળ [હ. બા.]

Concrete

૩૮

Confidential

Concordance, સમન્વય [અ. ન.]
Concrete, ૧. સંહૃત [મ. ર.]

[શ. ઇ. ૧૭૩.]

૨. મૂર્ત [ર. મ.]

ક. સા. ૫૧૪: અમૂર્ત વિચારો સાથે કવિને એટલો જ સંબંધ છે કે તે વિચારો લઈ તેનાં મૂર્ત રૂપ ધરાવે.

૩. મૂર્તિમન્ત [ર. મ. ક. સા. ૫૧૫].

૪. પ્રત્યક્ષ [અ. ક.]

યુ. સ્ટે. ૨૯: આપણા લોકો ઈતિહાસનો વિષય ફિલસુફીથી ઊતરતા ગણે છે, ઇતિહાસનું સ્વરૂપ તથા તેની કીમત સમજતા નથી, તત્ત્વ-બોધ અને તત્ત્વકસોટી માટે ઇતિહાસની પ્રત્યક્ષ નકલ (C. material world) સૃષ્ટિ કેટલી બધી ઉપયોગી છે તે નથી જાણતા, અને પ્રજ્ઞા અંતર્દષ્ટિમાં લીન થઈ કેવલ સ્વપ્ન જેવાં તેજસ્વ સર્જે તેને જ વળગી રહે છે.

૫. વાસ્તવિક [અ. ક.]

લિ. ૮: કવિતાને વર્ણવતાં કહી શકાય, - simple, sensuous, rhythmical, radiant, impassioned, profound હોય તે ઉત્તમ કવિતા. 'સિમ્પલ' એટલે સરલ જ નહીં, સુસ્પષ્ટ-જોતામાં આંખે ઊઠીને વળગે એવી; 'સેન્સ્યુઅસ' એટલે ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય ખરી પણ ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય વિષયોમાંથી ઉત્તમોત્તમ ઉમદામાં ઉમદા વિષયો વડે નિર્મિલી-કલ્પનામય, મૂર્ત (Sculpturesque સ્કલ્પ્ચરસ્ક) ચિત્રમય (picturesque પિક્ચરસ્ક) રંગીન (variegated વેરિયગેટેડ) વાસ્તવિક (૦; કોન્ક્રીટ) 'ફિગ્નિકલ' એટલે જેનો સખ્દ-પ્રવાહ મધુર હોય, અથચ જેની આખી સંકલનામાં માપસૌખ્ય (harmony હાર્મની) હોય એવી; 'રેડિઅન્ટ' એટલે તેજમય, પ્રસાદસંપન્ન 'ઇમ્પેશનલ' એટલે હૃદયવેધી; અને 'પ્રોફાઉન્ડ' એટલે સ્થાયી છાપ પાડે એવી, જે લગ્યતા વા ગંભીરતાથી જ બની શકે છે. સુસ્પષ્ટ,

૧. વિચાર corresponding to fact નથી એમ કહેવું હોય ત્યારે વિચાર મૂર્ત નથી ના કહેવાય કેમ જે વિચાર સદાયે અમૂર્ત abstract; એવે સ્થળે વિચાર વાસ્તવિક નથી એમ જ લખી શકાય-અ. ક. : ખાનગી પત્ર.

કલ્પનોત્થ, મધુર, સુષુકું, તેજમય, હૃદયવેધી લગ્યગંભીર હોય તે ઉત્તમ કવિતા.

૬. સમન્વેન [વિ. ધુ. યુ. પ્ર. ૭૧, ૧૩૩].

૭. વિશેષ [આ. બા. વ. ૨૬, ૮૭].

(નહિ આપેલા અવતરણ માટે Abstract જુઓ.)

૮. સ્થૂલ, પાર્થિવ [દ. બા.]

Concrete whole—સમસ્ત-અ. ખંડ-એકરસ-તત્ત્વ, સમષ્ટિતત્ત્વ [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૬૦].

Concrete-particular-knowledge, વ્યક્તિજ્ઞાન [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૪૬: બાલ્યનો સમય છે તે મુખ્ય રીતે દૃશ્ય વ્યક્તિજ્ઞાનનો જ છે.

Concretion-integration,

એકીકરણ, સંવિત્તિ [પ્રા. વિ.]

Process of concretion કલ્પના-વ્યાપાર [પ્રા. વિ.]

Condensation (Psycho-ana.)

ઘનીકરણ [ભૂ. ગો.]

Conditional proposition, ૧.

સાપેક્ષ નિર્દેશ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૫: સાપેક્ષ નિર્દેશ જેવો કે “જે ક, ગ હોય, તો ચ, જ, છ,” તેનો તુલ્ય નિર્દેશ એમ થાય છે કે “ક, ગ છે” એમ માનતાં “ચ, જ છે” એમ સિદ્ધ થશે જ.

૨. સાપેક્ષ વાક્ય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૯૬: જુઓ Categorical proposition.

Confessor, દોષશ્રવણગુરુ [મ. ર.]

ચે. દ. ચ. ૧૯: એમ થયું કે પ્રતિજ્ઞા-ઉ-ટાલવેરા જે ઇસાખેલા રાણીનો દોષશ્રવણ-ગુરુ હતો તેને તથા જુઆન-પિરેન્જને જીવનન મિત્રાઈ હતી.

Confidential, ગોપ્ય [અ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, ટાનિક, ૯૬: તેમાં મુખ્યત્વે પદ્ધતિ એવી રહે છે, કે પરરાન્યા સાથેના સંબંધના ગોપ્ય (૦. કોન્ફિડેન્શિયલ) કાળજી અને અતિ ગોપ્ય વર્તમાનો દેખાડવામાં આવે છે.

Congruity

૩૯

Conscience

Congruity, ૧. સામંજસ્ય [પ્રા. વિ.]

૨. મેળ, સુઘટિતતા [દ. બા.]

Connotation, ૧. જાતિવિશિષ્ટતા-ત્વ

[મ. ન.]

એ. શા. ૩૨૯ અને ૩૩૪: જાતિવિશિષ્ટતામાં અસ્પષ્ટતા હોવાથી વ્યક્તિવિશિષ્ટતામાં પણ અસ્પષ્ટતા આવે છે.

૨. ધર્મવ્યાપ્તિ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૩: થાળીમાં પાણી ભરેલું હોય તેને અમુક વિસ્તાર હોય છે અને તે વિસ્તારમાં દરેક જગાએ અમુક ઊંડાણ હોય છે. તેનો વિસ્તાર ધર્મી ઉપર હોય છે અને તેના વિસ્તારમાં આવેલ ધર્મીઓમાં દરેક જગાએ તે ઊંડાણ એટલે એ ધર્મો હોય છે. આવી રીતે દરેક નતિવાચક પદને અમુક ધર્મવ્યાપ્તિ, અમુક ધર્મવ્યાપ્તિ હોય છે.

૩. વ્યંજનાર્થ [મ. ૨.]

અ. ન્યા: જાતિ (genus) એ એક એવો વર્ગ છે કે જેમાં બીજા વર્ગો સમાઈ શકે છે. એ બીજા વર્ગો ઉપજાતિ (species) કહેવાય. જાતિ અને ઉપજાતિ એ પરસ્પર સાપેક્ષ (relative) શબ્દો છે. તેમાં દર્શન અને વ્યંજન બંનેનો અર્થ લેવો જોઈએ. ઉપજાતિનો વ્યંજનાર્થ જાતિથી વધારે અને દર્શનાર્થ એછા હોવો જોઈએ. જે વિશેષ ગુણોથી ઉપજાતિ જાતિથી ભૂદી પાડીને ઓળખી શકાય તે એ ઉપજાતિનો વ્યાવતર્ક ધર્મ (differentia) કહેવાય.

Conscience, અન્તર્દોષ [ભોળાનાથ સારાભાઈ]

“વિપત્તિ ઉપર ધર્મની અસર” (Blair’s Sermons ના એક ભાગનું ભાષાન્તર), ભોળાનાથ સારાભાઈનું જીવનચરિત્ર, ૧૯૪૮: પોતાના પૂરા હોરના વખતમાં વૈભવના મદમાં તથા સંપત્તિથી પ્રાપ્ત થનારા સૌખ્યાનંદમાં યુડેલા હોય તેથી અન્તર્દોષ (C.) ના સૌમ્ય ઉપદેશ તરફ તેટલો લક્ષ આપતા નથી.

૨. અંતઃકરણ [મ. ન.]

એ. શા. ૫૨૦: બાળક નીતિનિયમને અધીન રહેવા કરતાં તે નિયમના પદમાં રહે

છે, બીજાની સામે થઈને નીતિનિયમનું સંરક્ષણ જેવી રીતે કરે તેવી રીતે પોતાની જાત સામે થઈને પણ કરે છે, એ સ્થિતિ જ્યારે સિદ્ધ થાય ત્યારે તેનામાં અંતઃકરણનો એટલે કે નિઃસ્વાર્થ રીતે કર્તવ્યના ઉપર જ પ્રેમ રાખવાની વૃત્તિનો પ્રકાશ થયો એમ, પરિપૂર્ણ રીતે, કહી શકાય.

૩. અન્તઃપુરુષ [વ. ઓ.]

વ. ૬, ૫૦: ઈશ્વરના લોકની મોટી સંખ્યા એવી છે કે જેઓને પોતાના અન્તઃપુરુષ (C.) અને ધર્મ (Righteousness) તે કુનીઆની દરેક વસ્તુ કરતાં વધારે કિંમતી છે.

૪. આત્મા [અં. સા.]

ભા. લે. ૨૫૦: એકંદર ખાટું હોય તો કઈ તરફ C. આત્મા વધણ બતાવે છે તે જોવું.

૫. ચિદ્વૃત્તિ [અ. ક.]

ની. શા. ૪૪: નૈતિક શક્તિને અંતઃકરણ અથવા ચિદ્વૃત્તિ (કૉન્શયન્સ) સિવાય બીજી રીતે સંબોધવા તેઓ ના કહે છે.

૫. ધર્મબુદ્ધિ-વૃત્તિ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૨૨૧: કેળવણીથી ધર્મબુદ્ધિ (C.) જાગૃત થવી જોઈએ. (૨) કા. લે. ૧, ૨૫૦: મહાસભાએ તો આ વાત વિદ્યાર્થીઓની ધર્મવૃત્તિ (કૉન્શયન્સ) ઉપર છાડી.

૭. સદસદ્વિવેકબુદ્ધિ [મ. છ. સ.]

૨૯, ૨૩૫]

૮. અંતઃકરણદેવ [ર. ક. યુ.]

૧૯૭૯, ૩૩૭]

૯. સારાસારબુદ્ધિ [કે. હ. અ. નો.]

૧.૦ મનોદેવતા [ઉ. કે.]

દિ. ગી. ૧૨૨: ‘મનોદેવતા’ એ શબ્દમાં મનમાં ઉત્પન્ન થતા ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, ક્રોધ, લોભ વગેરે સર્વ વિકારોનો સમાવેશ ના કરતાં, માત્ર સાચું ખોટું સમજવાની જે ઈશ્વરદત્ત અથવા સ્વાભાવિક શક્તિ મનમાં રહેલી છે તે શક્તિ જ પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં વિવક્ષિત છે, એમ માનવાનું છે. આ શક્તિને જ ‘સદસદ્વિવેકબુદ્ધિ’ (આ સદસદ્વિવેકબુદ્ધિને જ ઈશ્વરે આપ્યું છે. કહે છે) એવું મોટું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

Conscious

૪૦

Consciousness

Moral conscience, નીતિયામક

અંતઃકરણ [ખ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, કાર્તિક, ૧૦૪: આવા સૌમ્ય ન્યાયિઓ સંખ્યાબંધ હોય જ નહીં. જે હોય છે તે દરેક પોતાના જમાનાના ધણી માણસોમાં નીતિયામક અંતઃકરણ (m. c. નોરથ કોન્શિયન્સ) એટલે કે સદાચાર માટે આગ્રહી વલણ પ્રકટાવી શકે છે.

Conscious, ૧. પરિદૃષ્ટ [ન. દે.]

હિં. ત. ઇ. પૂ. ૧૫૭: સર્વાસ્તિવાદીના અવિજ્ઞપ્તિ-કર્મ અને વિજ્ઞપ્તિકર્મમાં અર્વાચીન માનસ-શાસ્ત્રના Sub-conscious ideas, feelings and activity નો સમાસ થયેલો જણાયો. યોગશાસ્ત્રમાં ચિત્તના પ્રત્યયો (૧) પરિદૃષ્ટ (૨) અપરિદૃષ્ટ (subconscious) વર્ણવ્યા છે, અપરિદૃષ્ટ પ્રત્યયો સાત ગણાવ્યા છે:—જુઓ ખાતંજલસૂત્રના બીજા પાઠના ૧૫ માં સૂત્ર ઉપરનું વ્યાસભાષ્ય.

૨. બાધસ્વભાવ [ન. દે.]

હિં. ત. ઇ. ઇ. ૧૩: આ વિદ્યા બે પ્રકારની છે: બાધસ્વભાવા (C.) એટલે સ્પષ્ટ ભાનવાળી અને અબાધસ્વભાવા (Subconscious) એટલે જડતાવાળી ગ્રંખી. પહેલી વિદ્યા તે સ્પષ્ટ વિવેકવૃત્તિ અને બીજી તે સામાન્યવૃત્તિવાળું જ્ઞાન. વિદ્યા તે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણવૃત્તિ અને સામાન્યવૃત્તિવાળું (અબાધપ્રધાન) મન તે ચિત્ત.

(Psycho-ana.) જાગ્રત [ભૂ. ગો.]

Conscious activity—સંપ્રજાત

કાર્ય [કે. હ. અ. નો.]

Conscious life, સચેત જીવન

[મ.ન. ચે. શા.]

Conscious perception—આત્મ-

સૂચિતવેદન [હ. દ્વા. કે.શા. ક. ૧,૩૨૭]

Consciousness, ૧. પ્રતીતિ, ચેતન,

ભાન, જ્ઞપ્તિ, આંતરપ્રતીતિ [મ. ન.]

ચે. શા. (૧) ૨૫૨: આવા અલ્પ વિસ્મરણ-થી તેમ અર્ધ વિસ્મરણથી એમ સમન્વય છે કે, જે અનુભવ અને તદનુવર્ગિક વિચારો અમુક સમયે રસ પેદા કરી અવધાનને રોકતા

હોય, તે તત્કાળ રસવાળી ન હોય તેવી ભાવનાઓ-ને પ્રતીતિ બહાર જ કાઢી નાખે છે. (૨) ૬૯: પોતાના સંબંધમાં જે કોઈ આવ્યું હોય તે ઉપર સ્વચાપારે કરીને ચેતનનું વલણ તે અવધાન એમ કહી શકાય. એને “આંતર પ્રતીતિ અથવા જ્ઞપ્તિ” અર્થાત્ કોઈ પણ પદાર્થ આદિ પોતાના સંબંધમાં હોય તેનું અંદરની પાસા ભાન, એમ કહીએ તો ચાલે.

૨. આંતરચેતન [મ. ન. ન્યા. શા.]

૧૫૧.]

૩. પ્રજ્ઞા, બુદ્ધિ [આ. બા.]

આ. ધ. ૪૦૩: (હેકલના બે સિદ્ધાન્તોમાંનો એક એ છે કે) (૧) પ્રાણ (Life), પ્રયતન (Will) અને પ્રજ્ઞા યા બુદ્ધિ (c) એ જડનો જ વિકાર છે.

૪. અસ્મિતા [ખ. ક.]

અં. ૩૭: અને ઇ. સ. ૧૮૬૨ થી માંડીને દશ પંદર વર્ષ લગી થનારા ઐરન્યુએટોમાં... પોતાની સરસાઈની અસ્મિતા (self-consciousness સેલ્ફકોન્શિયસનેસ) હોય, એ કુદરતી છે.

૫. સંવેદન [ન. ભો.]

વ. ૨૩, ૪૭૧: પોતાના દૃઢચની અંતઃસ્થિતિ એ યુગ્મના સંવેદન (c.) માં પૂર્ણ પ્રવેશ પામતી નથી.

૬. સંવિદ્ [હી. વ.]

સ. મી. ૧૨: આ સંવિદ્ અનુસ્યૂત કણ-પરિણામી સતત ગતિમાન પ્રવાહ એ એક પ્રકારનું વસ્તુતત્ત્વ થયું.

૭. વિજ્ઞાન [ન. દે.]

હિં. ત. ઇ. પૂ. ૧૪૬, જુઓ Law of association.

૮. ચેતના [પ્રા વિ.]

બુ. પ્ર. ૭૦. ૨૯૦: કોઈ પણ માણસ પોતાની જ ચેતનાના (c.) વ્યાપારોમાં પૂરાંદ રહેલો હોય છે.

Consciousness of humanity—

માનવાસ્મિતા [ખ. ક.]

યુ. ૧૯૮૦, ૪૨: પ્રજ્ઞાસ્મિતાના જેવી જ જ્યારે માણસમાત્રમાં માનવાસ્મિતા (c.o.h.)

Consequent

૪૧

Conservative

પ્રદીપ્ત થાય ત્યારે આ આપણી બન્યુંતા અને મૈત્રી અને અહિંસાની ભાવના હરકોઈ વ્યક્તિને સુલભ થવાની; તે પહેલાં નહીં.

Consciousness of self—૧.

અહંકાર [ખા. વિ.]

૨. આત્માવચ્છેદ, આત્મસંવિદ્ [કે. હ. અ. નો.]

Consciousness of time—

કાલાવચ્છેદ, કાલસંવિદ્ [કે. હ. અ. નો.]

Field of consciousness, ૧.

ભાનની કોટિ, સંવિત્કોટિ [કે. હ. અ. નો.]

group consciousness—

સમુદાયાર્મિતા, સમૂહાર્મિતા [ખ. ક.]

અં. ૮૭: સમુદાયાર્મિતા કે સમૂહાર્મિતા (g. c. ગ્રૂપ કોન્શિયસનેસ) ની બિહારતી વ્યક્તિના નીતિબંધારણ ઉપર કેવી અસર થાય છે એ વિષયને માનસશાસ્ત્રીઓ સમુદાયમાનસ (group psychology ગ્રૂપ સાઇકોલોજી) નું નવું નામ આપીને છેલ્લા ત્રણેક દાયકામાં જ તપાસવા લાગ્યા છે.

Objective consciousness—

પરાકચેતન [મ. ન.]

Seat of consciousness— ચેતન-

સ્થાન [મ. ન. ચે. શા.]

Suffusion of consciousness—

સંવિદ્નો સમુક્ષાસ [કે. હ. અ. નો.]

Consequent, ૧. ઉત્તરંગ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭ખ: સાપેક્ષ નિર્દેશના બે અવ-યવને પૂર્વાંગ, ઉત્તરંગ એવું નામ આપવામાં આવે છે. “જે ક, ગ હોય” એ પૂર્વાંગ છે તો “ચ, જ છે” એ ઉત્તરંગ છે.

૨. ઉત્તરચર [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૬૮: ‘સર્પદંશથી મોત નીપજે છે’ એ વ્યાપ્તિમાં સર્પદંશ એ પૂર્વચર છે અને તેના પર મોત નીપજવું એ ઉત્તરચરની વ્યાપ્તિ છે.

Conservation of energy, ૧.

શક્તિનિત્યતા, સત્કાર્યવાદ [આ. બા.]

આ. ધ. ૪૧૭: લૉર્ડ કેલ્વિન માને છે તેમ જગત્ બહારથી કોઈ શક્તિ જગત્માં બિતરી આવતી હોય તો સાયન્સના ‘C. O. E.’ ના સિદ્ધાન્તને બાધ આવે અને આ શક્તિનિત્યતા

—સત્કાર્યવાદનો સિદ્ધાન્ત ચેતન જગત્ને પણ લાગુ પડે છે એમ પ્રસિદ્ધ જીવનશાસ્ત્રી મેયરે સિદ્ધ કર્યું છે.

૨. શક્તિની અક્ષયતા [વિ. .]

છટ્ટી પરિષદ, ૧૯.

Conservative, ૧. પ્રરક્ષક [ન. લા.]

ધ. વિ. ૨: નવા વિચારનો જાણી પુરુષ તે મોટો સુધારો કરનારો કે સિદ્ધ સુધારાવાળો એ શબ્દે પણ ઓળખાય... સમયનો સિદ્ધ સુધારા-વાળો દર્શન દે તેની પહેલાં જે પુરુષો સુધારાના મતનો બોધ કરનારા તે સાધક સુધારાવાળા... સાધકમાં કેટલાએક ઉચ્છેદક (radical) રક્ષક-છેદક (liberal radical) ને છેદકરક્ષક (liberal conservative) હોય. એક તે જૂના વિચારને નિર્મૂળ કરવાને; બીજો તે નવાને વિશેષ દાખલ કરવાને; અને ત્રીજો તે જૂનામાંનું ધણુંક અવશ્ય રાખવાને તથા નષ્ટકાના નવાને દાખલ કરવાને ઉદ્યમી હોય-જૂનાને હટાવી રાખી રહેવાને મધે તેને પ્રરક્ષક (c.) કહીએ.

૨. સંરક્ષક [ન. લા.]

ઈ. ઇ. ૧૮૨ જુઓ Liberal.

૩. સ્થિતિરક્ષક [મ. ર.]

શિ. ઈ. પરઃહવે બે વિરુદ્ધ વર્ગો તવંજર થયા: એક “જૂની દોલત અને આબર” વાળો, માની, સ્થિતિરક્ષક વર્ગ; અને બીજો નવી દોલત-વાળો, અહંકારી ઉચ્છેદક વર્ગ.

૪. સ્થિતસ્થાપક, સ્થિતપાલક, પૂર્વપક્ષી [મ. સ.]

હ. બા. જ. ૫૬: અહુણ કેટલાક યુવકો સ્વલ્પજ્ઞાન પામતાં પરપ્રકાશથી અંતર્ધ જઈ થથર્થ જોઈ શક્તા નથી..... પોતાના અનુભવ-રહિત અપકવ વિચારને નહિ અનુસરતા એવા બહુ અધિક ભાગને તેઓ સ્થિતસ્થાપક-સ્થિત-પાલક-પૂર્વપક્ષી (c.) વ્યાપ્તિ વિશેષણ આપી, તેઓ પ્રતિ દુષ્ટ દષ્ટિ રાખી તેઓથી જુદા પડી ન્તય છે.

૫. પ્રાચીનપથી [હ. કે.]

વ. ૨, ૧૩૦: આપણા સમાજની સ્થિતિ ઉપર નજર નાંખતાં આપણને જણાશે કે— આપણે ઘણા જ C. (પ્રાચીનપથી) છીએ છતાં આપણે નવીન વિચારો અને નવીન આવશ્યક-

Conservative

૪૨

Constitution

તાઓને અનુસરતા રવીકારતા થયા છીએ.

૬. અગતિમાન

ત્રીજી પરિષદ, ૭૬: આપણા દેશમાં જે વર્ગના હાથમાં આવા પ્રદર્શનને લાયકની વસ્તુઓ મોટે ભાગે હોય છે, તેઓ અગતિમાન (૯.) પ્રકૃતિના હોય છે.

૭. રૂઢિરક્ષક [અ. ન.]

સ્વદેશ, આદિવચન, સર રવીન્દ્રનાથને ભારતીય સંસ્કૃતિ માટે અનહદ માન અને મમતા છે અને છતાં તેઓ અવિવેકી રૂઢિ-રક્ષક નથી.

૮. સ્થિતિચુસ્ત [અ. ક.]

રાજ-ન્યાયિત વ્યાખ્યાનો, ૧૪૪: શું હિંદુ-ઓમાં કે શું જૈનોમાં, અત્યારે એક બળવાન વર્ગ કેવળ સ્થિતિચુસ્ત —C.— છે.

૯. પ્રગતિવિરોધી [દ. આ.]

કા. લે. ૧, ૨૭૧: ઉપર ચર્ચિત્વા ફેરફારોથી જ સંતોષ માનનાર અને વધુ ફેરફારોની સામે થનાર લોકો રાષ્ટ્રીય કેળવણીમાં પ્રગતિવિરોધી (કોન્સર્વેટિવ) પક્ષનું કામ કરે છે.

૧૦. આપરખુ [વિ. ર.]

પ્ર. ૧૯૭૨, ૪૫૯: આમાં જેટલે અંશે લોક-લાગણીને વશ રાખવાની સંસ્થાની શક્તિ, જેટલે અંશે આવેલાં ધર્મ અને વહેમનાં વળ-ગણ તેટલે અંશે તે આપરખુ—C.

૧૧. સનાતની [નાયુભાષ દયાળજી પટેલ.]

યુ. ૧૯૭૬, માધ, ૫૫૩: ચીનના લોકો જાણના સનાતની (૯.) લોકો છે.

૧૨. સનાતન [મ. હ.]

સ. મ. ઉપેદ્યાત, ૧૪: કોન્સર્વેટિવ (સનાતન) પક્ષનો પાર્લામેન્ટનો એક સભ્ય તેને વિષે લખતાં કહે છે.

૧૩. રૂઢપક્ષ [દ. આ. નવો]

Conservatism, ધરરખુપણું [કિ. ધ.]

સહજાતંદ સ્વામી, પ્રસ્તાવના ૭: જે સમાજના આગેવાનોને આત્મરક્ષણ માટે નિરંતર ડોળા ફાડી તપાસતાં રહેવું પડે, તે આગેવાનો સ્વાભાવિક રીતે જ ‘જીનું એટલું સોનું’ ના પક્ષમાં રહેવાના; એ કોઈ પણ

નતનો ફેરફાર અસહ્ય ગણવાના. એટલે આ સમય પ્રાગતિકોનો ન હતો; ધરરખુપણું (૯.) એ આ સમયનું ખાસ લક્ષણ કહી શકાય.

Liberal conservative, છેદક-રક્ષક [ન. લા.]

જીઓ Conservative.

Consistency, ૧. એકરૂપતા [મ. ન.]

એ. શા. ૩૬૪.

૨. સંગતિ [આ. આ.]

આ. ધ. ૧૨૦: જ્ઞાન અને ક્રિયાને સર્વથા વિભિન્ન ન ગણતાં એમને એક ચૈતન્યવ્યાપારના અવાન્તર ભેદ માનવામાં લાલ એ છે કે ચૈતન્યની શક્તિઓ એક એકથી સર્વથા અસંબંધ નથી પણ એક એકમાં અનુસ્યૂત છે અને સર્વની આત્મામાં અખંડતા છે એ માનસ-શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્ત સાથે સંગતિ રહે.

૩. એકાકારતા [અ. ક.]

લ. ૧૧૭: પદ્યલેખનમાં જોડણીની શુદ્ધિ અને એકાકારતા (કન્સિસ્ટન્સી ૯.) જળવવાના કરતાં તેને ઠેકાણે ઇષ્ટ ઉચ્ચારણની સુગમતા કરી આપવાની જરૂર જ વિશેષ છે.

Law of Consistency—અ-વિશેષનો નિયમ [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૨]

Consistent—સુસંગત [દ. આ.]

Constellation, (psycho-ana.)

વિચારરાશિ [ભૂ. ગો.]

Constituency, મતજીલો [અ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨, ભાદરવો, ૮૦: પ્રોફેસર સ્વામિનારાયણ અને રાવસાહેબ દાદુભાઈ જેવા પ્રતિનિધિઓ પોતાના મતજીલો (૯.) માં વૈયક્તિક અધ્યા જળવી શક્યા છે તે ફરી પાછા ચૂંટારો.

Constitution, ૧. રાજ્યખંધારણ, ખંધારણ [અ. જાત]

૨. આશ્રાય [ઉ. કે.]

સ. ૧૨, ૫૪: આ વખતે કોન્સે પોતાને માટે એક આશ્રાય (૯.) રચ્યો છે.

૩. શાસનતંત્ર [અ. ક.]

અ. ૬૫: રિસ્પોન્સિબલને માટે ‘જવાબદાર’ શબ્દ હાલ ચાલે છે તે તો પુસ્તકશાળાના કબાટમાંથી કોઈ પુસ્તક કઢાડીએ ત્યારે તેની

Constitution

૪૩

Constructive

જગા સાચવી રાખવાને લાકડાનું ચોસલું મુકિયે છે તેના જેવો છે. 'લોકમતાધીન' 'પ્રજાધીન' 'શાસન' (government) કે 'શાસનતંત્ર' (c.) કે તંત્ર (administration) એ શબ્દો આ અર્થને માટે વપરાવા જોઈએ.

૩. શાસનપ્રકૃતિ, પ્રકૃતિ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, (૧) ૬૨૬: રાજ્યતંત્રમાં ભાગ લઈશું ત્યારે પણ પ્રજાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ પડે એવી જ શાસનપ્રકૃતિ (કોન્સ્ટીટ્યુશન) ખીલવીશું. (૨) ૬૬૮: મોન્ટેગ્યુએમ્સફર્ડ સુધારા વખતે હિંદુસ્તાનની પ્રકૃતિ (કોન્સ્ટીટ્યુશન) નક્કી કરવાની અનેક યોજનાઓ ફેરા આગળ રજૂ થઈ હતી.

૪. રાજ્યતંત્ર [ક. મા.]

કે. લે. ૧, ૧૧૫: જે લોકસમૂહમાં સત્તાના વિભાગ અને હકતા સંરક્ષણ માટે વ્યવસ્થા નથી, ત્યાં વ્યવસ્થિત રાજ્યતંત્ર (c.) ની ખામી છે.

Constitutional—૧. સનિયમ [ન. ભો.]

વ. ૧૬, ૭૩૪: પધરચનાના રાજ્યમાં હાવા c. agitation (સનિયમ સંક્રોભણ) માટે મહાને શાસન નહિ મળે તો હું ચોતાને ધન્ય માનીશ.

૨. વૈધ [દ. બા.]

Constitutional monarchy—નિયન્ત્રિત રાજશાસન [હ. મા.]

હિં. રા. પ: અંગ્રેજ રાજ્યસંસ્થા નિયન્ત્રિત રાજશાસન (c. m.) નું ઉદાહરણ થઈ પડી છે.

Constitutionalist ૧. ૧. શાસ્ત્રવાદી [હિં. હિ.]

વ. ૨૨, ૩૫૮: બીજા શાસ્ત્રવાદી એટલે કે C.s

૨. બંધારણપક્ષી [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨, માદરવો, ૭૭: બીજા ચૂંટણીને પરિણામે બનેલી ધારાસભાઓમાં હંદારપક્ષીઓ અને સ્વતંત્રપક્ષીઓ ઉપરાંત સ્વરાજ્યપક્ષીઓ અને તેમની સામે જ પડવાની નીતિને વળગનારા સરકારપક્ષીઓ કે બંધારણપક્ષીઓ (c. s) એમ બેના ચાર પક્ષ થયા.

૨. બંધારણશાસ્ત્રી [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨ આપાઠ ૧૦૯: આ સંજોગોમાં

બંધારણશાસ્ત્રીઓ (c. s) ની ભલામણ મુજબ માનનીય પ્રથા (convention) એ જ છે કે બનતાં લગી કમિટિમાં કરવામાં આવેલા ઠરાવોને જ મંજૂર રાખવા.

Constrained, પ્રયત્નસાધ્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૮૮.

Construction, ઉપવ્યવસ્થા [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૭૩: જેવટ કલ્પનાની જીવબૂત જે ઉપવ્યવસ્થા તે, કાર્યનાં નવાં નવાં સંયોજન કરી લેવામાં ઉપયોગી થાય છે.

Constructive, ૧. ઉદ્ભાવક [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૮૩: નૈરાશ્યદષ્ટ અવસ્થાઓનાં કારણ વિચારતાં જેવા આ પ્રતીકારક (Remedial) ધર્મ છે તેવા જ આશાદષ્ટ અવસ્થાઓનાં કારણ વિચારતાં બીજા ઉદ્ભાવક (Creative, C.) ધર્મ છે.

૨. સાધક [ઉ. કે.]

વ. ૬, ૭૮: તેમને (મણિલાલને) હાથે ઉચ્છેદક સુધારો જીજ્ઞાસતાં તો હમેશને માટે નિર્વાણ પામ્યો અને નવા ઐતિહાસિક (historical) સાધક (c.) સુધારાને જન્મ મળ્યો.

૩. સ્થાપક [ચં. ન.]

સ. જોવાર્ધનરમારકઅંક, ૮૪: એ ઉપરથી એમ નથી સમજવાનું કે વિનાશક (destructive) શંકાઓમાં જ તહેમની બુદ્ધિનું પર્યાવસાન થતું, તેઓની બુદ્ધિ પ્રધાનપણે સ્થાપક (c.) હતી.

૪. કૃતિપ્રેરક [બ. ક.]

અં. ૬: એમના બુદ્ધિ-હૃદય-કલ્પના-અંતઃકરણ-ભાવના શક્તિરૂપ આખા ચક્રનું મુખ્ય વલણ જન્મથી જ ગ્રયવહારુ (Practical પ્રેક્ટિકલ), અનુભવગમ્ય (Positive પોઝિટિવ) કૃતિપ્રેરક (c. કન્સ્ટ્રક્ટિવ) જ્ઞાન તર્ક વિરોધ હતું. આથી કરીને ટીકાશક્તિ (Critical power ક્રિટિકલ પાઉવર)માં તેમ સારું જે કંઈ લાગે તે તર્ક આકર્ષાવું તથા ગમે ત્યાં હોય ત્યાંથી તેને બનતાં સુધી અપનાવી લેવું એ મધુકરવૃત્તિ

Consumption

૪૪

Contradictory

(eclectic spirit ઇક્લેક્ટિક સ્પિરિટ)માં અખાલાલભાઈ એમના પછીના ઝમાનાના ઉત્તમ વિદ્વાનોથી ચે બિતરતા ન હતા.

૫. મંડનાત્મક [ચં. ન.]

સ. ૧૯૨૧, ફેબ્રુઆરી; એ તો ખરું જ છે કે કોઈ પણ સિદ્ધાન્તનું ઉત્તમ સ્વરૂપ તે વિધાનાત્મક (positive) મંડનાત્મક (૯.) હોયું જોઈએ.

૬. સંયોજક [ક્રિ. ધ.]

ન. સ. ૧, ૩૫૦: તદ્મારી પ્રવૃત્તિઓ કેવળ વિધ્વંસક (destructive) છે. હાલની સ્થિતિનો નાશ થયે સમાજ માટે તદ્મારો સંયોજક (૯.) સિદ્ધાન્ત શો છે તે અમને ખતાવે.

૭. રચનાત્મક [અજ્ઞાત-નવજીવન]

૮. યોજક, સમાયોજક [કે. હ.

અ. નો.]

Constructive imagination—

ઉપચાયક કલ્પના [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૮૨: કલ્પના અનવલોકિત વસ્તુગતિનું જ્ઞાન પામવા યત્ન કરે છે એટલું જ નહિ, પણ તેવી વસ્તુગતિનું યાથાર્થ સમજવા જેવા બહુ પણ યોજનાં કરે છે. કોઈ શાસ્ત્રીય બહુ યથાર્થ રીતે સ્થાપિત થાય તો સામાન્ય નિર્ણયરૂપે, સર્વામાન્ય સિદ્ધાન્તરૂપે મનાય છે. પરંતુ ત્યાં સુધી આવવું એ કામ ઉપચાયક કલ્પનાના પ્રયાસથી જ સિદ્ધ થાય છે.

Constructiveness—સંસ્થાપકવૃત્તિ [ચં. ન.]

વ૦ ૭, ૧૮: જુઓ Compromising.

Consumption, (Polo Eco.) ઉપભોગ [અજ્ઞાત]

Contact—સંનિકર્ષ [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૯૬: સ્થાનસ્વરૂપ પરત્વે અમુક સંનિકર્ષેને યોગબવાથી દ્વિગવચ્ચિત્ત એવાં કોઈ બે સ્થાનનું જ્ઞાન સંભવે નહીં.

Contingent, અનાવશ્ય [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૫૧.

Continuity, સાતત્ય [પ્રા વિ.]

Continuity of interest રસ-નિર્વાહ [મ. ન. ચે. શા.]

Continuous quantity, સમસ્ત પરિમાણ [મ. ન. ચે. શા.]

Contradition, વ્યાધાત, વિપ્રતિપત્તિ [હી. ટ.]

સ. મી. (૧) ૪૬: ઘણા કાળ સુધી સામાન્ય-ત: સ્વીકૃત આ મત પ્રચલિત હતો, પણ પછી જ્યારે પાકેલી નામે તત્વચિંતક પેદા થયા ત્યારે તેણે તેમાં વ્યાધાત સિદ્ધ કરી ખતાવ્યો. (૨) ૯૦: તાત્પર્ય કે વિજ્ઞાનવાદીના મત પ્રમાણે જે ભાવના તર્કદ્વિષિત ન હોય, જેમાં પરિણામે કોઈ પણ પ્રકારની વિપ્રતિપત્તિ ન સંભવે, તે ભાવના સત્ય.

Contradiction in terms ૧. વદતોવ્યાધાત [મ. ન.]

ચે. શા. ૭૦: પ્રથમ તો એ જ છે કે અપ્રતીત ચેતનવ્યાપાર અર્થાત ચેતનવ્યતિરિકત ચેતન એ તો વદતોવ્યાધાત છે.

૨. શબ્દવિરોધ [ર. મ.]

ક. શા. ૧, ૧૮: અમે તો ‘શીઘ્ર કવિતા’ એ શબ્દવિરોધ જ ગણીએ છીએ. દુષ્ટ પવિત્રતા કે કૂર દયા હોય, તો શીઘ્ર કવિતા હોય.

૩ અન્યવિરોધ [ન. ભો.]

Law of Contradiction—૧.

વ્યાધાતનો નિયમ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૩: બીજો નિયમ વ્યાધાત. એકની એક વસ્તુ અમુક રૂપે હોય ને ન હોય એમ એકી વારે ને એક જ સ્થાને બની શકે નહિ.

૨. વિરોધનો નિયમ [મ. ર.]

અ. ન્યા. : વિરોધ (૯.) નો નિયમ—કોઈ પણ ચીજ હોઈ અને ન હોઈ શકે નહીં.

Contradictory, ૧ વ્યાહત [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૬૨: શ્રદ્ધા અને અશ્રદ્ધા એ આ પ્રકારે બહુ નિકટ સંબંધવાળાં છે, અને, કોઈ બે વિરુદ્ધ અથવા વ્યાહત નિર્દેશ પરત્વે મનની જે સ્થિતિ તેનાં રૂપાન્તરમાત્ર છે.

૨. વિસંવાદી [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૯૯: આને આપણે બીજી ભાષામાં એમ પણ કહીએ કે ‘હા’ અને ‘ના’ પરસ્પર વિસંવાદી છે, ‘હા’ અને ‘ના’ પરસ્પર વિરુદ્ધ છે અને ‘હા’ અને ‘ના’ પરસ્પર ઉદ્દાસીન છે.

Contrary

૪૫

Conversion

૩. સર્વોંશે વિરુદ્ધ, પરસ્પરવ્યાહુત,
વિરુદ્ધ [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૪૨: જુઓ Contrary.

૪. મારક [દ. બા.]

Contrary, ૧. વિરુદ્ધ [મ. ન.]

ન્યા- શા. ૧૫૫.

૨. અંશતઃ વિરુદ્ધ [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૪૨: તર્કશાસ્ત્ર વા ન્યાયશાસ્ત્રમાં
સર્વોંશે વિરુદ્ધ (Contradictory) અને
અંશતઃ વિરુદ્ધ (c.) એ બે પદોની વચ્ચે ઘણો
મહત્વનો અંતર સ્વીકારવામાં આવ્યો છે.

૩. વિરોધી [દ. બા.]

Contributor, ભાગગ્રાહી [દ. બા.]

Convention, ૧. સંકેત [ર. મ.]

ક. સા. ૨૭૭: સુધરેલી કુનિયામાંના એકે
એક દેશના સાહિત્યમાં કવિતા પિંગળના
(છંદના) નિયમો પ્રમાણે થઈ છે, માણસનાતિના
અનુભવથી સમજાયું છે કે કવિતાનો અને છન્દ
(metre) નો સંબંધ માત્ર સંકેત (e.) નો
નથી પણ અંદરના સ્વરૂપનો છે.

૨. પ્રણાલિકા [ક. મા.]

ગુ. ૧૯૮૦, ભાદ્રપદ, “ પ્રણાલિકાવાદ ”, ૨:
પૂર્વજો તરફ પૂજ્યભાવ એ સંસ્કારનું એક
અગત્યનું અંગ છે. પણ એ પૂજ્યભાવને અનુ-
ભવનાર ઘણા વખત જુની પ્રણાલિકાનો ભક્ત
થઈ જાય છે.

૩. પ્રથા [બ. ક.]

સુ. જુઓ Constitutional.

Conventional—૧. કૃતક [ગા.મા.]

સ. ચં. ૪, ૪૯૯: કુમુદિની મૂળથી તુટી !
કૃતક (કૃત્રિમ, U.) જગ-ધર્મથી છુટી !

૨. સાંકેતિક [ર. મ.]

ક. સા. ૪૩: નાટકની અધમ રિચતિનું આ
સિવાય એક બીજું પણ કારણ છે; અને તે
એ કે ગુજરાતી સાહિત્યમાં સર્વાનુભવરસિક
કવિ ઘણા થોડા કે બાંચે કોઈ જ છે. કેટલાક
નાટક લખનારને સાહિત્યનું કંઈ જ્ઞાન હોય છે
અર્થે પણ તેથી કંઈ કવિત્વશક્તિ આવતી
નથી. સાંકેતિક નિયમો પાળેલા અને સાંકેતિક
પદો વાપરેલાં જોવામાં આવે છે, પણ ભાવનો
પ્રવેશ તે કોઈ ઠેકાણે નજરે પડતો નથી.

Conversationalist, ૧. સંભાષણ-

પટુ, સંવાદચતુર [દ. બા.]

૨. વાતકાણું [જૂનો-વિ. મ.]

Converse, વ્યતિકાન્ત [મ. ર.]

જુઓ Conversion.

Conversion, ૧. પરિવર્ત [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૧: નિર્દેશનાં ઉદ્દેશ અને વિધેય
પદ પોતપોતાનાં સ્થાન બદલે તેને પરિવર્ત
કહેવાય છે.

૨. પરિવૃત્તિ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૦૭: ‘કેટલાંક વાણીઆ વૈષ્ણવ
છ’ તેની પરિવૃત્તિ ‘કેટલાંક વૈષ્ણવ વાણીઆ
છ’ એમ સાદી રીતે જ કરી શકાય.

૩. વ્યતિક્રમ [મ. ર.]

અ. ન્યા. જ્યારે આપણે કોઈ પણ નિર્દેશના
ઉદ્દેશ અને વાચિને સ્થળાંતર કરીએ ત્યારે
વ્યતિક્રમ થયો કહેવાય; પણ વ્યતિક્રમણીય
(Convertible) નિર્દેશમાંથી વ્યતિક્રાન્ત
(converse) નિર્દેશ કરતાં આપણે બે નિયમો
ધ્યાનમાં રાખવા પડશે; (૧) નિર્દેશનો ગુણ
(અભાવવાચક અથવા અસ્તિત્વવાચક) તેનો
તે રહેલો જોઈએ, અને જે પદનું વ્યતિક્રમણીય
નિર્દેશમાં ગ્રહણ ન થયું હોય તેનું કદાપિ
વ્યતિક્રાન્ત નિર્દેશમાં ગ્રહણ થવું જોઈએ નહીં.

(Psycho-ana.) વિપર્યય [ભૂ.ગો.]

**Conversion by contraposition,
વિપરીત પરિવર્ત [મ. ન.]**

ન્યા. શા. ૭૩: જોનો પરિવર્ત કરવામાં બે ક્રમ
રાખવા પડે છે, ‘કેટલાંક માણસ દેશી નથી’,
એનો પરિવર્ત “કેટલાંક દેશી, માણસ નથી”
એમ નહિ થઈ શકે. એમાં તેા પ્રથમ વિપરીત-
કરણ કરવું પડશે; પછી શુદ્ધ પરિવર્ત થઈ
શકશે. “કેટલાંક માણસ દેશી નથી”; (વિપરીત)
“કેટલાંક માણસ વિદેશી છે” આમ કરવાથી
“કેટલાંક માણસ દેશી નથી ” એ ૫-૩૫
બદલાઈ તેનું “કેટલાંક માણસ વિદેશી છે” એવું
૫-૩૫ થયું, એટલે શુદ્ધ પરિવર્ત સહજે બની
શકશે; “કેટલાંક વિદેશી, માણસ છે. ” આ
પ્રકારના પરિવર્તને વિપરીત-પરિવર્ત કહે છે.

**Conversion per accidens—
વિશિષ્ટ પરિવર્ત [મ. ન.]**

Convertible

૪૬

Cosmopolitan

ન્યા. શા. ૭૩: “કાન્તિમાન વસ્તુ માત્ર આનંદ આપે છે” એનો પરિવર્ત “આનંદ આપનાર વસ્તુમાત્ર કાન્તિમાન વસ્તુ છે” એમ કરવો તે ખોટો છે, “કેટલીક આનંદ આપનાર વસ્તુ કાન્તિમાન વસ્તુ છે” એ પરિવર્ત ખરાબ છે. આને વિશિષ્ટ પરિવર્ત કહે છે.

૨. વિશિષ્ટ પરિવૃત્તિ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૦૭: ‘હા’ માં કર્તા સર્વદેશીય છે પણ વિધેય હંમેશાં સર્વદેશીય હોયું નથી માટે એવી જગ્યાએ પરિવૃત્તિ કરતાં ‘હા’ ને બદલે ‘હ’ વાક્ય કરવું પડે. આને આપણે વિશિષ્ટ પરિવૃત્તિ કહીશું.

Simple conversion—૧. શુદ્ધ પરિવર્ત [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૩, જુઓ Conversion by Contraposition.

૨. સાધારણ વ્યતિક્રમ [મ. ર. અ. ન્યા.]
Convertible, વ્યતિક્રમણીય [મ. ર.]

અ. ન્યા. જુઓ Conversion.

Convocation, ૧. પદવીદાન [આ. બા.]

વ. ૧૮, ૫૦૭: ખનારસ હિન્દુ યુનિવર્સિટીનું ‘કૉન્વોકેશન’ યાને પદવીદાન.

૨. પદવીદાનસમારંભ [ગ્ર. વિ.]

Copraphitia, (psycho-ana.) મલો-ત્સર્ગપ્રિયતા, મલપ્રિયતા [ભૂ. ગો.]

Copy, ૧. કિત્તો [જૂનો-ન. લ.]

ન. ં. ૩, ૧૬૫: નમુનાની એક લીટી લખી આપી હોય તે પ્રમાણે લેઈ લેઈને લખવું તેને ઇંગ્લેન્ડમાં કૉપી કહે છે, એને પહેલાં નિશાળોમાં કિત્તો કહેતા.

Copy book—૧. દોષીસ્તાન [જૂનો-કરણધેલો]

૨. દસ્કતશિક્ષક [અજ્ઞાત]

૩. અનુલેખનપુસ્તક [મ. ર.]

શિ. ઈ. ૧૦૦: ધીમે ધીમે અનુલેખનપુસ્તકોમાં નીતિસૂત્રો પણ આપવાં લેઈએ.

Copywriting—અનુલેખન [ગ્ર. વિ. વિ. ૪૬]

Copyright—૧. નકલહક [ગ્રે. ન્યા.]

૨. અધિકારસ્વામિત્વ, સ્વામિત્વ [દ. બા.]

Co-respondent, (Law) સહપ્રતિ-

વાદી-સહપ્રતિવાદિની [અ. ક.]

સ. કુ. ૩૫: પડવાને દિવસે પોતાની જ મેડીમાં પોતાના જ પલંગપર વ્યભિચાર કરનાર પતિએ બીજને જ દિવસે તેની સહ-પ્રતિવાદિની (C.) ની જ શીખવણીએ પ્રત્યારોપ થી કહાડયો.

Corollary, ૧. ઉપન્યાસ [મ. ર.]

સિ. અ. ૪૨: તમારું જ ઇચ્છિશનું એટલું તો જ્ઞાન છે કે ‘હિરેડિટી’ અને ‘ડિસેન્ટ’ નો અર્થ તમે સમજી શકો. મહત્વનો નિયમ ‘હિરેડિટી’ કે ‘ડિસેન્ટ’ નો છે જ નહીં; મહાનિયમ ‘ઈવાલ્યુ-શન’ નો-ઉદ્ભવનો-છે. એ નિયમથી મનુષ્ય જાતિની ઉત્પત્તિ જીવમાંથી ઉત્પત્તિ (ડિસેન્ટ) સમજાવી શકાય છે; એ નિયમમાં સંતતિને (હિરેડિટી) પૂર્વજોના મુખ્ય ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે, એ સત્ય ઉપન્યાસ તરીકે આવે છે.

૨. ઉપસિદ્ધાન્ત [હ. પ્રા. ગ. ૫.૬]

૩. ફલિત સિદ્ધાન્ત [દ. બા.]

Correspondence, ૧. અનુવિધાયકત્વ [મ. ન]

ચે. શા. ૧૧૩: જે પ્રત્યક્ષ ક્ષણિક છે તેને ઉપલવનારો તંતુસંઘર્ષ પણ ક્ષણિક જ હોવો જોઈએ. પરંતુ આનું અનુવિધાયકત્વ સર્વાંશે પૂર્ણ નથી.

૨. અનુરૂપતા, સંવાદિતા, સામ્ય [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૬૮: આપણે જોયું કે પદાર્થ અને પદાર્થવિષયક જ્ઞાનની અનુરૂપતા તે સત્ય.

Correspondence theory—

ખિંબપ્રતિખિંબવાદ [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૬૩]

Cosmogony, સર્ગમીમાંસા, જગ-દુત્પત્તિમીમાંસા [દ. બા.]

Cosmology, ૧. સર્ગમીમાંસા, સૃષ્ટિ-રચનાવિદ્યા [દ. બા.]

Cosmopolitan, adj. ૧. વિશ્વગ્રાહી [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૪૨: ઉચ્ચતર શિક્ષણ હંમેશાં વ્યક્તિવિશિષ્ટ અને વિશ્વગ્રાહી છે.

Cosmos

૪૭

Crude

Cosmos, ૧. સુવ્યવસ્થ-સુપ્રયુક્ત-સુ-
વિન્યસ્ત-રચના [હી. પ્ર. સ. ૧૭૧:]

Cosmic, સુવ્યવસ્થ, સુવિન્યસ્ત [હી.
પ્ર. સ. મી. ૧૬૧]

Councillor, મન્ત્રદ [મ. સ.]

ગો. આ. ૧૭૬: ત્યાં થોડા દિવસ રહી મોરખી-
ના કામ સાર મન્ત્રદો (C. s) પક્ષવાદીઓ
(pleaders) આદિ કેટલાક શુદ્ધસ્થોના મત
લીધા.

Country-house, દેશગૃહ [વ. ઑ.]

વ. ૧, ૨૦૩: અમીરવર્ગની વગ વધારવામાં
'કન્ટ્રીહાઉસ' ચાને 'દેશગૃહ' (ભાગવતના
ખાલપ્રખોધનીટીકાકાર એક સ્થળે પૌરા:
અને જાનપદા: ના અર્થ "પુરવાસિન: દેશ-
વાસિન" એ શબ્દોથી કરે છે. એમાંથી
'Country' ને માટે 'દેશ' શબ્દ સૂઝ્યો છે)
પણ એક મુખ્ય સાધન થાય છે.

Course-string, (Arch.) કંદોરે
[ગ. વિ.]

Court-martial, જંગી અદાલત
[દ. બા.]

Courtship, સંવનન [ગો. મા.]

સ. ચં. ૫, ૩૨૨: પરિશીલક મદન સંવનન-
(સંવનન=લક્ષ્મી જેવાં સ્ત્રીને વશ કરવાનો પ્રયત્ન=
C. wooing) કાલથી વિવાહ સુધી બીજ-
દશમાં રહે છે.

૨. પ્રિયારાધાન, અનુનય [દ. બા.]

Creative artist, ૧. કલ્પક [વિ.ક.]

કો. ૧, ૩, ૨: કલાકાર ઉર્ફે કલ્પક (આર્ટિસ્ટ
આ શબ્દનો 'હાલમ' શીવાય બીજો ખાસ અર્થ
આપતા નથી. અહીં તેને મૂળ ધાતુ કલ્પ
(કરવું, સરવું) પરથી થોળને 'ક્રીએટર;
ક્રીએટીવ આર્ટિસ્ટ' એવા અર્થમાં વાપર્યો છે)
નું સર્જન તેની તથા તેના સહાનુભાવકની
સાનવતાના અંગમાત્રને, અને તે પુરેપુરાં, ખીલવે
ને તોયે છે.

૨. સ્રષ્ટા [ન. ભો.]

Creative faculty—૧. સર્જશક્તિ

[ગો. મા.]

૨. નિર્માણશક્તિ [કે. હ.]

અ. શ. ઉપોદ્ધાત; ૨૭: અનુવાદની પદ્ધતિ
પરિતની નહિ પણ પ્રતિનિર્માતાની રાખી છે.
પરિતાદના અનુવાદ પરભાષાના સાહિત્યના
ફલાપિયા છે, એ કંઈ સ્વભાષાના સાહિત્યના
કુટુંબી નથી. મૂળની નિર્માણશક્તિ (C. f.)
ની સરસાર્થ કરતી પ્રતિનિર્માણશક્તિથી
(Recreative genius) જે અનુવાદ રચવા-
માં આવે છે તે જ સ્વભાષાના સાહિત્યનું
અંગ અને છે.

**Creche, (public nursery for chi-
ldren) જાહેરબાળગૃહ** [સૌ. સરો-
જની મહેતા]

સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યવાદ, ૨૬૫: જાહેર બાળગૃહ
(C.) માં બાળકોને ઉછેરવાની પ્લેટોની યોજના
કરતાં આ યોજના ધણી જ વધારે ઉત્તમ છે.

Creed, ૧. મૌલિક મન્તવ્ય [ચં. ન.]

સ. ૧૬૨૧, ફેબ્રુઆરી, કૉંગ્રેસના મૌલિક
મન્તવ્યમાં—"ક્રીડ" માં-અમર્યાદિત સ્વરાજ્યનો
સ્વીકાર તેઓ કરાવી શક્યા હતા.

૨. સિદ્ધાન્તસૂત્ર [હિં. િહ]

વ. ૨૦, ૪૭૧: પ્રમુખ શ્રી હકીમજીએ
બાંધીજ પ્રત્યે વફાદારીપૂર્વક પણ ન્યાયની રીતે
કરાવ્યું કે હજાર મોહાનીનો સુધારો કૉંગ્રેસના
મૂળ સિદ્ધાન્તસૂત્ર (C.) ની વિરુદ્ધ છે અને
તેથી તે આ પ્રસંગે વિચારી શકાતા નથી પણ
એ મૂળ સૂત્રમાં ફેરફાર કરવાની દરખાસ્ત લાવી
શકાય છે.

૩. જીવનમંત્ર, વ્રત, કુલરીતિ,
કુલવ્રત [દ. બા.]

Criterion, ૧. આદર્શ, પ્રમાણ, કસોટી
[હી. પ્ર. સ. મી. ૧૭૩].

૨. માપ, ગણ, ગમક [દ. બા.]

Criticism of interpretation
નિરૂપણાત્મક વિવેચન [ર. મ.]

બુ. પ્ર. ૭૧, ૧૮૮: Criticism of Inter-
pretation (નિરૂપણાત્મક વિવેચન)નું એક જ
કાર્ય પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં થયું છે અને
તે દયારામના હિન્દી કાવ્ય 'સતસૈયા' ઉપરની
ગુજરાતી ટીકા.

Critique, મીમાસા [મરાઠી, દિ. ગી. ૬૮]

Cross Division, જુઓ Division.

Crude, મૂળભૂત [મ. ન. ચે. શા. ૫૪૧]

Crusade

૪૮

Cynic

Crusade, ૧. ધર્મયુદ્ધ [અગ્રાત]

૨. ધર્મસંગ્રામ [નહા. દ.]

ઉ. ઝ. ૧૦: પરિણામે ૧૩ ધર્મસંગ્રામે
(C. ૬) થયા, ને ફેગટ ગયા.**Culture**, ૧. સંસ્કાર [અગ્રાત]

૨. સંસ્કારિતા [અગ્રાત]

૩. સંસ્કૃતિ [અગ્રાત]

Cumulative, ૧. પ્રગુણિત [ખ. ક.]

ક. શિ. ૧૬: The poorest and the lowliest and the lost જેમ ઇંગ્રેજમાં દરેક કડીમાં આવે છે, તેમ અનુવાદમાં ચ તેને તે શબ્દો ફરી ફરીને આવવા જોઈએ: એકને એક બિંદુએ ધા ફરી ફરીને પડતાં જે પ્રગુણિત (c.) અસર થાય, તે ઈષ્ટ હોવાથી.

૨. વિવર્ધિત [ખ. ક.]

ઘ. દિ. ૫૩: સંસ્કૃતિના સંક્રાન્તિકાળમાં મોટા અને વ્યાપક ફેરફારો નવારે ડગલે ડગલે વિવર્ધિત વેગ (c. velocity) થી થતા આવે છે ત્યારે તેનો ઇતિહાસ ઊકેલવા રચવામાં મુશ્કેલી પડે જ છે, એ જાણીતું છે.

૩. ધારાવાહી, ઉપચીયમાન
[પ્રા. વિ.]

૪. પિંડિત, સમુચ્ચિત [દ. ખા.]

Cumulative meaning—ઉપ-ચિત અર્થ [પ્રા. વિ.]**Curtain-lecture**, ૧. નિશાભાષણ

[ઉ. કે.]

વ. ૧, ૬૨: નિશાભાષણો નખળા મનના પુરુષો ઉપર કેવી અસર કરી શકે છે તેના જ્ઞાન-વાળી લક્ષ્મીનંદન શેઠની માને આ બધા વૃત્તાન્તમાં સરસ્વતીચંદ્રનું લવિષ્ય શંકાશીલ લાગ્યું.

૨. રાત્રીભાષણ [ભોળી-દ્રાવ રત-નલાલ દીવેટિયા]

હીવાળી કે હોળી, ૧૬: આમ રાત્રીભાષણો

દરેજા પતિ પત્ની વચ્ચે ચાલતાં અને પતિ બિચારો કંટાળી અડધો ઉંઘમાં અડધો નળતો પડ્યો પડ્યો લોહી બાળતો.

૩. કાન્તાભોધ [દ. ખા.]

Custodian, ન્યાસરક્ષક—પાલક [દ.ખા.]**Cuticle**, ૧. રક્ષકચર્મ [ન. લ.]

ગુ. શા. ૨૫, ૨૪૧: રક્ષકચર્મ (C.) એ સૌથી ઉપલું પડ છે. ફેલ્લો થાય છે ત્યારે ઉપરની આવે છે તે જ.

Cyclone, વાયુવમલ [ન. લ.]

ગુ. શા. ૨૩, ૧૯૬: સઘળા વહાણવટીઓને ચેતવણી દાખલ નહોત કરવામાં આવ્યું હતું કે એક નાતું સરખું વાયુવમલ (સાઈક્લોન જેને ઇંગ્રેજમાં કહે છે તે) સગર ખેટ ઉપરથી ઉપડી-ને એ દિવસે પશ્ચિમ ભણી વળતાર છે.

૨. વંદોળચક્કી [ખ. કે.]

સ. કુ. ૩૫: મનોદશાઓની આવી વંદોળ-ચક્કી (સાઈક્લોન c.) કોઈ પણ કર્તાયે ચિત્રી હશે ખરી ?

૩. સાગરાવર્ત [દ. ખા.]

Cyclopedia, જુઓ Encyclopaedia.**Cynic**, નિઃસારવાદી [દ. ખા.]**Cynical**, ૧. વકલાવી [સૌ.લીલાવતી]

રેખાચિત્રો અને ખીલ લેખો, ૪૧૨: બહારથી એ વકલાવી (c.) દેખાય છે પણ એની પાછળ હંદયનો ધબકાર ચતુર જોનારને તરત દેખાઈ આવે એવો છે.

Cynicism—૧. અવગણનાપૂર્ણ અરુચિ [ર. મ.]

ક. સા. ૨, ૩૪૭: પાત્રોના લક્ષણની ઘટનામાં કર્તાએ વૃત્તિઓના સ્વાભાવિક ઉદ્ભવ તરફ એવી અવગણનાપૂર્ણ અરુચિ (c.) દર્શાવી છે કે જે વિષયમાં કોઈ પાત્ર પૂજ્ય લાગવા માંડ્યું હોય તે જ વિષયમાં તે ક્ષુદ્ર છે એમ વચ્ચે વચ્ચે ફક્ત થાય છે.

૨. તતઃકિંવાદ [દ. ખા.]

Dais

૪૮

Deduction

D

Dais, ૧. ઉચ્ચાસન

ત્રીજી પરિષદ, ૧૫૫: મહારાણી વિક્ટોરિયાની પ્રતિમાની આસપાસના ઉચ્ચાસન (d.) ઉપર મધ્યભાગે પ્રમુખના ટેબલ અને તેની બંને બાજુએ એનર્જીના અમલદારો બીરાજ્યા હતા.

૨. વ્યાસપાટ [ખ. ક.]

અં. ૧૨૫: પ્રમુખપદને માટે દાવરાસ બિહારી ઘોષને પસંદ કરવાની ઔપચારિક (formal ફોર્મલ) દરબારતના ભાષણો પૂરાં થતાં તેા રા. રા. બાળ ગંગાધર ટિળક વ્યાસપાટ (d. સભા-મંડપમાં એક છેડે રચેલું ઉચ્ચાસન, જેના ઉપર મધ્યમાં પ્રમુખનાં જુરસી ટેબલ) ઉપર ચઢ્યા નાં.

૩. વ્યાસપીઠ [અત્રાત]**૪. વ્યાખ્યાનપીઠ, શિષ્ટપીઠ [દ. બા.]****Data, ૧. સામગ્રી [હિ. હિ.]**

વ. ૧૬, ૭૪૪: વસ્તુતઃ જેને આવી દૃષ્ટિએ સિદ્ધાન્ત કહેવામાં આવે છે એ અપૂર્ણ સામગ્રી (d.) ઉપરથી કાઢેલો હોય ખરો સિદ્ધાન્ત ન નથી.

૨. પક્ષ [ગૂ. વિ.]

વિ. ૭૭: પૂરતા પક્ષ (d.) પરથી સહેલી ત્રિકાલુરચના.

Data of consciousness—જ્ઞાન-સામગ્રી, મનસ્સગોચર સામગ્રી [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૭૧.]

Dead-lock, મડાગાંઠ [ઉ. કે.]

વ. ૧૭, ૨૬૭: જે મડાગાંઠોના (d. l.) ભયથી આવી સંકુલ ચોળના ઊભી થઈ છે તે મડાગાંઠોના પ્રસંગો તેા આમાં પણ ઊભા નહિ થાય એમ નથી.

Decentralization, ૧. અધિકાર-સવિભાગ [ઉ. કે.]

વ. ૧૫, ૫૮૫: અધિકારસવિભાગ (D.) ના કમિશનની ભલામણોને અનુસરતી સૂચના-ઓ સરકાર અમલમાં મૂકવાની આનાકાની કરે છે.

૨. કેન્દ્રવિભાગ [ખ. ક.]

લે. ભા. પ્રવેશક, ૪૯: પછી એ ન અરસામાં

રા. રા. નરસિંહરાવે હિંદીનું ખર્ચ સ્વરૂપ બતાવી આપ્યું; અને મહે...એવી દલીલો કરી કેન્દ્રવિભાગ (d.) ના વ્યવહાર દૃષ્ટિબિન્દુથી એમના ન બોધનું સમર્થન કર્યું.

૩. સત્તાવિભાગ [દ. બા.]**Decentralized, અનેકકેન્દ્રી [ખ. ક.]**

અં. ૮૦: પછી એ ન અરસામાં રા. રા. નરસિંહરાવ દીવેટિયાએ હિંદીનું ખર્ચ સ્વરૂપ બતાવી આપ્યું; અને મેં કાર્યસિદ્ધિ અને સૌકર્ય માટે પણ કોટ્યવાધ પ્રત્નમાં સમાન સામાન્ય તથાપિ અનેકકેન્દ્રી (d. ડીસેન્ટ્રલાઇઝડ) પ્રવૃત્તિઓ ન વધારે વ્યવહારુ...એવી દલીલો વડે એમના ન બોધનું સમર્થન કર્યું.

Decorative,**Decorative art, પ્રસાધનકલા**

[ખ. ક.]

ગુજરાતી, દિવાળીપર્વ, ૧૯૨૬, ૧૬: કળા-ઓમાં વાહનભેદે ભેદ પડે છે. કેટલીક સ્થિર “વસ્તુ” ને ન નિર્ધારી શકે, કાલસોતમાં બેઠેલી “વસ્તુ” ને નહીં. ચિત્રકલાને ન અહીં વળગી રહિયે; **મૂર્તિકલા** (sculpture), સ્થાપત્ય (Architecture) અને એની વચ્ચે પેટા ભેદો છે, તેા તે બેચને, તેમ ન ત્રણેની ન્હાની બહેન કે છાયા જેવી પ્રસાધનકલા (d. a.) ને કલાપ્રીતિને રમત કે શોખ (hobby) ની લીલા જેમ ગમે તે ચીજ કે પ્રસંગ ઉપર રેલાવે છે તેને પણ આ ચર્ચામાં જતી કરિયે.

Decorator, સુશોભકાર [રવિશંકર**મહાશંકર રાવળ]**

સા. પ, ૩૨૬: આ બીજા પ્રકારનું ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ છે, અને તેમાં પણ બીજા અનેક ઉપવર્ગો પાડી શકાય જેવા કે Designers (સુરમ્ય રચનાકારો) subject painters (વસ્તુચિત્રકાર) Illustrator (લેખકચિત્રકાર) Decorators (સુશોભકાર).

Deduction, ૧. ૧. પરામર્શ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૮૭: ‘મનુષ્ય દોષપાત્ર છે’ એવા નિર્દેશ ઉપરથી ‘રાજા દોષપાત્ર છે’ એ નિર્દેશ ઉપર આવવાના વ્યાપારને પરામર્શ કહે છે,

Deductive

૫૦

Democracy

અને એવા પરામર્શની જ મુખ્ય રીતે આ શાસ્ત્રના આ વિભાગમાં પરીક્ષા કરવાની છે માટે તેને **પરામર્શખંડ** કહે છે.

૨. **પરામર્શાનુમાન** [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૧૨૪: સ્કોલેરિટસિઝમે સીમા-ત્યાગની ભૂલ કરી હતી. પણ તેના પરિણામ તરીકે પરામર્શાનુમાનની શક્તિ સંવર્ધિત થઈ હતી.

૨. ૧. અનુમાન [મ. ન. ન્યા. શા.]

૨. પરામર્શજન્ય જ્ઞાન [હી પ્ર.]

સ. મી. ૧૭૦.

Deductive—નિર્ણયપ્રયોજક [અ. ન.]

સ. ૧૬, ૨૭૧: સમાલોચનાની એ પદ્ધતિઓ હોય છે: (૧) નિર્ણયપ્રયોજક અર્થાત્ અંગીકૃત નિર્ણયોને પરીક્ષા ઉપર પ્રયોગમાત્ર કરનારી, અને (૨) નિર્ણયગામી અર્થાત્ પરીક્ષ્યની પરીક્ષા કરીને તેને પરિણામે નિર્ણય ઉપર આવનારી. પ્રથમ પદ્ધતિને ઈન્દ્રેલમાં d. કહે છે, અને બીજી પદ્ધતિને inductive કહે છે.

Deductive logic—૧. પરામર્શ-ખંડ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૮૭: જુઓ Deduction.

૨. અનુમાન [ગો. મા.]

સા. જ. ૬૬: ઉત્સર્ગરચનાના ન્યાયશાસ્ત્રને ઈન્દ્રેલમાં Induction અથવા વ્યાપ્તિની પ્રાપ્તિ કહે છે અને લક્ષણદ્રષ્ટાની દૃષ્ટિસૂચિના ન્યાય-શાસ્ત્રને Deduction એટલે અનુમાન કહે છે.

Deductive method—નિગમન-પદ્ધતિ [આ બા.]

આ. ધ. ૧૮: નિગમનપદ્ધતિ (D. M.)—એટલે સ્વતંત્ર રીતે વસ્તુના મૂળ સ્વરૂપમાંથી જ પ્રસ્તુત વિષયમાં સિદ્ધાન્તો ઉપજાવી કાઢવાની પદ્ધતિ, જેને અનુસરવાથી તાર્કિક અને આક. રિમક અંશનો ભેદ પાડી શકાય છે.

Deductive science—પરામર્શ-નિર્ણયનશાસ્ત્ર [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૩૫: પરામર્શનિર્ણયનશાસ્ત્રો તેને બાણવાં કે જેમાં, સિદ્ધ કરેલી વ્યાપ્તિઓને અમુક અમુક અકિત પરત્વે લગાડવાનો, એટલે કે આપેલા સાર્વત્રિકવચને પદ્ધતિવચ થોળ

આપી નિગમન ઉપનિવવાનો વ્યાપાર થતો હોય છે.

Defensive war, ૧. વારણયુદ્ધ [ન. શા.]

સ. ન. ગ. ૪૭૬: વારણ યુદ્ધ એટલે ચઢી આવેલા શત્રુને નિવારી પોતાનું રક્ષણ કરવું હોય તે પ્રસંગે રાજ્યે સંગ્રામમાંથી પાછા ફરવું નહિ, પણ ધત્રીનો ધર્મ શો છે તેનું વારંવાર સ્મરણ કરી ઉત્સાહથી લડવું.

૨. આત્મરક્ષાયુદ્ધ, પ્રાપ્તિયુદ્ધ [દ. બા.]

Deification, દેવપ્રતિષ્ઠા [ગો. મા.]

સા. જ. ૨૧૪: જુઓ Apotheosis.

Deist—એકેશ્વરવાદી [ન. લ.]

ઈ. ઇ. ૨૮૭: એ (લોર્ડ શેફ્ટસબરી) ધર્મ-માતમાં માત્ર એકેશ્વરવાદી (d.) હતો. એટલે ઈશ્વર છે એ સિવાય બીજું કંઈ પણ ધર્મમાં માનતો નહિ.

Deliberation, ૧. વિચારણા [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૦૯: વિચારણા પછી છેવટનો જે નિશ્ચય તે સારો અને બુદ્ધિયુક્ત હોય તો ફરી ફરી કરવો પડતો નથી.

૨. વિમર્શ [પ્રા. વિ.]

૩. વિમર્શન [કે. લ. અ. નો.]

Demagogue, ૧. લોકાનુચર [મ. ર.]

શિ. ઈ. ૫૩૯: જુઓ Anarchy.

૨. કૂટનેતા [પુનર્વસુ]

સુ. ૧૬૮૨, આપાદ, ૭૮: ઇતિહાસદ્રષ્ટિ-વિહોણા તંત્રીઓને પણ સાહિત્યના Dd. (કૂટનેતાઓ) બાહોશ તંત્રી તરીકે સાતમે આસ-માને ચડાવે છે.

૩. લોકહંતાનુવર્તી, લોકભક્ત [દ. બા.]

Dementia praecox (Psycho-ana.)

મનોવ્યાપારસંતુષ્ટિ [ભૂ. ગો.]

Democracy, ૧. પ્રજાસત્તાક રાજ્ય [અજ્ઞાત]

૨. બહુશાસન [મ. ર.]

શિ. ઈ. ૪૦: જુઓ Aristocracy.

૩. પ્રજાશાસન [અ. ઇ.]

યુ. સ્ટે. ૭૮: જુઓ Aristocracy.

૪. લોકશાસન [ર. વા.]

નિ. ૧, ૪૬: વેપારમાં સ્વાભાવિક રીતે આપખુદ કે એકલુટી સત્તાને અવકાશ નથી. તેમાં સર્વનો સારખો સમાસ છે. આપણાં પચો, મહાજનો વગેરે એ સૂત્રનું સમર્થન કરે છે. લોકશાસનનાં તત્વો આપણે ત્યાં વિદ્યમાન છે એટલું જ નહિ પણ પ્રવર્તમાન છે.

૫. લોકતંત્ર [ચં. ન.]

સ. ૧૯૨૧, માર્ચ: સર્વ સ્વરાજ્યવાદીઓ-શું મિતવાદીઓ કે શું અસહકારવાદીઓ-એ તો એકમતે અને એકે અવાજે કહી રહ્યા છે કે જ્યાં સુધી અધિકારીતંત્રને સ્થાને લોકતંત્ર સ્થપાયું નથી ત્યાં સુધી લોકહિતને અને લોક-મતને જે માન મળવું જોઈએ તે મળવાનું નથી.

૬. લોકશાહી [મ. હ.]

સ. મ. ૯: અમેરિકા લો. લોકશાહીના એ જળરા પ્રયોગને હાલ ધડીએ કાળપ લગાડનાર રાજકીય અનીતિમાં પડેલા અમેરિકનની કદપના પણ પોતાના દેશના વિસ્તાર અને સાધનોથી જગત થયેલી જણાશે.

૭. પ્રજાચત્ત રાજ્યતંત્ર [આ.આ.]

વ. ૨૬, ૨૮૩: આ પ્રાસંગિક નોંધમાં જે વિષય તરફ હું વાચકનું ધ્યાન ખેંચવા ઇચ્છું છું તે પૂર્વોક્ત ગણિત અને ભૌતિકશાસ્ત્ર કરતાં વધારે વ્યાવહારિક મહત્વનાં છે, કારણ કે મનુષ્યનું સામાજિક જીવન અત્યારે એમાં પરિ-વાળેલું છે: અને એ વિષય તે 'D'. અર્થાત્ પ્રજાચત્ત રાજ્યતંત્ર.

Democrat—લોકતંત્રવાદી [ચં. ન.]

સ. ૨૬, ૧૦૪: જેઓ લોકતંત્રની હિમાયત કરે છે તેઓનો મુખ્ય મુદ્દો જ એ છે કે જ્યાં સુધી રાજ્યતંત્રમાં લોકમતને પ્રથમ સ્થાન આપવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી આતું લોક-હિત સધાવાનું નથી. લોકતંત્રવાદીઓ આ બાબત પુકારી પુકારીને કહી રહ્યા છે.

Democratic, ૧. પ્રજાસત્તાક [અજ્ઞાત]

૨. લોકભોગ્ય [આ. બા.]

વ. ૨૪, ૨૦૦: એ સાહિત્ય વિદ્વદ્ભોગ્ય નહિ પણ લોકભોગ્ય (D.) થતું જોઈએ અને એનો વિષય પણ સામાન્ય જનનું હૃદય હોતું જોઈએ એમ એ ઉત્સાદપૂર્વક પ્રતિપાદન કરતા.

Demonstration, પ્રયોગસિદ્ધિ[દ.આ.]

Demonstration farm—પ્રદર્શન-ક્ષેત્ર [વ. આ.]

વ. ૪, ૫: ખાસ મહત્વનો ઠરાવ એ થયો કે પ્રયોગીક્ષેત્ર (Experimental farms) ઉપરાંત દરેક થાણાને અગે કેટેલાક પ્રદર્શન ક્ષેત્રો (D. ff.) રાખવા-જેથી લોકને નવી પદ્ધતિના લાભ નજરોનજર જણાય.

Denotation, ૧. વ્યક્તિવિશિષ્ટતા-ત્વ

[મ. ન. ચે. શા. ૩૨૯ અને ૩૩૪]

૨. ધર્મીવ્યાપ્તિ [રા. વિ. પ્ર. પ્ર. ૧૩.]

૩. દર્શનાર્થ [મ. ર.]

અ. ન્યા. ત્રણેનાં અવતરણો માટે જુઓ Connotation.

૪. ક્ષેત્ર [અ. ક.]

લિ. ૪: ક્ષેત્ર (વ. કોનેટેશન) આમ વધતું ગયું, તેમતેમ મૂળ શબ્દની શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યા બાંધવાનું કામ વધુ વધુ અધરું થતું ગયું.

Deomorphic^૧ - theomorphpic, ઈશ્વરગુણધારો [ન. ભો.]

૧. આ શબ્દ અંગ્રેજ કોશમાં નથી, અમુક સંજોગમાં અનિવાર્ય લાગવાથી યોજકે કરેલું નવું જ ઘડતર છે. એ સંબંધમાં એમતા પોતાના શબ્દો ખુલાસાડે ઉપયોગી થઈ પડશે:—

“અંગ્રેજ કોશમાં Deo-morphic શબ્દ નહિં જડે તે હું જાણું છું. મહેં જે સ્થળે એ શબ્દ મૂક્યો છે તે સ્થળનો સંદર્ભ જોતાં જણાશે કે મહેં ખાસ હેતુથી એ શબ્દ નવો ઘડ્યો છે. આ રીતે નવા શબ્દ ઘડવાની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થાય તો તેમ કદવાની અમુક મર્યાદામાં છૂટ સર્વેને છે—(Phono-genesis શબ્દ મહેં Pathogogenesis ના સામ્ય ઉપર ભાષાશાસ્ત્રને અંગે ધડીને યોજ્યો છે; તેમ અહિં અન્ય વિષયમાં આમ છૂટ લીધી છે—ઘડતરનો હક કર્યો છે.)

“આ શબ્દ સદામે વાંધો hybridપણનો કાઢી સકાય ખરો. ઉત્તરમાં hybridની યોજના-ઓ પણ સ્વીકારાય છે તેટલું કહી સકારો. છતાં

Deontology

૫૨

Detective

જુઓ Anthropomorphist.

Deontology, કર્તવ્યશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર [દ. બા.]**Description**, (as distinct from definition લક્ષણ) ૧. વર્ણન [મ.ન.]

ન્યા. શા. ૪૫: આ પ્રકારના નિયમાનુસાર નહિ, પણ અતિવ્યાપ્તિ અવ્યાપ્તિ આદિ દોષ વિનાનું જે લક્ષણ હોય તેને “વર્ણન” કહેવાય છે.

૨. વ્યાખ્યા [ક. પ્રા.]

ગુજરાત વર્તમાનસાહિત્ય સંસ્થા દ્વારા મહોત્સવપ્રસંગનું વ્યાખ્યાન.

૩. ઉપલક્ષણ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. પછ: પદવ્યાપ્તિ ધર્મોના નિર્દેશ કરવાને બદલે પદના સ્વભાવસાધ્ય ધર્મો અને આકસ્મિક ધર્મો બતાવી પદાર્થનું ઓળખાણ આપ્યું હોય તેને આપણે ઉપલક્ષણ કહીશું.

Knowledge by description-

વર્ણનાત્મક-શ્રુત-પરોક્ષજ્ઞાન [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૫૩: અહીં માત્ર જ્ઞાનના જે બે પ્રકાર છે—એક ‘પરિચયાત્મક જ્ઞાન’ એટલે સાક્ષાત અપરોક્ષ જ્ઞાન, અને બીજો ‘વર્ણનાત્મક જ્ઞાન’ એટલે શ્રુતજ્ઞાન વા પરોક્ષ જ્ઞાન, તે બેની વચ્ચે રહેલ સ્પષ્ટ ભેદનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાનો આશય છે.

Design, યોજના [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨, ૭૪: દરેક પુસ્તકની તુલના કરવામાં તેની યોજના અને કૃતિનો વિચાર કરવો જોઈએ. પારિભાષિક અર્થમાં આ બે શબ્દ અમે જ પ્રથમ વાપરીએ છઈએ, તેથી તેનું કાંઈ વ્યાખ્યાન અમારે કરવું જોઈએ. કાંઈ જુગતી-ગોઠવણ કરવી તે યોજના એ અર્થ તો જનપ્રસિદ્ધ જ છે. પણ વિવેચનશાસ્ત્રમાં એનો અર્થ એમ કરવો, કે ગ્રંથકાર પોતાના ગ્રંથમાં જે વસ્તુ જે રીતે જે ઉદ્દેશથી લખવાનો પ્રથમ નિર્ણય કરે છે, તે વસ્તુ, તે રીત અને તે ઉદ્દેશ એ સઘળાનું નામ યોજના. ઉદ્દેશ પ્રસંગને ગણ્યો હોય તો એ ચાલે. D. ને માટે એ

એટલો જ વાંધો નડતો હોય તો Theomorphic એમ ફેરવવાને હું તૈયાર છું ન.

ભા. : ખાનગી કાગળ, તા. ૨-૧૧-૨૭.

શબ્દ અમે કામમાં લીધો છે. એ યોજનાને પાર પાડવી તે કૃતિ.

Designer—૧. સંયોજક [ન. વિ.]

અમદાવાદનો જીવનવિકાસ, ૨૬: અત્યાર સુધી જેને આપણે સ્થાપત્ય ગણતા આવ્યા છીએ, એ, બંધાવનાર તેમ જ પ્રગટતા આનંદની મૂર્તિરૂપ હવે બંધાવનારાઓમાં તેના સંયોજકો (dd) થી તે ઠેક પત્થર ઘડનારાઓ સુધી હરેક તેના નાના મોટા ભાગોમાં રસ લેવું.

૨, સુખ્ય રચનાકાર [રવિશંકર મહાશંકર રાવળ]

જુઓ Decorator.

Despotism, ૧. વ્યકિતરાજ્ય [મ. ન.]

સ. ૧૮, ૧૩૬: આપણા દેશમાં, તેમ જ જે દેશમાં વ્યકિતરાજ્ય (despotic government) નથી તે સર્વ દેશોમાં, જાહેર ભાષણોની એટલી બધી અગત્ય છે, કે એ કદાનો આવો અનાદર સાથી આવે છે તેનું કાંઈ વિશેષ કારણ પણ તપાસવું જોઈએ.

૨. નિંદુરશાસન [મ. ર.]

એ. ની. ૨૪૨: રાજશાસન વિકૃતિ પામતાં નિંદુરશાસન થાય છે.

૩. સ્વેચ્છાશાસન [ક. મા.]

કે. લે. ૧, ૧૨૬: એકશાસન અથવા એક રાજનું સ્વેચ્છાશાસન (d.) જેવું નવાળી વખતમાં નવાળું હવે તે.

Destructive, ૧. ઉન્નિષ્ઠક [પ્રે. ભા.]

જુઓ Negative.

૨. વિનાશક [ચં. ન.]

સ. જોવાર્થનસ્મારક, ૭૪

૩. ખંડનાત્મક [ચં. ન.]

સ. ૨૬, ૫૯: શું સિદ્ધાન્તના સંબંધમાં કે શું શબ્દપ્રયોગના સંબંધમાં, નિષેધાત્મક (negative) ખંડનાત્મક (d.) સ્વરૂપ તે જાણ હોવું જોઈએ.

૪. નિર્વંસક [કિ. ધ.]

ન. સ. ૧, ૩૫૦

નહિ આપેલાં અવતરણો માટે જુઓ Constructive.

Detective, ૧. શુભેશ્વક [ન. ભો.]

Determinism

૫૩

Dichotomy

પ્રે. ના. ૧૬: પ્રસ્તુત નાટકોમાં સમર્થમાં સમર્થ સાહિત્ય વિષયનો ગુપ્તોપદ્રક (D.) પ્રેમાનન્દને પકડી કાઢી સકે એમ નથી.

૨. ભેદપારખુ [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૩, ૧૩૦: આમ કરવામાં લખનાર કે પાત્ર કારણ વિના ભેદપારખુ (ડીટકટીવ), મોટરબોટ, એરોપ્લેન, રીવોલ્વર, પીસ્તોલો ને રોમાંચ કરાવે તેવાં અસંખ્ય સાહસોનો ઉપયોગ કરે છે.

૩. ગુપ્તચર [અજ્ઞાત]

૪. ચર, ચિત્રગુપ્ત [દ. બા.]

Detective story—૧ ભેદવાર્તા [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૩, ૧૨૬: સાહિત્યસૃષ્ટિમાં ભેદ-વાર્તાનું (ડીટકટીવસ્ટોરીનું) સ્થાન જરા કઠંગુ છે.

૨. ભેદીવાર્તા [દ. બા.]

Determinism, અવશ્યભાવિવાદ, નિયતવાદ [દ. બા.]

Devolution, અપકાન્તિ [બ. ક.]

દિ. ૧૬: પાર્થિવતામાંથી આર્યતા એ સમુત્કાન્તિ (Evolution ઇવોલ્યુશન). આર્યતામાંથી પાર્થિવતા-પાશવતા એ અપકાન્તિ (D. ડીવોલ્યુશન).

Dialectic, વિવાદશાસ્ત્ર [આ. બા.]

વ. ૨૪, ૨૪૭: વૈશેષિક દર્શનમાં જેમ આત્માના ગુણમાં બુદ્ધિને ગણાવીને, પછી બુદ્ધિના વિભાગમાં યથાર્થ જ્ઞાન અને અયથાર્થ-જ્ઞાન એમ વિભાગ પાડીને યથાર્થ જ્ઞાનના સાધનના નિરૂપણમાં પ્રત્યક્ષ અનુમાન વગેરે પ્રમાણનો વિચાર (Logic) કર્યો છે, એમ જ એકલું અક્ષપાદના ન્યાયશાસ્ત્રમાં નથી. એમાં તો Dialogue ઉપરથી 'Dialectics' યાને વિવાદશાસ્ત્ર રચ્યું છે, અને તેની સાથે 'Logic' યાને પ્રમાણશાસ્ત્ર પણ આપ્યું છે.

Diamond,

Diamond jubilee—૧. હીરકમહોત્સવ [અજ્ઞાત-ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી]

૨. મણિમહોત્સવ [આ. બા.]

વ. ૪૮. ૧૩૪૪ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીને આ વર્ષે સાઠ વર્ષ પૂરાં થયાં તેની

બુશાલીમાં ગઈ તા. ૯ માર્ચથી ચારલીને ચાર દિવસ એની 'ડાયમન્ડ જ્યુબિલી' અર્થાત્ મણિમહોત્સવ' (સોસાયટીનું અધિકારિમંડલ એને 'હીરકમહોત્સવ' કહે છે, પણ એ 'તરબુમિયો' શબ્દ અમને ઓછો કર્યો પ્રિય લાગવાથી અમે એને મણિમહોત્સવ કહ્યો છે.) ઉજવવામાં આવ્યો હતો.

Diamond wedding—સાભાગ્ય-મહોત્સવ, સાભાગ્યનો મણિમહોત્સવ [આ. બા.]

વ. ૧૩, ૧૩૭: બુઓ Wedding.

Diarchy, ૧. દ્વિરાજ્યશાસન [અ. ન.]

સ. ૨૪, ૧૨૬: બ્રિટિશ સરકાર હિન્દી સરકારની આપબુદ્ધ સત્તા ચાલુ રાખવા અને માત્ર તાબાની પ્રાંતિક સરકારને દ્વિરાજ્યશાસન-ડાયર્કી (D.) માં બદલી નાખવા માગે છે.

૨. દ્વિદલી રાજ્યપદ્ધતિ [આ. બા.]

વ. ૨૪, ૨૦૧: મોન્ટેગ્યુ ઍક્ઠથી અત્રેના રાજ્યતંત્રમાં દાખલ કરેલ દ્વિદલી રાજ્યપદ્ધતિ (D.) ને જોઈએ તેવી અજમાયશ હજી અપાઈ નથી.

Dichotomy, ૧. નિષેધમુખ વિભાગ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૪૩: વિભાગનો સરવાળો વિભક્તની બરાબર થાય માટે વારંવાર નિષેધમુખ વિભાગ કરવાની રીતિ પ્રયોજવામાં આવે છે.

૨. ભાવાભાવાત્મક વિભાગ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૨૭: પ્રમાણશાસ્ત્રીઓએ એવી યુક્તિ શોધી છે કે ભેદક તત્ત્વમાં અમુક ધર્મના ભાવ અને અભાવ ઉપર જ વિભાગો કરવા. વસ્તુઓના વિભાગો આપણે સજીવ અને નિર્જીવ કર્યાં તે વિભાગો જીવના ભાવ અને અભાવ ઉપરથી જ થયા છે. આ ભાગના વિભાગને, બીજો વધારે સારો શબ્દ ન જડે ત્યાં સુધી, આપણે ભાવાભાવાત્મક વિભાગ કહીશું.

૩. દ્વિભાગ [મ. ર.]

અ. ન્યા: નૈયાયિક દૃષ્ટિએ જોતાં સર્વથી 'પૂર્ણ' વિભાગ 'દ્વિભાગ' (d.) કરીને છે, જેમાં એક ગુણ લઈને અમુક જાતના તે ગુણ હોય તેવી ઉપજાતિ અને ન હોય તેવી ઉપજાતિ એવા ભાગ કરવામાં આવે છે.

Dictator

૫૪

Diffused

૪. તદ્દત્તવિભાગ [દ. બા.]

Dictator, ૧. સર્વોપરિઅધિકારી[ન.લા.]

સ. ન. ૭૦ ૩૨૫: શ્રીમતોએ લોકોનો પોકાર સાંભળી તેઓનું મન મનાવવાને તેઓનો પસંદ કરેલો એક સર્વોપરિ અધિકારી-ડિક્ટેટર (પોતાનામાંનો) ઠેરવ્યો.

૨. સર્વસત્તાધીશ [ન.લા. દ.]

ચિ. દ. ૪૩: બુઝો Autoerat.

૩. સર્વાધિકારી [મ. ર.]

ચિ. હિં. વિ. ૧,૨૬: ખિસ્માર્ક સર્વાધિકારીના કરતાં ઓછી પદરી સહે એવો આદમી નહોતો.

૪. સરમુખત્યાર [નવજીવન]

૫. યથેષ્ટ આદેશ [હિં. હિ.]

વ. ૨૦, ૪૭૧: ગાંધીજી આ ડરાવથી 'D.' યાનેયથેષ્ટ આદેશ નહિ, પણ માત્ર 'sole executive authority' યાને સ્વતંત્ર કાર્યાધીશ નીમાથા છે.

૬. સર્વસત્તાધિકારી [ક. મા.]

સ્વપ્નદ્રષ્ટા, પ્રકરણ ૯: “તમારા d. (સર્વસત્તાધિકારી) એ શું કર્યું?” હસીને કાપડિયાએ પુછ્યું.

૭. એકાધિપતિ [રા.વિ.]

પ્ર. ૮. ૧૬૪: જર્મનીની હાર પછી જનરલ પિલ્સુડસ્કીએ એકાધિપતિનું પદ (dictatorship) ધારણ કર્યું અને એક બંધારણ ઘર્યું.

Didactic, ૧. બોધક [મ. ન.]

સુ. ગ. ૭૫૩: અંગ્રેજીમાં બોધક (D.) અને સ્વભાવોક્તિમય (Narrative) કાવ્યો હોય છે તેનો તેમને ઉત્તમ કાવ્યરૂપે રસ લાગ્યો હોય એ સંભવિત છે.

૨. બોધધરાયણ [ન. ભો.]

પાંચમી પરિપદ, ૩૨: અન્ય કવિયો બોધધરાયણ (d.) પદો, ચાળખા, છત્યાદિવડે ધર્મ, નીતિ, વગેરે વિષયોને અંગીકૃત કરે છે.

૩. શિખામણીઆ [ર. વા.]

નિ. ૧, ૧૪૫: આ દેશની પ્રજાને શીખામણીઆ લખાણ (d. writings) વધારે અસર કરે છે. રા. હાલ્યાભાઈનાં નાટકોમાં આ તત્ત્વોનો ભેટલો વિસ્તૃત ઉપયોગ થઈ શકે તેટલો કરવામાં આવ્યો હતો.

૪. સુબોધક [બ. ક.]

દિ. ૧૨૨: પાશ્ચાત્ય કાવ્યમીમાંસામાં પણ d. (હાઇડેક્ટિક સુબોધક) કવિતા કરતાં બીજી gnomie (નોમિક, અમર અને તેજમય સૂત્રશૈલીબદ્ધ) કવિતા, અને સૈથી બીજી Prophetic (પ્રોફેટિક) અથવા inspired (ઇન્સ્પાયર્ડ) એટલે કે દૃષ્ટા-સ્રષ્ટાની પ્રાસાદિક લોકોત્તર) કવિતા, એ પ્રમાણે સ્વીકારાય છે.

૫. દાદોક્તિક [દ. બા.]

Didacticism—પાદરીવેદ [વિ. ક.]

કો. ૧, ૪, ૧૯૦: શાસ્ત્રમાં હોવા જ નેહએ એવા પાદરીવેદ (‘હાયડેક્ટીસીઝમ’) ને શુષ્કતા એમાં નથી.

Difference, ૧. ૧. વૈયર્થ્ય [મ. ન.]

એ. શા. ૩૬૧.

૨. ૧. વિશેષધર્મ [મ. ન.]

એ. શા. ૧૮૯: કોઈ એક પદાર્થ એક પુરુષ કે હીરો કે ગમે તેને સ્પષ્ટ અને યથાર્થ રીતે વિલોકવા માટે તેના જે જે વિશેષ ધર્મ હોય તે લક્ષમાં લેવા નેહએ.

૨. વિશેષ [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૫.]

Differentia, ૧. વિશેષ [મ. ન.]

એ. શા. ૩૫૦: બાળક પાસે આરંભેજ એકાદ છાંડના સર્વ આકૃતિક વિશેષ ગણાવવાની આશા રાખવી એ ભુલભરતું છે.

૨. અસાધારણ ધર્મ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૫૩: લક્ષણ બાંધવામાં આપણે લક્ષ્ય પદના સામાન્ય અને અસાધારણ ધર્મોનો નિર્દેશ કરીએ તો પૂરેપૂરું લક્ષણ બંધાય રહે.

૩. વ્યાવર્તકધર્મ [મ. ર.]

અ. ન્યા. બુઝો Connnotation.

Differentiation, ૧. વ્યાવૃત્તિ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૫૨: આપણે પ્રથમ કહેલ છે કે વિચાર કરવામાં બુદ્ધિ સમન્વય કરે છે. તેમાં પૃથક્કરણનો આપાર, તફાવત કરવાનો, બૃહાં પાડવાનો-વ્યાવૃત્તિ કરવાનો વ્યાપાર પણ થાય છે.

૨. ભેદાયગાહી જ્ઞાન [પ્રા. વિ.]

Diffused, ૧. સર્વાબ્રહ્મિવાણું [ન. લ.]

Diffusion

૫૫

Diplomacy

ન. અં. ૨, ૨૩૦: બુઓ Concise.

૨. વિકીર્ણ [મ. ન.]

ચે.શા.૭૧:બુઓ Absentmindedness.

Diffusion, ૧. વિશરણ [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૦૪: દા. ફેરીઅર એમ કહે છે કે તંતુગત શક્તિનું વિચારમાં જે આંતર વિશરણ થાય છે અને વ્યાપારમાં જે બાહ્ય વિશરણ થાય છે તેને વ્યસ્ત પ્રમાણનો સંબંધ છે.

૨. પ્રસરણ [કે. હ. અ. નો.]

Digression, ૧. આડકથા, વિષયાન્તર [જૂના]

૨. પ્રસંગાન્તરતા [ન. ભો.]

ગુજરાતનો નાથ, ઉપોદ્ધાત, ૬: વૃત્તાન્તના પ્રબલ વેગમાં લેખકને ત્રણ વર્ણનો, અનાવશ્યક પ્રસંગો. પાંડિત્ય-દર્શક અથવા ફિલસૂફીમાં રમનારી દાંબી દાંબી અપ્રસ્તુત ચર્ચાઓ દ્વિત્યાદિ ખેલ માટે નવરાશ જ જણાતી નથી. Dd. (પ્રસંગાન્તરતાઓ) આણે છે ત્યાં પણ આશ્ચર્ય, સંયમ, વિરલતા એ ગુણો સમતોલતા સાચવે છે.

Dilemma, ૧. પાશ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૬: પાશનો પ્રકાર જ એવો છે કે તેના ગમે તે અંગનો સ્વીકાર અસ્વીકાર કરતાં જ અન્ય અંગનો અસ્વીકાર સ્વીકાર સહજે પ્રાપ્ત થાય છે.

૨. નદીવ્યાધ્રન્યાય, ઉલયતપાશા-રજ્જુન્યાય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૫૧: પશ્ચિમના પ્રમાણશાસ્ત્રીઓ, આ સાંકેતિક અને વૈકલ્પિક વાક્યોના મિશ્રણથી થતી એક પ્રમાણપદ્ધતિ સ્વીકારે છે જેને આપણા શાસ્ત્રકારો નદીવ્યાધ્રન્યાય કહે છે. કેઈ માણસની એક બાજુ પૂર આવેલી નદી હોય અને બીજી બાજુ વાઘ હોય અને તે માણસ જેમ વચમાં રૂપડાઈ ન્થ તેમ આમાં પ્રતિવાદી એ વિકલ્પો વચ્ચે રૂપડાઈ ન્થ છે...આ પદ્ધતિ પ્રતિવાદીને પકડવાની છે માટે તેને ઉલયત: પાશારજ્જુન્યાય પણ કહે છે.

૩. વિકલ્પાસહુપ્રશ્ન. તર્કાસહુપ્રશ્ન [હી. વ.]

સ. મી. પાઠ: આર્થ દર્શનશાસ્ત્રોની પદ્ધતિ પ્રમાણે એનું ખંડન આ પ્રમાણે થઈ શકે. એ

ખંડનપદ્ધતિને વિકલ્પાસહુ, ઉલયત:પાશારજ્જુ, આ તર્કાસહુપ્રશ્ન કહે છે. પદાર્થ માત્ર કાં તો સદ્-ત્રિકાલબાધ્ય-રૂપ હોઈ શકે, વા અસદ્-ત્રિકાલબાધ્ય-રૂપ હોઈ શકે, વા સદ્સદ્વિલક્ષણ હોઈ શકે, આ ત્રણ કોટિવ્યતિરિક્ત કોઈ કોટિ નથી.

૪. ઉલયત:પાશ [ગા. બા.]

વ. ૨૫, ૨૦૩: પ્રભુ અતિદૂર હોય ત્યાંહારે પણ અદૃશ્ય, અને અતિસમીપ હોય ત્યાંહારે પણ, એ અતિ નિકટપણાને લીધે જ અદૃશ્ય: હાવી ઉલયત:પાશની સ્થિતિમાં “ ભય ગુલાબી ઉપા સ્વરૂપે પ્રગટે પ્રભુ એ ઠામ ! ” એ ચમત્કાર શી રીતે થતો હશે ?

૫. વૈકલ્પિક સંધાન [મ. ર.]

અ. ન્યા: એક ત્રીજા પ્રકારના સંધાનમાં એ સંકેતોમાંથી ગમે તે સ્વીકારીએ તો પણ કંઈક અનુમાન નીકળે છે. એ વૈકલ્પિક સંધાન (d.) કહેવાય છે.

૬. ધર્મસંકટ [ન. ભો.]

અપ્રકટ નોંધપોથી

૭. ઉલયતોઆપત્તિ [દ. બા.]

Dilettante, સાહિત્યશોખી [વિ.ક.]

કો. ૩, ૩, ૧૮૨: આ મહાન સાહિત્ય-સ્વામીને કેટલાકે માત્ર ‘ નિહિલીસ્ટ ’ અને સામાન્ય સાહિત્યશોખી (‘ ડીલીટેન્ડી ’) તરીકે ઓળખાવે છે.

Diphthong, યુગ્મસ્વર [ન. ભો.]

વ. ૧૬, ૨૨૫: ‘ ઐ ’ અને ‘ ઓ ’ એ d. (યુગ્મસ્વર) ની સ્થિતિ જુદી છે.

Diplomacy, ૧. નયવ્યવહાર, રાજનીતિ [ગા. મા.]

સ. અં. ૪, (૧) ૭૨: અશ્રુતપૂર્વ અદ્વૈતાહિણી સેનાઓ મનુષ્યનાં સદ્ભાગ્યનું કચ્ચરધાણ વાળવા યુરોપમાં ખડી થઈ છે, ત્યારે નય-વ્યવહાર (d.) નું શબ્દશ્રદ્ધ એ સેનાઓની માથાને સ્વપ્નના દંભ જેવી અકર્મકર કરી નાખે છે. (૨) ૨૩૬: અર્જુન રાજ્યનીતિ-Statesmanship-માં કુશળ છે તો દુર્યોધન રાજનીતિ-d.-માં કુશળ છે.

૨. રાજ્યવ્યવહાર [મો. ક.]

ગાં. વિ. ૨૭૩: અંગ્રેજી ભાષા જે સત્તા

Director

૫૬

Discord

આજે ભોગવે છે તે ક્ષણિક છે. તે સામાન્યતા રાજ્યવ્યવહારની (ડિપ્લોમસિની) ભાષા હશે, એ નહીં પ્રથમ છે.

૩. રાજ્યનય [મં. જ. સ. ૩૦, ૫૭૩:]

૪. એલચીપણું [ખ. ક.]

સુ. કાગણ ૬૮૩.

Director, ૧. સૂત્રધાર [ઉ. કે.]

શ્રિ. હિં. આ. ઇ: ઘણીવાર કમ્પનીના સૂત્રધારોની સંમતિ સિવાય હિંદુસ્તાનને લગાઈમાં ઉતરવું પડતું.

૨. અનુશાસક [ર. મ.]

વ. ૮, ૧૮૮: ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના (Court of Directors) અનુસારક મંડળે હિંદુસ્તાનની કેળવણી વિશેષોત્કલેષા આજ્ઞા લેખમાં લખ્યું હતું....

Disability, ૧. અનધિકાર [વ. ઑ.]

વ. ૫, ૩-૪: સો વર્ષથી હિંદુસ્તાનમાં સર્વને માટે એક જ કાયદાઓ અને એક જ રાજ્યવહીવટ છે, સર્વનાં દુઃખો પણ એક જ છે અને રાજકીય અનધિકાર (dd.) પણ એક સરખા જ છે.

૨. અધિકારહીનતા [ન. ડા.]

ગો. ભા. ૨, ૨, ૩૦: અમારા દેશમાં જ અમે જોઈએ તેટલી અધિકારહીનતા (dd.) ભોગવીએ છીએ.

Disaffiliated, અવમાન્ય [ગૂ. વિ.]

વિ. ૧: અવમાન્ય એટલે એકવાર સ્વીકારી પાછળથી સ્વીકાર રદ કર્યા હોય એવું.

Discipline, ૧. નિયમન, શાસન [મ. ર.]

શિ. ઈ. (૧) ૨૫: બાઇબલ ઉપરથી જાણાય છે કે યાહુદીઓના શિક્ષણમાં નિયમન સખત હતું. (૨) ૪૮૪: ડાકટરનું શાસન એ કેવો જોવા જેવો દેખાવ છે ?

૨. નિયંત્રણ [આ. બા.]

વ. ૧, ૧૭૧: એક કેળવણી નિયંત્રણ (d.) નો માર્ગ સ્વીકારે છે, બીજી સ્વાભાવિક અસર ઉપર આધાર રાખે છે.

૩. નિયમવશતા [ન. ભો.]

વ. ૭, ૫૪૩: D. અને will-power,

નિયમવશતા અને સ્વેચ્છાપણ, એ બે તરવોનો સંબંધ, બાળસ્વભાવમાં એ અંશોનું સ્થાન, બાળકેળવણીમાં એ અંશોને આપવાની પ્રધાન-ગૌણતા-એ અતિ કડળ વિષય છે.

૪. સુનિયંત્રણ

દક્ષિણમૂર્તિવિદ્યાર્થીભવન; કેળવણીના અખ-તરા, ૬૦: સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વતઃઆવિર્ભાવના પરિણામે સુનિયંત્રણ સ્વાભાવિક રીતે જન્મી છે.

૫. વિનયનિયંત્રણ [ન. ભો.]

રમ. સુ. ૧૮૬: એ એમ માને છે કે પોતે હજી વિનયનિયંત્રણમાં (under d.) છે.

૬. શિસ્ત [કિ. ધ.]

કે. પા. પ્રસ્તાવના, ૧૧: મારામા સંયમની ખામી છે, પરિશ્રમશીલતાની ખામી છે, શિસ્ત- (d.)ની ખામી છે.

૭. જીવનાચાર [ખ. ક.]

સુ. આશ્વિન, ૧૯૮૨, ૧૩૮: સંસ્કૃત વાદ-મયમાં સંસ્કૃતિ, જીવનાચાર (d. હિસિયન) અને માનવતા (humanism) (હૂમેનિઝમ) ની જે પ્રતિમા કેરાયલી છે તે પ્રાચીન કે નવીન, નિર્જીવ કે સજીવન, બીજા કોઈ વાદ-મયમાંથી આપણને મળે એમ નથી.

૮. સંયમન [ચં. ન.]

ગુ. પૌષ, ૧૯૮૩, ૩૮૮: સંયમન (d.) અને સંયોજન (organisation) એમાં હજી આપણે આગળ વધવાનું છે.

૯. વિનયન [પ્રા. વિ.]

કો. ૫, ૮૩૮: નાની વયની તમામ કેળવણી યુવાવસ્થાનાં વર્ષોને ઉદ્દેશીને ઘડાયેલી હોવી જોઈએ, અને આવાં કારણને લઈને ઘણા વિચારકો કેળવણીનાં શરૂઆતનાં થોડાંએક વર્ષોમાં સખત વિનયન. (d.) જોઈએ એમ કહે છે.

૧૦. તન્ત્રનિષ્ઠા [દ. બા.]

Disciplinarian—શાસક [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૪૮૪: વિદ્યાર્થીઓને તેનો પ્રથમ અને મુખ્યત્વે કરીને શાસક તરીકે જ અનુભવ થતો.

Discord, ૧. અસંવાદ [ર. મ.]

વ. ૬, ૨૮૦: નીતિમાં સંવાદ (harmony) અને અનીતિમાં અસંવાદ (d.) હોય છે.

Discrimination

૫૭

Division

૨. સ્વરવિરોધ [ગ. ગો.]

ગા. વા. પા. ૧, ૨૪૩: અંગ્રેજ સંગીતમાં જેને કોંગ્રુઅર્ડ (સ્વરૈક્ય) અને ડિસ્કોર્ડ ડિસ્સોનેન્સ કે સ્વરવિરોધ કહે છે તેના સંપૂર્ણ નિયમો આ વ્યવસ્થામાં આવી નથી છે.

૩. સ્વરવૈષમ્ય [કે. હ. અ. નો.]

૪. વિવાદ [દ. બા.]

Discrimination, વૈધર્મ્યગ્રહ, વૈધર્મ્ય-પરીક્ષા [મ. ન.]

એ. શા. (૧) પદ્ય: પસંદગી વિષે જે અત્ર કહ્યું તેમાંથી એટલું સ્પષ્ટ જણાય છે કે એવા નિશ્ચયને વૈધર્મ્યગ્રહ સાથે ધણો સંબંધ છે. (૨) ડાઉ: જેટલે અંશે આપણે વૈધર્મ્યપરીક્ષા કરી સાધર્મ્યગ્રહ કરીએ તેટલે અંશે જ અનુમાનવ્યાપાર યથાર્થ થઈ શકે છે.

Disintegrating, વિઘટક, વિશ્લેષક [આ. બા.]

વ. (૧) ૧૩, ૨૮૪: 'Conscience' અને 'Reason' રૂપી વિઘટક (d.) તરતો દેશમાં ફરી જગાડવામાં ન આવે તો સાંઝે. સ્વદેશભક્તિની જે આજકાલ નવી જગૃતિ આવી છે એ સુધારાના બળ તરીકે જેવી તેવી શક્તિ નથી—'Reason' અને 'Conscience' કરતાં વધારે સ્પૂલ પણ વધારે સુગ્રાહ્ય અને બલવત્તર શક્તિ છે અને વિશેષમાં એ સંઘટક (integrating, unifying) શક્તિ છે. (૨) ૨૪, ૨૪૮: સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે યુરોપમાં યુનિજર્સિટિઓ સંશ્લેષક (integrating) બળ હવે અને અઘાપિ છે, વિશ્લેષક (d.) નહિ.

Disintegration, જાનપાત, વિસ્ખલન [દ. બા.]

Disjunctive (proposition) ૧.

અન્યતરાન્વિત (નિર્દેશ) [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૭: સાપેક્ષ નિર્દેશમાં જે નિર્દેશને જે પરસ્પરાશ્રય હોય છે તે કરતાં અન્યતરાન્વિત નિર્દેશમાં વધારે હોય છે. સાપેક્ષ નિર્દેશમાં તો પૂર્વાગના સ્વીકારથી ઉત્તરાંગનો સ્વીકાર, ને ઉત્તરાંગના નિષેધથી પૂર્વાગનો નિષેધ એટલો જ પૂર્વોત્તરાંગને સંબંધ છે; પણ અત્ર તો નિર્દેશોને પરસ્પરાશ્રય એટલે સાપેક્ષ કરતાં દ્વિગુણિત

આશ્રય છે એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે. જેમાંથી ગમે તે એકના અસ્તિત્વથી બીજાનો પ્રતિષેધ થાય છે ને જેમાંના ગમે તેના પ્રતિષેધથી એકનું અસ્તિત્વ સમજાય છે. અન્યતરાન્વિત એ નામ પણ આવા અર્થને ઉદ્દેશીને જ આપેલું છે.

૨. વૈકલ્પિક (વાક્ય) [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૯૬: 'રેલવેના વાવટા કાં તો લીલા ને કાં તો લાલ હોય છે' આ તાવ કાં તો મેલેરિયા ને કાં તો ટાઇફોઇડ છે' એ વૈકલ્પિક વાક્યો છે.

Displacement, (psycho-ana.)

સ્થાનભ્રંશ [ભૂ. ગો.]

Dissociation, (psycho-ana.) વિભાગ,

વિચ્છેદ, વિચ્છિન્નિ, સંકલનક્ષય [ભૂ. ગો.]

Dissonance સ્વરવિરોધ [ગ. ગો.]

ગા. વા. પા. ૧, ૨૪૩, જુઓ Discord.

Distinction, ૧. વિલક્ષણતા [ન. ભો.]

બીજી પરિપદ, "અભિનયકલા," ૧૧: અભિનયકલાનાં બીજાં સામાન્ય લક્ષણ—(૧) છાયા Tone (૨) વિલક્ષણતા (D.) અને (૩) શક્તિવિસ્તાર (Breadth) એ છે.

૨. વ્યક્તિરેખા [ઘા. બા. વ.]

૩. ભેદ [દ. બા.]

Distinctive—વ્યવચ્છેદક [દ. બા.]

Distribution, (Logic) ૧. અવ-

ચ્છેદ [મ. ન. ન્યા. શા.]

૨. વ્યાપકતા [કે. પ્રા.]

જુ. શા. ૪૪, ૭૪: વાક્ય અને તેમાં પદોની વ્યાપકતા (d.)

Division,

Cross Division ૧. સંકર [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૩૨: વિભાગ પાડવામાં બીજી એ સંભાળ રાખવાની છે કે એક જ વિભાગ કરવાના વ્યાપારમાં એક જ ભેદક તત્ત્વને વળગી રહેવું જોઈએ. જ્યાં જ્યાં ભેદક તત્ત્વોને સેળ-મેળ ન થવા દેવાં જોઈએ. એટલે કે વિભેદક તત્ત્વોનો સંકર ન થવા દેવો જોઈએ. વિભાગ પાડવામાં સંકર એ દોષ ગણાય છે.

Doggerel

૫૮

Drawing

૨. આડો વિભાગ [મ. ર.]

અ. ન્યા. : વિભાગ એક વિભાગસૂત્રથી થવો જોઈએ, ઉદાહરણ તરીકે પુસ્તકોમાં આડપેજ, ખારપેજ, ફેંચ, જર્મન, કોશો એવો વિભાગ કરવો નિર્ણયક છે, કારણ કે કોઈ ફેંચ અથવા જર્મન કોશ આડપેજ અથવા કોઈ ખારપેજ હોઈ શકે અને એ પ્રમાણે એકની એક વસ્તુ ત્રણેય વર્ગમાં આવી શકે. આવી જાતનો વિભાગ આડો વિભાગ (c. d.) કહેવાય, કારણ કે તેમાં એકથી વધારે વિભાગસૂત્ર છે અને તેથી કરીને ઉપવિભાગો એક બીજાને આડે આવે છે.

Division by Dichotomy, જુઓ **Dichotomy**.

Doggerel, *adj.* પદાભાસી [ખ. ક.]

ઉ. જ. ૧૭૯: હાલ હરિગીતિયા અને બીજાં પદાભાસી (d.) લખાણ ચીતરી ચીતરીને રાચનારા અને પોતાને કવિઓમાં ગણાવવા આહનારા કવિપદેશુ લેભાગુઓ ઘણા જણાય છે.

noun. ૧. પદાભાસ [ખ. ક.]

સા. ૮, ૭૦૫: પૃથ્વીની ગુરૂલુ ઘટના સુગમ નથી. એ ત્રિસંધિ ત્ર્યંબક વાદના તાર મેળવવાની શક્તિ કે વૃત્તિ આ હરિગીતિયા પદાભાસો (પદાભાસ=d. બધા હરિગીત પદાભાસ માત્ર છે એવો અર્થ નથી. પણ હરિગીત જેવા નિષ્કલેવર બંધો લોકપ્રિય છે તેમની રચનામાં શીખાઈ લેખકો વારંવાર અને પરિપક્વ લેખકો પણ કેટલીકવાર પદાભાસી ગદ્યાગદ્યમાં સરી પડે છે તેના દાખલા-અધિકારી જોનારને-થોડાં બંધ મળી આવશે), નિષ્કલેવર પોચટ અતિદાસ્ય પદો, અને શૂન્ય-લક્ષણ રકુટારકુટ હીંચ ગતિથી રાચનારા વહેંતિયા જમાનામાં વિરલ હોય એમાં આશ્ચર્ય પણ નથી.

૨. જોડકાં

પ્ર. ૮. “આપણી કવિતા સમૃદ્ધિ,” ૧૮૦: બાળક બાળકીઓ કવિતા લખવા ઇચ્છે એમાં કંઈ ખોટું નથી. પણ અછડતા જ્ઞાનને પુરું ગણી લેઈ તેઓ જે હરિગીત કડીઓ જોડે છે, તે માટે ભાગે જોડકાં (d. ડોગરલ) હોય છે.

Dogma, આપ્તાય [મ. હ.]

સ. મ. ૭: એક અંગ્રેજને ગમે તેટલી તર્ક-

જળમાં ગુચવો તો પણ કોઈ આપ્તાય (“આપ્તાય” શબ્દ d. ને માટે વાપર્યો છે) તેને ગળે ધાલવો એ સામાન્ય રીતે બહુ કઠણ છે.

Digmatic—૧. શૃલીતવાદમૂલક

[કિ. ધ.]

સ. સ્વા. પ્રસ્તાવના, ૫: આ રીતના સંપ્રદાયમાં કોઈ રીતનું શૃલીતવાદમૂલક (d.) બંધારણ હોઈ શકે નહિ. એ પદ્ધતિમાં અનુભવેશુ સાધક સિવાય બીજા કોઈ શિષ્યો સમાઈ શકે નહિ.

૨. વિધિરૂપ, શાબ્દ [દ. બા.]

Drain, ૧. અપવાહ [આ. બા.]

વ. ૨, ૪૪૪: આપણી કૌંઠેસે હાથધરેલા પ્રશ્નોમાંના મ્હોટા મ્હોટા-જેવા કે, લશ્કરી ખર્ચ (Military expenditure) આર્થિક અપવાહ (Economic d.)—વગેરે પ્રશ્નો પરત્વે આ પત્રે કંઈક હિસાબમાં ગણવા જેવી સેવા બજાવી શકે છે.

૨. સ્ત્રાવ [દ. બા.]

Drainage, પરિવાહ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૧૩૫: દક્ષિણ હિન્દુસ્તાનનું સ્થાપત્ય, તળાવો, મંદિરો, મૂર્તિઓ નહેરો તથા પરિવાહ (d.) ની બાંધણી.

Dramatic lyric, Lyric ના પેટામાં જુઓ.**Drawing**, ૧. રેખાનિરૂપણ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૦૭: ચિત્ર, રેખાનિરૂપણ, સંગીત શીખવવું એ જ સારામાં સારી રસવૃત્તિ વિકસાવના સિદ્ધ માર્ગ છે.

૨. આલેખન [મ. ર. શિ. ઇ. ૩૬૫:]

૩. ચિત્રકામ [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૩, ૧૬૬: હસ્તકલાશિક્ષણ (મૅન્યુઅલ ટ્રેનિંગ) અને ચિત્રકામ (ડોઇંગ) તપાસવા માટે પણ સખ-ઇન્સ્પેક્ટરો જુદા હોય છે.

Foliage drawing—પદ્મવાલેખન [ગ્ર. વિ. વિ. ૮૭.]

Freehand drawing—હસ્તાલેખન [ગ્ર. વિ. વિ. ૬૭.]

Dropscene

પૃષ્ઠ

Efficiency

Machine drawing—યાંત્રિકાલેખન

[ગ્ર. વિ. વિ. ૧૧૫.]

Memory drawing—૧. અનુ-**સ્મરણાલેખન** [ગ્ર. વિ. વિ. ૮૮.]

૨. સ્મૃતચિત્ર [ગ્ર. વિ.]

૧૯૮૨ ની નિયામક સભાની પહેલી બેઠકનો અહેવાલ, ૩૯: સ્મૃતચિત્ર—ગૃહસ્થના ધરના દરેક પદાર્થ સ્મૃતિથી દોરી બતાવવા, માત્ર છાયા જ હોય તો ચાલે.

Drawing and painting, ૧.

ફેબા અને રંગચિત્રણ [આ. બા. વ. ૧૫. ૩૩૩.]

૨. ફેબાચિત્રણ, વર્ણચિત્રણ [દ. બા.]

Dropscene, મહાયવનિકા [૨. ઉ.]

ના. પ્ર. પ્રસ્તાવના. ૨૩: અંકની સમાપ્તિની વેળાએ મહાયવનિકા (d. ૭.) પડે છે તેની સાથે તે અંકનો પ્રસંગ અને કાળ પૂર્ણ થઈ જાય છે અને આપણા હૃદયમાં પણ તે પ્રસંગ આચ્છાદિત થઈ જાય છે; પછી આપણે ફરી નવું જોઈએ છીએ.

Duty,**Ad-valorum duty—મૂલ્યકર**

[વિ. કો. સં. ૫:]

Octroi duty, હાંસલ [વિ. કો.સદર.]**Specific duty, પરિમાણકર [વિ.**

કો. સદર.]

Transit duty, દાણ [વિ.કો.સદર.]**Dynamic, ૧. ચલનયુક્ત [વ. ઓ.]**

વ. ૨૨, ૩૫૩: પાત્રોનાં આલેખન એ પ્રકારે થઈ શકે: એક static યાને સ્થિર રૂપે, બીજા d. યાને ચલનયુક્ત.

૨. ગતિમૂલક [પો. ગો.સ.૨૮. ૧૪૩.]

૩. ગતિમાન [દ. બા.]

Dynamic force—પ્રવર્તનશક્તિ

[૨. હ.]

કો. ૩, ૩, ૬૮: ગુજરાતે તેના જેવો સમર્થ પ્રભાવશાળી, તેના જેવી મહાન પ્રવર્તનશક્તિ (d. f.) ધરાવનારો બીજો નર હોય જોયો નથી.

Dynamics, ચલનશાસ્ત્ર [ન. ભો.]

સ્મ. યુ. ૨૪૨: 'Social Dynamics' ('સામાજિક ચલનશાસ્ત્ર') એ મથાળું લખેને મહેં લાખણુ કર્યું.

૨. ગતિશાસ્ત્ર [ગ્ર. વિ. વિ. ૧૧૧.]

૩. ગતિવિદ્યા [પો. ગો.]

વિજ્ઞાનવિચાર. ૧૦૩

E

Earmarked, ખાસ [ગ્ર. વિ.]

વિ. ૩૦: ઉપર જણાવેલા કોઈ ખાસ (e.-m.) દાન હશે તો તે દાનમાંથી મદદ આપવાને આ નિયમ બાધક થશે નહિ.

Eccentricity,

Law of eccentricity—બાહ્ય કરણનો નિયમ [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૮૫: તંતુના ગમે તે ભાગનો સંઘર્ષ થયા છતાં પ્રત્યક્ષનું અધિકરણ શરીરની છેક બહારની સપાટીમાં જ શોધવું ને માનવું એવી જે પ્રત્યક્ષોને બાહ્યસ્થાન તરફ તાણી જવાની પ્રકૃતિ તેને “બાહ્યકરણનો નિયમ” અથવા મધ્યખિન્દ્રથી દૂર તાણી જવાપણાનો નિયમ કહેવાય છે.

Eclectic, સર્વસારગ્રાહક [નહા. દ.]

પ્ર. ૧, ૨૨૦: હું તો E.-સર્વસારગ્રાહક છું.

Eclectic spirit—મધુકરવૃત્તિ [બ.ક.]

જુઓ Constructive.

Eclecticism, ૧. સારસંદોહનવાદ [ચં. ન.]

સ. ૩૧, ૫૭૬: બીજા બાબત એ છે કે E. સારસંદોહનવાદ-સામે વાંધો એ ઉઠાવવામાં આવે છે કે તેમાં સમગ્રતા સાચવવા જતાં એકાગ્રતાનો ભોગ અપાય છે અને તેથી એ વાદ કર્મનો પ્રેરક નીવડતો નથી.

૨. મધુકરીવૃત્તિ, સારસંગ્રહવાદ [દ.બા.]

Efficiency, ૧. કાર્યશક્તિ [વ. ઓ.]

Ego

૬૦

Elegy

વ. ૧૬, ૭૧૩: સ્વરાજ્યનો હક કાર્યશક્તિ (E.) થી નિરપેક્ષ છે.

૨. શક્તિમત્તા [ખ. ક.]

અ. પ૪: દેશાભિમાન, દેશભક્તિ, દેશા-સ્મિતા, દેશસેવા, આર્યત્વ, સંસ્કૃતિ, કલા, 'વાણિજ્ય', આદિની વિવૃદ્ધિના પોષકર કરવા રહેલા છે; પણ ખરે સદાચાર, સાચો પુરુષાર્થ, સંતીન શક્તિમત્તા (૦. એશીશિયન્સી) આવી યોગ્ય પ્રવૃત્તિના માર્ગે ઝીણવટથી, આગ્રહથી, સતત શોધતાં રહેવું, અને પ્રવર્તાવતા રહેવું, એમાં સમાયેલાં છે.

૩. કાર્યદક્ષતા [ક. મા.]

મા. ક. ૬૮: મેં ભગવાન આણકયને નેચા. મિ. જેવડીયાની શીખ પ્રમાણે તેઓ કાર્યદક્ષતા (C.) નો પાઠ કરતા દેખાયા.

૪. કાર્યલાયકી [ખ. ક.]

વ. ૨૬, ૧૪૩: અથવા એ નહીં તો જે વિદ્યુત્ત કમિટિએ બતાવેલો છે તે કમિટિને પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવ ઉપરથી સલામતિને માટે અને ઘરકરની કાર્યલાયકી (એશીશિ-યન્સી C.) પૂરેપૂરી ભળવી રાખવાને માટે નિખાલસપણે જ જરૂરી લાગેલો હોય એમ પણ બનવાબેગ છે.

Ego, (Metaph.) ૧. અનંતજગત
[હ. વ.]

વ. ૧૩, ૫૧૨: બુદ્ધિ Epistemology.

૨. આત્મા [દ. ખા.]

Ego-instinct (psycho-ana.)

અહંવૃત્તિ [ભૂ. ગો.]

Egoism (Ethics) ૧. અહંભાવ
[મ. ન.]

એ. શા. ૫૬૬: બુદ્ધિ Altruism.

૨. વ્યક્તિસુખવાદ [મ. ર.]

શિ. ઈ. ૩૦: ખીજે સુધારક, જે કૌન્ડ્યુશિ-યસના નામથી પ્રસિદ્ધ છે તેના સિદ્ધાન્તો જનસુખવાદ સંબંધી તથા વ્યક્તિસુખવાદને પણ અનુકૂળ હોવાથી લોકોને અગમ્ય ન હતા.

૩. સ્વહિતવાદ [ન. ભો.]

ભક્તિ અને નીતિ, ૧૧: આચરણની ચાલક શક્તિ-મનુષ્યને કૃતિ તરફ ચલાવનારી શક્તિ-હેમાં નથી મળતી. તેમ જ સ્વહિતવાદ (E.)

થી પણ આ ચાલક શક્તિનો ખુલાસો નથી મળતો. 'હું' આ કામ કરીશ તો મને સુખ થશે' એમ વિચાર કરીને મનુષ્ય હમેશાં પ્રવૃત્ત નથી થતો. અનેક વેળા માત્ર કર્તવ્યબુદ્ધિથી સદાચાર કરનારા વિરલ જન પણ હોય છે. તેમની કૃતિ માટે ચાલક શક્તિ સ્વહિત વાદમાં નહિ જડે. કર્તવ્યબુદ્ધિથી જ કૃતિ થાય એ અશક્ય છે, હેમાં સ્વસુખ છે જ, એમ ના ધારવું. કેમકે કર્તવ્ય કર્યાથી થતો-પરિણામરૂપે થતો-આનંદ તે કાંઈ ઉદ્દેશ એમ ના ગણાય....

૪. અહંકાર [દ. ખા.]

Elasticity, ૧. સ્થિતિસ્થાપકતા
[અગ્રાત]

૨. સંકાયવિકાસશક્તિ [ન. ભો.]

વ. ૨૦, ૩૧૮: પછી તે ગુંચ્યતાને તાણીને બળાત્કાર વાપરિયે, અમુક સીમાથી આગળ જઈએ, તો એ વૃત્તની ૦. સંકાયવિકાસશક્તિ, ખમી શકે નહિં તેટલું ખેંચાણ (tension) થવાને લીધે, રબ્બરની દોરી પેઠે એ વૃત્તસ્વરૂપ વૃદ્ધી જવાવું.

Electra-complex, (Psycho-ana.)

પિતૃ-કામના [ભૂ. ગો.]

Elegance, ૧. નાગરત્વ [ન. લા.]

ન. ગ્રં. ૨, ૨૩૫: “ નથિ મોટા કરિ તમને ચાખ્યા, આલણ લદા—” વગેરે જલાળ જોવાથી જ સંબોધવા એમાં બુરસો રહેલો છે ખરો પણ નાગરત્વ (૦.) તો નથી જ.

૨. માધુર્ય [ર. મ.]

ભુ. પ્ર. ૫૮, ૨૭૨: શેલીનું આ સ્વરૂપ ભળવવા માટે પ્રસાદ (perspicuity) એાનસ (animation) અને માધુર્ય (૦.) સરખા ગુણોની આવશ્યકતા હોય છે.

૩. સુભગત્વ, સુચિરત્વ, ચાસ્તવ

[દ. ખા.]

Elegy, ૧. વિરહ [જૂનો]

જેમકે, દલપતરામકૃત કાવ્યસંવિરહ.

૨. નિવાપાંજલિ [આ. ખા.]

વ. ૬, ૬૭: હક છેવટનાં કાવ્યોમાં 'સમરણાં-નહિ' એક મહાત્માનું સ્મરણ' 'કવિ નર્મદનું

Elegy

૬૨

Elegy

મન્દિર' 'કલાપીને વિજ્ઞાપના,' 'કલાપીને સમ્બોધન' ઇત્યાદિ નિવાપાંન્નલિઓ (Ee.) પસંદ કરી આખરે પરમાત્મા સંબંધી ઉચ્ચારો-થી સમાપ્તિ કરવા માંડી છે એ પણ ઉચિત જ છે.

૩. કરુણપ્રશસ્તિ [આ. બા.]

રમ. સં. ઉપોદ્ધાત, ૩: 'E.' એ આપણે જેને કરુણરસપ્રધાન કાવ્યો કહીએ છીએ તેની એક પેઠાજનિ છે, અને એનાં લક્ષણભૂત સઘળાં તત્વોનો વિચાર કરતાં એને માટે 'મરણનિમિત્તક કરુણપ્રશસ્તિ' અથવા ટૂંકામાં 'કરુણપ્રશસ્તિ' એવું નામ યોજવું ઠીક લાગે છે. આ નામ યોજવામાં તાત્પર્ય એવું છે કે 'E.' માં મરણ-નિમિત્તક કરુણ શોકોદ્ગાર ઉપરાંત, જેને એ શોકોદ્ગાર થયો હોય એના ગુણાનુવાદ પ્રશસ્તિરૂપે એમાં હોવા જોઈએ. રઘુવંશમાં ઈન્દુ-મતીના મરણથી ઉત્પન્ન થયેલો અન્નવિલાપ, કે કુમારસંભવમાં કામદેવના મૃત્યુથી થયેલો રતિવિલાપ એ કરુણ શોકોદ્ગાર છે—અને એ શોકોદ્ગારને લક્ષીને એને 'Elegiac stanzas' કહેવાય, પણ જે વિશિષ્ટ આકારના કાવ્યને 'E.' નામ આપવામાં આવે છે તે એ નથી. બીજું—એ વિલાપોમાં ઈન્દુમતી અને કામદેવના ગુણા-નુવાદ પણ કરવામાં આવ્યા છે, પરંતુ તે આલંબન વિલાવના ગુણો રસમાં ઉદીપક થાય છે તે રીતે; એ ગુણાનુવાદ પ્રશસ્તિરૂપ નથી. વળી કોઈ મહા પુરુષના સ્મરણાર્થે શોકોદ્ગાર કરવામાં આવે તો તેમાં 'E.'નું ઉપાદાન (staff) છે એમ કહી શકાય, પણ એના ઉપર જ્યાં સુધી રસિક કલાવિધાન કરીને એને યોગ્ય અને સ્વતંત્ર આકૃતિ (artistic form) આપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી એ 'E.' ના વિશિષ્ટ નામને પાત્ર ન થાય. આ કારણથી સ્કૉટના Marmion માં આરંભના ઉપોદ્ધાતભાગમાં નેલ્સન, પિટ વગેરે મહાપુરુષોની પ્રશસ્તિઓ છે એ પણ 'E.' ન કહેવાય. અંગ્રેજ સાહિત્યના ઇતિહાસમાં કમે કમે 'E.'નું જે સ્વરૂપ બંધાયું છે એનાં સઘળાં તત્વો ન લેતાં, એનું મૂળ તત્વ લઈએ તો E. નું આ પ્રમાણે લક્ષણ બાંધી શકાય:—"In its simplest form...this is a brief lyric of mourning or direct

utterance of personal bereavement or sorrow" (Prof. W. H. Hudson). આસામાન્ય અર્થમાં સ્વજનનો વિયોગ (મૃત્યુ) અને તત્જન્ય શોકોદ્ગાર એ જે તત્ત્વવાળું હરકોઈ સંગીતકલ્પ-સ્વતંત્ર-કાવ્ય 'E.' ના નામને પાત્ર થાય છે. આ રીતે આપણા 'રાજ્યા' અને 'રાસડા' એ E. જાતિનાં કાવ્ય છે, અને તે પૂર્વોક્ત સામાન્ય અર્થ કરતાં પણ વિશેષ અર્થમાં. કારણ કે, એમાં સ્વજનના મૃત્યુનિમિત્ત શોકોદ્ગાર ઉપરાંત મરનારના ગુણાનુવાદની પ્રશસ્તિનું રૂપ આપવામાં આવેલું હોય છે.

૪. વિલાપ, વિરહોર્મિકાવ્ય, કબ્ર-કાવ્ય [અ. ક.]

લિ. રપ: લાંબી એલેજને માટે ગુજરાતીમાં કરુણપ્રશસ્તિ શબ્દ વાપરવામાં આવેલો છે, તે 'પ્રશસ્તિ' શબ્દનો ઉપર દર્શાવેલો ઐતિહાસિક અર્થ સ્મરણાર્થ અનુગત લાગે છે. ક. દ. કા. એ વાપરેલું વિરહ નામ, સંસ્કૃત સાહિત્યમાં જાણીતું નામ વિલાપ, કે વિરહોર્મિકાવ્ય કે કબ્રકાવ્ય જેવું નામ એવા અસંગતિદોષથી તો મુક્ત છે.

૫. શોકગીતા, મૃત્યુગીતા [મ. જ.]

૧. "મૃત્યુજન્ય શોકમાંથી સ્ફુરતી અતિ ટુંકી કવિતા પ્રિયજનના પાળિયા, દેહરી, સમાધિ, છત્રી, કબ્ર કે બીજા કોઈ સ્મારક ઉપર કોતરાય, તેનું ગ્રીક નામ એપિટાફ (epitaph) છે. આ એપિટાફ પણ સ્વતંત્ર હોય-ઘણીવાર કોઈ ધર્મપુસ્તકમાંથી જ એક વાક્ય કે કહી કોતરવામાં આવે છે,—અને કવિતા હોય, તો બિર્મિમુક્તક કહેવાય. પણ એવાં કે બીજાં ટુંકા કે લાંબાં સ્મારકપદો કાવ્યો જ હોય એમ નથી હોતું, કાવ્યો હોય છતાં બિર્મિપ્રધાન ના હોય, એવા પણ ઘણા દાખલા જોવામાં આવે છે. મરનારની (અને તેના પૂર્વજોની) કીર્તિ વધારવાને કોતરવામાં આવેલી પ્રશસ્તિઓ માટે લાગે અતિશયોક્તિ અને શબ્દયમત્કૃતિવાળાં વર્ણનોથી ભરેલી પદ્યકૃતિઓ જ હોય છે; જે ઇતિહાસને માટે જો તેટલી ઉપયોગી ગણાય પણ કોઈક જ કાવ્ય કે બિર્મિકાવ્ય ગણી શકાય એવી હોય છે"—અ. ક.: લિ. ૨૩-૪.

Embryology

૬૨

Emotion

૧. ૨૫, ૬૫: મિલ્ટને પોતાના વિદ્વાન મિત્ર એડવર્ડ કિંગ પરત્વે ગાયેલી 'લીસીડાસ' નામક શોકગીતા, શેલીએ સમાનધર્મી સખા કવિ કીટસ પરત્વે ગાયેલી 'એડોને' નામક કરુણ-પ્રશસ્તિ, અને આર્નોલ્ડે પોતાના મિત્ર આર્થર કલ્ક પરત્વે ગુજેલ 'થર્સીસ' નામક મૃત્યુગીતા એ ત્રણેનાં મૂળ મોસ્કસ કવિના ખીઓન પરત્વેના મૃત્યુલેખમાં જણાઈ આવે છે.

Embryology, ગર્ભશાસ્ત્ર [મ. ૨.]

શિ. ઇ. ૪૪૪: કોઇ પણ મનુષ્ય ગર્ભશાસ્ત્રનું એકાદ પાનું વાંચે અને ન સમજે તો મનુષ્ય તરીકે તે નીચો થતો નથી.

Emigration, ૧. પરદેશપ્રસ્થાન [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૨૩૨: આ રત્નનગરી સંસ્થાનના નૌકાશ્રયો, અગ્નિરથના માર્ગ (રેલ્વે), પરદેશના વ્યાપાર, પ્રબળાં પરદેશપ્રસ્થાન (E.)..... એ સર્વ ઉપર અનિમિષ લક્ષ્ય રાખી તે દિશામાં ક્રિયા પામનાર અસ્ત્રાને પાંડવ અને પાંચાલીના કલ્યાણને માટે ફેંકવાને આ રાજ્યના અબ્દુલમાં ઉત્સાહશકિત અને બુદ્ધિ આવે એવો માર્ગ આ ભવનની સર્વ સામગ્રી દેખાડે છે.

૨. વસવાટ [ન. દા.]

ગો. વ્યા. ૨, ૫: ગુજરાતીમાં Colony માટે ઘણુંખરૂં સંસ્થાન શબ્દ વપરાય છે. સંસ્થાનનો અર્થ સ્થિતિ, સ્થળ, અથવા રચના થાય છે. દેશી રાજ્યો માટે સંસ્થાન શબ્દ વપરાય છે તે કદાચ આવી શકે, પરંતુ તેનો અર્થ જોતાં Colony માટે એ શબ્દનો પ્રયોગ ખોટો જ ગણાય. હિંદી તથા ખંગાળીમાં ઉપનિવેશ શબ્દ વાપરવામાં આવે છે. આપણા મરાઠી પંડોરીઓ વસાહત શબ્દ વાપરે છે. પરદેશમાં અથવા પરગામમાં જઈને રહેવા માટે આપણે વસવાટ શબ્દ વાપરીએ છીએ, પરંતુ વસવાટ શબ્દમાં વસવાની ક્રિયાનો જ અર્થ આવે છે, વસવાના સ્થળનો અર્થબોધ થતો નથી. વસાહતમાં તે થાય છે. અને વસવાટ તથા વસાહતનો ધાતુ પણ એક જ છે, એટલે અમે Colony માટે વસાહત અને emigration તથા colonization માટે વસવાટ શબ્દ વાપર્યાં છે.

Emotion, ૧. ઊર્મિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૦૦: કોઈક ઊર્મિ જેવી કે ક્રોધની તે જો બહુ જ સબલ અને પ્રગટ હોય, તો તેના અનુભાવને દબાવવાથી તે પોતે દબારો નહીં.

૨. અન્તઃક્ષોભ, ચિત્તક્ષોભ [ર.મ.]

ક. સા. (૧) ૨૮૦: એ તો ખરું છે કે કવિતા સ્વયંભૂ (spontaneous) છે, અને હૃદયના અન્તઃક્ષોભ (e.) થી ઉત્પન્ન થાય છે, કારી-ગરની બનાવટ માફક તે કંઈ કવિ ધારે તે રીતે ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી, પણ ભાવના ઉદ્દીપનથી પોતાનો રસ્તો પોતાની મેળે કરી લે છે. (૨) ૫૪૮: જુઓ Cognition.

૩ લાગણી [આ. બા.]

આ. ધ. ૪૪૩: હવે નીતિના આચરણની વ્યાસજીએ ધ્યાનમાં રાખેલી એક ઝીણી Psychology (માનસસ્વરૂપ) લક્ષમાં લેવા. કેટલાંક કર્તવ્યોનું અનુષ્ઠાન લગભગ બુદ્ધિના નિશ્ચયમાંથી જ નીકળે છે; ખીન્ન કર્તવ્યોના અનુષ્ઠાનમાં બુદ્ધિના નિશ્ચયને હૃદયની લાગણી (E) ગતિ આપે છે.

૪ વિકાર [ર. મ.]

હા. મં. ૨૩: સર્વ રીતે હાસ્ય બુદ્ધિનો વિષય નથી, પણ લાગણીનો વિષય છે; વિચાર (Thought) ને પરિણામે હાસ્ય થતું નથી, પણ વિકાર(e.)ને પરિણામે હાસ્ય થાય છે.

૫. આવેગ [હ. વ.મા. શા. ૨૬:]

૬. ભાવ [બ. ક. લિ. ૧૦]

૭. વૃત્તિ [કે. હ. અ. નો.]

૮. ભાવના [પ્રા. વિ.]

Altruistic emotion—પરકીય ભાવ [હ. દા.]

કે. શા. ક. ૧, ૧૮૩: પરકીય ભાવમાં પ્યાર એ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે તે અલૌકિક આનંદ અને સુખ આપે છે, અને તે પરમેશ્વરથી માંડીને અધમમાં અધમ પ્રાણી સુધી પહોંચે છે.

Cosmic emotion—મહદ્ભાવ, [હ. દા.]

કે. શા. ક. ૧, ૧૮૩: આત્મભાવ પોતાને લાગુ પડે છે, પરકીય ભાવ ખીન્નને લાગુ પડે

Emotional

૬૩

Encyclopædia

છે, અને મહદ્ભાવ એ સત્યતા, સૌંદર્ય અને સરસાઇના વિચારોને લાગુ થાય છે.

Egoistic emotion—આત્મભાવ

[હ. દ્વા.]

કે. શા. ક. ૧, ૧૮૦: આત્મભાવ એટલે પોતાના રક્ષણની અને પોતાની ઉન્નતિની લાગણી.

Non-personal emotion—આત્મેતર ઊર્મિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૫૦: ત્રીજો વર્ગ કેટલીક અતિ શુદ્ધિત વૃત્તિઓનો છે; તેમને ભાવ કહે છે; જેવા કે સ્વદેશપ્રીતિ, વિશ્વલીલા ઉપર પ્રેમ, જનતાપ્રેમ ઇત્યાદિ. ખરેખરી આત્મેતર અને સર્વસાધારણ ઊર્મિઓ આ જ છે.

Personal emotion—આત્મસંબંધી ઊર્મિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૪૬: પ્રથમે આત્મસંબંધી ઊર્મિનો વિચાર કરવાનો છે. જે ઊર્મિઓ આત્મા એટલે પોતાના સંબંધી જ હોય, પોતાની જાતના કોઈ અનુભવ કે સંબંધમાંથી ઉપજતી હોય, તેનો આ વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે.

Emotional, અનંતર્ભાવપ્રેરિત, મનોરાગ-વાચક [ર. મ.]

ક. શા. ૩૦: અનંતર્ભાવપ્રેરિત (૦.) તે જ ખરી કવિતા એ અમે ઉપર બતાવ્યું છે.

૨. ભાવનાત્મક [ન. દે.]

વ. ૧૦, ૧૧૦:...અને અર્વાચીન માનસ-શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલી મનની વિચારાત્મ (Rational), ભાવનાત્મક (૦.) અને ક્રિયાત્મક (volitional) ત્રિવિધ સ્થિતિ પ્રમાણે ધર્મનું નિર્માણ સ્વરૂપ રચ્યું.

Emotional expression—ઊર્મિ-પ્રતિભાસ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૫૨: બાળકના આરંભક વ્યાપારોમાંના ઘણાકની પૂર્વવૃત્તિ વિદ્યમાન હોય છે, અને તે વૃત્તિથી જ તેમનું સ્વરૂપ બંધાય છે. એવું સંભવે છે કે જેને અનુપંગે સુખ અથવા દુઃખની સ્પષ્ટ વૃત્તિ અનુભવાય તેવાં પ્રત્યક્ષ માત્રની પછી અવ્યવહિત ક્ષણે જ કોઈને કોઈ પ્રકારનો વેગ પેદા થાય છે. આનું સાદામાં સાદું સ્વરૂપ એટલું જ છે કે પ્રત્યેક

ચેતન ઉદ્ભવાહક વેગના વ્યાપાર ઉપર લક્ષ આપે છે. ઊર્મિપ્રતિભાસ કે જે પ્રેરણાનિય વ્યાપાર જ છે તેમાં આના વ્યાપારનું આ સ્વરૂપ સારી રીતે જણાઈ આવે છે.

Emotional sensibility—ઊર્મિ-ચોગ્યતા [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૬૧: કદાપિ અનુભવેલી એવી સ્થિતિની કલ્પના કરવી પડે છે, અને ઊર્મિ-ચોગ્યતામાં જે આપણી અને તેની વચ્ચે તારતમ્ય હોય તેને લીધે લાગણીની ન્યૂનાધિકતા હોય તે પણ કલ્પી લેવી જ પડે છે.

Emotional shock—ઊર્મિપ્રઘર્ષ [મ. ન. ચે. શા. ૪૧૩.]**Emotional temperament—ઊર્મિપ્રકૃતિ** [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૬૫: કોઈને એક રાગ પસંદ હોય છે, કોઈને તેનો તે જ નાપસંદ હોય છે. આવો જે માણસ માણસમાં રસિકતાનો ભેદ હોય છે તે સ્વાભાવિક વૃત્તિને લીધે, ઊર્મિ-પ્રકૃતિના સાહજિક બંધારણને લીધે, તેમ જ અનુભવમાંથી જે આકસ્મિક વલણો ધડાયાં હોય તેને લીધે, થઈ આવે છે.

Empiric,—al**Empirical—અનુભવસિદ્ધ** [હ. દ્વા.]

કે. શા. ક. ૧, ૩૨૭

Empirical generalization—**૧. પ્રથમદર્શની વ્યાપ્તિ** [દ. બા.]

નુઓ Hypothesis.

૨. અનુભવમૂલક વ્યાપ્તિ [દ. બા.]**Empiricism, ૧. અનુભવવાદ** [અ. ક.]

નુઓ Sensationalism.

૨. (Metaph.) અનુભવૈકવાદ [અ. ક.]

નુઓ Sensationalism.

Encyclopædia, ૧. સર્વસંગ્રહ [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૪૫૦: ક્રાન્સમાં લેક્ષ્ટર (૧૭૭૬) ને રોસો (૧૭૭૮) એના ગ્રંથો ક્રાન્સના રાજ્યને ઉંધું બાળવાનાં કારણોમાં અવશ્ય ગણાય છે. 'સર્વસંગ્રહ' પુસ્તક જે ૧૭૫૧ માં નીકળ્યું

Energy

૬૪

Enlightened

તેના અધિપતિ હૈડેરટ (૧૭૮૪) ને ડી. આલે-
ખર્ટ એ હતા.

૨. જ્ઞાનચક્ર [રતનજી ફેરામજી શેઠના]

૩. વિશ્વકોષ [મ. સ.]

ગૌ. ડ. એ ઉદ્ઘાટન, ૨: પુસ્તકો, ક્રમિક
પત્ર (Periodicals) માં વિષયો, અને The
Encyclopedia Britannica ‘વિશ્વકોષ’
આદિ જગતપ્રખ્યાત ગ્રન્થો, એઓમાં એ
ગુણોના અનેક વ્યાખ્યાતાઓમાંથી નિદર્શન
(sample) રૂપે એ પ્રામાણિક પુરુષોના લેખમાંથી
માત્ર ચાર વાક્ય અત્ર અપાય છે.

૪. અનેકચર્યાસંગ્રહ [ર. મ.]

ક. સા. ૬૩૩: સરસ્વતીચંદ્રના ચોથા
ભાગમાં અનેક વિષયોનો અને અનેક શૈલીઓનો
સંગ્રહ છે. ‘નવલકથા’ કરતાં ‘પુરાણ’ અથવા
‘અનેકચર્યાસંગ્રહ’ નામ તેને વધારે ઉચિત છે.

૫. સર્વવિષયસંગ્રહ [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૨, ૨૬૧: તેણે અનેક ચોખાનીઆ-
માં તેમજ ‘એનસાઇક્લોપીડીઆ બ્રિટાનિકા’
(સર્વવિષયસંગ્રહમાળા) નામનાં પુસ્તકોમાં
શિક્ષણશાસ્ત્ર અને શિક્ષણપદ્ધતિ વિષે ઘણું
લખ્યું છે.

૬. સર્વકોષ [અ. ફ.]

ક. પિછાન, ૧૧: એક રસિક મિત્રે આ ખંડ-
કાવ્ય વાંચીને કહ્યું છે કે એ તો Love’s ency-
clopaedia-પ્રેમનો સર્વકોષ-છે.

૭. સર્વજ્ઞાનસંગ્રહ, જ્ઞાનસંગ્રહ
[ક. મા.]

કે. લે. ૧, (૧) ૮૮: કેટલાક એને (રણજીત-
રામને) જીવન્ત સર્વજ્ઞાનસંગ્રહ (Living E.)
કહેતા. (૨) ૧૧૧: હીડેરે અને તેના મિત્રોએ
જ્ઞાનસંગ્રહો પ્રગટ કરી જ્ઞાનનો પ્રચાર વધાર્યો.

૮. જ્ઞાનકોષ [અસાત]

કેતકરના મરાઠી ઉપસ્થી.

Endowment, નીવિ [દ. બા.]

“પ્રાચીનશિલાલેખોમાં આ શબ્દ બહુ આવે
છે, દા.ત. નાશકના શિલાલેખમાં.”—ખાતગી પત્ર.

**Energy, ૧. શક્તિ, ઉત્સાહ, કાર્યો-
ત્સાહ** [મ. ન. ચે. શા.]

૨. ઉદ્દેશવશકિત [ર. મ.]

બીજી પરિષદ, ૧૧૪: બીજી રીતે કહીએ તો,
૦. (ઉદ્દેશવશકિત) સાથે અલંકારો જોડાયલા
નથી, પણ Imagination (કલ્પનાઆધાર)
જે કવિતાની કલા art છે તેની સાથે જોડાયલા છે.

૩. બલશકિત [સા. બા.]

વ. ૧૭, ૫૭૫: આધુનિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાં
હેવો સિદ્ધાન્ત થવા તરફ વલણ છે કે matter
જડ પદાર્થ જેવી વસ્તુ, કાંઈ છે જ નહિ; એ
સર્વ ૦.—અમુક બલશકિતનું જ રૂપાન્તર છે.

૪. ચૈતન્ય, વીર્ય [દ. બા.]

Mental energy—મનોબળ.

ચિચ્છિક્ષિ [કે. હ. અ. નો.]

Vital energy—જીવનબળ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૧૩: દા. બેન એવો વિચાર જણાવે
છે કે સુખદુઃખનો જીવનબળના ઉત્કર્ષ કે
નિષ્કર્ષ સાથે સંબંધ છે.

Conservation of energy—

જીવો Conservation.

Energism (Ethics) કર્મયોગ [કે. કે.]

જીવો Optimist.

Engineering, રચનાશાસ્ત્ર [ગ. વિ.]

યુ. ૧૯૭૯, ભાદરવો, ૪૭૩: સ્થાપત્ય તો
લક્ષી રહેનારી કલા છે, તેને ટટાર રહેવાને રચના-
શાસ્ત્ર (E.) ની જરૂર છે.

Enlargement, ૧. સ્તુત્યર્થવાદ [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૩, ૧૪૦: વાક્યની પૃથક્કૃતિ અથવા
રચના જણ્યા વિના કોઈ પણ વાક્ય સમજવું
નથી. ઉદ્દેશ્ય, વિધેય, અને તે દરેકના સ્તુત્યર્થ-
વાદ જણ્યાથી જ વાક્યનો અર્થ ચોખો
સમજાય છે.

૨. વર્ધક, જેમકે ઉદ્દેશ્યવર્ધક, વિધેય-
વર્ધક [ક. પ્રા. મ. બા.]

Enlightened, સપ્રકાશ [મ. ન.]

ચે. શા. આવેગનું સંયમન કરવું, કાર્યને
અટકાવી રાખવું, અને વચમાં વિચારણા કરી
નિશ્ચય કરવો, એ શાન્ત, સપ્રકાશ, અને સુ-
વ્યવસ્થિત ઈચ્છાનું લક્ષણ છે.

**Enlightened egoism, દૂરઅદેશ
સ્વાર્થ** [અ. ક.]

ઇ. દિ. ૪૪: જીવો Altruism.

Enlightened self-interest—

ઉદાત્ત-શાણો-સ્વાર્થ [કે. કે. મરાઠી.]

Enthymeme

૬૫

Epilogue

ઠિ. ગી. ૮૧: હૃદયસની માફક પરાયને સ્વાર્થનો દૂરદર્શી પ્રકાર ન માનતાં સ્વાર્થ અને પરાય એ બન્નેને તાબવામાં નાંખી તેના તારતમ્યથી પોતાનો સ્વાર્થ અતિશય ચાતુર્યથી નક્કી કરવામાં આવે છે તેથી આ પંથના લોક પોતાના આ પંથને 'ઉદ્ધાત' અથવા 'શાણી' સ્વાર્થ (પણ સ્વાર્થ એ તો નિઃસંશય જ!)— એવું નામ આપી પોતાના મતની મહત્તા ગાય છે (ઈંગ્લેન્ડમાં આને E.-s.-i. કહે છે. આમાંના e. શબ્દનું ભાષાંતર અમે ઉદ્ધાત અથવા શાણ-પણવાળા એ પદ્યોંકરીએ છીએ.)

Enthymeme, (Logic) હુમાનુમાન
[કે. હ. અ. તો.]

Entity, વસ્તુ, સત્ત્વ [દ. બા.]

Epic, ૧. વીરકવિતા, વીરરસકવિતા
[ન. લા.]

સ. ન. ગ. (૧) ૩૬: કવિતાની ત્રણ મુખ્ય જાતિ છે, **ગીતકવિતા**, **વીરકવિતા**, અને નાટક. (૨) ૨૫૪: જગતનો આદિ કવીશ્વર વાલ્મીકીને શુદ્ધ વીરરસકવિતા લખનારો વિજયી કવીન્દ્ર તે હોમર. (૩) ન. ક. ૪૦૧: સાધારણ ભણેલાની મરજ એવી કે માહારે એક ખરાસકસ્તુરી જેવી લાંબી વાત કરવી, ને ઘણા ભણેલાની મરજ એવી કે, એક મોટી વીરરસની કવિતા “એપિક” કરવી.

૨. વીરરસકાવ્ય [ન. લ.]

ગુ. શા. ૧૪, ૧૬૧: આપણા પંડિતો મહા-ભારતને ઇતિહાસ અને રામાયણને કાવ્ય કહે છે, પણ એ ભેદ રાખવાનું કોઈ વિશેષ કારણ જણાવું નથી. બંનેમાં કેટલીએક ઇતિહાસની વાતો આવે છે, અને તેને કાવ્યની પેઠે રસથી શણગારી છે. ઈંગ્લેન્ડમાં જેને વીરરસકાવ્ય કહે છે તે વર્ગમાં એ આવી શકે.

૩. મહાકાવ્ય [મ. ર.]

જુઓ Tragedy.

૪. વીરસંહિતા [કે. હ.]

૫. વીરચરિતકાવ્ય [ન. બો. અભિ-નયકલા]

૬. વીરકાવ્ય, જય [દ. બા.]

Epicureanism, તૃપ્તિવાદ [દ. બા.]

Epigram, ૧. મામિક વચન [મકરંદ]

જા. સુ. ૨૫. ૧૨૯: આવી શૈલીમાં કવિત્વ-મય ભાવ સાથે વાતચિતની સાધારણ (prosaic) ઉક્તિઓ, કહેવતો તથા માર્મિક વચનો (ee.) કેવાં દાખલ થઈ કાવ્યની ક્ષતિ કરે છે તે પણ આ ઉદાહરણથી સમજશે.

૨. સંક્ષિપ્ત નર્મવાક્ય [સૌ. લીલાવતી]

રેખાચિત્રો અને બીજા લેખો, ૭૬: એનાં E. (સંક્ષિપ્તનર્મવાક્ય) રંજન કરે એવા ચાતુર્યથી લખાયેલા છે.

૩. સૂત્ર, સુભાષિત [દ. બા.]

Epigrammatic—૧. સંક્ષિપ્ત
[ન. બો.]

મ. મુ. ૧, ૩૨૨: આ બે ઉદાહરણો માત્ર હેમની સંક્ષિપ્ત (e.) પદ્યોંતિનું દર્શન કરાવવાને ઉતાર્યો છે.

૨. સૂત્રાત્મક [દ. બા.]

Epigraph, કેતરલેખ [દ. બા.]

Epigraphy, ૧. ૧. ઉન્નિલેખન
[ર. વા.]

નિ. ૧, ૧૦: પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઇતિ-હાસ, પુરાણવસ્તુશાસ્ત્ર, ઉન્નિલેખન (e.) નિષ્કશાસ્ત્ર (numismatics) પ્રભૃતિ શાસ્ત્રોના અભ્યાસ અને શોધ જગાડેલા.

Epigraphist—લૈખિક [કે. હ.]

સ્વપ્નની સુંદરી, મુખબંધ, પ: નાટકકાર ભાસ મારી સમજ પ્રમાણે પુષ્યમિત્ર શુંગના સમયમાં થયો હતો. તેને એ રાજાનો સારો આશ્રય હતો. આ કારણથી પૂરતી ઐતિહાસિક ગવેષણા કરી એ આદિ શુંગની કારકિર્દીની ટુંકી નોંધ મેં ગદ્ય આવૃત્તિમાં આપી હતી તે પ્રસ્તુત આવૃત્તિ માટે તપાસી જતી વખતે લૈખિક (E.) કાશીપ્રસાદ જયસ્વાલે છપાવેલા હાથી શુકાના લેખનું સંસ્કરણ હું જોઈ ગયો છું. એ સંસ્કરણથી મેં સ્વતંત્ર રીતે તારવી કાઢેલી હકીકતનું મોટે ભાગે સમર્થન થાય છે.

Epilogue, ૧. સમાપ્તિદર્શન [ન. બો.]

વ. ૨૩, ૪૬૭: નાટકના અંતે આવેલું દર્શન તો કેવલ e. (સમાપ્તિદર્શન) જેવું જ છે.

૨. પારશિષ્ટ, ઉપસંહાર, ખિલકાંડ
[દ. બા.]

Epistemology

૬૬

Erogenous zone

Epistemology, ૧. જ્ઞાનશાસ્ત્ર [હ.વ.]

વ. ૧૩, ૫૧૨: જ્ઞાનશાસ્ત્ર (E.) નો એક મુખ્ય નિયમ છે કે અન્તર્જાત (Ego) અને બાહ્ય જગત્ (Non-Ego) એટલે કે બુદ્ધિનું બંધારણ અને પદાર્થોની સૃષ્ટિ એ બે વચ્ચે જો કોઈ પણ પ્રકારની એકરૂપતા હોય તો જ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ શકે છે.

૨. જ્ઞાનસ્વરૂપવિદ્યા [અ. ક.]

ની. શા. ૧૪૬

૨. જ્ઞાનપ્રક્રિયા, જ્ઞાનવિષયકવાદ [હી. પ્ર. સ, મી. ૧૬૬]

૨. પ્રમાણશાસ્ત્ર [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૫: પ્રમાણશાસ્ત્રનો વિષયનિર્દેશ કરતાં આપણે તેના જેવા જ કે તેના નિકટવર્તી વિષયોનાં બીજાં શાસ્ત્રોથી તેને ભિન્ન સમજવું જોઈએ. આવી રીતે આ શાસ્ત્ર એક બાબતથી માનસશાસ્ત્ર (Psychology) અને બીજી બાબતથી પ્રમાણશાસ્ત્ર (E.) થી ભૂદ્ધ પડે છે. માનસશાસ્ત્રનો વિષય મનની એક પદાર્થ તરીકેની ભૂદ્ધી ભૂદ્ધી સ્થિતિઓ, વૃત્તિઓ, વિકારો, વ્યાપારોનો પરસ્પરનો સંબંધ સમજવાનો હોય છે. તે, વિચાર, રાગ, દ્વેષ, ઇચ્છા, ધ્યાન, વિગેરે કેવી રીતે ઉદ્ભવે છે અને તેની અસર મનમાં થાય છે તેનું નિરૂપણ કરે છે. પ્રમાણશાસ્ત્ર તો મનમાં યથાર્થ જ્ઞાનનાં સાધનો શાં છે તેનો જ વિચાર કરે છે. બીજી બાબત પ્રમાણશાસ્ત્ર વધારે ફૂટ વિષય છે. તેને આપણે સામાન્ય રીતે દ્વિવસ્તુકીના નામથી જાણીએ છીએ. તેમાં જ્ઞાનનું બંધારણ શું છે અને જ્ઞાનના વિષયો શા હોઈ શકે તેની ચર્ચા હોય છે.

૩. પ્રમાણવાદ [ન. દે.]

હિં. ત. ઇ. પૂ. ૨૬૧: તત્ત્વદર્શનની બે મુખ્ય શાખાઓ છે (૧) પ્રમાણવાદ અથવા જ્ઞાનપ્રક્રિયા (E.) અને (૨) પ્રમેયવાદ અથવા જ્ઞેયપ્રક્રિયા (Ontology).

૪. જ્ઞાનપ્રામાણ્યશાસ્ત્ર [આ. બા.]

વ. ૨૬, ૭૭૧: આ તાત્ત્વિક અર્થમાં સર્વ ધર્મના સિદ્ધાન્તમાં અવતારનો સિદ્ધાન્ત મનાયો છે, કારણકે એ સિદ્ધાન્ત ધર્મસામાન્યની ઇ. યાને જ્ઞાનપ્રામાણ્યશાસ્ત્ર અને psychology યાને માનસશાસ્ત્ર એના ઉપર રચાયેલો છે.

૫. જ્ઞાનપ્રામાણ્યમીમાંસા, જ્ઞાનોપલબ્ધિમીમાંસા, પ્રામાણ્યમીમાંસા (?) [દ. બા.]

Epitaph, ૧. સ્મારક પદ્ય [બ. ક.]

દિ. ૨૩: જીઓ Elegy ની ટીપ.

૨. સ્મૃતિલેખ [બ. ક.]

અં. ૧૩૩: And be the Spartan's epitaph on me—'Sparta hath many a worthior son than he.'—Byron 'સ્પાર્થોને આનાથી વધુ લાયક પુત્રો ઘણા છે' એ સ્પાર્થન સપૂતની કથા ઉપરનો સ્મૃતિલેખ ભલે મહારી સમાધિ ઉપર પણ કોતરાય. —ખાચરન.

Epoch-making, ૧. યુગપ્રવર્તક [દ. બા.]

સ્વતંત્ર ખાલશિક્ષણ, પ્રસ્તાવના, ૬ : આ રીતે મોટોસોરીને યુગપ્રવર્તક કહી શકાય.

૨. શકવર્તી [નહા. દ.]

કૂલપાંદક્ષીને ઉપોદ્ધાત.

૩. યુગકારક [હ. બા.]

કો. ૧, ૩, ૧૭૬: આનન્દવર્ધન, કુન્તક, મહિમ ભટ્ટ અને મન્મથ એમના પ્રેરણા યુગકારક (e. m.) એ વિશેષણને પાત્ર છે.

૪. યુગવર્તી, શકસૃષ્ટી [નહા. દ.]

શ. સં. પ્રસ્તાવના, ૧૩: ચિકમ્પી ને કાળિદાસથી જ શુન્નરાત્રીઓ તો વર્ષો ગળે છે, અમાપ કાળને માપે છે. એ યુગવર્તી ને શકસૃષ્ટી ઈતિહાસપૂર્ણ્યોની, એમની અમૃતછાંટી રસવેલેથી જ વીણેલી રૂલપાંખડીએ, આસ્તી આજ ઉતારે છું.

૫. શકકારી, મનુતુલ્ય [દ. બા.]

Equity, ૧. વ્યવહારશુદ્ધિ [વ. ઓ.]

વ. ૨, ૨૦૮: જીઓ Fiction.

૨. શુદ્ધ ન્યાય [બ. ક.]

પ. પ્ર. ૩, ૪૩: ત્યારે શુદ્ધ ન્યાય (ઈક્વિટી) ની દૃષ્ટિએ મંડળ કરતાં પરિપક્વનું જ ઘણું વધારે અંશમાં ગણવાને પાત્ર આ લંડોળ છે.

૩. ધાર્મિક ન્યાય, ધર્મન્યાય [દ. બા.]

Erogenous zone, (psycho-ana.)

શૃંગારગાત્ર [ભૂ. ગો.]

Error

૬૭

Eugenics

Error, અસત્ય, ભ્રાન્તિ, વિપર્યય, મિથ્યાજ્ઞાન, અયથાર્થ અનુભવ [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૬૬: 'સત્ય એટલે શું' એ વ્યાવહારિકસત્તાવાદીના પ્રશ્નના જર્મમાં જ ભ્રાન્તિ-વિપર્યય-મિથ્યાજ્ઞાનાદિ અયથાર્થાનુભવ સંબંધી બીજો એટલો જ ઉપયોગી પ્રશ્ન સમાયલો છે.

Esoteric, ઔપનિષદ [દ. બા.]

Essayist, નિબંધી [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૩૯૮: રૅન્સર્ડ કવિ (૧૫૮૫) એટલે નિબંધી (૧૫૬૫) ને કાલ્વિન ઈશ્વરજ્ઞાન સમજનારો એ નામાંકિત હતા.

Essential, ૧, તાર્કિક [વ. બા.]

વ. ૧, ૧૬૫: વ્યક્તિઓ મૂળમાં જ અનેક હોય-અર્થાત્ એમનો ભેદ મૂળરૂપશી (radical) અન્ત્ય (ultimate) અને તાર્કિક (e.) હોય તો એ સર્વનો એક ભૂમિકા ઉપર સમ્બન્ધ જ ન થઈ શકે.

૨. સારાત્મક [દ. બા.]

Essential attribute—૧. અસાધારણ ધર્મ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૩૯: 'સુવર્ણને કાટ ન લાગવો' એ તેનો અસાધારણ ધર્મ છે, પણ એરેટ્રેલીયામાંથી તેનું નીકળવું કે કાલીફોરનીયામાંથી, એ તો ઉપાધિ જ છે.

૨. સ્વાભાવિક ધર્મ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૩૧

Establishment, મહેકમ [હ. દા.]

કે. શા. ક. ૧, ૩૨૮

Ethics, ૧. નીતિશાસ્ત્ર [મ. ર.]

ચે. દ્રા. ચ. ૧૭૪: તેણે તેને તર્કશાસ્ત્ર નીતિશાસ્ત્ર તથા આત્મતત્ત્વશાસ્ત્ર એ વિદ્યાઓનાં મૂળતત્ત્વ શીખવ્યાં.

૨. વ્યક્તિનીતિ [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૪૬ પ્રાચીન ગ્રીક કથામાં મનોહર પદ-લાક્ષિત્ય, વીરત્વના પ્રસંગો, જૂદા જૂદા લોકોનાં વર્ણનો, સ્પષ્ટતા અને સરલતા, ધાર્મિકતા અને ડહાપણ, કાયદા અને વ્યવસ્થા પર પ્રીતિ, મહાત્માઓ તરફ પૂજ્યભાવ-એ બધા ગુણો હોવાને લીધે સારા શિક્ષકના હાથમાં એ એવું સાધન થઈ પડવું કે હાલ પણ તેની બરાબરી ભાગ્યે જ થઈ શકે. હોમરનાં જ કાવ્યોમાં તે

શીખવામાં જે ભૂગોળ, આકરણ, અને ઇતિહાસનાં સત્યો જાણવાં પડે તે એક તરફ મૂકીએ તો પણ તે પરથી વ્યક્તિનીતિ, રાજનીતિ અને મર્દાની રીતભાત સંબંધી કેટલું બધું શીખી શકાય તેમ છે?

૩. નીતિચિંતન [આ. બા.]

૪. નીતિતત્ત્વચિંતન [ર. વા.]

નિ. ૧૧: જુઓ Anthropology.

૫. સદાચાર-આચાર-શાસ્ત્ર [હી.]

વ. સ. મી. ૧૬૬]

૬. ચારિત્ર્યમીમાંસા [પ્રા. વિ.]

બુ. પ્ર. ૭૦, ૨૪૨: ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્ર ચિત્તશાસ્ત્ર (Psychology) કે ચારિત્ર્યમીમાંસા (e.) કે છેવટે સમાજશાસ્ત્રને પણ વિકાસવાદની દૃષ્ટિએ જોવામાં આવ્યાં.

૭. નીતિમીમાંસા [દ. બા.]

Ethnology, ૧. તૃવંશવિદ્યા [ર. વા.]

નિ. ૧૧: જુઓ Anthropology.

૨. જાતિમીમાંસા [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૧૪૬: એ નોંધોમાં રાજકીય સત્તા, સંસ્કૃતિ, સમાજરચના, અને વ્યાપાર એટલી જ બાબતોનું વિવેચન કર્યું છે. ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, જાતિમીમાંસા (E.) અને લલિતકલા વિશે કંઈ પણ લખેલું નથી.

૩. તૃકુલવિદ્યા [પો. ગો. વિ. વિ. ૧૦૩]

Ethnologist, મનુષ્યજાતિશાસ્ત્રી [આ. બા.]

વ. ૧૫, ૬૩૫: વાંચતાં આનંદ ઊપજ્યા વિના રહેતો નથી કે શબ્દશાસ્ત્રીઓ (Philologists) અને મનુષ્યજાતિશાસ્ત્રીઓ (Eth.) આપણી અને ભીલની વચ્ચે જેટલી વાડ બાંધવી હોય તેટલી બાંધે, પણ આ ગીતસંગ્રહ તો અત્યારે આપણને એ લોક સાથે જીવનની એકતા જ અનુભવાવે છે.

Eugenics, ૧. સુસંતતિશાસ્ત્ર [ર. મ.]

જ્ઞા. સુ. ૩૨, ૩૨: ત્યાં એક ગોત્રમાં લગ્ન ન કરવું એવા વિસ્તારી પ્રતિબંધથી સુસંતતિશાસ્ત્ર (E.) નો કથો હેતુ સચવાય છે

૨. સુપ્રજનનવિદ્યા [પો. ગો. વિ. વિ.]

૧૦૩]

Evolution

૬૮

Evolution

૩. સંતતિશાસ્ત્ર [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૧૨૬: ઇતિહાસના પુસ્તકમાં સંતતિશાસ્ત્ર (E.) જેવા શાસ્ત્રની ચર્ચામાં ઉતર્યો વિના નતિવિવરણ કરી શકાય.

Evolution, ૧. વિવરણ, સંવૃદ્ધિ [મ. સ.]

વિ. સા. પ્રસ્તાવના, ૧૫: હાલ એક ડાર્વિન નામે પડિતે યૂરોપખંડમાં અનેક શાસ્ત્રાના સાધનથી એવા વિચાર સિદ્ધ કરવા માંડ્યા છે કે, પૂર્વે માત્ર નીચ યોગીનાં પશુપ્રાણી હતાં તેનું વિવરણ અથવા સંવૃદ્ધિ થતાં તે વાનર થયાં અને વાનર સુધરીને અથવા સંવૃદ્ધિ પામ્યેથી મનુષ્ય થયાં છે.

૨. પરિણામ, પરિણામવાદ [મ. ન.]

સુ. ગ. ૮૬: પરિણામવાદ તમને એમ બતાવે છે કે પરંપરાએ કરીને પરમાણુથી પરિણામ પામતે પામતે માણસના શરીર સુધી અંધું બન્યું છે.

૩. ઉદ્ભેદ [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૩૫૦: ઉદ્ભેદના મોટા નિયમનું તત્ત્વ પણ ખીલું નથી. અવયવોનું રૂપ તેમને કરવાના કામ પ્રમાણે અંધાય છે. (Structure is determined by Function) ખીલ ઉદાહરણ માટે બુદ્ધો Corollary.

૪. ઉત્ક્રાન્તિ [અજ્ઞાત]

૫. વિકાસ [કે. હ.]

પહેલી પરિષદ, વાગ્ચાપાર.

૬. ઉત્ક્રમણ [ર. વા.]

નિ. ૧૧૧: ગુજરાતના સાહિત્યનું-અર્થાત્ હૃદય અને મનનું-લક્ષ ગુહ અને ગુહદેવી ઉન્નત બતાવવામાં જ પરોવાયલું છે. પ્રાચીન કાળમાં પણ સંસ્કૃત સાહિત્યે ગુર્જરાનાં ગૃહોને વધાવ્યાં છે. મધ્ય કાલમાં વૈરાગ્ય જ ગવાતો હતો ત્યારે પ્રેમાનંદે ગૃહભાવો ગાયા અને નવા જમાનામાં ગોવર્ધનરામ પણ એ જ ભાવો મૂર્તિમંત કરી આપણને સોંપી ગયા છે. ગૃહભાવોના ઉત્ક્રમણ (૦.) વિશે વિસ્તારથી લખાય એવું છે પણ આ લઘુ લેખમાં એ અરથને લેખારો.

૭. વિકાસક્રમ [ન. બો.]

મ. સુ. ૧, ૫૦૫: હેમાં ઉપોદ્ધાત રૂપે ભાષાના વિકાસક્રમ-૦.-વિશેની ચર્ચા ગમ્ભીર ચિન્તનથી ભરેલી અને આપણી ગુર્જર ભાષાની

ભવિષ્યમાં ખીલવણી માટે સત્ય ધોરણો દર્શાવનારી છે.

૮. સમુત્ક્રમ, સમુત્ક્રાન્તિ [ખ. ક.]

સા. જ. (૧) ટિપ્પણ, ૨૪૯: સુવર્ણ-અંડના સમુત્ક્રમ (૦.) નો દર્શાવે આવી ગયો છે અને પશુભાગનો સમુત્ક્રમ બને સમુત્ક્રાન્ત થતા આવતા મનુષ્યવાગથી થાય છે એમ બતાવ્યું છે. (૨) પ્રતેશક, ૨૨: સાનુકૂલ કુદરત, આજી સશક્ત અને ઉચ્ચાભિલાષી વસ્તી, અને આવી સંસારવ્યવસ્થા એ પરિસ્થિતિમાં વિદ્યા અને વ્યવસ્થાની સમુત્ક્રાન્તિ (ઇવોલ્યુશન ૯.) સૈકાએ સુધી આગળ આગળ વધતાં, આર્થ સંસ્કૃતિના પરિપક્વ સર્વોત્કૃષ્ટ રૂપે વાસણ, વાલ્મીકિ, અને વ્યાસ જેવાનાં સાક્ષર જીવન તેમના પોતાના અન્નરામર અક્ષરબ્રહ્મ-યોગવાસિષ્ઠ, રામાયણ અને મહાભારત જેવા અનુપમ ગ્રંથો દ્વારા આપણા જોવામાં આવે છે.

૯. ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષ [ર. મ.]

છઠ્ઠી પરિષદ, ૧૨: કાચું ભણેલા સમજી શકે એવા સંક્ષેપમાં ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષ (૦.) ના વાદનું નિરૂપણ થઈ શકતું નથી.

૧૦. પ્રગતિ, પ્રગતિવાદ [હી. ય.]

સ. મી. ૧૭૩]

૧૧. વિશિષ્ટ વિસ્તાર [મ. ર.]

અ. અ: ઇવોલ્યુશન વિશિષ્ટ વિસ્તારનો મોટો નિયમ દ્રવ્યોત્પત્તિને પણ લાગુ પડે છે. વર્તમાનનો ભૂતગી સાથે અભેદારોપ કરવો મિથ્યા છે. સામાન્યસ્વામિત્વના હિમાયતીઓ, મનુરોને અંધું આપવાની વાતો કરે તે મિથ્યા છે. કાર્યો વિભક્ત થયાં છે તે સંયુક્ત થવાનાં નથી. પ્રાચીન સમયમાં મનુર પોતે જ ઉત્પાદક હતો અને બદલા પોતે રાખતો તે યોગ્ય હતું. હવે એ દિવસો આવવાના નથી. હવે મનુર એકલો ઉત્પાદક રહ્યો નથી; ખીલ ઘણા ઉત્પાદક પ્રવૃત્તિમાં લાગ લે છે, અને વધારે મહત્વનો લાગ લે છે.

૧૨. સત્કાર્યવાદ, વિકાસવાદ

[આ. બા.]

વ. ૨૪, ૧૦૦: E. માટે બુદ્ધે બુદ્ધે પ્રસંગે બુદ્ધા બુદ્ધા શબ્દો યોગ્ય, અને યોગ્ય બેઠાએ જ...જેમકે કોઈવાર E. શબ્દ Creation થી

Excise

૬૮

Expression

હલદા અર્થમાં વાપરવાનો હોય છે, એટલે કે ત્યાં કહેવાનું તાત્પર્ય એ હોય છે કે કાર્ય એ સર્વથા નવું ઉત્પન્ન થતું નથી પણ કારણમાં રહેલું હોય છે અને તે ફક્ત બહાર આવે છે: આવે પ્રસંગે E. Theory માટે સત્કાર્યવાદ શબ્દ યોગ્ય ગણાય, અથવા એમાં પણ કારણ કરતાં કાર્ય તરફ નજર ન ખાવવી હોય તો 'વિકાસવાદ' વધારે ઠીક પડે. પણ E. શબ્દથી અમુક ભૂમિકા કરતાં અમુક ભૂમિકા ઊંચી છે એમ સૂચના કરવી હોય તો 'ઉત્ક્રાન્તિ' શબ્દ પસંદ કરવાની જરૂર.

Evolutionist—૧. વિકાસવાદી-ઉત્ક્રાન્તિવાદી [આ. બા.]

વ. ૩, ૧૬૩: કર્તવ્યબુદ્ધિ અન્ય કોઈપણ ટાત્ત્વનું રૂપાન્તર નથી, સહજ સિદ્ધ છે, પરંતુ એના નિર્ણયો સુખ દુઃખને હિસાબે જ અપાય છે, એમ ત્રીજા કહે છે. જનસુખવાદીઓ આ વર્ગમાં પડે છે. જીવનને અનુકૂળ તે કર્તવ્ય એમ કહેનારા વિકાસવાદીઓ-ઉત્ક્રાન્તિવાદીઓ (આ ઉભય શબ્દ 'ઇવોલ્યુશન' વાદીઓ માટે પ્રચલિત છે. બંને જુદે જુદે પ્રસંગે બરાબર છે: બીજા ઉપર દૃષ્ટિ રાખી બોલતાં જે વિકાસવાદ એ જ ફલ ઉપર દૃષ્ટિ રાખી બોલતાં ઉત્ક્રાન્તિવાદ) પણ આ વર્ગમાં જ આવે છે.

૨. ઉત્કર્ષવાદી [ઉ. કે.]

વ. ૬, ૨૨૬: વિશાળ વિદ્યાથી સિદ્ધ થતી હદારતા તેમને સિદ્ધ હતી અને પોતાના નિશ્ચયો ભિન્ન હોવા છતાં અન્યમાં 'બુદ્ધિભેદ' ન ઉત્પન્ન કરવો, અને કલ્યાણને માર્ગે ઉત્કર્ષ જ થશે એવી એક ઉત્કર્ષવાદી (E.) ની કહો તો ઉત્કર્ષવાદીની શ્રદ્ધાથી, સમાર્ત શાસ્ત્રાભિજ્ઞ ગુરુની કહો તો તેવા ગુરુની શ્રદ્ધાથી, તેમાં જ પ્રોત્સાહન આપતા.

Excise, અન્તર્જકાત [વિ. કે. સં. ૫.]

Excluded,

Law of Excluded middle—

૧. એકાંતિકત્વ [મ. ન.]

ન્યા.શા. ૧૩: ત્રીજો અવિરોધ એકાંતિક-ત્વથી સ્થાય છે. કોઈપણ વસ્તુ હોય કે ન હોય-વચ્ચેના માર્ગ છે જ નહિ-‘હોય’ અથવા ‘ન હોય’ એ બે અંત (નિશ્ચય):માંનો એક-

જે તે એક-સ્વીકારવો જોઈએ, વચ્ચેના માર્ગ હોય જ નહિ, હોય શકે નહિ, જે બે વાત વચ્ચે વ્યાધાત છે તેમાંની એક ખરી અને એક ખોટી હોતી જ જોઈએ, ત્રીજો રસ્તો નથી.

૨. વ્યાવૃત્તિન્યાય (?) [દ. બા.]

Exclusive, પ્રતિબંધક [મ. ક.]

દિ. ૨૩: મૂર્ત સાવચ વસ્તુઓ અને વર્ગો અન્યોન્ય પ્રતિબંધક (mutually e. મ્યુઅલ્યુઅલિ એક્સક્લુઝિવ) હોય જ; ઘોડો તે હાથી નહી; હાથી તે દીપડો નહી એ પ્રમાણે.

Execution, ૧. કૃતિ [ન. લ.]

ન. થ. ૨, ૭૪: જુઓ Design.

૨. નિર્વહણ [કે. હ. અ. નો.]

Exhibitionism, (Psycho-ana.)

મયૂરવૃત્તિ, પ્રદર્શનભાવ, પ્રદર્શનવૃત્તિ [ભૂ. ગો.]

Experimental farm, પ્રયોગીક્ષેત્ર
[વ. ઑ.]

વ. ૪, ૫: જુઓ Demonstration farm.

Expert, ૧. નિપુણ [ન. ભો.]

વ. ૪, ૩૦૬: દરેક જાણે પ્રાકૃતના અભ્યાસી થવાની જરૂર નથી; દરેકને એ વિષયમાં e. (નિપુણ) થવાની જરૂર નથી.

૨. તજજ્ઞ [અજ્ઞાત]

૩. તદ્વિદ [જ્ઞો. જ.]

કો. ૩, ૧, ૧૯૧: “ પછી વિષયવાર તદ્-વિદો (એક્સપર્ટ્સ) (આ શબ્દ માટે અમે રા. વ્યોમેશયંત્ર પાઠકજ્ઞના ઋણી છીએ) પુરતી સંખ્યામાં મળશે ”-વિ. ક.

૪. વૈશેષિક [ગુજરાતી]

૧૯૮૩ ના વિજયાંક સાથેના સાપ્તાહિક અંકમાં એ વિજયાંકનો પરિચયલેખ.

Explorer, ભૂમિશોધક [વિ. ક.]

કો. ૩, ૧, ૧૯૮

Expression, ૧. અનુભાવ [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૦૦: જુઓ Emotion.

૨. આવિષ્કરણ, પ્રકટીકરણ, પ્ર-કાશન, ઉચ્ચારણ [અજ્ઞાત]

Expressive

૭૭

Extremist

Expressionism—ભાવપ્રાકટ્ય-વાદ [આ. બા.]

વ. ૨૫, ૧૨૯: આવી ઝીણવટથી એરિરેટો-ટલના તાત્પર્યનું વિવેચન કરી એના વ્યાખ્યાતા-એ Imitation અનુકરણવાદને E. યાને ભાવપ્રાકટ્યવાદમાં પરિણત કર્યો છે.

Expressionistic, આત્મપ્રદર્શક [જ. ભ. દૂરકાળ.]

ઝંરણું, ટાઢો ને ઊંઘાં, “કવિ અને કવિતા,” ડડ: કાવ્યના જે પ્રકારો તરફ હમણાં હમણાંમાં જર્મનીમાં વિશેષ ભેદ પ્રતિપાદિત થયા છે તે ઉપર પણ દૃષ્ટિ કરી લઇએ. લેખકની લેખન-ભાવનાને અંગે કવિતાએ પ્રકારની હોઇ શકે: ખીજા ઉપર છાપ પાડવાને લખાયેલી કવિતા અને પોતાનું અંતર ઉદ્દેશવાને લખાયેલી કવિતા. ખેલ્લીને પરપ્રેરક (Impressionistic) કવિતા કહી શકાય અને ખીજાને આત્મ-પ્રદર્શક (E.) કવિતા કહી શકાય.

Expressive, ૧. સૂચક, દ્યોતક, વ્યંજક [અગ્રાત]

૨. સાંકેતિક, અર્થપ્રદર્શક [કે. હ. અ. નો.]

Expressiveness, ૧. સમર્થતા [કે. હ.]

કાવ્યમાયુર્ય, ૩૪૩: નવજીવન-અનુવાદની ભાષાની સમર્થતા (E.), વ્યંજકતા, મધુરતા આદિ વિશિષ્ટતાથી જે નવું ચૈતન્ય અનુવાદમાં આવે તે.

૨. અર્થવાહકતા [કા. છ.]

શ્રી. ગો.રપદ: એમની ભાષામાં એવો સ્વા-ભાવિક પ્રવાહ, એવી અર્થવાહકતા (E.) તથા એવી સંપૂર્ણ હૃદયગામિતા નિવાસ કરી રહ્યાં છે કે એમની ભાષા સહેલાઈથી શિષ્ટ તરીકે સ્વી-કારણ છે.

૩. વાચકતા [ર. મ.]

જ્ઞા. સુ. ૨૩, ૫૧: વાચકતા (o.) ની અલ્પ શક્તિવાળી માનવ ભાષામાં ઈશ્વરનું વર્ણન કરતાં માનવ ભાષાની સીમાથી ઈશ્વરનું સ્વરૂપ મર્યાદિત થતું નથી એટલું લક્ષમાં રાખીશું તો ભ્રમ થવાનો ભય નહિ રહે.

Extension, ૧. વ્યાપકત્વ [મ.ન.એ.શા.]

૨. આકાશવર્તિત્વ [પ્રા. વિ.]

Spatial extension—દિગ્વ્યા-પકટવ [મ. ન.]

એ. શા. ૪: વિસ્તાર અથવા વિપુલત્વ એટલે દિગ્વ્યાપકત્વ, થોડી પણ જગો રોકવાપણું તે જડને હોય છે, ચેતનને લેશ પણ હોતું નથી.

Temporal extension—કાલ-વ્યાપકત્વ [મ. ન.]

એ. શા. ૪: ચેતનવ્યાપારને માત્ર કાલ-વ્યાપકત્વ છે, કાળમાં તેનો ક્રમ છે.

Extremist, ૧. ગરમ [અગ્રાત]

૨. જહાલ [મરાઠી ઉપરથી-અગ્રાત]

૩. ઉદ્દામ [આ. બા.]

વ. ૬, ૬: ડીસેમ્બર આખર બાવીસમી ‘ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ’ ભરાઈ. એના ભવિષ્ય પરત્વે એના દુરમનોએ ઇચ્છેલું સઘળું અનિષ્ટ, એના મિત્રોએ રાખેલી સઘળી ચિન્તા ખોટી પડી. ઉદ્દામ પક્ષે (Eo.) વિષયનિર્ણય-મંડળીમાં કેટલુંક તોફાન મચાવ્યું પણ આખરે વિનિત (Moderates) (અમે આ બે અંગ્રેજ શબ્દો માટે ‘ગરમ’ અને ‘નરમ’ એ શબ્દો સ્વીકારીશું નહિ, કારણ કે moderate પક્ષને ‘નરમ’ પક્ષ કહેવાથી જે નિર્ણયતાનો દ્વનિ થાય છે તે અમને માન્ય નથી. ‘આત્યંતિક’ અને ‘મધ્યમિક’ શબ્દો વધારે સારા છે, પણ moderate પક્ષવાળા જાણી ભેદને મધ્યમાં રહેવા માંગે છે એમ નથી, તેથી એ શબ્દો પણ અમે સ્વીકાર્યા નથી. ‘ઉદ્દામ’ એટલે જેઓ કોઈ પણ તરેહનાં દામણાં-ખન્ધન-માન્ય કરતા નથી તે; અને ‘વિનિત’ એટલે જેઓ લીધે દૃષ્ટિ ડહાપણ અને કર્તવ્યવિચારથી આત્મસંયમ વાપરે છે, પોતાની પ્રવૃત્તિનું નિય-મન કરે છે તે) પક્ષ ફાળ્યો.

૪. સીમાન્તસંચારી [ઉ. કે.]

વ. ૧૭, ૨૨૭: પછી, મોર્લે જણાવે છે કે, આના પરિણામમાં દેશના (રાજ્ય) સુધારકોમાં બે પક્ષ પડી ગયા હતા એક Moderate (મિતાચરણી) અને ખીજો E. (સીમાન્ત-સંચારી.)

૫. અતિવાદી [મ. હ.]

Facade

૭૧

Fallacy

સ. મ. ૧૬: કેટલાક આધ્યાત્મિક ગૂઢવાદીઓ અથવા અતિવાદીઓએ આવેશ, રાગ અને ચિંતનના વ્યાપાર વિષેની શ્રદ્ધાના પ્રમાણમાં પ્રખર તર્કમાત્રાસારી ન્યાયબુદ્ધિ વિષે ભારે

અશ્રદ્ધા કેળવેલી હોય છે.

૬. તીવ્રવાદી [દ. ખા.]

Extrovert, (Psycho-ana.) મહિમુખ
[ભ. ગો.]

F

Facade, (Arch.) ૧. મુખભાગ, મુખદ્વાર [સ. ઝ.]

સ. ૨૭, ૫૨૭: જુઓ Colonnade.

Fact, ૧. ખીના, વસ્તુ, વાત, હકીકત [જૂના]

૨. ભૂતાર્થ [મ. સ.]

અ. ૫૦: તેઓ આપણા અવરજ પાન્યવ છે, એ ભૂતાર્થ (f.) પ્રતિપાદિત છે.

૩. પ્રમેય [પો. ગો.]

સ. ૨૮, ૧૯: દરેક વૈજ્ઞાનિક અન્વેષણમાં પ્રમેય (Eff.) નું સંશોધન, તેમનું વર્ગીકરણ, તેમાંથી નિયમશોધન અને નિયમસિદ્ધિ એમ ચાર શ્રેણી સ્પષ્ટ હોય છે.

૪. તથ્ય [પો. ગો.]

વિજ્ઞાનવિચાર, ૧૪: ખરી ખાતમી-ખરી હકીકત-સિદ્ધ થયેલી હકીકતને અંગ્રેજીમાં f. કહે છે, તેને માટે આપણે ગુજરાતીમાં “તથ્ય” શબ્દ યોગ્ય છે.

૫. ઘટના [દ. ખા.]

Fact and fiction—ઘટના અને કલ્પના, સાચું અને જોડેલું [દ. ખા.]

Faculty, (a department of a university) ૧. વિદ્યા [ગૂ. વિ.]

વિ. ૩: વિદ્યા એટલે કેળવણીના જે વિષયનું વિદ્યાર્થીએ ખાસ ધ્યાનિદિદું શાસ્ત્ર કરાવ્યું હોય તે.

Fagging, બાલપરિચર્યા [મ. ૨.]

શિ. ઈ. ૪૯૩: એવા જ હેતુથી તેણે બાલ-પરિચર્યાની રીત પણ કાયમ રાખેલી.

Fairy tale, ૧. અદ્ભુતવાર્તા [દ. ડા.]

શાળાચત્રજ્યુબિલિઅંક, ૬૭: શાળામાં પ્રતિવર્ષ અમુક વિષય શિખવવાનો ક્રમ નવી પદ્ધતિમાં મુકરર થયો છે, અને તેમાં પ્રથમ

અદ્ભુત વાર્તા (F. Tt.) અને પછી જોડી કાઢેલી વાર્તાઓ (Fables) પછી ધર્મપુસ્તકોમાંથી પસંદગી થાય છે.

૨. પરી-બુદ્ધી [ખ. ક.]

અ. ૭૧: શુદ્ધ સાહિત્ય એટલે કે કાવ્ય, નાટક, નવલકથા, નવલિકા, દૃષ્ટાન્ત પરી-બુદ્ધી (ફેયરી ટેઇલ (f. t.); ભૂત-વિદ્યાધરની કોઈ પણ અજબ લઘુ ઘટનાનો આખો વર્ગ.) કે વાર્તા, લાક્ષણિક વા પર્ચેષક સંવાદ, શિષ્ટ નિબંધ, સુરેખ વર્ણન, સ્વપ્ન કે ગપ્પાં; પ્રેરણા કલ્પનાદીવા બિર્મિવિહાર અને બુદ્ધિ-કરામતજન્ય અવનવી સુંદર સજીવન સ્વતંત્ર રૂઢિ: એની જરાયે અવગણના એમને હાથે થઈ નથી.

૩. રૂપકથા [ઝવેરચંદ મેઘાણી]

દાદાજીની વાતોની પ્રસ્તાવના.

Fallacy, હેત્વાભાસ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૮૯: પરામર્શિત દોષ અથવા હેત્વાભાસનું વર્ણન ન કરતાં એટલું જ કહેવું ઉચિત છે કે વિચારવ્યાપાર એ સાધર્મ્યગ્રહ રૂપ જ છે, એટલે દુષ્ટ અનુમિતિમાં સાધર્મ્યગ્રહની જરબડ, અથવા સ્પષ્ટ વિવેકભાવ એ જ મુખ્ય કારણ છે.

Fallacy of accident—૧. સોપાચિક [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૪: પાશ્ચાત્ય ન્યાયમાં એવો એક આર્થિક હેત્વાભાસ માનવામાં આવે છે કે જ્યાં કોઈ સામાન્ય વાતને અમુક એક વાત ઉપર જ લાગુ કરી દેવાતી હોય ત્યાં એ હેત્વાભાસ થાય છે. એ રીતે હેતુ દુષ્ટ થવાનું કારણ એટલું જ છે કે સામાન્ય પ્રસંગે એ હેતુ લાગુ થઈ શકતો હતો પણ વિશિષ્ટ પ્રસંગમાં કોઈ અધિક વાત

Fallacy

૭૨

Fallacy

ઉમેરવાથી-કોઈ ઉપાધિ આવવાથી-એ હેતુ ઘણુ થઈ શકતો નથી.

૨. (Fallacia accidentis) સોપાધિક અસિદ્ધ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૨૮૩: અસિદ્ધતા બધા પ્રકારોમાં સોપાધિક અસિદ્ધ ધણે અગત્યનો છે. 'ભગવદ્ગીતા વાંચવી જોઈએ કારણ કે એ પુણ્યનું કામ છે માટે કોઈ દૂબવા પડ્યા હોય ત્યારે ભગવદ્ગીતા વાંચવી જોઈએ' એમ કહીને દૂબનારને કહાડવાને બદલે કોઈ તે વખતે ભગવદ્ગીતા વાંચવી એવું અનુમાન કહાડે તો તે સોપાધિક અસિદ્ધ ગણાય. આમાં 'ભગવદ્ગીતા વાંચવી એ પુણ્યનું કામ છે' એ વ્યાપ્તિમાં સત્ય છે અરુ, પણ તે પૂરેપૂરી સિદ્ધ વ્યાપ્તિ નથી. એ વ્યાપ્તિ પૂર્ણ અથવા સિદ્ધ થવા માટે તેમાં 'કોઈ વધારે અગત્યના કર્તવ્યને બાધ ન આવતો હોય ત્યારે' એવો ઉપાધિ ઉમેરવાનો છે.

Fallacy of composition—૧.
(Fallacy of Accent-of Division, of Composition) અર્થાન્તર [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૨; બીજે આકૃતિસમ હેત્વાભાસ અર્થાન્તર છે. અર્થાન્તર એ આપણા ન્યાયશાસ્ત્રમાં નિગ્રહસ્થાન છે, અને અમુક સાધ્ય માટે જે હેતુનો ઉપન્યાસ કર્યો હોય તેનો આશ્લેષ ન કરતાં ગમે તે કાંઈક બોલવા માંડવું તેને અર્થાન્તર નિગ્રહસ્થાન કહે છે. પાશ્ચાત્ય અર્થાન્તરમાં ત્રણ પ્રકારની કલ્પનાથી હેત્વાભાસત્વ ઘટાવેલું છે. અવયવોમાં જે વાત પ્રત્યેકને ઘણુ થતી હોય તે નિગમનમાં સમગ્રને ઘણુ કરી દેવી, અથવા અવયવોમાં જે વાત સમગ્રને ઘણુ થતી હોય તે નિગમનમાં પ્રત્યેકને ઘણુ કરી દેવી; આ બે પ્રકાર. એમાં રપથ રીતે અર્થાન્તરની ન કલ્પના થાય છે. ત્રીજો પ્રકાર એવી રીતે થાય છે કે કોઈ એક વચનમાંના અમુક શબ્દને ન વધારે પુરસ્કાર આપીને એ વાક્યના વિવક્ષિતાર્થ કરતાં અન્ય અર્થનો ભાસ ઉપજાવવો. એ પણ અર્થાન્તર છે. આમ ત્રણ પ્રકારે અર્થાન્તર પાશ્ચાત્યોએ માન્યો છે.

૨. સંયોગીકરણનો હેત્વાભાસ [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૭, ૧૦૨: આવા હેત્વાભાસને અંગ્રેજોમાં 'ફલસિ ઓવ કોમ્પોઝિશન' ('સં-

યોગીકરણનો હેત્વાભાસ') કહે છે, એમાં અમુક સત્ય વ્યક્તિને ઘણુ પડે છે તો તે સમુદાયને પણ ઘણુ પડવું જોઈએ એવી રીતે અનુમાન કરવામાં આવે છે, માટે તે દૂષિત થાય છે. એથી ઉલટો હેત્વાભાસ 'પૃથક્કરણનો હેત્વાભાસ' (ફલસિ ઓવ ડિવિઝન) કહેવાય છે.

૨. છલ [રા. વિ. પ્ર. પ્ર. ૨૭૮]

૩. સર્વગ્રહણદોષ [મ. ૨.]

અ. ન્યા.: સર્વગ્રહણદોષ, સાધનમાં દરેક ભાગને માટે જે કહ્યું હોય તે અનુમાનમાં આખાને ઘણુ પાડવાથી થાય છે; એ દ્વયર્થદોષનો ન એક પ્રકાર છે.

Fallacy of Division—૧.

અર્થાન્તર [મ. ન.]

જુઓ ઉપર Fallacy of composition.

૨. પૃથક્કરણનો હેત્વાભાસ [ક.પ્રા.]

જુઓ ઉપર Fallacy of composition.

૩. ભાગગ્રહણદોષ [મ. ૨.]

શિ. ઇ. ૪૩૬: આવા મોટા ફિલસુફ ઉપર હેત્વાભાસનો દોષ મૂકતાં સાહસ જેવું લાગે, પણ ન્યાયના અભ્યાસીઓને માત્રમ પરશે કે એ ભાગગ્રહણદોષ (Fallacy of Division) ફરે છે:—બધાં શાસ્ત્રો મનુષ્યવર્ગને આવશ્યક છે, માટે દરેક શાસ્ત્ર દરેક મનુષ્યને આવશ્યક છે.

Fallacy of double question—many questions—૧. (Fallacy of many questions) અપ્રાસકાલ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૭: અપ્રાસકાલ એ એક નિગ્રહસ્થાન છે, અને એનો અર્થ એ છે કે જે વારંવાર ક્રમ છે તેને વિપરીત કરીને કહેવો, જે સમયે જે કથાનો ક્રમ યોગ્ય છે તે બદલીને કાંઈક કહેવું. આ ન અર્થને કાંઈક અંશે અનુસરી આપણે પાશ્ચાત્યો જે વાતને ઘણા પ્રશ્નો એકમાં સમાવવા ૩૫ હેત્વાભાસ કહે છે તેને પણ અપ્રાસકાલ કહીએ તો ચાલે. ચાલતા પ્રશ્નોને ઉલટાવી નાખી એક વાતનો નવાબ દેઈ ન શકાય અને નવાબ દેતાં કાંઈક અનિષ્ઠ ન કહેવું પડે એવી રીતે એક કરતાં વધારે પ્રશ્નોને સંજોગે કરી દેવા તેને અપ્રાસકાલ હેત્વાભાસ કહેવો. વકીલો કોર્ટમાં સાક્ષીઓ તપાસતાં 'તમે અમદાવાદથી ક્યારે આવ્યા'

Fallacy

૯૩

Fallacy

એવો પ્રશ્ન કોઈ સાક્ષી જે અમદાવાદ ગયો જ નથી તેને પૂછે અને તે પોતાના આવ્યાનો સમય કહે તો અમદાવાદ નથી ગયો છતાં ગયો કહે, એટલે શો જવાબ દેવો તે જ તેને સૂઝે નહિ, એ અપ્રાસકાલ હેત્વાભાસનું ઉદાહરણ છે. વારત્તવિક રીતે ‘અમદાવાદ ગયો હતો કે નહિ?’ એ પ્રશ્ન પછી ‘ક્યારે આવ્યો?’ એ પ્રશ્ન થઈ શકે.

૨. (Fallacy of double question)

પ્રશ્નબાહુલ્ય [મ. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૨૯૩: અગ્રેજમાં જેને પ્રશ્નબાહુલ્યનો દોષ કહે છે તેનો પણ આત્માશ્રયમાં જ સમાવેશ થાય છે. ‘તમે દારૂ પીવાનું ક્યારે છોડી દીધું?’ એ પ્રશ્ન લો. હવે અમુક માણસ દારૂ પીએ છે એમ સાબીત ન થયું હોય તેમ છતાં આવો પ્રશ્ન પૂછીએ તો તે દોષ જ ગણાય. કારણ કે ‘તમે દારૂ પીતા હતા?’ અને ‘પીતા હતા તો ક્યારે છોડી દીધો?’ તેવા બે પ્રશ્નોને બદલે આમાં એક જ પ્રશ્ન પૂછાય છે. આમાં જવાબ હકારમાં આવે કે નકારમાં આવે તો પણ તે પહેલાં દારૂ પીતો હતો એટલું તાત્પર્ય તો જરૂર નીકળે અને એ તો મૂળ પ્રશ્ન જ છે.

Fallacy of equivocation—1.

(Fallacy of Amphibology, -of equivocation) દ્વ્યર્થતા, હેત્વન્તરનિશ્ચલ-સ્થાન [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૨: દ્વ્યર્થતા એટલે એ અર્થ થઈ શકતા હોય તેવા હેતુનો પ્રયોગ. એના બે પ્રકાર છે, એક તો કોઈ પણ ન્યાયમાં હેતુપદ દ્વ્યર્થ રાખવાથી તેનો ભંગ થાય છે તે. આ સ્વરૂપે આ દોષ માત્ર એ ન્યાયનિયમના ભંગ રૂપ જ છે. ‘દિગ્બળે પ્રજ્વળીને ધારણ કરે છે, રામશાસ્ત્રી મહોટા દિગ્બળ છે, માટે તે પ્રજ્વળીને ધારણ કરે છે.’ આ રથાને દિગ્બળ શબ્દનો સાધ્યાવયવમાં અભિધેયાર્થ છે તે પદ્માવયવમાં એણી વૃત્તિથી લક્ષ્યાર્થ છે, એમ દ્વ્યર્થતા આવવાથી આ અનુમિતિ દુષ્ટ છે. આ હેત્વાભાસનો બીજો પ્રકાર વાક્યની દ્વ્યર્થતામાંથી થઈ આવે છે. ભાષાના પ્રયોગ કરતાં વાક્યમાં શબ્દોનો વિન્યાસ એવી રીતે થઈ ન્વય કે ઉભયે અર્થનું ભાન થઈ શકે ત્યાં પણ આ હેત્વાભાસ નજરે પડે.

અમુક સગર્ભાને શું થયો? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પુત્રોન પુત્રી એવું વાક્ય લખી આપવાની જે લોકોક્તિ પ્રચલિત છે તેમાં આ હેત્વાભાસ છે કેમકે એના ઉભય અર્થ, જ ને પુત્ર સાથે કે પુત્રી સાથે લેવાથી થઈ શકે છે. આ હેત્વાભાસનું નવીન નામ ‘દ્વ્યર્થતા’ એવું કલ્પ્યું છે પણ આને હેત્વન્તરનિશ્ચલસ્થાન કહીએ તો ચાલે. કેમકે થયેલ હેત્વન્તરમાં પોતે સ્વીકારેલા હેતુને અન્ય વિશેષણ લગાડવાથી દોષ થાય છે એટલે તે અન્ય હેતુના સ્વીકારની બરાબર છે; તથાપિ અત્ર પણ દ્વ્યર્થતાને કીધે અન્ય હેતુનો જ સ્વીકાર થતો હોય તેવું બને છે એટલે આ દોષને હેત્વન્તરનિશ્ચલસ્થાન કહેવાને બાધ નથી.

૨. છલ [મ. વિ. પ્ર. પ્ર. ૨૭૮]

૩. દ્વ્યર્થદોષ [મ. ૨. અ. ન્યા.]

Fallacy of false cause—1.

નિરર્થક [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૭: નિરર્થક એ નિશ્ચલસ્થાનનો અર્થ એવો છે કે પ્રતિજ્ઞાતાર્થ સાથે જેને કોઈ સંબંધ નહિ એવી જ નકામી વાત કહેવી તે નિરર્થક છે. પાશ્ચાત્યો એ હેત્વાભાસ ત્યાં માને છે કે જ્યાં બે વાતોનું સમકાલીનત્વ કે આનુ-પૂર્વીકત્વ હોય પણ તેમનો કાર્યકારણરૂપ કે બીજો સંબંધ ના હોય છતાં તેમને કાર્યકારણ કરાવવામાં આવે. કોઈ ગ્રહણ થાય કે ધૂમકેતુ દેખાય અને તે પછી કે તેવામાં દુકાળ પડે તો તે દુકાળનું કારણ એ ગ્રહણ અથવા એ ધૂમકેતુને માનવો એ નિરર્થક છે. ગામમાં આગ લાગી થાય છે કેમકે મહીનો મંચળવારો બેઠો છે; એ પણ નિરર્થક હેત્વાભાસ છે.

૨. અસત્કારણ [મ. ૨.]

અ. ન્યા. : ખાંચનો દોષ અસત્કારણ (non causa pro causa, false cause) નો છે. ઉદાહરણ તરીકે ઈંગ્લેન્ડ લોકો આબાદ છે તેનું કારણ એમ કહીએ કે આગાદી તેમના વર્તનમાંથી થઈ છે તો એ ખોટું છે કારણ કે કોલસાની ખાણો અને દરિયો એ ઈંગ્લેન્ડની આબાદીનાં મુખ્ય કારણો છે.

Fallacy of false conclusion—

પ્રતિજ્ઞાન્તર [મ. ન.]

Fallacy

૭૪

Fallacy

ન્યા. શા. ૧૪૫: ખીજો આર્થિક હેત્વાભાસ પ્રતિજ્ઞાન્તર છે. પ્રતિજ્ઞાન્તર એ નિઝહરથાનનો સામાન્ય અર્થ એવો છે કે વાદીએ કહેલા દૂષણનો ઉદ્ધાર કરવા પોતાની પ્રતિજ્ઞાને કોઈ અન્યરૂપે કહેવી. આપણે એમાંનો જે સાધારણ અંશ છે કે પ્રતિજ્ઞાને બદલવી, ખીજી જ પ્રતિજ્ઞા કરવી, નવી પ્રતિજ્ઞા કરવી, મૂલને સંબંધવાળી ન હોય તેવી પ્રતિજ્ઞા કરવી તે પ્રતિજ્ઞાન્તર એમ કહીએ છીએ. કોઈ પણ વાત એવી રીતે સિદ્ધ કરવી કે ઇષ્ટ કરતાં કોઈક ખીજું જ નીકળે તેને પાશ્વત્યો પ્રતિજ્ઞાન્તર કહે છે. કાયદામાં પુરાવાની તકરારોમાં જેને 'લગતી' અને 'નહિ લગતી' કહે છે તેનો પણ પ્રતિજ્ઞાન્તરમાં સમાસ જાણવો.

Fallacy of figure of speech- છલ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૩: આકૃતિસમ હેત્વાભાસમાં છેલો છલ છે. પ્રકૃત કરતાં અસત્ (અયોગ્ય-ખોટું) ઉત્તર આપવું તે છલ છે; એ પણ નિઝહરથાન છે. પાશ્વત્યો કોઈ પણ અલંકારના પ્રયોગથી થઈ આવતા હેત્વાભાસનો આમાં સમાસ કરે છે. ...એવું ઉદાહરણ પાશ્વત્યોના લેખોમાં ઘણા સમયથી અપાવું આવે છે કે 'માણસ ચાલે છે તે ચગદે છે; માણસ આખો દિવસ ચાલે છે, માટે માણસ દિવસને ચગદે છે' તે પણ 'ચાલવા' ના અર્થમાં કોઈક અંતર ઉપજાવીને પ્રયોજેલા છલ છે.

Fallacy of irrelevancy or ignoratio elenchi—અર્થાન્તર [ક. પ્રા.]

યુ. શા. ૪૭, ૧૦૫: પ્રતિપક્ષીનો પરાજય કરવા સારૂ તે સિદ્ધ કરવા ઇચ્છતો હોય તેથી ઉલટું સિદ્ધ કરવાને બદલે કંઈક જુદું જ સિદ્ધ કરે તો તે હેત્વાભાસને અર્થાન્તર ('ઇન્નો રિશિઓ ઇલેનચી'—પ્રતિપક્ષીના પરાજય સારૂ જે અનુમાન નેઇએ તેનું અજ્ઞાન) કહે છે.

Fallacy of negative pre- misses, નિષેધાવયવ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૦૧: જે નિષેધનિર્દેશ ઉપરથી નિગમન ફક્ત ન થાય એ નિયમનો ભંગ

થવાથી જે દોષ ઉદભવે છે તેને નિષેધાવયવ એ નામ આપવામાં આવે છે.

Fallacy of non sequitur— અધિક [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૭: અધિક એ નિઝહરથાન પણ અત્ય નૈયાયિકોનું છે અને તેનો અર્થ એ છે કે હેતુ અને વ્યાપ્તિ તથા દષ્ટાંતથી જે સિદ્ધ થઈ શકે તે કરતાં અધિક સિદ્ધ કરવું. પાશ્વત્યો કહે છે કે અવયવોમાંથી ફક્ત ન થવું હોય એટલે કે સ્પષ્ટ સંબંધ જણાતો ન હોય અને અવયવો કરતાં અધિક હોય તે અધિક હેત્વાભાસ કહેવાય.

Logical fallacy—૧. આકૃતિક હેત્વાભાસ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૧: પાશ્વત્ય ન્યાયમાં હેત્વાભાસના બે મુખ્ય વિભાગ માન્યા છે: આકૃતિક અને આર્થિક; અર્થાત્ ન્યાયની આકૃતિમાં જ ઉપરથી જ જે દોષનું ગ્રહણ થઈ શકે, સામાન્યતઃ જે નિયમો અપાઇ ગયા હોય તેટલા જોવાથી જ જેનો વિવેક થઈ શકે, તે આકૃતિક હેત્વાભાસ છે: આકૃતિકના પણ બે વિભાગ માન્યા છે: કેવળ આકૃતિક અને આકૃતિકસમ.

૨. નૈયાયિક [મ. ૨.]

અ. ન્યા. જુઓ નીચે Material fallacy.

Material fallacy—૧. આર્થિક હેત્વાભાસ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૧: જુઓ ઉપર Logical fallacy.

૨. વાર્તાવિકદોષ [મ. ૨.]

અ. ન્યા. : અનુમાનના દોષો બે પ્રકારના છે:—૧ નૈયાયિક (formal) દોષો—એ વિષય જાણ્યા વગર પણ પારખી શકાય છે. વાર્તાવિક (m.) દોષો—એ વિષય જાણ્યા વગર પારખી શકાતા નથી.

Semi-logical fallacy—આકૃ- તિકસમ હેત્વાભાસ [મ. ન.]

જુઓ ઉપર Logical fallacy.

(આંહી નહિ આપેલ બાકીના હેત્વાભાસોના પર્યાયો માટે તે તે સંપદોના વર્ણનુક્રમ પ્રમાણે અન્ય જુઓ.)

Fan

૭૫

Farfetched

Fan,

Fanlight (Arch.) કલમદાન (સુંબઈ)

[ગ. વિ.]

Fancy, ૧. તરંગ [ર. મ.]

ક. સા. ૪૬૮: પરન્તુ હમેશ એવી હદ હોય છે કે તે ઉપરાંત જઈ કવિને એ કાણ અગાડી ચલાવે તો તે અવસ્થા અમાનુષ તથા અતિ વિકટ થઈ જાય. અને તેથી એ હદે ચિત્તના નવરવત્ તમ તથા ઉન્મત્ત તરંગ; વાજબી અને ખરા બને છે. (રસિકના મોડર્ન ચેન્ટર્સમાંથી આ ભાષાન્તર છે. મૂળ વાક્ય જોવાથી આંહી “તરંગ” શબ્દ “fancy” ને જ માટે વાપર્યો છે એની પ્રતીતિ થશે તેથી તે પણ આંહી આપ્યું છે:—“...there being, however, always a point beyond which it would be inhuman and monstrous if he pushed this government, and, therefore, a point at which all feverish and wild fancy becomes just and true.”)

૨. તરંગવૃત્તિ [હિ. ગ.]

કા. મા. ૨૬૦: કલ્પનાના સુખપ્રદ સપાટા તથા તરંગવૃત્તિની હહેજતદાર બ્રમણ નથી એમ નથી. (Optimism માં આપેલું અવતરણ પણ જોવું.)

૩. કલ્પનાલાસિત્ય [બ. ક. ૧]

વ. પ. ૩૩૨: વળી ‘કુસુમમાળા’ ના મોટા ભાગની ખામી-કે એમાં કલ્પનાપ્રભાવ કરતાં તેના લાસિત્યના (‘કલ્પનાલાસિત્ય’ F. ના અર્થમાં; ‘કલ્પનાપ્રભાવ’ Imagination ના અર્થમાં) અંશ વધારે છે તે—આ સર્વ કાવ્યોમાં પણ છે.

૪. વૃથાતરંગ, વૃથાતર્કતરંગ

[ન. ભો.]

૧. વસન્તવાળા સંગ્રહમાં આ પર્યાય વ. ઔ. ને નામે આપ્યો હતો, અને જે લેખમાં એ શબ્દ આવે છે તેની નીચે સહી પણ વ. ઔ. ની જ છે, પણ પાછળથી એ લેખ પોતાનો હોવાના રા. બળવન્તરાય ઠાકોર પાસેથી ખબર મળતાં આંહી તેમને જ નામે મૂક્યો છે.

મ. સુ. ૧, ૧૨૧

૫. કલ્પનાતરંગ [આ. બા.]

વ. ૧૨, ૧૨૫: હી હેટ “Fancy and Imagination” ના પુસ્તકમાં ‘F.’ અને ‘Imagination’ વચ્ચે જે ભેદ બતાવે છે તે ખરાબર તારવી આપે એવા એ બે શબ્દો માટે જૂજરાતી શબ્દો યોજવા બહુ કઠણ છે. રા. રમણભાઈએ ‘કવિતા અને સાહિત્ય’ નામના એમના ગ્રંથમાં એને માટે શા શબ્દો યોજ્યા છે એ યાદ આવવું નથી. પણ મને લાગે છે ‘F.’ માટે ‘કલ્પનાતરંગ’ અને ‘Imagination’ માટે ‘પ્રતિભાદષ્ટિ’ શબ્દ યોજ્યા હોય તો ઠીક.

૬. તરંગલીલા, મતિલીલા [બ. ક.]

સા. ૪, ૨૮૯: તરંગલીલા (f.), મતિલીલા (f.) ચાતુર્ય, સુરચિલીલા (taste, grace) વગેરે કલ્પનાનાં સૌર્ય રૂપ છે. અને આપણે ધણુંખરે કલ્પનાના લગ્ય રૂપને જ કલ્પના કહીએ છીએ.

૭. લાસિત્ય [બ. ક.]

લિ. ૧૦: કલ્પના (imagination) તે પ્રૌઢ નારી, સુંદર લગ્નચંડીર માતા; F. તે તેવું છાકું, રમતિયાળ, કુમારિકા જેવું સ્વરૂપ.... Imagination અને f. વચ્ચે આ પ્રકારનો ભેદ સૂચવી શકે એવા f. ને માટે યોગ્ય શબ્દ જોઈએ. ‘લાસિત્ય’ ‘લલિત કલ્પના’ વગેરે વાપરીને કામ રેડવિયે છિયે, તે શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ ઠીક જ છે.

Fancy dress—સ્વચ્છન્દશૃંગાર

[ન. ભો.]

સ્મ. સુ. ૬૮: તેમ જ (f. d.) સ્વચ્છન્દન શૃંગાર—તરીકે બિધાડા માથામાં અંબોડામાં ફલ રસિક રીતે ખોસવાના પ્રકાર તે અપવાદ સ્થિતિ જ છે.

Fancyfair—૧. આનન્દબજાર

[બંગાળી ઉપરથી—અજ્ઞાત]

Farfetched, ૧. દૂરાકૃષ્ટ [બ. ક.]

ક. શિ. ૩૩: જુઓ Absurd.

૨. દૂરાનીત [જ. એ. સંજ્ઞા]

કો. ૨, ૪, ૧૯૧: જુઓ Conceit.

૩. દૂરાન્વિત [દ. બા.]

Fascia

૭૬

Feeling

Fascia, (Arch.) પટો [ગ. વિ.]**Fatalism, ૧.** પ્રારબ્ધવાદ [ગા. મા.]

ન. ૭. રપ: આ લખાણનો વિષય F. અથવા પ્રારબ્ધવાદ છે.

૨. દૈવાધીનતા [અ. ક.]

લિ. ૧૧૦: ઇસ્લામી વિચારસૂત્રમાં દૈવાધીનતા (f. ફેટેલિઝમ)ની ભાવના પાયાથી ટોચ સુધી વ્યાપેલી છે.

૩. નિયતિવાદ [મ. હ.]

સ-મ. પબ: પોતે પ્રથમ નિયતિવાદને પુરુષાર્થવાદથી વિરુદ્ધ સમજતો હતો.

૪. દૈવવાદ [દ. બા.]

૫. કર્મવાદ [મરાઠી]

ટિ. ગા. ૨૭૨: આપણી વસ્તુ કર્મવાદ અથવા દૈવવાદને લીધે, તે પશ્ચિમના દેશોમાં પ્રથમ ખ્રિસ્તી ધર્મના ભવિતવ્યતાવાદને લીધે, અને અર્વાચીન કાળમાં શુદ્ધ આધિભૌતિક સાંસ્કૃતિકમવાદને લીધે, ઇસ્લામવાતંત્ર્યના આ વિષય ઉપર પરિણતિનું પુષ્કળ લક્ષ ગયેલું છે.

Fatalist—નસીબવાદી [અ. ક.]

અ. ૧૯: સુસંસ્કૃત અને બહુ લાણેલો નહીં એટલે આસ્તિક અને નસીબવાદી (f.) હશે.

Father-complex (Psycho-ana.)

પિતૃ-અનુધિ [ભૂ. ગા.]

Federal,

Federal system—સંયુક્ત સામ્રાજ્યતંત્ર [હ. ક.]

વ. ૭, ૩૧૩: દેશી રાજ્યો પણ ભવિષ્યમાં આપણાં પ્રાન્તરાજ્યોની સમાન કક્ષામાં હિન્દી સરકારના અંગમાં F. સ.—સંયુક્ત સામ્રાજ્યતંત્રમાં લાગી શકે તે માટે પણ આરંભમાં એક પ્રતિનિધિસંસ્થાનું બીજ સોંપ્યું છે.

Federation, સંસારસંયોજન [ર.વા.]

સ. ૨૨, ૭: બુદ્ધો Colonisation.

Feeling, ૧. લાગણી [ન. લા.]

ઉપરનો (રા. ઉત્તમલાલ ત્રિવેદીનો નર્મદ-ન્યન્તીપ્રસંગે વંચાયેલો) લેખ વંચાઈ રહ્યા બાદ, રા. રા. ગણપતરામ શાસ્ત્રી-આપણા પ્રાન્તના એક માન પામતા માણ હે. એ. ઇન્સપે-

ક્ટર-જેએ આ પ્રસંગ હાજર હતા તેમણે નર્મદાશંકર સંબંધી પોતાનાં સ્મરણ સભાને બહેર કર્યા. તેમાં એક એ બાબત બહુવાદેય હતી. રા. શાસ્ત્રીએ બહુબુદ્ધ કે નર્મદાશંકરનો એવો રિવાજ હતા કે જે જે મહોટા પ્રશ્નો એમને વિચારવા જેવા લાગે તે તેઓ એક ભીંત ઉપર નોંધતા અને મિત્રો એકઠા થાય ત્યારે એ પ્રશ્નોની ચર્ચા ઉપાડવામાં આવતી. કેટલીક વાર “રાજ્યરંગ” જેવા વિષયના પ્રશ્નોની ચર્ચા આખું અઠવાડિયું પહોંચતી. એક વખત “feeling” ને માટે યોગ્ય ગુજરાતી શબ્દ વિશે મિત્રમંડળમાં ચર્ચા ચાલી. આખરે “લાગણી” શબ્દ નક્કી થયો. આનંદલાલ ‘feeling’ માટે આ શબ્દ એવો સાધારણ થઈ ગયો છે કે સૌથી પહેલો એ કોણે વાપર્યો એ એ કોઈના બાણવામાં નથી. પણ જરૂરે બંતાં આ શબ્દ પ્રથમ વાપર્યાનું માન નર્મદાશંકરને છે. -તન્ત્રી, વસ્ત્રાન્ત, ૩, ૨૬૩.

૨. રસેન્દ્રિય [મ. ન.]

ના. પ્ર. ૧૦: સ્ત્રીનું રસેન્દ્રિય (લાગણી f.) બહુ પ્રબળ છે.

૩. વૃત્તિ [મ. ન.]

ચે. સા. ૬૦૧: કાર્યસાધક વેગને વસા કરવા કરતાં વૃત્તિને વસા કરવી એ વધારે કઠિન કામ છે.

૪. ભાવ [ર. મ.]

ક. સા. ૨૭૯: અલ્પબત્ત, કવિતા તે સંગીત નથી, અને ભાવ (f.) પ્રકટ કરવાનો કવિતાનો પ્રકાર સંગીતના પ્રકારથી બુદ્ધો છે.

૫. વેદના [પ્રા. વિ.]

૬. વેદનાશક્તિ, ભાવનાશક્તિ, વેદનાવ્યાપાર, ભાવનાવ્યાપાર [કે. હ. અ. નો.]

Aesthetical feeling—રસૈકાયન લાગણી [કે. હ. અ. નો.]

Fellowfeeling—૧. સહાનુભાવ [મ. ન. ચે. સા. ૪૭૩]

Ideal feeling—૧. ભાવનારૂપવૃત્તિ [મ. ન. ચે. સા.]

૨. વેદનાની તત્ત્વાના [કે. હ. અ. નો.]

Fellow

૭૭

Feudal system

Intellectual feeling—વૈજ્ઞાનિક લાગણી [કે. હ. અ. નો.]

Moral feeling—૧. નીતિવૃત્તિ [મ. ન. ચે. શા. ૪૨૫]

૨. નૈતિક લાગણી [કે. હ. અ. નો.]

Ruling feeling—અધિકૃતવૃત્તિ [મ. ન. ચે. શા.]

Sense feeling, ઐન્દ્રિયવૃત્તિ [મ. ન. ચે. શા.]

Organic sensefeeling—શારીર વૃત્તિ [મ. ન. ચે. શા.]

Sensuous feeling—ઐન્દ્રિય લાગણી [કે. હ. અ. નો.]

Feelings of relation—ધારા.

ધિરોહી લાગણી [કે. હ. અ. નો.]

Fellow, ૧. (in universities & colleges) ૧. શિષ્યગુરુ [મ. ૨.]

જુઓ નીચે Fellowship.

૨. ઉપાધ્યાય [ગૂ. વિ.]

વિ. ૯૭: ગુજરાત મહાવિદ્યાલયના અધ્યાપક-મંડળની સલાહ લઈ સ્નાતક થયા પછી વધુ અભ્યાસ કરવા વધારેમાં વધારે રૂ. ૬૦ ના વેતનથી ત્રણ ઉપાધ્યાય નીમવાની ગુજરાત મહાવિદ્યાલયના આચાર્યને સત્તા આપવામાં આવે છે.

૩. અધ્યેતા [વિ. ક.]

કો. ૨, ૧, ૨૧૫: કેમ્બ્રીજમાં પૌર્વાત્ય ભાષાઓના અધ્યેતા (' ફેલો ') રા. એડવર્ડ ટ્રેનવીઝનું મરણ.

Fellow citizen—૧. સહનાગરિક [શૈ. લવંગિકા મહેતા]

ગ્રીક સાહિત્યના કરુણરસપ્રધાન નાટકોની કથાઓ, ઉપોદ્ધાત, ૧૪: તહેના મૃત્યુ પછી તહેના ગુણમુગ્ધ સહનાગરિકોએ તહેને દેવપદ આપ્યું.

Fellowship—૧. શિષ્યગુરુની પદવી [મ. ૨.]

[શ. ઈ. ૪૭૦: ઓરિયલ કૉલેજમાં તેને શિષ્યગુરુની પદવી મળી.

૨. ૧. વિદ્યાર્થીવેતન [હ. ડા.]

છઠી પરિષદ, ભાષણ, ૫૦: જેઓ સારી શોધખોળ કરે, ઉત્તમ પ્રકારના રિસાલા, નિબંધ કે પુસ્તક લખે, તેમને તથા જેઓ ગુજરાતી ભાષાનો ઉડો અભ્યાસ કરે તેમને, લાયકી પ્રમાણે ઈનામ, વિદ્યાર્થીવેતન (ફેલોશિપ) તથા અમુક પદ્મી પરિષદ તરફથી આપવાની યોજના કરવી.

૨. ઉપાધ્યાયવૃત્તિ [ગૂ.વિ.વિ.૯૭]

Feminism, ૧. નારીવાદ [અગ્રાત]

Feminist—નારીવાદી [વિ. ક.]

કો. ૨, ૨, ૨૧૭: નવલકાર અને પ્રખ્યાત નારીવાદી રા. કબલ્યુ એમ. જ્યોર્જનું અવસાન.

૨. સ્ત્રીવાદી [જ્યો. જ.]

અહિંચર, ૧૪: સ્ત્રીવાદીઓ લગ્ન વિરુદ્ધ પોકાર કરી રહ્યા છે.

Fetichism, -Fetishism—૧. જીવા-રોપણવાદ [અ. ક.]

સ. ૧૩, ૧૩૪: પ્રથમ વિભાગનું નામ જીવારોપણવાદ (ફેટીશીઝમ) એટલે કે સૃષ્ટિની દરેક વસ્તુમાં જીવ છે એમ ધારણું તે. કોઈ આડ નોંધ તેમાં જીવ છે એમ કદપી તેને રીઝવી અથવા ચીડવી રાકાય એવી માન્યતા રાખવી તે આ મનોવૃત્તિનું સ્વાભાવિક પરિણામ છે.

૨. (Psycho-ana.) અલ્-કારકામુકતા [ચૂ. ગો.]

Feudalism, -Feudal system, ૧.

વતનગ્યવસ્થા [હ. મા.]

હિં. રા. ૨૦: યુરોપીય સમાજની જુની વતનગ્યવસ્થા (F. S.) શિથિલ થઈ તેને સ્થાને દેશપ્રીતિનું નવું ચેતન સ્ફુરવા માંડ્યું હતું.

૨. ગરાસદારી પદ્ધતિ [કે. હ.]

ત્રિયદર્શના ૩૮: તેની ભોગપદ્ધતિ ખગાળાની જમીનદારી (Permanent Settlement) ને મળતી હતી; પણ તે ગરાસદારી (F. S.) થી ભિન્ન હતી.

૩. સામંતસંસ્થા [ન્હા. દ.]

હ. જ. ૧૦: શાર્લમેઇનની (F.) સામંત-સંસ્થા ને પોપની કેથોલિક સંપ્રદાયથી સોહાતી મંત્રકાદના યુરોપની એ કથા.

Fiction

૭૮

Foreword

૩. ઉમરાવશાહી પદ્ધતિ [ર. ક.]

યુ. ૧૯૭૬, ૩૩૫.

૫. સરંજમી પદ્ધતિ [દ. બા.]

૨. ૧. સેવ્યસેવકભાવ [વ. ઔ.]

વ. ૧૩, ૭૫૬: આતુ અતિશય મહાભારત અને થર્ણુ ન કૂર કૃત્ય યુરોપમાં પૂર્વે કઢી આદરવામાં આવ્યું નથી; કારણ કે નેપોલીયનના સામ્રાજ્યમાં પણ F. (સેવ્યસેવકભાવ) ની સામે (Liberty) સ્વાતંત્ર્યનો પક્ષ લેવામાં આવતો હતો.

૨. ક્ષાત્રસેવા [આ. બા.]

વ. ૨૫, ૧૬૩: સામ્રાજ્યને રથાને જમીન-દારી થઈ તે સાથે F. યાને ક્ષાત્રસેવા, અને chivalry યાને કામુક્તા અને સંયમના અદ્ભુત મિશ્રણરૂપ પતિતોપાસના, ઉત્પન્ન થયાં.

Fiction, ૧. અર્થારોપ [વ. ઔ.]

વ. ૨, ૨૦૮: સર હેઝી મેઇને ઉત્કર્ષનાં ત્રણ સાધનો બતાવ્યાં છે: (૧) અર્થારોપ (f.) (૨) વ્યવહારશુદ્ધિ (equity) અને (૩) પ્રબંધરચના (legislation).

૨. અવાસ્તવિકત્વ [ર. મ.]

જા. સુ. ૩૨, ૨૫: કન્યાઓની અછતને લીધે પરનાતની કન્યા લાવવામાં આવે છે ત્યારે તે પરનાતની નથી એવું અવાસ્તવિકત્વ (f.) સ્વીકારી લેવામાં આવે છે,

૨. ૧. કલ્પિતકથા [ન. ભો.]

પાંચમી પદ્ધિ, ૩૪: આપણા હાથના નવીન યુગના સાહિત્યમાં કેટલીક કૃત્રિમતા છે, ખાસ કરીને F. કલ્પિતકથામાં એ નજરે પડે છે.

૨. કલ્પન [વિ. મ.]

કૌ. ૩, ૨, ૧૭૧: ગુજરાતી કલ્પન ('ફિક્શન') મું કારખાનું જાણે રાતપાળી ચલાવવું હોય એટલો બધો માલ કાઢે છે.

Figure, (Logic) ગણુ [રા. વિ.]

બસંતરજતમહોત્સવગ્રંથ, ૧૦૯: એરિસ્ટોટલના વાક્યની સાથે સરખાવતાં આ પંચાવયવ વાક્ય એરિસ્ટોટલના પહેલા ગણુ (first f.) પ્રમાણેનું વાક્ય છે.

Final,

Final cause—હેતુકારણ [મ. ર.]

શિ. ઈ. ૩૫૦: એરિસ્ટોટલ હેતુકારણ (f.c.) ઉપર જે ભાર મૂકે છે તે યોગ્ય ન છે.

Finality—૧. સમાપ્તિ [ન. ભો.]

પહેલી પરિપદ્ધિ, જોડણી, ૩૪: F. સમાપ્તિ હાવા વિષયમાં સર્વથા શક્ય તો હોય પણ નહિં.

Finance, (management of public money) કોશવ્યવસ્થા [ર. મ.]

હા. મં. ૧૫૪: ઇતિહાસ, રાજનીતિ, અર્થ-શાસ્ત્ર, કોશવ્યવસ્થા (F.) કૃષિ અને વ્યાપારની વૃદ્ધિના ઉપાય; એ કોઇનું જ્ઞાન જરા પણ અગત્યનું નથી, અગત્ય માત્ર ખટખટ (જે 'કારભારનો સ્તંભ' કહેવાય છે તે) ની છે.

૨. નાણાશાસ્ત્ર [વિ. કો. સં. ૫.]

Finial, (Arch.) કલશ [ગ. વિ.]

Fixation (Psycho-ana.) વ્યાસંગ

[ભૂ. ગો.]

Flush (Arch.) ચાપટ [ગ. વિ.]

Focussing કેન્દ્રીકરણ [બ. ક.]

જુઓ Inference.

Foot, (Prosody) ૧. ચરણ, પાદ [જૂના]

૨. સંધિ [કે. હ.]

ખીજ પરિપદ્ધિ, 'પદ્યરચનાના પ્રકાર' ૪૫: મહા સંસ્કૃતની પદ્યરચનામાં ચરણના કડકા પડતા નથી; એટલે કે જેને ઇંગ્રેજમાં કુટ અને ફારસી આરબીમાં રુકા કહે છે અને જેને હું સંધિ નામ આપું છું તે એમાં નથી.

૨. ગણુ [અ. ફ.]

ક. ૨૫: સુક્તધારામાં આખી કડી આઠ ચરણોની છે. ૧-૩-૫-૭ ચરણોમાં ચાર ચતુર-ક્ષર સંધિ, એટલે ચાર ચાર શ્રુતિઓના ચાર ગણુ (f.) છે.

Fore-conscious, (Psycho-ana.)

નેપથ્ય [ભૂ. ગો.]

Foreword, આદિવચન [ચં. ન.]

સ્વદેશ: આ આદિવચનનો અન્ત આણુતાં પૂર્વે એક અન્ય ગૃહસ્થના સંબંધમાં જે શબ્દ લખવાનું પ્રાપ્ત થાય છે.

Form

૭૮

Free

Form,

Forms of thought—બુદ્ધિના**આકૃતિક નિયમ [મ. ન.]**

બુદ્ધિ Commonsense.

Formal, ૧. (Logic) (Concerned with the form—as distinguished from the matter—of reasoning) આકૃતિવિષયક, રચનાવિષયક [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૩: અત્યાર સુધી આકૃતિવિષયક વા રચનાવિષયકમાત્ર ન્યાયશાસ્ત્ર મનાઈ હતું.

૨. ઔપચારિક [અગત]**Formal logic—રૂપાનુમાન [રા.વિ.]**

પ્ર. પ્ર. પ્રતાવના, ૧૩: રૂપાનુમાનથી હરકોઈ એક નિગમન કહાડીએ કે ‘અરફ ગરમ છે શાથી જે તે સફેદ છે; જે જે સફેદ હોય તે તે ગરમ હોય’ તો નિગમન સુસંગત છે પણ તે ચથાર્થ નથી.

Formal technique—રૂપભાગ [વિ. ક.]

કો. ૧, ૧, ૧૨૫: આજના નવલકારો વાર્તાની વસ્તુ અને તેના વૈવિધ્ય કરતાં તેની આત્મ કલાત્મકતા, ઉદ્ઘાટન અને એકંદર રૂપભાગ (‘ફોર્મલ ટેકનીક’) પર વધારે એકાગ્ર ચિત્તથી લખે છે.

Formalistic, નિયમલક્ષી [અ. ક.]

ની. શા. ૬૭

Formula, ૧. ગુરુકુચી [કિ. ધ.]**૨. ગુરુસૂત્ર [કિ. ધ.]**

કે. પા. ૬૫: કેટલાયે પિણાર્થીઓ બીજ-ગણિત કે ત્રિકોણમિતિનાં ગુરુસૂત્રો (formulæ) ને સિદ્ધ કરી શકે છે, પણ એનો વ્યાવહારિક ગણિતમાં ઉપયોગ નથી કરી શકતા.

૩. સૂત્ર, પાઠ [હ. પ્રા.]

ગ. પ. ૧૦

Forte, (Music) કર્કશ, કઠોર, તીક્ષ્ણ [ગ. ગો.]

ગા. વા. પા. ૧, ૫૧. બુદ્ધિ Mezzo.

Fortissimo, અતિ કર્કશ [ગ.ગો.]

ગા. વા. પા. ૧, ૧૩૪

Fossil, ૧. જીવાવશેષ [ના. હે.]

વ. ૨, ૬૮: ધીરે ધીરે નદીઓ સાંકડી તથા જીંદી થઈ પડી અને તેઓના કિનારામાં તે કાલના જીવજંતુના અવશેષ (ફોસીલ) ઘણાક ડટાયા. વખત જતાં એ જમીન ઉપર શિલારેતી વગેરે વસ્તુનું ઢાંકણ પડ્યું એ વારતે જરા ખોદવામાં નહિ આવ્યાથી જીવાવશેષ (F.) વગેરે તે વખતનાં ચિહ્ન મળતાં નથી.

૨. અવશેષ [પો. ગો.]

વિજ્ઞાનવિચાર, ૬૯: વ્યક્તિની વૃદ્ધિ ઉપરાંત જાતિનાં વૃદ્ધિ અને વિકાસના અભ્યાસને માટે પ્રાણીમાત્રનો પ્રાચીન ઇતિહાસ શિલાઓમાં રહેલાં તેમનાં અવશેષો—ff. ઉપરથી ઊપજાવી કાઢવામાં આવ્યો છે.

૩. પાષાણીભૂત દ્રવ્ય [વિ. ૨.]

કો. ૨, ૪, ૩૭: સુધારક ચળવળિયાના લલાટે તો જ્યારે ત્યારે પાષાણીભૂત દ્રવ્ય (f.) બનવાના લેખ હોય છે.

Free,

Free trade, ૧. નિરંકુશ વ્યાપાર

[ન. લ.]

ઇ. ઇ. ૩૦૪: રુકેટલાંડમાં મૂળથી એણે રાજકીય તથા લશ્કરી સત્તા કેથોલિક અમલદારના હાથમાં સોંપી હતી. પછીથી પાર્લમેન્ટમાં કહ્યું કે તમે કેથલિકને છૂટ આપવાનો કાયદો કરો. આ દેશની બીચારી પાર્લમેન્ટ આદર્શના વખતથી રાજની હાથે હા જ ભણનારી થઈ પડી હતી; પણ તેને પણ આ વાત બહુ ભારે લાગી. અને જ્યારે એવી લાલચ દેખાડી કે ઈંગ્લેંડ સાથે નિરંકુશ વ્યાપાર ચલાવવાની તમને રાજ આપીશું ત્યારે તેમણે જવાબ દીધો કે શું અમે અમારો ધર્મ બેચીશું ?

૨. નિમુક્ત વ્યાપાર [મ. ન.]

સુ. ગ. ૫૦૬: કોઈ નવો વ્યાપાર ઉછેરવામાં પ્રથમે હાનિ છે ખરી, અર્થશાસ્ત્રનો જે નિમુક્ત વ્યાપાર (f. t.) નો નિયમ તેનો ભંગ થાય છે ખરો, તોપણ કંઈક હદ રાખીને તેનો

Free

૮૦ Fundamentum divisionis

પ્રયોગ કરવાથી લાભ છે એમ પણ ઘણાકનું માનવું છે.

૩. અનિયત વ્યાપાર [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૧૮: અનિયત મનુષ્ય, અનિયત વ્યાપાર, અનિયત છાપખાનું, એ બધાં વચનો સ્પષ્ટાર્થ છે; અને સ્વથી અન્ય એવી બાહ્ય નિયંત્રણોનો અભાવ માત્ર સૂચવે છે.

૪. અનિયંત્રિત વ્યાપાર [ર. મ.]

ક. સા. ૬૫૩: જમીનદારોના અને વેપારી વર્ગના સ્વાર્થ કેવા જુદા છે, દરેક પોતાના સ્વાર્થ માટે કેવા કેવા પરસ્પર વિરુદ્ધ કાયદા કરાવવા માગે છે, એક કેવા સામાના અહિત-માં પોતાનું હિત સમજે છે તે અનિયંત્રિત વ્યાપારની છુટ (f. t.) માટે જે વિગ્રહ થયો હોતો તેના ઇતિહાસથી માલુમ પડે છે.

૫. અપ્રતિબદ્ધ વ્યાપાર [આ. બા.]

વ. ર, ૨૦૨: ઈર્ષ્વંડની (Free-trade policy—અપ્રતિબદ્ધ વ્યાપારનીતિ—બીનજકાતી વ્યાપારનીતિ—નો મિ. એમ્બરલેઇન ત્યાગ કરવા માગે છે.

૬. નિર્બંધ વ્યાપાર [ઉ. કે.]

અ. આ. ઈ. ૧, ૨૭૮: ખ્રિસ્તિય અર્થ-શાસ્ત્રીઓ નિર્બંધવ્યાપારનીતિની હિમાયત ઘણા વખતથી કરતા આવતા હતા.

૭. અબાધિત વ્યાપાર [અં. સા.]

ભા. લે. ૪૭: અર્થશાસ્ત્રમાં અબાધિત વ્યાપારની ભલામણ કરવામાં આવે છે તે બિલકુલ ઈર્ષ્વંધવાચી નથી.

Free will, ૧. અનિયતિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૧૬: અનિયતિ—અનિયતેચ્છાનો પ્રાકૃત ભાવ એવો છે કે મનુષ્યકૃત નિયંત્રણ માત્રથી વિમુક્ત એવી ઇચ્છા.

૨. સ્વતંત્ર કૃતિશક્તિ [આ. બા.]

આ. ધ. ૪૧૬: મનુષ્યમાં જે સ્વતંત્ર કૃતિ-શક્તિ (F. W.) રહેલી છે એનો ખુલાસો

ભૌતિકતત્ત્વશાસ્ત્ર (Physics) રસાયનશાસ્ત્ર કે ગણિતશાસ્ત્ર આપી શકે એમ નથી.

૩. સ્વયંભાવ [ન્હા. દ.]

ઇ. કુ. ૧, ૬૪-૭૩: પ્રવાસી ભટકવા ઉતરે તો સ્વયંભાવથી, ને કાંટા ભોંકાય તો વિપથના દહાવથી.

૪. કૃતિસ્વાતંત્ર્ય, પુરુષકાર [દ. બા.]

૫. વાસનાસ્વાતંત્ર્ય, પ્રવૃત્તિસ્વાતંત્ર્ય

[ઉ. કે. ટિ. ગી. ૨૭૧]

Freedom (of will)—કૃતિસ્વાતંત્ર્ય

[આ. બા.]

આ. ધ. ૪૦૨: આ છલ્લે ગણાવેલા ત્રણ મહાન ગુણો (૧) સત્ય (Truth) (૨) સૌન્દર્ય (Beauty) અને (૩) સાધુતા (Goodness) એથી જેટની માફક હેઠલને પણ આતનન્દ આશ્ચર્ય અને ભક્તિ ઉત્પન્ન થયાં છે. એ ત્રણને એ 'દેવીઓ' કહે છે. પણ આ ત્રણ, અને કાન્દની ભક્તિ પ્રેરનાર ઈશ્વર (God) કૃતિસ્વાતંત્ર્ય (Freedom) અને અમૃતત્વ (Immortality) એ ત્રિપુટી વચ્ચે હરિદાસ કે વિરોધ હોતો જ બેધએ એમ કાંઈ નથી.

Frontispiece, ૧. મુખચિત્ર [કૌ. ૨, ૨, ૨૪]

Fundamentum divisionis, ૧.

વિભાજક ધર્મ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૪૨: વિભાજ કરતાં સ્મરણ રાખવા જેવી મુખ્ય વાત એ છે કે વિભાજક ધર્મ અદ્વલો નહિ.

૨, ભેદકતત્ત્વ, ભેદકદષ્ટિ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૩૬: જે તત્ત્વ ઉપરથી આપણે વિભાગો પાડ્યા તે તત્ત્વને આપણે ભેદકતત્ત્વ અથવા ભેદકદષ્ટિ કહીશું.

૩. વિભાગસૂત્ર [મ. ૨]

અ. ન્યા. જુઓ Cross division.

Gallantry

૯૧

Genus

G

Gallantry, દાક્ષિણ્ય [ખ. ક.]

સા. જ. ટિપ્પણ, ૨૮૫: દ્રૂબદૂર કવિઓના વિષયમાં મુખ્યત્વે કરીને પ્રેમ અથવા દાક્ષિણ્ય અને અન્યોક્તિઓ હતાં (જેનું આ ભાષાન્તર છે તે મૂળ વાક્ય :—The troubadours chiefly confined themselves to subjects of love, or rather gallantry, and to satires.)

Ganglion, ૧. તંતુગ્રંથિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૬: તંતુચક્ર તંતુ અને તંતુગ્રંથિ એટલે ગંડ જેનું બનેલું છે.

૨, શિરાકોશસમૂહ, શિરાસ્ફેટ

[હ. ડા.]

કે. શા. ક. ૧, ૨૬

Ganglionic cell—૧. મધ્યસ્થકણ

[વિ. ક્રુ.]

વ. જ, પૃષ્ઠ: આમ કામની વહેંચણી થઈ જવાથી બહારના ઉદ્દીપનનો સ્વીકાર કરવાનું કામ અમુક જ કણો લઈ લે છે જે આપણા મગ્ગતંત્રના આદિ ઉપલબ્ધિકણો (sense cells) છે. હવે આ ઉપલબ્ધિકણો હજી પણ ચોતાનું કામ વિશેષ વિશેષ વહેંચતા નથી છે, જેથી પહેલવહેલાં જેનું એક કણ ઉપલબ્ધિ પામે છે તેનું વચ્ચેનો દલાલ મધ્યસ્થકણ (g. c.) આ પામેલી ઉપલબ્ધિ ત્રીજા કણને એટલે યાંત્રિક કણ (Motor cell) ને ઉદ્દીપન કરે છે, જે ગતિ ઉપજાવે છે.

General,

General term—૧. બહુવ્યક્તિ-વાચકશબ્દ [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૪]

Generality, ૧. સામાન્યભાવ [ર. મ.]

હા. મં. ૬૮: કોઈ માણસ ચોતાના લક્ષણને હાસ્યમય કદપત્રું નથી, અને તેથી, હાસ્યમયતાનું નિરીક્ષણ સામાન્યભાવ (g.) વાળું થાય છે, બીજાના સ્વભાવની પરીક્ષા કરતાં ઉપર ઉપરના અંશે જ ગ્રહણ કરે છે, અને તેથી મનુષ્યો એક બીજાને મળતા જણાય એટલે સુધી જ તેમનાં લક્ષણ તે નિરીક્ષણને પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૧

૨. સામાન્યતા [દ. બા.]

Generalization, ૧. સામાન્યકરણ

[ન. લ.]

જુઓ Abstract.

૨. સામાન્યાધિગમ, વ્યાપ્તિનિર્દેશ

[મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૩: વિચારવ્યાપારમાં સામાન્યાધિગમ ઉપરાંત નિર્દેશ અને પરામર્શનો પણ સમાસ થાય છે,

૩. અર્થાન્તરન્યાસ [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૪૯૫: મને કોઈ અનુભવ નથી પણ ઉદ્ધતલાલને લાંબો અનુભવ છે તે કહેતા હતા કે :વીલાયતમાં લગ્ન પહેલાં હિસ્તીરિયા થાય છે તે લગ્ન પછી મટી નય છે, અને આ દેશમાં લગ્ન પછી એ રોગ થાય છે તે સાસુ મરતા સુધી કે વહુ સ્વતંત્ર થતા સુધી પહેંચે છે. આના ઉપરથી એમણે એવો અર્થાન્તરન્યાસ (g.) શોધ્યો છે કે સ્ત્રીઓની વાસનાઓ વીલાયતમાં લગ્નથી તૂટ થાય છે અને આ દેશમાં પરાધીન વૃત્તિઓ, ચારે પાસે ભરી દીધેલાં કૃત્રિમ સંબંધીઓના જીવન-જળમાંથી સ્વતંત્ર થવાથી, તૂટ થાય છે.

૪. સામાન્યવિચારણા [ર. વા.]

જુઓ Abstraction.

૫. જાતિનિર્દેશ [ક. હ. અ. નો.]

૬. વ્યાપ્તિ [દ. બા.]

Genesis, સૃષ્ટિમંડાળ [મો. ક.]

આ. ક. ૧, ૧૧૨: તેમણે નકશાઓ, અનુક્રમણિકા વગેરે વાળું આઈબલ મને વેચ્યું. મે તે શરૂ કર્યું, પણ હું 'જૂનો કરાર' વાંચી જ ન શક્યો. 'જેનેસિસ'-સૃષ્ટિમંડાળના પ્રકરણ પછી તો વાંચું એટલે મને બંધ જ આવે.

Genus, ૧. પરસામાન્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૨૬: જે વર્ગ કોઈ બીજા વર્ગના પેદામાં સમાય તે, તે વર્ગની અપેક્ષાએ, અપરસામાન્ય કહેવાય; અને ઉપરોક્ત વર્ગ, નીચલાની અપેક્ષાએ, પરસામાન્ય કહેવાય.

૨. સામાન્ય [રા. વિ.]

Geology

૮૨

Gospel

પ્ર. પ્ર. ૨૬: વિભાજ્ય પદને આપણે સામાન્ય કહીશું અને સામાન્યમાં વિશેષ ધર્મ ભળવાથી તેના વિભાગો પડે છે માટે તે દરેક વિભાગને આપણે વિશેષ કહીશું.

૩. જાતિ. [મ. ર.]

અ. ન્યા. જીઓ. Connotation.

Geology, ૧. ભૂસ્તરવિદ્યા [અજ્ઞાત]

૨. ભૂવિદ્યા [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૯૫: વળી પૃથ્વીના જુદા જુદા સ્તરોમાં-થરોમાં મળી આવતા પ્રાણીઅવશેષો ઉપરથી તે થરોના કાલનો નિર્ણય કરીને પ્રાચીન ભૂવિદ્યાની મદદથી તે સ્તરોને અવસ્થા-પૂર્વક ગોઠવવાનું કામ ભૂસ્તરવિદ્યા (Stratigraphy) કરે છે.

Geognosy, ભૂગર્ભવિદ્યા. [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૯૫: ભૂગોળવિદ્યા, હવામાનશાસ્ત્ર, સમુદ્રવિદ્યા એ ભૂવિદ્યાના વર્ણનાત્મક વિભાગો ઉપરાંત શિલાઓના સ્વરૂપ અને ઉત્પત્તિના અભ્યાસ માટે શિલાશાસ્ત્ર અને ખનિજવિદ્યા, પૃથ્વીની અંતર સ્થિતિ અને તેનાથી થતા આંતર અને બાહ્ય ફેરફારો (દાખલા તરીકે જ્વાળામુખી અને ધરતીકંપ, અને હુંગરો અને ખીણોનાં બંધારણ) ના અભ્યાસ માટે ભૂગર્ભ-વિદ્યા એમ જુદા જુદા વિભાગ પડે છે.

Germ, ખીજાંકુર [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૩૭૪

Germcell ગર્ભજંતુકોષ [પો.ગો.]

વિ. વિ. ૨૯૬: વંશપરંપરામાં પ્રાપ્ત થતાં લક્ષણો ગર્ભજંતુકોષ (g. cc.) માં શી રીતે સમાઈ રહેતાં હશે ?

Germplasm, મૂલાંકુર [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૩૭૪

Get-up, ૧. રૂપરંગ. [વિ. ક.]

કૌ.૧,૧, ૨૬: આ અંકમાં જેની નોંધ લેવાઈ છે એવાં પુસ્તકોમાંથી રૂપરંગની-અરસિક અંગ્રેજી શબ્દ 'ગેટઅપ'થી સૂચવાતી વસ્તુની-દૃષ્ટિએ કયું કયા વર્ગમાં શોભે તેવું છે તેની તપાસ રસભરી થશે.

૨. બેઠક [સા.]

૧૯૨૬, ૯૫૯: આ આખી ચોપડીની બેઠક જ (g. p.) એવી છે, કે બાળક એની મરજીની

વિરુદ્ધ પણ આકર્ષાય. કળાયુક્ત પૃહ્લુ, ભડા કાગળ, બહુ મોટા ટાઈપ, સ્વચ્છ છપાઈ અને બંધાઈ, પુષ્કળ અને સ્પષ્ટ ચિત્રો, સુધક અને હડીને આંખે બાકે એવાં રંગીન ચિત્રો એ બધી બાબતોમાં આ ચોપડીએ આપણા સાહિત્યનો બહારનો કકારો કેવી જાતનો જોઈએ એનો આદર્શ આપણી સમક્ષ રજૂ કર્યો છે.

૩. બહિરંગ [દ. બા.]

Glacier, ૧. હિમપ્રવાહ [ન. લા.]

જી. શા. ૧૮૭૬: જન્યુઆરિનું સાંકળિયું.

૨. જંગમ હિમક્ષેત્ર [ક. હ. પ્રિ.]

દ. ૯]

૩. હિમસંહતિ, હિમસરિતા [પો.ગો.]

વિ.વિ. ૩૭૪

૪. હિમનદ, હિમનદી [દ. બા.]

Glacial, હૈમ [પો.ગો.] વિ.વિ. ૩૭૪

Gland, ગ્રંથિ [કિ. ધ.]

કે. પા. ૧૮૯: સર્વ પ્રાણીઓને શરીર ગ્રિય હોય છે; એકાદ માણસ શરીર વિષે ઉદાસીન હોય તો તેને એ અપવાદ ગણી બ્યંગ તરીકે ગણીશો; પણ એ ઉદાસીનતાનું કારણ એના શરીરની ભૌતિક રચનામાં જોવા માંડશે. સર્વ પ્રાણીઓમાં અમુક ગ્રંથિઓ (gland) હોય છે; આ માણસમાં નથી; પરિણામ-એની શરીર માટે ઉદાસીનતા.

Golden,

Golden jubilee, ૧. સુવર્ણમહોત્સવ,

કનકોત્સવ [અજ્ઞાત]

Golden wedding, સૌભાગ્યમહોત્સવ,

સૌભાગ્યનો સુવર્ણમહોત્સવ [આ. બા.]

જીઓ Wedding.

Gospel, ૧. સુવાર્તા [આ. બા.]

ધ. વ. ૨૩૦ ઈશ્વરે મનુષ્યને જુદે જુદે વખતે મળી ૧૦૪ ધર્મગ્રંથો પ્રકટ કર્યા છે. તેમાંના સૌ નષ્ટ થઈ ગયા છે, અને માત્ર ચાર જ રહ્યા છે: (૧) 'મોસીહુ' 'તઉરાત' યા 'પેન્ટાટ્યુક' (૨) 'ડેવિડનાં સામ' (ગીત), (૩) 'જસસનુ' 'ઈન્જિલ' યા 'ગોસ્પેલ' (સુવાર્તા) અને (૪) હજારત મહમદને મળેલું કુરાન.

Grace

૯૩

Harmony

૨. સુકથા [મ. હ.]

સ. મ. ૧૬૬: ન્યાય અને પ્રગતિની કોઈ વિશાળ સુકથા (ગૌરવ) આપણે તે માહન મંત્ર વડે ચૂંથવી પડશે.

Grace, લાલિત્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૮૮: કોઈ મૂર્તિના સૌંદર્યની વાત કરીએ છીએ ત્યાં તેના અવયવોનું લાલિત્ય અને સૌષ્ઠ્ય જ ધષ્ટ હોય છે.

Graceful—લલિત [કે. હ. અ. નો.]

(sentiment) લાલિત્યભાવના [કે. હ. અ. નો.]

Grand, ભવ્ય [ન. ભો.]

હ. વી. ટીકા, ૪૪: પ્રકૃતિના સ્વરૂપના સ્વીકારાયલા વિભાગ બે છે:—(૧) Sublime—

ઉન્નત અને (૨) Beautiful, સુંદર, પણ વાસ્તવિક જોતાં ત્રણ વિભાગમાં સર્વ સ્વરૂપને સમાવેશ થાય છે:—(૧) Grand, ભવ્ય, (૨) Sublime ઉન્નત અને (૩) Beautiful, સુંદર.

Grandeur—૧. ગૌરવ [કે. ભો.]

જુઓ Sublimity.

૨. ભવ્યતા, વૈભવ [દ. બા.]

Grotesque, વિરૂપ [આ. બા.]

વ. ૧૮. ૪૦૨: એમાં એમણે એમ જણાવ્યું છે કે રામાયણમાં રાવણની આકૃતિ આપી છે એ બહુ જ 'દુ.' યાને વિરૂપ છે.

Guild, ૧, મહાજન [જૂનો]

૨. પૂજા [દ. બા.]

H

Hair-splitting, ૧. કૈશિકભેદદર્શન [ન. ભો.]

વ. ૧૩, ૭૪૨: આ કેવળ (h. s.) કૈશિક ભેદદર્શન નથી.

૨. કેશવિચ્છેદ [દ. બા.]

Hallucination, ૧. વિભ્રમ [હ. વ.]

મા. શા. ૨૩૧

૨. વિપર્યયજ્ઞાન [કે. ધ.]

કે. પા. ૮૨:

૩. ભ્રમણા, [કે. હ.અ. નો.]

૪. ભ્રમ, આભાસચક્ર [દ. બા.]

૫. ઇન્દ્રજાળ [જૂ. ગો.]

Halo, ૧. પરિવેષ [ગો. મા.]

સ્ને. મુ. ૧૦: પરિવેષ આ આસપાસ જે પ્રસરે કેવો ?

૨. પ્રભા, પ્રભામંડળ [દ. બા.]

Halving, (Arch.) તાળીજોડ [ગ. વિ.]

Harmonic triad (Music) સ્વરત્રયી [ગ. ગો.]

ગા. વા. પા. ૧, ૨૪૩: એક વાદી, પછી અનુવાદી અને પંચમભાવ સંવાદી એમ ત્રણ સ્વરો હાર્મોનિયમ ઉપર એકદમ વગાડવામાં

આવશે તો તે સ્વરત્રયી કાનને વિચિત્ર મધુરતા આપશે. આવી રીતના સ્વરોનું એક્ય થવું તેને હાર્મોની કહે છે. અને તે આ રીતે એક્ય પામતી સ્વરોની ત્રયીને તેમના સંગીતમાં હાર્મોનિક દાઢડ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

Harmonious, ૧. સુસ્વર [ર. મ.]

ક. સા. ૨૭૯: કવિતા એકંદરે સુસ્વર (h.) હોવી જોઈએ એની મી. મીસ્તરી ના પાડતા નથી.

૨. મેળખ'ધ [હ. દા.]

કે. શા. ક, ૧, ૨૬૦: નાના અવયવો મોટા અવયવોને દબાવી દે, એવા આગળ પડતા હોય, તો તે મેળખ'ધ ન કહેવાય.

૩. અન્યોન્યસંતિષ્ઠ [ઉ. કે.]

વ. ૬, ૨૨૮: જુઓ Balanced.

૩. એકરસ [હી. વ.]

સ. મી. ૭૮: વ્યાવહારિકસત્તાવાદીને એમ સ્વીકારવું જ પડે કે વસ્તુતત્ત્વ પણ અખંડ એકરસ સાથે સ્થાયી રહેવું નથી.

૫. સુસંગત [દ. બા.]

Harmony, ૧. સમતા [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૮૭

૨. સંવાદ [ગો. મા.]

Hearteology

૮૪

Heredity

સ.ચં. ૪, ૬૩: સર્વ પ્રજાઓને અને માંડવિક રાજાઓને સાચવનાર ચક્રવર્તીના સામ્રાજ્યના અમે તમે અંશભૂત છીએ અને એ મહાન યંત્રનાં આપણે ચક્ર છીએ તે ચક્રોની ગતિમાં પણ સંવાદ (h. સર્વ રાગોનો એક રાગમાં લય) થવો અવશ્ય છે.

૩. સુસ્વરતા [ર. મ.]

ક. સા. ૨૭૬: પહેલું પદ્ય છન્દમાં છે અને તોટક છન્દનું માપ બાળનાર સહુ કાઢને તેની સુસ્વરતા (h.) અને મધુરતાની ખબર છે.

૪. મેળ, સુસંગ [હ. ડા.]

કે. શા. ક. ૧. ૨૬૦, ૩૨૮

૫. સંવાદિતા [ચં. ન.]

સ. ૨૩, ૫૫૭: સુરોની અનેકતાનું ઉન્મૂલત અશક્ય હોય ત્યારે ત્હેમની સંવાદિતા (h.) એ બીજા નંબરની ઉત્તમ સ્થિતિ છે.

૬. સમરસતા, એકરસતા, સંગતિ [હી. વ.]

સ. મી. ૩૦: જુઓ Coherence Theory.

૭. માપસૌષ્ઠ્ય [અ. ક.]

જુઓ Concrete.

૮. સ્વરસામ્ય, સ્વરમાધુર્ય [ક. હ.

અ. નો.]

૯. સુસંગતિ, સ્વરમેળ [દ. બા.]

Hearteology, હૃદયશાસ્ત્ર [ન્હા. દ.]

શ. સં. પ્રસ્તાવના, ૧૬: કાલિદાસનું H.-હૃદયશાસ્ત્ર એકદેશી ન હતું.

Heathen, ખ્રિસ્તેતર [મ. હ.]

સ. મ. ૧૬૭

Hedonism, સુખવાદ [અ. ક.]

ની. શા. ૧૬: ગંભીર ચિંતનના છેક પ્રાતઃકાળના સમયથી કેટલાક માણસો એવા થઈ ગયા છે કે તેમણે આનંદ કે મોજમજા એ જ શ્રેય વસ્તુ છે એમ મત ધરાવ્યો હતો. આ વાદને સુખવાદ (હિડોનિઝમ) કહેવામાં આવે છે. પોતાની મજા ક્યાં કર્મથી સૌથી વધારે મળશે એવો ઉદ્દેશ રાખી કર્તવ્ય કરનારાઓનો વાદ સ્વાર્થપરાયણ સુખવાદ (ઇગોઇસ્ટિક હિડોનિઝમ) કહેવાય છે.... સમાજની મજા ક્યાં કર્મથી સૌથી વધારે મેળવાશે એવો ઉદ્દેશ રાખી

કર્તવ્ય કરનારાઓનો વાદ પરમાર્થપરાયણ સુખવાદ 'થુનિવર્સલિસ્ટિક હિડોનિઝમ' કહેવાય છે.

૨. સુખેષણવાદ [પ્રા. વિ.]

કૌ. ૫, ૧, ૨૫૭: આમાં સુખેષણવાદ-h.-ઉપર જે ચારિત્ર્યમીમાંસાનો પાયો રચવામાં આવ્યો હોય, તે બહુ દૂર ન જઈ શકે. મનુષ્ય સુખને વાંછે અને દુનિયામાં સુખ ન મળે તેથી જ આપણી દ્વિધસુરી નિવૃત્તિ અને નિર્વાણને માર્ગે ગઈ હશે એમ લાગે છે.

Egoistic Hedonism—સ્વાર્થ-

પરાયણ સુખવાદ [અ. ક.]

Universal Hedonism—પરમાર્થ-

પરાયણ સુખવાદ [અ. ક.]

Henotheism, ૧. ઉપાસ્યશ્રેષ્ઠતાવાદ [ચં. ન.]

શુ. જ. ૧૧૩: ઉપાસ્યશ્રેષ્ઠતાવાદ-હેનોથીઝમ-એ નામના પોતાના નવા ધર્મનાં વધારે દેખાંતો આપતાં મંકસમુદર કહે છે...

૨, એકદેવવાદ [વિ. મ.]

અધ્યાપનમંદિરને માટે લખાયેલી શિક્ષણ-નોંધ : ઋગ્વેદના ધર્મનું એક વિશેષ લક્ષણ ત્હેનો એકદેવવાદ-હિનોથિઝમ-છે.

Henotheistic—ઉપાસ્યશ્રેષ્ઠતાવાદી

[ચં. ન. શુ. જ. ૧૧૨]

Herd=instinct, ૧. જૂથવૃત્તિ [દુ. કે.]

પ્ર. ૧૯૭૩, દીવાળી અંક.

૨. સંઘવૃત્તિ [ભૂ. ગો.]

Hereditary, પારંપરિક, કુલક્રમાંગત પૈતૃક [ક. હ. અ. નો.]

Heredity, પરંપરા [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૧૫: ઘણા યુગથી ચાલતા માંડવિક અનુભવને લીધે નીતિમાર્ગે વૃત્તિવ્યાપાર કરવાનું અને તે માર્ગે વિવેક કરવાનું શીલ બંધાઈ ગયું હોય, ને તે પ્રતિ બાળકમાં પરંપરાથી સંક્રાંત થઈ સાહજિક રૂપે જણાવું હોય, એમ માનવામાં કરી અશક્યતા નથી.

૨. વંશાન્વય [ચં. ન.]

શુ. જ. ૫: પ્રકૃતિના બીજા નિયમોની માફક વંશાન્વય-H.-નો નિયમ પણ અચલ છે.

Hero

૮૫

Hobby

૩. આનુવંશિકતા [દ. બા.]

Hero, ૧. ૧. વીર [અજ્ઞાત]

૨. પ્રવીર [હિં. ગ.]

૧. ૫, ૨૨૫: ગુજરાતના ગયા જમાનાનો ગુર્જર પ્રવીર (Hero of Gujrat) તે નર્મદ.

૩. મહાનુભાવ પુરુષ, મહાપુરુષ [બ. ક.]

સા. જી. પ્રવેશક, ૬૬: મહાનુભાવ પુરુષની-મહાપુરુષ (હીરો h.) ની-ગ્રીક ભાવના હોમર આદિ કવિઓએ સૂત્રેલી સામાન્ય રીતે પ્રવૃત્તિમય જીવનની હતી.

૪. વિભૂતિ [મરાઠી ઉપરથી-અજ્ઞાત]

૨. કથાપુરુષ[આ. બા.]

૧. ૧૦, ૧૫૧: આવી વિશિષ્ટતા જગતના સઘળા ઐતિહાસિક મહાપુરુષોનું તેમ જ મહા-ભારત શેક્સપિયર આદિના કથાપુરુષો (Hh.) નું લક્ષણ હોય છે.

Heroworship—૧. વીરપૂજ, વિભૂતિપૂજ [અજ્ઞાત]

Heterogeneity—૧. અનેકતા

[આ. બા.]

આ. ધ. ૫૪: સર્વ પ્રકૃતિરૂપ છે તો મનુષ્ય જીવું શા માટે પરોપકારી પુરુષ જીવે શા માટે અને ચોર નીચો શા માટે-એ વાતનો ખુલાસો થઈ શકતો નથી. જેમ સાદાઈ (simplicity) એકતા (homogeneity) તેમ નિષ્કૃષ્ટતા; અને જેમ ગૂંથણી (complexity) અનેકતા (h.) તેમ ઉત્કૃષ્ટતા:-માછલાના શરીર મજબૂત અને જીવન કરતાં મનુષ્યનું શરીર મજબૂત અને જીવન વધારે અનેકતા અને ગૂંથણીથી ભરેલાં હોય છે અને તેથી માછલા કરતાં મનુષ્ય જીવે. અને જંગલી મનુષ્ય કરતાં સુધરેલો મનુષ્ય જીવે છે, એમ તેઓ તરફથી ઉપરના પ્રશ્નના જવાબમાં કહેવામાં આવે છે.

૨. ભેદાભેદી [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, કાર્તિક, ૧૮૫: યુરોપ અમેરિકાના દેશો, આપણા કરતાં ઘણી ઓછી ભેદાભેદી (h. હિટરોજિનીઈટી) ના બનેલા છે.

૩. વિવિધતા, વૈચિત્ર્ય [દ. બા.]

Hetero-sexuality, (Psycho-ana.)

[વિજ્ઞાતિકામુકતા, વિજ્ઞાતિ-આકર્ષણ [ભૂ. ગો.]]

Hetero-suggestion, (Psycho-ana.) પરસૂચન [ભૂ. ગો.]

Hieroglyphics, ૧. ચહેરાલિપિ [ન.લા.]

સ. ન. ગ. ૪૮૭: ઇજિપ્તિશબ્દોએ પોતાની જૂની ચહેરાલિપિ બદલીને નવી વર્ણલિપિ કરી. જૂની લિપિ જે પ્રકારની હતી, એક પથર લાકડાં ઉપર લેખ કોતરવાની એટલે માણસ ચીતરી માણસ, ઘોડો ચીતરી ઘોડો તાજ કહાડી રાજ, સૂરજ કહાડી દહાડો સમન્વવે; અને ખીજી ઉપાધ્યાયો જે પોતાના સંકેત જણાવવાને વાપરતા તે.

૨. ચિત્રાત્મક ભાષા [મ. ન.]

સિ. સા. ૩૬૪: હવે સમજે કે આર્યલોકની જ નહિ, પણ આર્ય, સેમિટિક, તુરાનિયન, સર્વની એક જ ભાષા હોવી જ જોઈએ ને હતી. એટલે કે જે જે ધર્મભાવના ઇત્યાદિ આપણે સર્વ ધર્મોમાં સમાન રૂપે ખતાવતા આવ્યા છીએ, તે બધાં એ જ ભાષાનાં ખારાક્ષરી તથા શબ્દકોશાદિ છે, ને તે બધાં એક જ રીતે સમજતાં. એક જ સંજ્ઞાત્મક, સર્વગમ્ય, સર્વમાન્ય ભાષા હતી એના નમુના આજે પણ વેદસંહિતા મિસરની ચિત્રાત્મક પ્રાચીન ભાષા (હાઈ રો-ગ્લિફિક્સ), ચીનની ચિત્રરૂપ વર્તમાન ભાષા ઇત્યાદિ છે.

૩. ચિત્રપદ્ધતી [મ. ર.]

ઇન્ડિય, ૩૬; પ્રથમ તો એ કે ચિત્રપદ્ધતીની સંજ્ઞાથી ઓળખાતી લેખનપદ્ધતિ શોધી કાઢેલી જણાય છે.

૪. ચિત્રચિહ્ન [ર. મ.]

જ્ઞા. સુ. ૨૩, ૫૧: કાળોના શબ્દો મૂળાક્ષરો (alphabets) માં જ હોય અને ચિત્રચિહ્નો (h.) માં લખ્યા હોય તો પણ અર્થ પ્રકટ કરી શકે.

૫. ચિત્રવર્ણ [ન.લા. દ.]

૬. ચિત્રાક્ષરી [ક. મા.]

૭. ચિત્રલિપિ [દ. બા.]

Hobby, શોખ [બ. ક.]

જીવો Decorative art.

Homogeneity

૮૬

Honorary

Homogeneity—૧. એકતા [આ.ખા.]

જુઓ Heterogeneity.

Homo-sexuality, (Psycho-ana.)સંભતિકામના, સંભતિ-આકર્ષણ
[ભૂ. જો.]**Honeymoon, ૧. આનન્દમાસ [ભો.]**

ગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દીવેટિયા]

દીવાળી કે હોળી, ૨૮૧: જ્યારે યુરોપીઅનોમાં લગ્ન પોતાની મેળે જ કરવામાં આવે છે, લગ્નનો પ્રથમ ઉત્સાહ આનન્દ લગ્ન પછી તરત જ જાણીતો રાખવા આનન્દમાસ-હનીમુન ભોગવવાને બનને પતિ પત્નીને થોડા દિવસ એકલા રાખવામાં આવે છે ત્યારે એના કેટલા લાભ થાય છે?

૨. વધૂમાસ [ન. ભો.]

ગુજરાતનો નાથ, ઉપોદ્ધાત, ૧૮: આ 'મંજરીની મેડી' નું બીજું દર્શન! કેટલા બનાવોના અંતર પછી, પણ એનું એ છતાં, જુદું. આ ગર્વપ્રધાન બેડાને માટે h. વધૂમાસ, જુદા જ પ્રકારનો વિધિ-કવિયે, કવિ-વિધિયે નિર્માણ કર્યો હતો.

૩. મધુચન્દ્રિકા [ઇ. ક.]

ગુ. ૧૯૮૩, માધ, ૪૫૮: h. (મધુચન્દ્રિકા) કરવાને તેઓ hill station (હવા ખાવાના સ્થલ) પર ગયાં તેટલામાં જ રસિક બહેનનું illusion (આવરણ) ખલાસ થઈ ગયું.

Honorarium, ૧. પારિતોષિક [અજ્ઞાત]**૨. મૂશાહીરો [અજ્ઞાત]****૩. પુરસ્કાર [દ. ખા.]****Honorary, ૧. યશોવૃત્તિ^૧ [મ.ર.]**

લિં. ચ. ૪૪: મુદત પૂરી થતાં આ યશોવૃત્તિ સૈનિકોમાં ઘણા ઘેર આદ્યા ગયા પણ લિંકન ફરીથી દાખલ થયો, કારણ કે તેને પોતીકું ઘર ન હતું.

૨. માનદ [મ. સ.]

વ. પ, ૧૭૬: મન:સુખરામ સૂર્યરામ ત્રિ-પાઠી, ફાર્બસ ગુજરાતી સભાના માનદ મંત્રી.

૧. શ. આનન્દશંકર કુવે પણ આ શબ્દ એક સ્થળે વાપર્યો છે:—“કન્યાઓની હાઇસ્કૂલો માં યશોવૃત્તિ શિક્ષક તરીકે કામ કરવું” (વસન્ત, ૮, ૫)

૩. માનાર્થ [ન. ભો.]

વ. પ, ૨૮૦: સંવત ૧૯૬૨ જ્યેષ્ઠ માસના 'વસન્ત' ના અંકમાં 'શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભા' સંબંધી જાહેર ખબર નીચે 'માનદ મંત્રી' એમ સહી નીચેનું અધિકારીપદ વાંચતાં મળેને જરાક સંશય ઉત્પન્ન થયો કે 'ઝોનરરી સેક્રેટરી' એ શબ્દમાં 'ઝોનરરી' (h.) શબ્દનો અર્થ આટલાં વર્ષ સૂધી જે હુ જાણતો હતો તે જોયો જ હશે કે કેમ. પણ આજ સૂધી બધાના અનુભવ અને જ્ઞાનને અંગ્રેજી કોશનો પણ આધાર મળે છે તેથી મહારા મનને કાંઈક આશ્વાસન મળ્યું. અંગ્રેજી કોશમાં h. શબ્દનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:—
“Done, made, conferred or held simply as an honour; 2. Holding an office or title bestowed in sign of honor, and exempt from the regular powers and duties” (The Standard English Dictionary) અર્થાત્ મંત્રીપદ કે કોઈ પણ પદ સ્વીકારવાથી માન આપનાર નહિ પણ તે પદ મળવાથી માન પામનાર-પગારદાર નહિ પણ એ અધિકારનું માનમાત્ર મેળવનાર-એમ જ અર્થ છે. 'માનદ' નો અર્થ 'માન આપનાર' એમ છે તે સાધારણ સંસ્કૃતના અને સારા ગુજરાતીના જ્ઞાનવાળાને તો કહેવાની જરૂર જ નથી. તેથી એ શબ્દ h. ને સ્થળે વાપરવો યથાર્થ નથી, એ કોઈને પણ સ્પષ્ટ જણાશે. આ પ્રકારના નવીન શબ્દોની યોજના કેટલીકવાર કેટલાક વર્ગમાં કેટલાંક કારણોને લીધે રૂઢ પ્રચાર ઉત્પન્ન કરનારી થઈ પડે છે માટે જ વેળાસર એ ખોટો પ્રચાર સુઝ વર્ગમાં ના પ્રવર્તે એ ઉદ્દેશથી આટલું લખવું એ કર્તવ્ય લાગે છે. 'ઝોનરરી' શબ્દને બદલે સંસ્કૃત શબ્દ વાપરવો જ એમ આગ્રહ હોય તો બીજા યોગ્ય શબ્દ ના જડે એમ નથી. થોડા દિવસ ઉપર જ માંગરોલ જૈન સભાના મંત્રીનો પત્ર મહારા ઉપર આવેલો ત્હેમાં 'માનાધિકારી મંત્રી' એમ અધિકારપદ લખ્યું હતું તે મૂળ શબ્દનો અર્થ ખરોબર સાચવે છે. 'માનાધિકારી' શબ્દ બહુ લાંબો પડતો હોય તો “માનાર્થ” એ શબ્દ વાપરવા લાયક નથી એમ નથી. એ

Hot-house

૯૭

Humanity

શબ્દમાં બીજે લાભ એ છે કે અસુક અધિકાર મળ્યાથી માન મળ્યું છે એમ માનનારથી, તેમ જ તે આધકાર સ્વીકારીને માન સલા વગેરેને પોતે આપ્યું છે એમ કલ્પનારથી પણ એ શબ્દ સરખી રીતે વગર સંકેતે વાપરી શકાશે.

૪. સન્માનિત [ર. વા.]

નિ. ૬: વિદ્વાનો, સાક્ષરો અને પંડિતોને સન્માનિત (h.) સભ્યો થવા વિનંતિ કરી સાક્ષરમંડળ સ્થાપવા પ્રયાસો ચાલે છે.

૫. નિર્વેતન [અજ્ઞાત]

૬. અપૈતનિક [અજ્ઞાત]

૭. બીનલવાજમી [હી. ત્રિ.]

બુ. પ્ર. ૬૬, ૨૫૧: આ વર્ગીકરણનું કામ કેટલુંક પગારદાર વિદ્વાનો પાસે અને કેટલુંક ઉત્સાહી બીનલવાજમી વિદ્વાનોને હાથે કરાવવામાં આવતું હતું.

૮. અવેતન [બ્યો. જ.]

૯. સેવાર્થી (Paid=પગારદાર,

અર્થાર્થી) [દ. બા.]

Hot-house, ઉપમાશૃલ [ક. મા.]

વેરની વસુલાત, ૬૬: ઉપમાશૃલનું વાતાવરણ બેલાં ઉછેરે છે, પુષ્પિત કરે છે, કરમાવે છે.

Humanism, ૧. માનવતા [બ. ક.]

બુઓ discipline.

૨. ૧. માનવભાવનાવાદ, માનવ-હિતવાદ, માનવાર્થવાદ [હી. વ્ર.]

સ. મી. (૧) ૭૧: એણે એતદ્વિષયક ચોતાના મતવાદનું નામ 'માનવભાવનાવાદ' (H.) એ સમજ્યું છે; (૨) ૧૬.

Humanistic education—ભાષા-શિક્ષણ, વિનિયમશિક્ષણ [હ. ડા.]

કે. શા. ક. ૧, ૩૨૮.

Humanitarianism—૧. માનવ-ભક્તિ [ઉ. કે.]

વ. ૪, ૧૦૨: ક્રમ્પ્ટે તેના વખતમાં ચાલતા આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક ધર્મને મનુષ્યના ઉત્કર્ષની ત્રણ ભૂમિકાના નિયમ પ્રમાણે હલકા દરજ્જાની માની અવગણના કરવા લાયક માન્યા હતા. પરંતુ 'માનવભક્તિ' (H.) 'મનુષ્ય જાતિ' પી પરમ પુરુષની સેવા' એ નામથી આધિભૌતિક ધર્મ તેણે સ્વીકાર્યો હતો.

૨. જનતાસ્મિતા [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, કાર્તિક, ૫૮: બંધુભાવ, આખી વસુધામાં પથરાયેલી જનતા ઉપર એકસરખો કુટુંબપ્રેમ, એ શબ્દો એક વખત મંત્રબળ ધરાવતા હતા, તથાપિ કાળે કરીને ધસાયા છે, ઝાંખા પડી ગયા છે, ખાલી થોથાં જેવા થઇ ગયા છે. એ જુના શબ્દોના અર્વાચીન પર્યાયો રૂપ શબ્દો હુમેનિટરિયનિઝમ—હુમેનિટિ (Humanitarianism, Humanity) જનતાસ્મિતા એ છે.

Humanity, ૧. માનવતા [ચ. ન.]

સ. ૨૫, ૨૮૨: અઠવાડીયે અઠવાડીયે હું તો 'નવજીવન' અને Young India વાંચું છું અને એ અસિધારાવ્રતી તપસ્વીના ઉચ્ચ ઉદ્દેશોમાં એ આપી રહેલી માનવતા (H.) અને રસિકતા માટે માન અનુભવું છું.

૨. (Benevolence) ૧. જનતા-

પ્રેમ, આત્મભાવ [મ. ન.]

ચે. શા. (૧) ૪૫૦: બુઓ Nonpersonal emotion (૨) ૫૬૬: જે હેતુઓ સારામાં સારી રીતે સ્વાર્થવૃત્તિને દબાવી વશ રાખે છે તે તે સ્વકર્તા, પરમાર્થશ્રાદ્ધ અને સામાન્યતા: જેને આત્મભાવ કહીએ છીએ, તે છે.

૨. ભૂતદયા [ગા. બા.]

વ. ૧૮, ૨: ભૂતદયા તે સ્ત્રીરૂપે ચીતરી હતી.

૩. જનતાસ્મિતા [બ. ક.]

બુઓ Humanitarianism.

૪. માનવાસ્મિતા [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, કાર્તિક, ૧૦૬: પરરાજ્ય સાથેના બાહ્ય સંબંધો (foreign relations) માં માનવાસ્મિતા અર્થાત્ બંધુભાવ બધે પ્રસંગે ન જળવાઇ શકે, ચોતાના હક્ક વા મોજા વા જનમાલના તત્કાલ વા ભાવિ સંરક્ષણને માટે, આપદ્ધ ધર્મ લેખે, પ્રજ્ઞાતાયકને માનવાસ્મિતાની નીતિ (h.) છોડીને દેશાસ્મિતા (patriotism) ની નીતિને જ વફાદાર રહેવું પડે.

૫. મનુષ્યાંધવતા [ચ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, ફાગણ, ૬૩: યૂનિયનમાં જ

Humour

૮૮

Humour

કેટલાક ખિસ્તી અને પાપભીર નેતાઓએ લોકમતની સામે પહોંને પણ પ્રેરતું ઉદ્દ્યોગન મનુષ્યોધવતા (h.) ને નામે કર્યાં કર્યું.

Humour, ૧. રમુજ હાસ્યરસ, ઠાઉકું હાસ્ય [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨, (૧) ૨૭૫: રસ એટલે ખરા જીવસાની સાથે આ જીવાન કવિમાં ચિત્રણ-શક્તિ પણ સારી છે. આ ચિત્રણશક્તિમાં રમુજ હાસ્યરસ જેને ઈંગ્રેજમાં H. કહે છે તે સારો માલમ પડે છે. (૨) ૩૨૮: ઠાઉકું હાસ્ય (H.) મર્મીનાં કટાક્ષ (Wit), વાણીની મીઠાશ, અને રચનામાં વિવિધ પ્રકારનાં ચાતુર્ય, એ વડે દલપતશૈલીના શાંત ને સુખોદક વર્ણનો ઝગઝગી રહ્યાં છે.

૨. સમર્મ હાસ્યરસ, મર્મ [ર.મ.]

(૧) ક. સા. ૭૧૨: ખરા સમર્મ હાસ્યરસ (h.) નો ગુજરાતી સાહિત્યમાં અભાવ છે, (૨) હા. મં. ૨૮: ઈંગ્રેજ વિવેચકો હાસ્યરસના wit અને H. એવા બે ભાગ પાડે છે. ૨૯. નવલરામે Wit નો અર્થ ‘મર્મીનાં કટાક્ષવચન એ પદથી કર્યો છે અને H. નો અર્થ ‘ઠાવકું હાસ્ય’ એ પદથી કર્યો છે. ‘નર્મયુક્ત વાક્ય-ચાતુર્ય’ અને ‘સમર્મ હાસ્યરસ’ એવી ચોખ્ખા અનુક્રમે કરીશું. તો તે કદાચ વધારે ચોગ્ય થશે. (૩) હા. મં. ૪૭: ઉપરના નિ-રૂપણમાં ‘વિટ’ અને ‘હ્યુમર’ એ ઈંગ્રેજ શબ્દો વાપર્યા છે તેનું કારણ એ છે કે ‘નર્મયુક્ત વાક્યચાતુર્ય’ અને ‘સમર્મ હાસ્યરસ’ એવાં કાંઈક લાંબાં પદ સરખામણીની વ્યાખ્યાઓમાં ધરી ધરી વાપરતાં અન્યથા કિલ્લે થઈ જાય. એ બે ઈંગ્રેજ શબ્દો માટે ‘નર્મ’ અને ‘મર્મ’ એ બે શબ્દો રૂઢ થાય તો બહુ સરળતા થાય.

૩. હાસ્ય [કિ. ધ.]

કે. પા. ૨૧૨: સામાન્ય રીતે કટાક્ષ (satire) નર્મહાસ્ય (wit) અને હાસ્ય (h.) એ હાસ્ય રસનાં સાધનો છે એમ આપણે માનીએ છીએ.

Humorist—૧. હાસ્યરસલેખક

[ર. મ.]

હા. મં. : પ્રખ્યાત હાસ્યરસલેખક

સ્વિકૃત જન્મારામાં કદિ હસ્યો જ નહોતો એમ કહેવાય છે.

૨. નર્મલેખક [ખ. ક.]

સ. ૩, ૧૨૩: પ્રસિદ્ધ નર્મલેખક (h.) “માર્કટવેન” કૃત ‘મોર ટ્રેમ્સ ઓફોડ’ નામના ઇંગ્લિશ પ્રવાસપુસ્તકમાંથી તરજીબો.

૩. મર્મવિદ્ [વિ. ક.]

કો. ૧, ૨, ૧૭૫: ખરા મર્મવિદ્ [મર્મ-વિદ્ હ્યુમરીસ્ટ જીઓ “વીટ” અને ‘હ્યુમર’—એ બે અંગ્રેજ શબ્દો માટે ‘નર્મ’ અને ‘મર્મ’ એ બે શબ્દો રૂઢ થાય તો બહુ સરળતા થાય” (રમણભાઈ; ‘હાસ્યરસ’ પૃ. ૪૭ ની ટીપ) માં ત્રેવડી શક્તિ હોવી જોઈએ.

૪. નર્મી [ખ. ક.]

સુ. ૧૮૮૩, માગશર, ૧૦૦: એમને (રમણભાઈને) નર્મી (h. હ્યુમરિસ્ટ) કહેવા કે ઉપનર્મી તે વિશે મતભેદને અવકાશ છે.

Sense of humour—૧. હાસ્યરસની પરામર્શશક્તિ [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧, ૩૧૨: તહેમની ફિલસુફ જેવી ગમ્ભીર વિચારતરંગમાં રમતી મુખાકૃતિની અંદરથી પણ હાસ્યરસની પરામર્શશક્તિ (s. o. h.)—ખારીકીથી જોનારને—ડોકિયાં કરતી જણાઈ આવતી હતી.

૨. હાસ્યરસેન્દ્રિય [તા. બા.]

વ. ૧૭, ૫૬૭: યુદ્ધ ભગવાન ઉપદેશ કરે છે કે—અક્રોધેન જિને કોધં—‘અક્રોધ વડે ક્રોધને જીતવો.’ એ સત્ય છે; પણ એ શ્રમસાધ્ય છે. હાસ્યરસેન્દ્રિય વડે ક્રોધનો જય કરી સકાય છે એ નહું તરવ ધ્યમપદમાં ઉમેરવાની ધૃષ્ટતા કરું?—આ રસેન્દ્રિયની કેળવણીથી અનેક ભારે અપરાધ ટાળી સકાય છે, અન્યને અન્યાય આપતાં રોકાઈએ છિયે, અર્થ કંકાસ, કલહ, ટળી શકે છે, ઈત્યાદિ લાભનો વિચાર કરીશું તો s. o. h.—હાસ્યરસેન્દ્રિયની ક્ષીમત બહુ જાંચી અંકારો.

૩. હાસ્યરસજ્ઞતા [ચં. ન.]

સ. ૨૬, ૨: શરૂઆત કરનારનેય શરમાવે એવાં તરફડીયાંને અભિનંદી અન્ય આત્મ-સંતોષમાં મહાલીએ તો ખીન્ન બધાના તો ઠીક

Hypnotism

૯૯

Hypothesis

પણ હાસ્યરસજ્ઞતાના—s. o. h.—ના એ હક-
દાર ન રહી શકીએ.

૪. મર્મવેદન [વિ. ક.]

કૌ. ૨, ૪, ૧૩૩: એ કૃતિઓમાં જે હાસ્ય-
રસ અને મર્મવેદન (‘સેન્સ ઓફ હ્યુમર’)
છતાં થાય છે તે સર્વત્ર ઉત્તમ કે પ્રથમ પંક્તિનાં
નહીં તેા દ્વિતીયમાં માનવત્વું સ્થાન મેળવે
તેવાં તેા હમેશાં હોય છે.

૫. વિનાદભાવ (sense=અભિજ્ઞતા)

[દ. બા.]

Hypnotism, ૧. સંમોહનવિદ્યા

[અં. બા.]

પૂ. યો. ૪, ૯૮: મનનો શરીર ઉપરનો
સંયમ II.—સંમોહનવિદ્યાના પ્રયોગોમાં સ્પષ્ટ
જણાઇ આવે છે.

૨. યોગનિદ્રા [કે. હ. અ. નો.]

Hypothesis, ૧. ઊહ [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૮૨: જીવો Constructive
imagination.

૨. કલ્પના [આ. બા.]

વ. ૪, ૨૪૩: શુદ્ધ સત્યાન્વેષી જનને ધટે
તેવા સમર્થદ શબ્દોમાં રા. જોવાર્ધનરામે પોતાની
કલ્પના (h.) આપણા આગળ મૂકી છે.

૩. સંભાવના [ન. દે.]

વ. ૧૦, ૧૧૬: જેમ Science અથવા
વિજ્ઞાનની મર્યાદામાં સંભાવના અથવા H.
પ્રથમ રચી વ્યક્તિકરો (phenomena) ના
અનુભવબળ વડે તેની સત્યાસત્યતાનો નિર્ણય
થાય છે.....

૪. ઉપન્યાસ [બ. ક.]

સા. જી. પ્રવેશક, ૪૬: આ કારણો શોધવાનો
વ્યાપાર શાસ્ત્રને વિસ્તારવા માટેના વ્યાપારોમાં
મોટામાં મોટો છે, અને એ વ્યાપારમાં
લક્ષ્યસંસ્કારક દષ્ટિ ધણીવાર અમુક પ્રકારનો
કાર્યકારણસંબંધ હુશે એવી કલ્પના કરે છે,
અને પછી તે કલ્પના કે ઉપન્યાસ ‘હાઇપો-
થિસિસ’ (h.) શુદ્ધ નીવડે છે કે નહીં તે નક્કી
કરવાને માટે તેને અનશુદ્ધ માની લઇને તેના
ઉપરથી અનુમિતિઓ કહાડવાનું કામ લાક્ષણિક
દષ્ટિ પાસે લે છે, એટલે એ અનુમિતિઓનાં

પરિણામ પ્રત્યક્ષ સાથે જોતાં ઉપન્યાસમાં અ-
શુદ્ધિ હોય તેા તે પકડાઇ આવે છે.

૫. પક્ષ, કલ્પિતાર્થ [હ. પ્રા.]

ગ. પ. ૧૮

૬. પ્રતિજ્ઞા [હી. વ.]

સ. મી. ૧૦૮: અનેક ભૌતિકશાસ્ત્રીઓને એ
પ્રતિજ્ઞારૂપે સ્વીકારી લીધેલા દ્રવ્યના અસ્તિત્વ
સંબંધમાં એટલો ખર્ચો વિશ્વાસ છે કે એના
અસ્તિત્વથી વિપરીત, એટલે એના અભાવની
કલ્પના સરખી થઈ શકે એમ નથી.

૭. તર્ક [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૨૪૧: પણ જુદી એટલો વખત
કેવળ પૃથક્કરણોનાં પરિણામો જોતી તેની નોંધ
લેતી બેસી રહેતી નથી. તે પોતાના સ્વભાવ
પ્રમાણે નિરીક્ષણ કરતાં પહેલાં કે નિરીક્ષણ
આણતાં દરમિયાન નિરૂપ્યમાણ વિષયના કાર્ય
અથવા કારણ વિષે તર્ક બાંધે છે. અને પછી
તે તર્ક ખરો છે કે ખોટો છે તે નિરીક્ષણના
પરિણામથી જોતી જાય છે. આવા અનેક તર્કો
જુદી એક સાથે અથવા વારાફરતી કરતી જાય
છે અને ઘણી વાર આવા અનેક તર્કોમાંથી
કયો સાચો છે એ જ નિરીક્ષણમાં બાકી
રહે છે. આ તર્ક એ જુદીની નબળાઈ સમજવા-
ની નથી. તર્કને સિદ્ધ વ્યાપ્તિ માની લેવી
એ નબળાઈ છે ખરી.

૮. વાદ [કિ. ધ.]

જુદા અને મહાવીર, ૧૦૦: જે પરિણામો
આપણને પ્રત્યક્ષપણે માલુમ પડે છે પણ તેનાં
કારણો અત્યંત સૂક્ષ્મતાને લીધે અથવા બીજાં
કોઈ કારણને લીધે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી કરાવી
શકાતાં નથી, તે પરિણામો સમજાવવા તેનાં
કારણો વિષે જે કલ્પના કરવામાં આવે તે વાદ
(h., theory) કહેવાય.

૯. અટકળ [બ. ક.]

દિ. ૨૫: આવી વ્યાપ્તિ માત્ર અટકળ
તરીકે રબૂ કરી શકાય શાસ્ત્રીય સિદ્ધાંત
લેખે નહીં; અને અટકળ (h. હાઇપોથીસિસ)
કે પ્રથમદર્શની વ્યાપ્તિ (empirical gen-
eralization એમ્પિરિકલ જનરલાઇઝેશન)
ગણતાં પણ એને વધારે ગૌરવ ન આપિયે...

Hypothetical

૯૦

Ideal

Hypothetical proposition, ૧.

સાન્વય નિર્દેશ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૪: સાન્વય નિર્દેશ એ પ્રકારના થાય છે સાપેક્ષ અને અન્યતરાન્વિત.

૨. સાંકેતિક વાક્ય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૬૬: 'જો હવા બગડે તો રોગ ચાલે' એ સાંકેતિક વાક્યનો દાખલો છે.

I

Iconography, ૧. મૂર્તિવિદ્યા [દુ. કે.]

યુ. ૧૬૭૯, વૈશાખ, ૬૭: દક્ષિણમાં જળ-વાઇ રહેલા આગમોના તથા મૂર્તિવિદ્યાના અભ્યાસી ગોપીનાથરાવે 'હિન્દુ મૂર્તિવિદ્યા' (Hindu Iconography) નામના ચાર મોટાં પુસ્તકોમાં વર્ણન સાથે આપણા ધર્મના ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયોના ભિન્ન ભિન્ન પૂજ્ય દેવોની નુદી નુદી સ્થિતિમાં હાલમાં વિરાજતી મૂર્તિઓનાં ચિત્રોનો જળરો સંગ્રહ કર્યો છે.

૨. મૂર્તિશાસ્ત્ર [દ. ખા.]

Idea, ૧. (Sentiment) ભાવ [મ. ન.]

ચે. શા. જુઓ Non-personal emotion.

૨. ભાવના [ર. મ.]

ક. સા. ૫૫૩: જ્યાં અનેક વસ્તુઓનું એક વર્ગનામ હોય છે ત્યાં તે વસ્તુની ભાવના (i.) અથવા અમૂર્ત આકૃતિ વિદ્યમાન હોય છે. દુનિયામાં ઘણાં બિહાનાં અને ઘણાં મેજ હોય છે. ઘણા પદાર્થોને એ બે નામથી આપણે ઓળખીએ છીએ પણ તેમની ભાવનાઓ તો બે જ છે; બિહાનાની ભાવના અને મેજની ભાવના.

૩. પ્રત્યય, વિચાર, માન્યતા [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૪૬: આપણી કલ્પનાઓ, આપણી માન્યતાઓ, આપણા પ્રત્યયો, આપણા વિચારો જે દ્વારા આપણે એ સામાન્ય અનુભવનું સ્વરૂપ નક્કી કરવા મથીએ છીએ, તેને સત્ય વા અ-સત્ય-મિથ્યા-કહી શકાય.

૪. મનોભાવ, આશય, (mental image) આંતરદૃશ્ય, પ્રતિભાસ [કે. હ. અ. નો.]

Idea of reason, બુદ્ધિવિષયી-ભૂત ખાસ-વિશિષ્ટ-અનિવાર્ય-નિયામક-પ્રત્યય, અર્થરહિત પ્રત્યય, વસ્તુશૂન્ય પ્રત્યય [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૭૧]

Idea of self, આત્મવિચાર, [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૩૬: એ તો આપણે આગળ જોઈ આગળ જોઈ કે પોતાને લાગતી અનુકૂળતા પ્રતિકૂળતાની વૃત્તિનું સ્થાન પોતાનો હેલુ જ છે એમ દર્શન થવાથી તેના મનમાં આત્મા (પોતાપણ)નો વિચાર ઉપજવા માંડે છે. આવો બીજવત્ આત્મવિચાર તે પણ બહુ ધીમે ધીમે કરે છે.

Condensation of ideas, પ્રતિભાસનું સમસન, પ્રતિભાસનો સમાસ [કે. હ. અ. નો.]

Freeing of ideas, પ્રતિભાસ સામાન્ય [કે. હ. અ. નો.]

Fusion of ideas, પ્રતિભાસનો યોગ, પ્રતિભાસનો મેળો, પ્રતિભાસનું સંગીલન [કે. હ. અ. નો.]

Series of ideas, પ્રતિભાસનો શ્રેણીબંધ, પ્રતિભાસની પરંપરા [કે. હ. અ. નો.]

Ideal, adj. ૧. ભાવનામય [મ. ન. ચે. શા.]

૨. ભાવનાત્મક [હી. કે.]

વ. ૧, ૩૩: પોતાનો આ ઉચ્ચાશય સિદ્ધ કરવા માટે રા. ગોવર્દનરામે આ શ્રવમાં અનેક કુટુંબો અને પાત્રો ચિત્ર્યાં છે જેમાંનાં કેટલાંક ભાવાત્મક (real) કેટલાંક ભાવનાત્મક (i.) અને કેટલાંક બેના મિશ્રણવાળાં છે.

noun ૧. ભાવના [મ. ન.]

Idealism

૯૧

Idealism

સુ. ગ. ૨૫૬: સત્ય, પ્રેમ, વર્મ, શર, પરાક્રમ સર્વ ઉદારગુણો જેથી મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ છે તે કાંઈ ઉચ્ચતમ ભાવનારૂપે જ રહેલા છે; ને તે ભાવનાનો જે જે સ્થૂલમાં શુદ્ધમાં શુદ્ધ આલિંગ્ય થયા છે તે તે સ્થૂલ આલિંગ્યમાં પોતાનાં નામ અમરત્વના પૂજ્યાસને મૂકી ગયાં છે.

૨. ઉચ્ચગ્રાહ [ગો. મા.]

(સ. ગ. ૪, ૧૪૭ અને) સા. જ. ૩: યુનિવર્સિટી અથવા વિદ્યોત્તેજક સમાજોએ આપેલી વિદ્યાનો ઉચ્ચગ્રાહ (i.) દર્શાવતાં કાર્ડિનલ ન્યૂમેન કહે છે કે શુદ્ધ વિદ્યા ઉપયોગી ન હોવી જોઈએ.

૩. આદર્શ [અજ્ઞાત]

“જંગાળી ઉપરથી આ રાષ્ટ્રપ્રયોગ આપણામાં આવ્યો છે. ઘણો પ્રચાર થયો છે. પરંતુ ‘ભાવના’ અને ‘આદર્શ’ એ જેમાં અર્થભેદ છે.” ન. ભો.

૪. ધ્યેય [અજ્ઞાત]

Idealisation, ૧. ઉચ્ચીકરણ

[મ. ન.]

સુ. ગ. નુવોલ Novel.

૨. પરમેતકર્ષ [મ. ન. ચે. શા.]

Idealism, ૧. ૧. ભાવના [ર. મ.]

ક. સા. ૪૬૧: ૨૧. આનન્દશોકરનું કહેવું ખરું છે કે રસવિચારમાં Idealism અને Realism વચ્ચેના ગંભીર પ્રશ્નમાં Realismને પુષ્ટિ મળે તે અનિષ્ટ છે. ભાવનાની ક્ષતિ કરી તેને સ્થાને વાસ્તવિકતાનો પ્રકર્ષ વધારવાનો અમારો પ્રયાસ નથી. પણ ભાવનાનું દર્શન તિરોહિત ન થાય તે માટે અમારો પ્રયાસ છે.

૨. ભાવનામયતા [ચ. ન.]

સ. ૧૯૧૬, જુલાઈ: ૨૧. નહાતાલાલના નાટકની ભવ્ય ભાવનામયતા (Sublime i.) અને અદ્ભુત મોહિનીયુક્ત ભાષાકલા લોકભોગ્ય દરજ્જાનાટક તરીકે સફળ થવામાં એને અન્તરાય-રૂપ થાય છે તો સાહિત્યની એક વિદ્વદ્ભોગ્ય મનોહર કૃતિ તરીકે સફળ થવામાં એને સહાયરૂપ થાય છે.

૩. આદર્શવાદ [અજ્ઞાત]

૪. આદર્શદર્શન [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૫૮૩: આ ચિત્રકારના હિન્દ-દેવીના ચિત્રમાં આદર્શદર્શન (I.) અને યથાર્થ-

દર્શન (Realism) નો થયેલો અપૂર્વ સંયોગ આજના યુગમાં સર્વત્ર અત્યંત લોકપ્રિય થયેલો છે.

૫. ધ્યેયવાદ [દ. બા.]

ન. જ. ૯, ૧૭૪: નવા યુગમાં ધ્યેયવાદ (આદર્શીયલીઝમ) નિશ્ચય થયો.

૨. (Philoso.) ૧. વિજ્ઞાનવાદ [આ. બા.]

વ. ૩, ૩૦૨: મહિલાલના કાવ્યગ્રંથો ઉપર એમના તત્ત્વજ્ઞાનની ખે રીતની અસર થઈ છે: એક બાહ્યસૃષ્ટિ (Nature) કરતાં મનુજહૃદય (Human heart) ને પ્રાધાન્ય આપવામાં; અને કવિતામાં પણ જીવિતાના પરમ હેતુને-પરમ પુરૂષાર્થને-આગળ રાખવામાં. એમાંની પહેલી એમના વિજ્ઞાનવાદ (I.) ની આડકતરી (indirect) અસર છે, અને બીજી જીવિતાના હેતુ (The End of Human Existence) સંબંધી તત્ત્વચિંતનમાંથી ઉદ્ભવેલી સીધી (direct) અસર છે.

૨. મનોમયસૃષ્ટિવાદ [મન. રવ.]

કૃ. ચ. ગવેષણ, ૨: શ્રી કૃષ્ણને ભૂદા ભૂદા સિદ્ધાન્તો-doctrines-ભૂદી ભૂદી ચક્ષુઓથી જુએ છે. અકલ્પિતવાદ-Realism-પોતાની દૃષ્ટિથી જુએ છે. અકલ્પિતવાદ-Realism-ની વિરુદ્ધનો નામવિષયકવાદ-Nominalism પોતાની દૃષ્ટિથી જુએ છે. નામવિષયકવાદની વિરુદ્ધનો મનોમયસૃષ્ટિવાદ-Idealism-પોતાની નજરથી જુએ છે. અનુભવાતીતવાદ-Transcendentalism અન્યાત્મવાદ-Spiritualism-ની વળી ભૂદી જ દૃષ્ટિ છે.

૩. ભાવનાવાદ [ન. ભો.]

વ. ૨૦, ૩૨૬: સૌન્દર્યતત્ત્વના આ સ્વરૂપને પરિણામે ચિન્તકો સૌન્દર્યનું લક્ષણ સંપૂર્ણ આપવાને અસમર્થ થયા છે. ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણો અપાયાં છે, તે સર્વનો અહિં સંગ્રહ કરવાની જરૂર નથી. મુખ્ય એ મત, અને તે બંનેનો સમન્વય કરનારો ત્રીજો નિષ્કર્ષરૂપ સિદ્ધાન્ત દર્શાવીશું તો ખસ છે. ઓરિસ્ટોટલના જડવાદ પ્રમાણે સૌન્દર્યનું મૂળ symmetry (સમ-પ્રમાણતા)માં છે. Neo-Platonic ફિલસુફીએ સ્વીકારેલા Idealism એટલે ભાવનાવાદ પ્રમાણે

Idealist

૬૨

Ideo-motor

સૌન્દર્યનું મૂળ જરૂરવશની પાર રહેલા કોઈ સૂક્ષ્મ ભાવનાતત્ત્વથી મળતા અનુપ્રાણનમાં છે.

૪. દૃષ્ટિસૃષ્ટિવાદ, આદ્યાર્થપિલાપ-વાદ [હી. પ્ર. સ. મી. ૩૩]

Absolute Idealism, અબ્સોલિટિ-વાદ [મ. ન.]

ચે. શા. જ્યો. Metaphysics.

Objective idealism, આદ્યાર્થ-વિજ્ઞાનવાદ [મ. ન. સદર]

Subjective Idealism, વિજ્ઞાન-વાદ [મ. ન. સદર]

Idealist, ૧. ૧. ભાવનાવાદી [ન. ભો.]

દયા, ક્ષમા, શાન્તિ, ૬૧: આ તત્ત્વચિંતનનો અર્થ ભાવનાવાદી જેવો કે અદ્વૈતવાદી જેવો લેવાનો નથી.

૨. આદર્શવાદી [અજ્ઞાત]

૩. વિજ્ઞાનવાદી, આદ્યાર્થપિલાપ-વાદી [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૪: આદ્યાર્થોન્નિતત્ત્વવાદી અને આદ્યાર્થપિલાપવાદીના વાદો ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે આ વિષયમાં તત્ત્વચિંતકોનો અતિ મહાન ભતભેદ છે.

૪. ભાવનાદ્રષ્ટા [વિ. ક.]

કો. ૨, ૧, ૨૧૬: તે વસ્તુદ્રષ્ટા મટયો; બદલામાં તેની સાત્ત્વિકતા વિકસી અને તે ભાવનાદ્રષ્ટા બન્યો.

૨. ભાવનાદાસ [બ. ક.]

યું. રટે. ૩૭; પણ તે સાથે તેઓ આધર્મિકતા કરીને પડે એવા ભાવનાદાસ (i. આધર્મિકલિસ્ટ) પણ નહોતા.

Idealistic ૧. ભાવનાવાદી [ન. ભો.]

બીજી પરિષદ, “અભિનયકલા,” ૮.

૨. ભાવનાશાળી [ચં. ન. સ. ૨૫, ૪૩૫]

૩. આદર્શદર્શી [દ. આ.]

કા. લે. ૧, ૫૮૦: આવો અનુભવ થયા પછી ઉપાસક આત્માભિમુખ થઈ જાય છે. તે ઈન્દ્રિયજન્ય રસને છોડી દઈ ભાવાત્મક રસ લેવા માંડે છે. તે આનન્દ વ્યક્ત કરવાનાં સાધન ભલે પાર્થિવ હોય અને ઈન્દ્રિયગોચર હોય, તો પણ તે દ્વારા વ્યક્ત કરવાનો ભાવ ઈન્દ્રિયાતીત

હોય છે, અને તેથી તે દ્વારા મળતો આનન્દ શુદ્ધ, નિષ્કલંક અને સ્થાયી હોય છે. તે આનન્દ સમપ્રધાન હોય છે. વિદ્યાર્સિતાનું ત્યાં નામ સરખું નથી હોતું. તે આનન્દમાં પ્રવેશ કર્યા પછી માણસ વિગલિતવેગાન્તર થઈ જાય છે. આ કલાને આદર્શદર્શી કહે છે કેમકે આ કલાના આદર્શમાં આત્માનું પ્રતિબિમ્બ પડ્યું હોય છે.

૪. કાદંપનિક [બ. ક.]

ગુજરાતી, દિવાળી પર્વ, ૧૬૨૬, ૧૪: જ્યો. Classical.

૫. ભાવનામય [બ. ક.]

વીણા, ૧૬૨૭, ૧૭: આનન્દમહા-અકિમ-ચંદ્રની ભાવનામય અદ્ભુત કૃતિ (Idealistic Romance આધર્મિકલિસ્ટિક રોમાન્સ).

Ideation, વિચારણા [હ. ડા. કે.

શા. ક. ૧, ૩૨૮]

Identical proposition, અભિનિ-વિધાન [દ. આ.]

Identification, ૧. પ્રત્યક્ષિજ્ઞા [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૮૨: આમ હોવાથી એમાં કશું આશ્ચર્ય નથી. કોઈપણ પદાર્થની પ્રત્યક્ષિજ્ઞા થતી એ કાર્ય બાળકને જરાક ઊંચે પહોંચ્યા પછી શક્ય થાય.

૨. અભિજ્ઞા, તત્ત્વાભિજ્ઞા

[કે. હ. અ. નોં.]

Identity, તદ્વત્તા, અભિનિજ્ઞા [ન. ભો.]

Law of identity, ૧. તાદાત્મ્ય-નિયમ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૩: તાદાત્મ્યનો નિયમ અવિરોધ-ના પેટામાં આવવા જેવો નથી.

૨. એકતાનો નિયમ [મ. ૨]

અ. ન્યા: એકતા (I.) નો નિયમ...જે કંઈ છે તે છે.

Ideo-motor, (actions) વિચાર-

સંસ્કારજન્ય કર્મ [મ. ન. ચે. શા.]

૨. પ્રતિભાસચેરિત કર્મ [કે. હ. અ. નોં.]

Idiom

૯૩

Image

Idiom, ૧. રૂઢિપ્રયોગ [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૩૫૬: સાકસન ભાષા પણ નિંદાવા લાગી; નિશાળોમાં ફ્રેચ ભાષા શીખવવામાં આવી ને એવડી ગ્રીન્નનું રાજ્ય થયું ત્યાં સુધી કાયદાકાનૂનમાં નોર્મન ભાષાના રૂઢિપ્રયોગ વપરાતા રહ્યા.

૨. રૂઢ-ઉક્તિ [ર. મ.]

ક. સા. ૭૩૧: પારસી, કાઠીયાવાડી, કચ્છી વગેરેના મિશ્રભૂતી અને ઈંગ્રેજ ભાષાની રૂઢ-ઉક્તિઓ (ii.), ઉપરથી કરેલા 'તરબુમિયા' શબ્દોથી સુબંધગરી ગુજરાતી ભાષા થઈ છે.

૩. રૂઢ-પ્રયોગ [હ. દા.]

કે. શા. ક. ૧, ૩૩: લેટિનના પહેલું થીક શીખવતું, પરંતુ લેટિન થોડે થોડે અંતરે ચલાવતું બેઠ્યે, નહિ તો પરદેશી ઉચ્ચાર, ને પરદેશી રૂઢ-પ્રયોગોથી માતૃભાષાની શુદ્ધતા બગડશે.

૪. ખાસ પ્રયોગ [ક. પ્રા.]

સ. ૨૬, ૪૯૭: કર્કાહમ સાહેબ 'Pride & Prejudice' ઉત્તમ રીતે વાંચી બતાવતા હતા અને તેમાં જે ખાસ પ્રયોગો (ii.) આવે તેનો અર્થ ચાંપી ચાંપીને કહેવાની તેમને ટેવ હતી.

૫. ભાષાપ્રવાહ, વાક્યપ્રચાર, પરિપાટી [દ. બા.]**Idiomatic, સુરૂઢ [વિ. ક.]**

કો. ૩, ૨, ૧૬૪: ભાષા 'લૌકિક' રાખ્યાનું ભાષાન્તરકર્તા બહેર કરે છે; ભલે, પણ લૌકિક ગુજરાતી સુરૂઢ (ઇડિઓમેટિક) પણ ના હોતું બેઠ્યે ?

Idiosyncrasy, ૧. વ્યક્તિત્વ [ગો. મા.]

સ. ૩, ૪૨: ભાષાઓના વ્યક્તિત્વ (i.) વીશે ઉપર કહેલું છે તે પ્રમાણે સંસ્કૃત પ્રાકૃત અને ગુજરાતીના કોઠાનાં બધારણ બુદ્ધાં બુદ્ધાં જે.

૨. દેહસ્વભાવ, [મણિલાલ નારણભાઈ તંત્રી]

ગુજરાતી નવલકથાનું સાહિત્ય, ૧૯.

Illusion, ૧. ભ્રમ [ન. ભો.]

વ. ૧૪, ૬૭૧: રેલવેના પાટા સમાન્તર રહી પરસ્પર જોડાયા વિનાના જ રહે છે છતાં દૂરથી

જોનારને મળી જઈ એકઠા થયેલાનો ભાસ આપનાર optical i. (દૃષ્ટિભ્રમ)થી કાંઈક વિપરીત પ્રકારનો આ પ્રેમીયુગલના અસંયુક્ત સંયોગમાં (psychological i.) માનસશાસ્ત્ર-ગત ભ્રમ પ્રગટ થાય છે.

૨. માયા [સા. બા.]

વ. ૧૭, ૪૫૬: વિવર્તની ઉત્પત્તિ માયા-i. માં છે.

૩. આભાસ, અધ્યાસ [હી. વ.]

સ. મી. (૧) પ્રસ્તાવના, પ: છવટનાં બે પ્રકરણોમાં આભાસ (I.) વિષયક અને અસત્ય ભ્રાન્તિ-વિપર્યય-મિથ્યાજ્ઞાન (Error) વિષયક ચર્ચા જોવામાં આવશે. (૨) ૧૭૦.

૪. ભ્રમદર્શન [ન. ભો. નવો]

Illustrator, લેખચિત્રકાર [રવિશંકર મહારાજ રાવળ]

બુઓ Decorator.

Image, ૧. ચિત્ર [મ. ન. ચે. શા. ૫૩૧]**૨. મૂર્તિ, છાયા, પ્રતિબિંબ**

[હી. વ. સ. મી. ૧૭૦]

૩. પ્રતિકૃતિ, પ્રતિમા, અનુમા

[પ્રા. વિ.]

After image, સંસ્કાર, પ્રતિ-પ્રત્યક્ષ, અન્વાદર્શ [કે. હ. અ. નો.]

Double images, યુક્તપ્રતિદર્શ્ય [કે. હ. અ. નો.]

Mental image (or idea) પ્રતિપ્રત્યક્ષ, અન્વાદર્શ [કે. હ. અ. નો.]

Negative after image, પ્રતિ-યોગી અન્વાદર્શ-પ્રતિપ્રત્યક્ષ [કે. હ. અ. નો.]

Positive after image, અનુ-યોગી અન્વાદર્શ-પ્રતિપ્રત્યક્ષ [કે. હ. અ. નો.]

Primary image, મૂળચિત્ર [મ. ન. ચે. શા. ૨૭૪]

Secondary image, ઉપચિત્ર [મ. ન. ચે. શા. ૨૭૪]

Imagination

૯૪

Impassioned

Imagination, ૧. કલ્પના [ર. મ.]

ક. સા. ૪: એકન એથી ઉલટો વિચાર દર્શાવે છે. તે કહે છે કે માણસ પોતાના તર્ક અને કલ્પના (I.) થી સુધ્ધિમાં ન હોય તેવું ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેનું નામ કવિતા.

૨. કલ્પનાપ્રભાવ [અ. ક.]

જુઓ Fancy.

૩. પ્રતિભાદૃષ્ટિ [આ. બા.]

જુઓ Fancy.

૪. પ્રતિભાશક્તિ [કે. હ. અ. નો.]

Aesthetic imagination,

સૌન્દર્યકલ્પના [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૭૮: કલ્પનાનો જે છવનભૂત વ્યાપાર છે તે અનેક મનોવ્યાપારમાં કામ આવે છે. એના ત્રણ વિભાગ કરી શકાય. (૧) પદાર્થો વિષેના જ્ઞાનને ઉપકારક ઉપચય. (૨) અમુક કામ કેમ કરવું, સાધન અને સાધ્યની યોગ્યતા શી રીતે આણવી, એવા જ્ઞાનને ઉપકારક ઉપચય. (૩) ભૂમિઓને સતોષનાર ઉપચય. પ્રથમ પ્રકારની કલ્પનાને જ્ઞાનકલ્પના અથવા સ્વરૂપકલ્પના કહેવાય, બીજીને વ્યાવહારિક કલ્પના અથવા શોધ કહેવાય, ત્રીજીને સૌન્દર્યકલ્પના અથવા પ્રતિભા કહેવાય.

Cognitive imagination, જ્ઞાન-કલ્પના, સ્વરૂપકલ્પના [મ. ન.]

જુઓ ઉપર Aesthetic imagination.

Constructive imagination,

ઉપચાયક કલ્પના [મ. ન. ચે. શા.]

Practical imagination,

વ્યાવહારિક કલ્પના [મ. ન.]

જુઓ Aesthetic imagination.

Representative imagination,

સંકલ્પ [મ. ન. ચે. શા.]

Reproductive imagination,

સંસ્કારોદ્ભોધરૂપ કલ્પના [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૭૧: જેને આપણે સંસ્કારોદ્ભોધરૂપ કલ્પના કહીએ છીએ તેમાં પણ અજ્ઞાત એવો કોઈ વિષય તો આવી જ જાય છે.

Immanent, અંતર્યામિ [જા. બા.]

વ. ૨૫, ૨૦૪: અહિં સુધ્ધિના સર્જનદ્વારા પ્રભુનું જ્ઞાન થાય તે માત્ર સંસ્થાનું કાર્ય સુધ્ધિ

એમ કાર્યકારણસંબંધથી નહિ, પણ સુધ્ધિમાં જ પ્રભુનું દર્શન થાય એ રીતે, અવતારરૂપ ચમત્કારથી, કે પ્રભુના i. અંતર્યામિ સ્વરૂપથી, એ દર્શન થાય.

Immanence, અન્તરત્વ [આ. બા.]

વ. ૧૬, ૩૬૫: અત્યારે ઈશ્વરનીમાંસાનું એક એવું પુસ્તક નથી લખાતું કે જેમાં, ઈશ્વરના 'Transcendence'—પરત્વની સાથે 'Immanence'—અન્તરત્વનું પ્રતિપાદન ન થતું હોય.

Immediate, ૧. અવ્યવહિત [મ. ન.]

ચે. શા. જુઓ Attention.

૨. અપરોક્ષ [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૧]

૩. સાક્ષાત્ [હી. ત્ર.]

સ. મી. ૧૮: આ પ્રમાણે બે પ્રકારનાં જ્ઞાન આપણે માનીએ છીએ. એક સાક્ષાત્ અને બીજું અવ્યવહિત; એક અપરોક્ષ અને બીજું પરોક્ષ એટલે આનુમાનિક.

Immediate inference, ૧.

અપરોક્ષાનુમિતિ [મ. ન. ન્યા. શા. ૬૭]

૨. અવ્યવહિત અનુમાન [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૦૩: અનુમિતિઓ બે પ્રકારની છે, અવ્યવહિત અનુમિતિ અને વ્યવહિત અનુમિતિ. અવ્યવહિત અનુમિતિ એટલે એક વાક્ય ઉપરથી પરભાર્યું નિરૂપણ કરેલ બીજું વાક્ય. આ અનુમિતિજ્ઞાન મેળવતાં વચમાં બીજા વાક્યની કે સાધનની જરૂર નથી પડતી માટે આ પરભાર્યું એટલે અવ્યવહિત અનુમાન કહેવાય છે.

૩. અવ્યવધાન અનુમાન [મ. ર.]

અ. ન્યા: હવે અવ્યવધાન અનુમાનના કેટલાંક એક પ્રકારોમાં પ્રવેશ કરીએ.

Immediate inference by added determinants, વર્ધિતા-

પરોક્ષ [મ. ન. ન્યા. શા.]

Immediate knowledge,

સાક્ષાત્પ્રમા [કે. હ. અ. નો.]

Impassioned, ૧. રાગયુક્ત [ર. મ.]

ક સા. ૨૭૬: હી. કિવન્સી નામે પ્રસિદ્ધ ઈંગ્લેન્ડ લેખકે 'અરીણીની કબુલત' વગેરે કેટલાંક લેખો વિદ્યક્ષણ ગદ્યમાં લખી ગદ્યમાં ભાવ-

Imperialism

૯૫

Impressionalism

મય રચના કરવાનો એક નૂતન પ્રકાર દર્શાવ્યો છે. એ શૈલીને કેટલીકવાર ગદ્યમય કવિતા (Prose poetry) કહેવામાં આવે છે અને તે પોતે તેને 'રાગયુક્ત ગદ્ય' (impassioned prose) કહે છે અને એ બીજું નામ વધારે ઉપયુક્ત લાગે છે.

૨. ભાવમય [ન. ભો.]

બુઝો Antithesis.

૩. હૃદયવેધી [અ. ક.]

બુઝો Concreto.

૪. ભાવપૂર્ણ, ઉત્કટ [દ. બા.]

Imperialism, ૧. સામ્રાજ્યભાવના [આ. બા.]

વ. ૩, ૪૧૧: મિ. વેડર્બર્ન બ્રિટિશ સામ્રાજ્યભાવના (I.) નો સમય પૂરો થવા આવેલો માને છે તે બાબતમાં અમને શંકા છે.

૨. સામ્રાજ્યવાદ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૨૮૦: ઈશ્વર ગયા પછી પોતાની પાસે ઐશ્વર્ય લેનાર સામ્રાજ્યવાદે (ઇમ્પી-રિયેલિઝમ) 'મદ'ને મુક્તિ આપી. મારી નતિ શ્રેષ્ઠ છે, અમે જ આખી દુનિયાપર રાજ્ય કરવાને લાયક છીએ એમ કહેતી મદોન્મત નતિઓ સારી દુનિયાને હેરાન કરવા લાગી છે.

૩. સામ્રાજ્યપ્રવૃત્તિ [અ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨, આવણ, ૧૦૫: અમુક સમયે અમુક સંલોગોમાં સામ્રાજ્યપ્રવૃત્તિ (i.) અનિવાર્ય હોય ઉત્પન્ન થાય છે જ.

Impression, ૧. સંસ્કાર [મ. ન. એ. શા. ૨૦૧]

૨. પ્રત્યય [ગા. મા.]

સ. ચં. ૪, ૫૪૩: આપણા તેમ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનો એક અભિપ્રાય છે કે ન્યૂટન દર્શાના સંસ્કારોથી (સંસ્કાર=Association) થતા પ્રત્યય (પ્રત્યય=I.) સ્વપ્નરૂપે સ્ફુરે છે (જાગૃતિસંસ્કારજ: પ્રત્યય: સ્વપ્ન:-પ્રત્યક્ષદર્શીની ટીકા)

૩. છાપ [દ. બા.]

Impression coexistent in space, સહભૂત સંસ્કાર [મ. ન. એ. શા.]

Impressionistic, ૧. સંસ્કાર-ભોગી [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૨, ૫: ઓગણીસમી ને વીસમી સદીના સંગમકાળ દરમિયાન જે કળા અને વિવેચનની સંસ્કારભોગી ('ઈમ્પ્રેશનીસ્ટીક') ભાવના યુરપમાં પ્રસરી તેના પ્રયોજકોમાંનો એક ફ્રાન્સ હતો.

૨. સંસ્કારપ્રધાન [બો. જ.]

કૌ. ૩, ૩, ૧૧૩: આધુનિક પાશ્ચાત્ય વિવેચના માટે એક જ વિશેષણ પસંદ કરવું હોય તો એમ કહેવાય કે એ સંસ્કારપ્રધાન (ઈમ્પ્રેશનિસ્ટિક) છે. દિદેરો એ પદ્ધતિનો પયગમ્બર ગણાય છે પણ એના સૌથી પ્રખ્યાત પ્રતિનિધિ તો સેન્ટ બવ છે. લેખકને તેની કૃતિઓથી છુટો પાડી, કૃતિઓ પોતાની પાસે લઈ બેસી, પોતાના પર પડેલા સંસ્કારોનું સચ્ચ ચિત્ર આલેખવું એ આ પદ્ધતિનો સિદ્ધાંત છે.

૩. પરસ્પેરિક [જ. ભ. દરકાળ]

ઝરણાં, ટાંઠાં ને બિન્હાં, ૩૭: બુઝો expressionistic.

Impressionism, સંસ્કારાત્મક વિવેચન [ક. મા.]

રસાસ્વાદનો અધિકાર, ૧૬: આનંદલક્ષી વિવેચનનો એક અપૂર્વ પ્રકાર તે સંસ્કારાત્મક વિવેચન (I.); આ વિવેચન કરતી વખતે વિવેચક શાસ્ત્રકાર, કે સરખામણી કરનાર, ઉત્કાન્તિવાદ કે રસદર્શી થતો નથી; તે કલાકારની માફક કૃતિનો રસીયો થઈ બેસે છે.

Impressionalist, આભાસવાદી

[ન. ભો.]

બીજી પરિપદ્, "અભિનયકલા", ૧૧: છાયા એ ગુણ ચિત્રકલામાં આભાસવાદી (Impressionalist) કલાવિધાયકોએ સ્વીકારેલો છે તહેને જ મળતો ગુણ અભિનયકલામાં છે. અમુક દેખાવની સમગ્ર 'છાયા'ની છાપ ઉપસ્થિત કરવી, ઝીણી ઝીણી વિગતોનો અનાદર કરવો, એમ ચિત્રકળામાં આભાસવાદીનો સિદ્ધાંત છે. તે જ પ્રમાણે અભિનયમાં માત્ર સ્વભાવનું સ્વરૂપ-એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યા વિના, લગભગ પણ હાલ્યાયાદ્યા વિના, સ્વભાવરેખાની વિગતોનું સ્પષ્ટ ચિત્ર પાડ્યા વિના જ માત્ર સ્વભાવમુદ્રાની સમગ્ર 'છાયા' વડે જ દર્શાવવું એ એ કલાનું એક લક્ષણ છે.

Impressive

૯૬

Indeterminism**Impressive, હૃદયગ્રાહી [મ. ન.]**

ચે. શા. ૩૬૪: એક જ અનુભવ જે સારો હૃદયગ્રાહી હોય તે એવી સારી શ્રદ્ધા ઉપજાવી શકે છે કે જેમાં તે અનુભવના પુનઃ પુનઃ અભ્યાસથી અભ્યાસના પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ થતી નથી.

Impressiveness, સંસ્કારપ્રેરકત્વ [મ. ન.]

ચે. શા. ૭૯: આ પ્રકારે બાહ્ય પ્રેતસાહન કરનાર વસ્તુના પ્રચય અને ગુણોને જે વિચાર કર્યો તેનાથી વસ્તુના સમગ્ર સંસ્કારપ્રેરકત્વનો નિર્ણય બની શકે છે.

Impulse, ૧. વેગ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૯૬: સ્વસંયમ શબ્દનો અર્થ એવો છે કે વિકસિત ઇચ્છા અમુક સમયે સ્વવિરુદ્ધ એવા વેગમાત્રનો પરાભવ કરી તેમને યોગ્ય મર્યાદામાં રાખી શકે એવી શક્તિ.

૨. ઉત્કલિકા, મનસ્વીપણું, દિછાળો [હ. દ્વા. કે. શા. ક. ૧, ૩૨૭]**૩. પ્રવર્તનબળ [આ. બા.]**

વ. ૧૪, ૧૪૯: હું માતું છું કે આ સર્વની નીચે એવું પ્રવર્તનબળ (i.) રહેલું છે કે જેને આધ્યાત્મિક (spiritual) બળ ગણી શકાય.

૪. મનોવેગ [કિ. ધ.]

ન. સ. ૧, ૩૫૩: જ્યાંસુધી મનોવેગ (i.) બુદ્ધિ ઉપર સત્તા ચલાવવા શક્તિ ધરાવે છે....

૫. પ્રેરણા [પ્રા. વિ.]**૬. ઊર્મિ [દ. બા.]****Impulsive, ઉત્કલિક, મનસ્વી [હ. દ્વા. ૩૨૬]****Impulsive judgement, સાહસિક નિર્ણય [પ્રા. વિ.]****Impulsive movement, સ્વયંચર્ય [કે. હ. અ. નો.]****Impulsiveness (rashness), સંભ્રમ [મ. ન.]**

ચે. શા. ૩૭૦: વિચારનિર્દેશવ્યાપારમાં કોઈને એટલો બધો સંભ્રમ રહે છે, નિશ્ચય ઉપર આવી જવાની એટલી બધી આતુરતા થાય છે કે એ વ્યાપારમાં પુરાવા ઇત્યાદિનું તોલન

કરવામાં જે વિદ્વંસ થાય છે, તેને તેમનાથી જરા પણ સહન કરાતો નથી.

Incidence, કરસંપાત, [વિ. કે. સં. પ.]**Incommensurable, ૧. અપ્રમેય [ન. લ.]**

ન. ગ્રં. ૨. ૩૨૯: દલપતરામની શૈલી સભારજની, અને નર્મદાશંકરની તે મસ્ત. આ શૈલીઓ પરસ્પર અપ્રમેય (I.) એટલે એક બીજા સાથે માપી શકાય એવી જ નથી. તે પોતપોતાને સ્થળે ઉત્તમ જ છે.

૨. અનન્વયરૂપ [ન. ભો.]

ગુજરાતનો નાથ, ઉપોદ્ધાત, ૪૫: રા. કેન્ટેચાલાલનાં સર્જનોમાં પાત્રોની વ્યક્તિતા સુરેખ, અનન્ય, અનન્વયરૂપ (i.) ટંકાયેલી, લગ્નદ્રવ્ય શાળાભિલિતાવમાત વિશ્વકર્માએ સરાણુ ઉપર ઉતારી કાપી કાઢેલી હોય તેમ દીપે છે.

૩. દુર્ભેય [હ. પ્રા.] ગ. પ. ૪.**૪. અપર્યાપ્તિ [દ. બા.]**

(ભગવદ્ગીતા, ૧, ૩૦. અપર્યાપ્તિદસ્માકં બલં મર્મિમામિરાક્ષિતમ્)

Independent, (Modern Indian politics) ૧. સર્વપક્ષસ્વતંત્ર [હિ. હિ. વ. ૨૨, ૩૫૮]**૨. નિર્પક્ષવાદી [નંદા. દ.]****૩. સ્વતંત્રપક્ષી [અ. ક.]**

સુ. ૧૯૮૨, ભાદરવો, ૭૭: પ્રાંતિક અને વરિષ્ઠ ધારાસભાઓ માટે પ્રતિનિધિઓ ચૂંટવાની પ્રમાણ ત્રીજી વાર આરંભાય છે. પહેલી ચૂંટણી વખતે, ૧૯૨૦ માં, મતદારોમાં જે પક્ષ હતા. મત નહોતો જ આપિયે, સંપૂર્ણ અસહકાર કરીશું, એ ગાંધીજીના અનુયાયીઓનો પક્ષ હતો. મત તો આપવા, એ બીજો પક્ષ હતો, જેમણે નોંધાવેલા મતો ઉપરથી જે પક્ષના પ્રતિનિધિઓ ચૂંટાયા હતા: ઉદાર-પક્ષીઓ (liberals) અને સ્વતંત્રપક્ષીઓ (ii.).

૪. સ્વતંત્ર [દ. બા.]**Indeterminism, (Metaph.) પ્રવૃત્ત્યનિશ્ચિતતા [અ. ક.]**

ની. શા. ૧૨૪: પ્રવૃત્ત્યનિશ્ચિતતા (ઇન્ડિ-ટર્મિનિઝમ)ના વિચારમાં દરેક નવું કર્મ કરતી

Individualism

૯૭

Induction

વખતે હું માણે અત્યારસુધી કોઈ પ્રકારનું જીવન જીવ્યો જ ન હોઈ, ને પાછલા ને હવેના જીવનમાં કારણ ને કાર્યની સાંકળ હોય જ નહિ એમ માનવામાં આવે છે.

Individualism, ૧. વ્યક્તિદષ્ટિ [વ. ઝા.]

વ. ૪, ૩૨૮: આ પત્રમાં પૂર્વે ઝીસ અને રોમના ઇતિહાસમાંથી સૂત્રરૂપે કેટલોક બોધ તારવી કાઢવામાં આવ્યો હતો, તથા યુરોપના અર્વાચીન યુગનાં ખાસ લક્ષણ-ઐહિકતા (Secularism) અને વ્યક્તિદષ્ટિ (I.)-ખતાવી એની રાજકીય ઇતિહાસ ઉપર થયેલી અસરનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું હતું.

૨. વ્યક્તિસ્વાતન્ત્ર્ય [આ. બા.]

વ. ૫, ૪૭૫: બુદ્ધિસ્વાતન્ત્ર્ય (Rationalism) અને વ્યક્તિસ્વાતન્ત્ર્ય (I.) એ મિ. મિલથી આપ્રશિત ૧૮૭૫ પહેલાંના જમાનાના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો હતા.

૩. વ્યક્તિવાદ [આ. બા.]

ખુ. પ્ર. ૬૦, ૧૯૬: વ્યક્તિવાદ (I.) એ ગયા જમાનાનું ભૂષણ તેમ જ દૂષણ હતું.

૪. વ્યક્તિસ્વાતન્ત્ર્યવાદ [ખ. ક.]

બા. લે. પ્રવેશક, ૩૩: ઉપર “ગમે તે પ્રકારે” એ શબ્દો લખવા પડ્યા છે એટલા માટે, કે કેવળ વ્યક્તિસ્વાતન્ત્ર્યવાદ (i.) ઉપર દલીલ રચીએ તો તેમાં શુદ્ધ બુદ્ધિવ્યાપાર વડે (logically) આ બેમાંથી એકે ભાવના સિદ્ધ થઈ શકે એમ નથી, એ ફિલસુફીના અભ્યાસકેને બાળીતું છે.

૫. અહંભાવ [આ. બા.]

વ. ૨૧, ૨૦૫: ઈંગ્લેંડના ગઈ સદીના ઇતિહાસમાં જ્ઞાનની અને ઇન્સાનિયતની પરિસીમા રૂપે મનાયેલું ‘I’-યાને અહંભાવ ઉપર રચાયેલું જનસમાજનું બંધારણ અત્યારે ભૂલ ભરેલું જ મનાય છે.

Individualistic, વ્યક્તિપ્રધાન, અહંભાવપ્રધાન [મ. ન.]

સુ. ગ. ૪૯૨: (૧) ઋક્ષતા, અમર્યાદિત સ્વાતન્ત્ર્ય, કૃત્રિમ વ્યવહાર, પ્રતારણા, અક્ષમા એટલાં વ્યક્તિપ્રધાન પાશ્ચાત્ય સંસર્ગનાં ફળ છે. (૨) વિચાર વિચારના બેદ માટે છેક પર-

સ્પરનો સમૂલ વિદ્વેષ કરવા પર્યંત પ્રવૃત્તિ થાય છે એવી અક્ષમા જે સર્વત્ર સ્નેહમાત્રનો વિનાશ સાથે છે, તે અહંભાવપ્રધાન પાશ્ચાત્ય સંસર્ગોનો મહિમા છે.

Individuality, ૧. વ્યક્તિત્વ [અજ્ઞાત]

૨. સ્વતસ્ત્વ [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૦૫: ઓત્રચક્ષુરાદિની સાથેના સન્નિકર્ષથી જે વિશેષ પ્રત્યક્ષ અથવા લૌકિક પ્રત્યક્ષ થાય છે તે પરસ્પર થકી સહેજે ભિન્ન પડી શકે એવા સ્વતસ્ત્વવાળાં હોય છે.

૩. વૈશેષ્ય [આ. બા.]

વ. ૫, ૪૭૪: મિ. વાલા કહે છે કે બુદ્ધિનું સ્વાતન્ત્ર્ય એ આ યુગનું મુખ્ય લક્ષણ છે, અને તદનુસાર કેળવણીમાં કૃત્રિમ અને નુકરની પદ્ધતિને રથાને બાળકના સ્વાભાવિક વિકાસ-ક્રમને અનુસરતી અને દરેક વ્યક્તિના વૈશેષ્ય (I.) ને યોગ્યતાથી એવી શિક્ષણપદ્ધતિ પશ્ચિમના દેશોમાં હવે વિસ્તરતી જાય છે.

૪. પૃથક્લક્ષણ [ર. મ.]

હા. મં. ૬૮: હમેશના જીવનવ્યવહારમાં તો આપણે ઉપયોગિતાના દષ્ટિબિન્દુથી વસ્તુઓ પ્રવૃત્તિઓ તરફ તબ્બર કરીએ છીએ; એ વસ્તુઓ અને પ્રવૃત્તિઓ ઓળખાવવામાં અને વાપરવામાં કામ આવે એવા એમના એક જે બાહ્ય અંશ લઈ એટલેથી જ આપણે અટકીએ છીએ, અને, એવા એક જે અંશ લઈ એવી ઘણી વસ્તુઓ અને પ્રવૃત્તિઓને સામાન્ય વર્ગમાં મુકી સામાન્ય નામથી ઓળખીએ છીએ. આવા ઉપયોગપ્રધાન વ્યવહારમાં આપણે એ વસ્તુઓ અને પ્રવૃત્તિઓનાં અન્તઃસ્વરૂપ જોતાં નથી, એ દરેક પ્રવૃત્તિ કેવી વિશેષતાવાળી છે, દરેકનું કેવું પૃથક્લક્ષણ (i.) છે તે આપણે વિચારતા નથી.

૫. વૈશિષ્ટ્ય [દ. બા.]

Induction, ૧. વ્યાપ્તિવિચાર [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૭૯: યોતાના મનના પૃથક્કરણને બદલે વસ્તુસ્થિતિના પૃથક્કરણને સ્થાપિત કરવાથી જ ઐરિસ્ટોટલ વ્યાપ્તિવિચાર, પૃથક્કરણ-પદ્ધતિ, અને સકલ શાસ્ત્રોના પિતા છે.

૨ વ્યાપ્તિ, વ્યાપ્તિવ્યાપાર [મ. ન.]

ચે. શા. (૧) ૩૭૮: આ પ્રસંગોમાં ભૂત અનુભવનો કેટલો સુવિજ્ઞાત અનુકર્ષ હોય છે

inductive

૯૮

Industrialism

એ વાત એ ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે ધણીક શુદ્ધ નિગમન ઉપર આવી શકનારા માણસો પોતે પ્રાપ્ત કરેલાં નિગમનતાં કારણ પછીથી બતાવી શકતા નથી. તેમને વ્યાપ્તિનું જ્ઞાન નથી હોતું એટલું જ નહીં પણ જે ઉપરથી વ્યાપ્તિ ઊપજી શકે તેવી કોઈ હકીકતનું પણ જ્ઞાન નથી હોતું. (૨) (Process of induction) ૩૮૫: કારણતા પરત્વે વ્યાપ્તિવ્યાપાર બહુ ઊતાવળથી કરી લેવાય છે અને એ વાત અન્ય રીતે પણ છતી થાય છે.

૩. વ્યાપ્તિપ્રાપ્તિ [ગો. મા.]

સા. જ. ૬૭: સાંપ્રત પાશ્ચાત્ય ન્યાયની I. વ્યાપ્તિપ્રાપ્તિમાં આથી પણ વિશેષ છે, અને ઉદાહરણોનું શોધન કેમ કરવું અને કેવાં ઉદાહરણોનું કેવું શોધન કરી કયારે વ્યાપ્તિ બાંધવી એ વિષયની ઉત્સર્ગમાળાનું પ્રકરણ આ પાશ્ચાત્ય શાસ્ત્રમાં આપણા શાસ્ત્ર કરતાં અનેકધા વિશેષ વિસ્તારવત્ અને સુઘટિત છે.

૪. વ્યાપ્તિન્યાય [ક. પ્રા.]

જ. સા. ૪૭, ૫: ન્યાયના બે પ્રકાર વ્યાપ્તિ-ન્યાય (ઈન્ડક્શન) અને અનુમાન (ડીડક્શન) છે.

૫. વિગમન [દ. બા.]

૨, (Inductive Logic) વ્યાપ્તિ-

અંત [મ. ન. ન્યા. સા. ૧૫૫]

Theory of induction, વ્યાપ્તિ-

વાદ, વ્યાપ્તિપ્રક્રિયા [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૭૦]

Inductive, ૧. નિબુધિગામી [ચં. ન.]

બુઓ. Deductive.

૨. વિગમનાત્મક [દ. બા.]

Inductive reasoning, વ્યાપ્તિ-

ચક્ર [મ. ન.]

એ. સા. ૩૮૦: વ્યાપ્તિચક્રનો જે વ્યાપાર તે એક એક વાત થકી ઉપર ઉપર જતાં સર્વ-દેશી નિર્દેશો પહોંચવા રૂપી છે.

Inductive science, વ્યાપ્તિ-નિબંધનશાસ્ત્ર [મ. ન.]

ન્યા. સા. ૧૩૬: વ્યાપ્તિનિબંધનશાસ્ત્ર એક એક વ્યક્તિ વ્યક્તિને અવલોકી વ્યાપ્તિ ઉપર આવવાને ચત્ન કરે છે, ત્યારે પરમર્શ-નિબંધનશાસ્ત્ર, પ્રાપ્ત કરેલી વ્યાપ્તિને એક એક વ્યક્તિને, એક એક પ્રસંગ પ્રસંગને, લાગુ કરવા ચત્ન કરે છે.

Indulgence, ૧. મુક્તિપત્રિકા, ક્ષમા-પત્રિકા [ન. લા.]

સા. ન. ગ. (૧) ૩૯૦: ૧૫૧૬ માં ઝયુનિયને એક ધર્મધિકારી (દયુથરની પહેલાં) પોપે કહાડેલી મુક્તિપત્રિકા વેચાતી હતી તેની સામા થયો હતો. (૨) ૨૪૬: સને ૧૫૧૭ માં રૈમને પોપ ધર્મશુરુ લીઓ દશમો એણે પોતાના ધર્મના લોકને પાપથી મુક્ત કરવાને 'ક્ષમા-પત્રિકાઓ' વેચવા માંડી હતી. દયુથર સાંગો થયો.

૨. ક્ષમાપત્ર [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૧૫૩: દશમ લીઓના ક્ષમાપત્રોના વ્યાપારની હકીકત બહાર છે.

૩. પાપમોચની પત્રિકા [આ. બા.]

ધ. વ. ૨૨૦: આ અરસામાં એવું બન્યું કે રૈમમાં સેન્ટ પીટરનું દેવળ બાંધવા માટે પોપે (દસમો લીઓ) લોક પાસેથી નાણાં એકઠાં કરવા પાપમોચનની પત્રિકાઓ (જેને અંગ્રેજમાં 'ઈન્ડલ્જન્સીસ' કહે છે.) કાઢી અને તે વેચવાં એક સાધુને મોકલ્યાં. એ સાધુઓએ પત્રિકાઓ વેચીને નાણાં એકઠાં કરવા માંડ્યાં. આ જોઈ દયુથરને ઘણો ગુસ્સો આવ્યો, અને વિટનબજના દેવળના બારણે પોતે એક પત્રિકા ચોઢી. અને એનાં આ પાપમોચની પત્રિકાઓનું એણે ખૂબ ખંડન કર્યું.

૪. મોક્ષપત્રિકા [મ. હ.]

સ. મ. ૨૧૪: પોપના તરફથી એક પાદરી મોક્ષપત્રિકાઓ વેચવા આવ્યો.

Industrialism, ૧. વૈશ્યવૃત્તિ [તનસુ-

ખરામ મન:સુખરામ ત્રિપાઠી]

સ. ૧૩, ૨૦૪: રાજાકાલસ્ય કારણમ્ એ શ્રી ભીષ્મપ્રેક્ષિત રાહસ્યસૂત્રાનુસાર, તથા પરરાજ-વર્ગને પરધર્મપાલનમાં નિયમકત્વ એ સ્વધર્મ ન હોવાથી, વર્તમાનકાળમાં બ્રાહ્મણાદિ શુદ્રાન્ત ચાતુર્વર્ણ્ય સ્વસ્વના વિહિત ધર્મોની મર્યાદાઓનો અભયે ભંગ કરી પ્રાધાન્યે વૈશ્યવૃત્તિ (i) માં જ અલ્પબુદ્ધ માની રહ્યો છે.

૨. ઉદ્યોગધૂન [નહા. દ.]

બુઓ Capitalism.

૩. વૈશ્યપ્રકોપ,

વિરુપ્રકોપ,

વાણિજ્યવાદ [દ. બા.]

Inelegance

૯૮

Inference

કા. લે. ૧, (૧-૨) ૧૯૦: આવી રીતે ભૂદીને આણેલું રોનું પરાક્રમી પુરુષો પોતાની પાસે જ રાખે તો વર્તમાન યુગના ક્ષત્રપ્રકોપ (Militarism) સાથે વૈશ્યપ્રકોપ (I) ના મેળાપની ભયંકર સ્થિતિ ઉભી થાય. ('ક્ષત્ર-પ્રકોપ' અને 'વિદ્યપ્રકોપ' એ બે નવાં નામોની સાર્થકતા મારે સિદ્ધ કરવી નેહાયે. ચાતુર્વર્ણ્યનું સમતોલન અથવા સામંતર્ય એ તો સમાજની સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. સમાજને માટે આ ચારે વર્ણની જરૂર સ્વીકારાયેલી છે. વ્યક્તિના શરીરમાં જેમ વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રણ ધાતુઓ પ્રમાણસર હોય ત્યારે જ જરીર નીરોગી રહે છે તેમ સમાજશરીરમાં ચાતુર્વર્ણ્ય પ્રમાણસર હોવું નેહાયે. શરીરમાં પિત્તનું પ્રાબલ્ય વધે તો તેને પિત્તપ્રકોપ કહે છે અને તેથી આખું શરીર ખગડી ન્થકે છે. એ જ પ્રમાણે વિદ્યપ્રકોપ અથવા વૈશ્યપ્રકોપ વિંધે. શરીરનો નારા થવાની ઘડી આવ્યે ત્રણે ધાતુનો પ્રકોપ થઈ ન્થકે છે. એને ત્રિદોષ કહે છે. યુરોપમાં આને ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર ત્રણે વર્ણનો સામંત્ર્ય પ્રકોપ ચોખ્ખો દેખાય છે અને ત્યાંના બ્રાહ્મણો આ ત્રણે વર્ણના કિંકર બની ગયા છે.) (૩) ૨૮૦: ત્યાર પછી વાસનાતૃપ્તિને અંગે ધન મેળવવાની જરૂર વધે જ. કારખાનાં વધ્યાં, વેપાર વધ્યાં, અને પ્રકૃતિવાદ (પ્રૅટિસ્ટિઝમ) ની પાછળ વાણિજ્ય-વાદ (ઈન્ટરિસ્ટિઝમ) આવી ગયાં.

Inelegance, અનાગરત્ય [ન. લ.]

ન. પ્ર. ૨, ૨૩૧: અર્થલક્ષી ખંધ અને એકાગ્ર શૈલી, એ બે દુર્લભ સુગુણો આ કાવ્યમાં છે, એમ અમે પાછળ ખતાવ્યું. એમાં સિદ્ધિ કેટલી થઈ છે તે હવે જોવાનું છે. એક અર્થલક્ષી ખંધ જ સિદ્ધિએ પહોંચાડવો ખડુ મુશ્કેલ અને ઘણાને તો અસાધ્ય જ થઈ પડે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. આ શૈલીમાં ત્રણ વાતનો મોટો ભય રહે છે:-કિલ્બતા, કઠોરતા, અને અનાગરત્ય (I.) એટલે શુદ્ધિ, રૂઢિ, પ્રૌઢિ વગેરેનો ભંગ થઈ વાણી ખોચડા જેવી ગામડીયા દેખાય છે.

Inertia, ૧. તમોગુણ [અ. ક.]

યુ. સ્ટે. ૪૩: ભુઓ Commonsense.

૨. નિષ્ક્રિયત્વ, આસ્રસ્ય [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૩૭૪

૩. જડતા [કે. હ. અ. નો.]

Inference, ૧. અનુમિતિ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૧: પરામર્શનો સંભવ જ સાદર્ય ઉપર છે. 'માણસ મરણશીલ છે, કાલિદાસ માણસ છે, માટે કાલિદાસ મરણશીલ છે.' એ અનુમિતિમાં આપણે સાદર્ય-માત્રથી જ વ્યવહાર કરીએ છીએ.

૨. અનુમાન [હી. પ્ર. સ. મી.]

૩. અનુલબ્ધિ [ખ. ક.]

ગુજરાતી, દિવાળીપર્વ, ૧૯૨૬, ૧૪: ભાવના ભળીને એ વારંતવ દુઃખ વારંતવિકતર અને સાંધે કાલ્પનિક બની જઈ માનવદર્દના ઉચ્ચતર ભવ પામે, તેવા લખાણમાં જ કલા છે, કેમકે તેના લખાણમાં જ દુઃખ શ્રેયઃસાધન હતું અથવા દુઃખને પણ આત્માની શાંતિમાં સંસ્કારીને શ્રેયઃસાધન કર્યું, એ ચાતીંદ્રિય અનુલબ્ધિ (i.) શ્રદ્ધારાંકલિત અનુમિતિઓ વડે આપોઆપ પ્રકાશે છે. અને આ ભાવનામયતા અને આ કેન્દ્રીકરણ (focussing) વડે પ્રકટતું ઉદ્ભાસન (illumination) આમ-વર્ગને શક્ય નથી, અધિકારીને જ દર્દીલા રસિકોને જ લક્ષ્ય છે.

Inference from particulars, એકદેશીનિર્દેશનિખંધન અનુમિતિ [મ. ન.]

એ. શા. ૩૭૭: કોઈ બાળક એક અથવા વધારે લાકડાના કટકાને તરતા દેખી, બીજે કોઈ તેવો જ કટકો પણ તરશે એમ માને તો તે આવા પ્રકારનું અનુમાન કરે છે. આને એકદેશીનિર્દેશનિખંધન અનુમિતિ કહે છે, કેમકે એમાં વ્યાપ્તિ ખતાવવામાં આવતી નથી.

Explicit inference, પરાર્થાનુમાન [મ. ન.]

એ. શા. ૩૮૦: સ્વસિદ્ધ અનુમાનને પરાર્થાનુમાનની દૃષ્ટિથી સ્વાર્થાનુમાન કહી શકાય.

Implisit inference, સ્વાર્થાનુમાન [મ. ન.]

ભુઓ Explicit inference.

Inferential knowledge, અનુમિત પ્રમા, સાધિત પ્રમા [કે. હ. અ. નો.]

Inflection-Inflexion

૧૦૦

Insomnia

Inflection-Inflexion, વિભક્તિ-ભંગ [ન. ભો.]

વ. ૧૧, ૩૫૬: હિન્દીમાં વિભક્તિભંગ (inflexion) ને પ્રસંગે ક્યા, કોન એ શબ્દોને (કિ એમ વિકાર થયા પછી) સ આગળ આવે છે (કિસને, કિસકો, ઇત્યાદિ) તે મૂળ કીદશ માંનો અવશેષ છે, એ પણ સૂચક વાત છે.

Inflectional ૧. સંયોગમય [ક. મા.]

જા. સુ. ૨૬, ૮૦: ગ્રીક્ષે ક્રમ inflectional અથવા synthetical એટલે સંયોગમય રૂપનો હોય છે.

૨. પ્રત્યયાત્મિકા [ક. પ્રા.]

ખ. વ્યા: ૧૨: ઘણા ભાષાશાસ્ત્રીઓ પ્રત્યયરહિતા, સમાસાત્મિકા, અને પ્રત્યયાત્મિકા એ ત્રણ, ઉપર દર્શાવેલી ભાષાની સ્થિતિ ભાષાના ક્રમિક વિકાસથી થઈ છે એમ માને છે. પ્રત્યયાત્મિકા સ્થિતિમાં પૂર્વની બે સ્થિતિનાં ત્રિહુત જેવામાં આવે છે. તેમાં એકસ્વરી સ્થિતિમાં જેવામાં આવતા શબ્દસમૂહ તથા સામાસિક સ્થિતિમાં જેવામાં આવતા સમાસ માલમ પડે છે. ઘણા ઉપસર્ગ અને પ્રત્યય આરંભમાં સ્વતંત્ર શબ્દ હતા, તે સામાસિક સ્થિતિમાં શબ્દની સાથે જોડાયા, અને છેવટે પ્રત્યયાત્મિકા સ્થિતિમાં પૂર્વગ અને પ્રત્યયરૂપ થયા. દેવ સરખો-પ્રત્યયરહિતા સ્થિતિ; દેવ-સદશ-સમાસાત્મિકા સ્થિતિ; દિવ્ય-પ્રત્યયાત્મિકા સ્થિતિ (અંગ્રેજીમાં Like God-Monosyllabic (એકસ્વરી, પ્રત્યયરહિતા) God like-Agglutinative સમાસાત્મિકા, સંયોગાત્મિકા), God-ly-Inflectional (પ્રત્યયાત્મિકા).

Informal, ૧. અનૌપચારિક [વિ. ક.]

કો. ૨, ૨, ૨૧૭: કૈમુદી સેવકગણની અનૌપચારિક ('ઇન્ફોર્મલ') સ્થાપના થઈ.

૨. બેધોરણુ [અ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨, આપાઠ, ૧૦૯: ગૂંચવણિયા અને વિવાદગ્રસ્ત વિષયની બધી બાબત પૂરી છૂટથી ચર્ચાને કેંક રસ્તો કહાડી શકાય તે માટે જ મોટી સભાઓ a committee of the whole house નું informal બેધોરણુ

રૂપ સ્વીકારી મનમાની છૂટથી પૂરતા સમય લગી બુદ્ધાબુદ્ધ દષ્ટિબિંદુ સિદ્ધાંત લક્ષ્ય આદિની અપાછપી ચલાવીને તે પાછી ઠરાવો ઘડે છે.

Inherited, ૧. પરંપરિત [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૪૭: અમુક એક જાતના વ્યાપારો જે સમગ્ર જાતિ અનેક કાળથી કરતી આવે છે તેના તે જ પરંપરિત શીલરૂપે વ્યક્તિવ્યક્તિમાં દર્શાવે છે.

૨. સહજ [આ. બા.]

બુઆ Acquired.

Innate, ૧. નૈસર્ગિક [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૪૭: આવો પરંપરિતનો જે અર્થ તે જ અમુક શક્તિ નૈસર્ગિક છે એમ કહેવાથી થઈ શકે છે.

૨. સહજ [પ્રા. વિ.]

૩. વસ્તુગત, સ્વાભાવિક, અંતઃસ્થ [દ. બા.]

Innervation, તંતુવ્યાપાર [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૦૨: પ્રત્યક્ષ એ સાદો ચેતના-વ્યાપાર છે. એટલે તે કરતાં વધારે સાદા શબ્દોથી તેનું લક્ષણ કરવું કઠિન છે. જે તંતુ-વ્યાપાર ઉપર તેનો આધાર છે તેને ઉદ્દેશીને એનું લક્ષણ બતાવી શકાય. ત્યારે પ્રત્યક્ષ તેને કહીએ કે જે ચેતનપરિવર્ત સંવાહક-તંતુના બાહ્ય અંતના સંઘર્ષથી થાય છે તે.

Inquisition, ધર્મવિચારણુસભા [ક. પ્રા.]

કર્તવ્ય, ૨૯૭: રોમમાં ધર્મવિચારણુસભાના ('ઈન્કવિઝિશન'ના) બંદીખાનામાં દાખલ થવાની તેણે રજા માગી.

Insensitive, જડકરણુ [અ. ક.]

લિ. ૧૦૭: આંધળને રૂપનું આકર્ષણ નહીં, બહેરાને માધુર્યનું નહીં, એમ બુદ્ધાબુદ્ધ માણસ એક દિશામાં જડકરણુ (i. બુદ્ધા) તો બીજામાં પડકરણુ, જન્મથી પરિસ્થિતિથી કે કેળવણીથી હોય છે.

Insomnia, નિદ્રાલોપ [નહા. દ.]

ચિ. દ. ૫૩: નિદ્રાલોપ-I.-નો રોગ પણ એ ભાવનાની સજ્જ તરીકે મહારાજને મળી ચૂક્યો છે.

Inspectionism

૧૦૧

Intensity

Inspectionism, (*Psycho-ana.*)

દર્શનવૃત્તિ [મ. ગો.]

Instinct, ૧. સાહજિકવૃત્તિ [ગો. મા.]

સ. ચ. ૨, ૧૬૨: માત્ર આત્મરક્ષણની સાહજિકવૃત્તિ (Instinct of self-preservation) સૂચ્ય ગયા પછી પણ સૂચ્યનાં કિરણ રસણે તેમ હજી રહી હતી અને એ વૃત્તિએ પણ એવું જ શીખવ્યું કે નાગની પાસે સચેતન દેખાવા કરતાં જડ દેખાઈ નય તે રસે તેને જ્યાં દેવો એ જ સાચું છે.

૨. સહજબુદ્ધિ, પ્રેરણાશક્તિ [મ. ન.]

ચે. શા. (૧) ૬૭: આશરે ત્રણ વર્ષ પૂર્ણ થતા સુધી ઈન્દ્રિય અને સહજ બુદ્ધિનો સમય છે. (૨) ૫૭૦: પ્રાણીઓને કેટલીક તૈયાર પ્રેરણાશક્તિઓ જન્મસિદ્ધ હોય છે તેમ માણસને નથી.

૩. પ્રેરણા [અજ્ઞાત]

૪. સહજસ્ફુર્તિ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૪૭: વિરાટ જનતાના હૃદયની લાગણી સાચી હોય છે, જનતાનો સહજ સ્ફુર્તિ (i.) થી ઉડેલો ખ્યાલ હમેશાં સાચો હોય છે, એમ તેઓ માનતા.

૫. અનભિજ્ઞ ધી [બ. ક.]

લિ. ૧૧૪:

તહારો સૌમ્ય પ્રેમલીલાપ્રવાહ
દિકકાળોનાં અંગઅંગે સુહાવે;
એ છે ગતિ રિથિતિ રતી ચિરતી બધે બધી
એ ઉત્તરી અવનતી અનભિજ્ઞભિજ્ઞ ધી.

(અનભિજ્ઞ ધી=પ્રેરણા, instinct. અભિજ્ઞ ધી=બુદ્ધિ, self-conscious reason, which inquires, considers and decides.)

૬. સહજવૃત્તિ [પ્રા. વિ.]

Instinct of self-preservation

૧. આત્મરક્ષણની સાહજિક વૃત્તિ [ગો. મા.]

જુઓ Instinct.

૨. જીવિયા [દ. બા.]

Gregarious instinct, યુથ-

સ્વભાવ, યુથવૃત્તિ [દ. કે. પ્ર. ૨, ૧૨, ૫૦૩-૫]

Instinctive, ૧. પ્રકૃતિસિદ્ધ [દ. બા.]

૨. સ્વયંપ્રેરિત [કે. હ. અ. નો.]

Insular, આત્મસંકેતી [ન. ભો.]

ત્રીજી પરિવર્ત, ક ૨૪: અંગેજ લોક જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં જ્યાં જાય છે સ્થાનિક ભાષાનો સંસ્કાર પોતે લેવાના કરતાં સ્થાનિક લોકો ઉપર પોતાની ભાષાના સંસ્કાર વધારે બેસાડે છે; આ બેટમાં વસનાર લોકના આત્મસંકેતી (I.) સ્વભાવને લીધે કાંઈક અંશે છે.

Integrating, સંઘટક, સંશ્લેષક [આ. બા.]

જુઓ. Disintegrating.

Integration, ૧. એકીકરણ, સંકલ્પ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૮૭: વ્યાપ્તિમાં આપણે ઘણાં દૃષ્ટાંતોમાંથી એક સર્વસામાન્ય નિયમ શોધીએ છીએ, એટલે કે પ્રત્યેક દૃષ્ટાંતનું પૃથક્કરણ અથવા વિકલ્પ કરી નેહએ છીએ કે તેમાંથી સાધારણ અંશ હાય લાગે. આથી ઉલટી રીતે પરામર્શમાં મુખ્ય વ્યાપાર સંકલ્પ અથવા એકીકરણનો છે.

૨. સંવિત્તિ [પ્રા. વિ.]

Integrity, સાકલ્ય, પૂર્ણીકતા [દ. બા.]

Intellect, બુદ્ધિ [અજ્ઞાત મ. ન. ચે. શા. ૪૯૩]

Intellectual ideal, બુદ્ધિલક્ષિણી ભાવના [જા. બા.]

જુઓ Aesthetic.

Intellectualism, બુદ્ધિવાદ [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૩૮: તેઓ માત્ર એટલું જ કહી શક્યા છે કે બુદ્ધિવાદના પાયા ઉપર આ વાદની રચના રચવામાં આવી છે તે ઠીક નથી.

Intellectuality, બુદ્ધિમત્તા [ચ. ન. સ. ૨૩, ૩૭૩]

Intensity, ૧. વૈપુલ્ય, વિપુલતા, [મ. ન.]

ચે. શા. (૧) ૬૧૩: ઇન્દ્રિયાત્મક પોતાના બળ અથવા વૈપુલ્યના પ્રમાણમાં પ્રયત્ન-

Interdependence

૧૦૨

Intuition

પ્રવણતા હોય છે. (૨) પડછ: જે સુખની ભાવના કરવામાં આવી હોય તેની વિપુલતા ઉપર ઈચ્છાના બળનો અર્થાત્ તેના વેગનો મુખ્ય આધાર રહે છે.

૨. તારતમ્ય, પ્રકર્ષ, સ્પષ્ટતા [કે. હ. અ. નોં.]

Seminal Intensity, આરંભક વૈપુલ્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૦૮: પ્રત્યેક પ્રાત્સાહન અમુક અંશની વિપુલતાવાળું હોય તો જ સમજી શકાય તેવું પ્રત્યક્ષ ઊપજ્ઞની શકે છે. આને આરંભક વૈપુલ્ય એવું નામ આપવામાં આવે છે.

Interdependence, પરસ્પરતન્ત્રતા [આ. બા.]

વ. ૨૩, ૩૬૫: કારણ કે independence સ્વતન્ત્રતા વગર પરસ્પરતન્ત્રતા interdependence શી રીતે બને ?

International, ૧. આંતરરાષ્ટ્રીય [અજ્ઞાત]

૨. બહુરાષ્ટ્રીય [કા. છ.]

સ. ૨૭, ૧૩૭: આખી સલાનું સ્વરૂપ બહુ-રાષ્ટ્રીય-i.-યથે નય છે.

Internationalism, ૧. આંતર-રાષ્ટ્રીયત્વ [અજ્ઞાત]

૨. સર્વદેશવાદ [હિં. હિ.]

વ. ૨૦, ૧૨૭: બુદ્ધો Nationalism.

૩. રાષ્ટ્રનિરપેક્ષતા [દ. બા.]

Interpretation, ૧. અર્થગ્રહણ [ન. લ.]

શુ. શા. ૧૧-માર્ચ ૧૮૭૨: સાંકળિયું: બેઠણીના નિયમોનું અર્થગ્રહણ—Interpretation of the new Rules of Spelling.

૨. અર્થશોધન [પ્રા. વિ.]

૩. લિંગપરામર્શ, પરામર્શ, સં-સ્ફેટન [કે. હ. અ. નોં.]

૪. રહસ્યશોધન [ભૂ. ગો.]

Intimate relation, સમવાય [મ. ન. ચે. શા.]

Introduction, ૧. ઉપોદ્ધાત [અજ્ઞાત]

૨. અવતરણ [ન. ભો.]

કુ. મા. ૯૯: અવતરણ=વિષય દ્વાપદ કરવાને અર્થે ઉપોદ્ધાત (I.).

૩. ઉદ્ધાટન [મ. સ.]

ગૌરીશંકર ઉદયશંકર આજ્ઞા એઓના જીવનચરિત્રનું ઉદ્ધાટન.

૪. પ્રવેશક [અ. ક. સા. છ.]

૫. પરિચય, પરિચાપક [દ. બા.]

Introspection, ૧. અન્તર્જ્ઞાન [અ. ક.]

ની. શા. ૧૪: આ સવાલ એવો છે કે તેનું નિરાકરણ માત્ર અન્તર્જ્ઞાનથી જ (ઇન્ટ્રોસ્પેક્શન-થી જ) થઈ શકે.

૨. આન્તર્ દષ્ટિ, આન્તર્ ઈક્ષણ [પ્રા. વિ.]

૩. (self-consciousness) આત્મ-સંવિદ્ [કે. હ. અ. નોં.]

૪. આત્મપરીક્ષણ, અંતરદષ્ટિ, હૃદયપરીક્ષણ, હૃદયશુદ્ધિ [દ. બા.]

Introvert, (Psycho-anc.) અંતર્મુખ [ભૂ. ગો.]

Intuition, ૧. સહજોપલબ્ધિ [મ. ૨.]

શિ. ઈ. પદ: આ સત્યગ્યજનપદ્ધતિનો ઉપયોગ જે સંયોગી સહજોપલબ્ધિ થઈ શકે તેમના સંબંધમાં, એટલે કે ધર્મ, નીતિ અને અન્યાત્મના વિષયોમાં જ તે કરતો; ભૂગોળ, ઇતિહાસ અને ભૂસ્તર જેવા વિષયોમાં એ પદ્ધતિ ક્ષણપ્રદ નીવડી શકે નહીં એ સ્પષ્ટ છે.

૨. આંતરપ્રેરણા [પાન્ય]

બુદ્ધો Authority.

૩. અંત:પ્રજ્ઞા, પ્રત્યગ્દષ્ટિ, અંતર્-દષ્ટિ, ઋતંભરાપ્રજ્ઞા [હો. વ.]

સ. મી. ૧૩૫: હવે બુદ્ધિને દૂષિત માનવામાં આવે, તો વસ્તુના યથાર્થ ગ્રહણને માટે કોઈ પ્રકારની શુદ્ધ અંત:પ્રજ્ઞા વા પ્રત્યગ્દષ્ટિ માનવી જ પડશે અને આ મનમાં પ્રત્યગ્દષ્ટિ-અંતર્દષ્ટિ-જેને આર્યશાસ્ત્રોમાં 'ઋતંભરા પ્રજ્ઞા' કહેવામાં આવે છે, તે એવા પ્રકારનું સાધન છે જ.

૪. અંત:સ્ફૂર્તિ [દ. બા.]

Intuitionism, અન્તર્જ્ઞાનવાદ [અ. ક.]

Invalid

૧૦૩

Isolation

ની. શા. ૬૫: આ ભેદ એવા છે કે અન્ત-જ્ઞાનવાદ (ઇન્ટ્યુઇશનિઝમ) વિધેના લેખકોએ પોતે જ હંમેશાં કાટ્યો નથી.

Intuitionist, અન્તઃપ્રજ્ઞાવાદી
[ઇ. કે.]

૧. ૬, ૨૨૬: તેની સાથે એમ કહેવું જોઈએ કે એક હેતુવાદી (Rationalist) ને, એક સર્વાત્મવાદીને, એક જનહિતવાદીને (Utilitarian) એક અન્તઃપ્રજ્ઞાવાદીને (I.) શોભે તેની નીતિ તેઓ ઉપદેશતા અને પોતે આચરતા.

૨. આધિદૈવતવાદી [ઇ. કે.]

ટિ. ગી. ૧૨૧: આધિભૌતિક માર્ગ સિવાય કર્મકર્મના પરીણામનો એક ખોલે પંથ આધિ-દૈવતવાદીઓનો છે. આ પંથના લોકોનું એવું કહેવું છે કે, મનુષ્ય કર્મ અકર્મનો અથવા કાર્ય અ-કાર્યનો જે વખતે નિર્ણય કરે છે તે વખતે કયા કર્મથી કોને શું સુખ અથવા દુઃખ થશે અને તે પૈકી એકદર સુખનો સરવાળો મોટો થશે કે દુઃખનો, એટલી બધી ભાંજગડમાં, અથવા આત્મ-અનાત્મવિચારમાં પણ તે કદી પરતો નથી; અને પુષ્કળ લોકોને તો આવી ભાંજગડ ઉભી થાય છે એવી સગજાણુ ભાવે જ હોય છે. ધર્માધર્મનો નિર્ણય કરતી વખત મનુષ્યના મનની શી સ્થિતિ થાય છે તેનો જયારે વિચાર કરીએ ત્યારે આપણને એમ જણાઈ આવશે કે, કારણ, દયા, પરાપકાર છત્યાદિ મનુષ્યના મનમાં સ્વાભાવિક રીતે થનારી ઉદાત્ત મનોવૃત્તિઓ જ મનુષ્યને એકદમ અસુક કામ કરવામાં પ્રવૃત્ત કરે છે (આધિદૈવત પક્ષ એટલે Intuitionist school).

૩. સ્ફૂર્તિવાદી [દ. ગા.]

Intuitionist school, અધિદૈવત પક્ષ [ઇ. કે. ટિ. ગી. ૧૨૨]

Invalid, દુષ્ટ [મ. ન.]

એ. શા. ૩૮૯: પરામર્શઆપારમાંથી અદુષ્ટ તેમ દુષ્ટ ઉભયે પ્રકારનાં નિગમન ક્ષી શકે છે.

Invective, નિર્ભક્ષના [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૧, ૧૪૭: તેમાં 'સેઠાયર' (શુદ્ધ કટાક્ષકથન)ના સાહિત્યસંસ્કાર ને પકવતા

કરતાં 'ઇન્વેક્ટીવ' (નિર્ભક્ષનાયુક્ત કટાક્ષ)નું પત્રકારીપણું વધુ છે.

Ipsé dixit, ઉવાચ [મ. ૨.]

સિ. ગ. ૧૨૯: સામાન્ય વર્ણનની પદ્ધતિએ માત્ર એટલું કહી શકાય, કે સુધારાવાળા તે અર્વાચીન હિંદુસ્તાનના એવા માણસો જેઓ કોઈપણ પ્રકારના માત્ર ઉવાચ (ipse dixit) ને સત્ય માનતા કે માની શકતા નથી.

Irony, ૧. વક્રોક્તિ [મ. ૨.]

સિ. ઇ. ૫૮: વક્રોક્તિ (ગ્રીક શબ્દ 'આયર્ની' પહેલાં તો "પ્રશ્નપદ્ધતિ"ના અર્થમાં વપરાતો હતો; પણ સોક્રેટીસના પ્રશ્નોમાં મર્મ, પરિહાસ, અને વક્તા હોવાને લીધે તેનો લાક્ષણિક અર્થ ધીમે ધીમે સર્વત્ર પ્રચલિત થઈ ગયો છે.)

૨. વ્યાજોક્તિ [મહિગુભાષ નારણભાઈ તંત્રી]

ગુજરાતી નવલકથાનું સાહિત્ય, ૫૦: એમાંની (વિકાર એફ વેલકફિલ્ડમાંની) ગભીર અને હિતૈવી વ્યાજોક્તિ (I.) માતુષી દૂષણનું શુદ્ધ અને કરુણાત્મક દર્શન, સર્વ દુઃખના સમયે સૌમ્યતા,એ સર્વે મારી કેળવણીના ઉત્તમ સાધનો નીવડ્યા છે.

Isolation, વિવિક્તતા [આ. ગા.]

૧. ૪, ૩૨૮: જેમ કેટલાક સુધારકો, અજ્ઞાન પ્રત્ન ઉપર ગિરિયુગ ઉપરથી અભિમાન વિવિક્તતા (I.) અને :જેપરવાહની દ્રષ્ટિથી જુએ છે તેમ મિ. રાનેરું ન હવું.

Splendid isolation, ૧. દેહીપ્ય-માન વિચિત્ર દશા [ન. ભા.]

૧. ૧૩, ૧૩: લૉર્ડ કર્ઝને એક પ્રસંગે એક ભાષણમાં પોતાની વાઇસરૉયની પદવીને પરિણામે અનુભવેલી 'S. I.'ની સ્થિતિ-દેહીપ્ય-માન વિચિત્ર દશા-વિષે શોકોદ્ગાર કાટ્યો હતો એમ સ્મરણમાં આવે છે.

૨. પ્રતિષ્ઠિત અસ્પૃશ્યતા [દ. ગા.]

૧. આ સુદૃઢહોષ લાગે છે, ખરી જોડણી કૌંસ બહાર મૂકેલા શબ્દ પ્રમાણે છે.

Jambs

૧૦૪

Jud ging

J

Jambs, (Arch.) પડખાં [ગ. વિ.]
Joinery, (Arch.) જોડકામ [ગ. વિ.]
Jollyboat, વિહારનૌકા વિહારતરણિ
 [ગો. મા.]

સ. ચં. (૧) ૩, ૨૩: નદીના પાણી ઉપર કુમુદસુંદરી ન્હાની અને સુંદર વિહાર-નૌકા (“નદીખોટ”) જેડે પવનની દહેરમાં વગર હલેસે તણાતી લાગતી હતી. (૨) કુસુમ પારેના એક પાતળા ઝાડને ખાંડી તેના વાંસો લટકતા કેશભારથી ઢંકાઈ ગયો, જોતા જોતામાં ઉપર ચઢી, જે શાખાઓના વચાળામાં ઉભી રહી, અને આકાશમાંથી નાભુક વાદળી તુટી પડે તેમ કુંડમાં ફૂટી પડી, પા ધડી પાણીને ચીરી પાણી તળે અદૃશ્ય થઈ પાછી ઉપર આવી, અને પાણીની સપાટી ઉપર હલેસાંથી તરતી રંગેલી નાની વિહારતરણિ (નદીખોટ) જેડે સુંદર હાથના દૂંકા વામ ભરતી ભરતી તરવા લાગી.

Journalism, ૧. પત્રકારિત્વ [અસ્માત]

૨. વૃત્તવિવેચન [દ. બા.]

કા. લે. ૨, ૨૬૭: જેમ કેળવણીમાં અને સાહિત્યમાં તેમ વૃત્તવિવેચન (J.) ને મારે આપણે ત્યાં હજી એક શબ્દ રૂઢ થયો નથી એ આશ્ચર્ય છે. આને સારૂ દૈનિકથી માંડીને માસિક ત્રૈમાસિક અને વાર્ષિક સુધીનાં બધાં છાપાંઓ અને તેમાં આવતી જૂજ ખબરથી માંડીને ગંભીર ચર્ચા સૂધી બધું જેમાં સમાય એવો શબ્દ જોઈએ છે. આપણે ત્યાં ‘લોકવૃત્ત’ એ એવો જૂનો અને વિપુલાર્થવાળો શબ્દ છે. આમાં પ્રજાજીવનનાં બધાં અંગો આવી જાય છે. એ ઉપરથી ‘જર્નાલીઝમ’ને ‘લોકવૃત્ત વિવેચન’ અથવા સંક્ષેપમાં ‘વૃત્તવિવેચન’ કહી શકાય. જ્યાં જ્યાં ‘જર્નાલીઝમ’ શબ્દ વપરાય છે તે દરેક જગ્યાએ આ શબ્દ બંધબેસતો આવે છે.

Yellow journalism, ધમાત-ખાજ પત્રકારિત્વ [વિ. ક.]

કો. ૧, ૪, ૧૬૪: ‘રીપબ્લીકન’ના કામનું સૌથી મહિમાવાત અંગ તો આ છે કે ધમાત-

ખાજ પત્રકારિત્વની (‘યેલો જર્નાલીઝમ’) રીતો તરફ દેખવા તેના માલેકો લલચાયા નથી.

Journalist, વર્તમાનપત્રી [ચં. ન.]

સ. ૨૩, ૩૭૫: તેઓ જે કોઈ સુધરેલા પાશ્ચાત્ય દેશમાં હોત તો વર્તમાનપત્રીનો ધંધો સ્વીકારત.

Judging, નિર્દેશવ્યાપાર [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૩: કોઈ એક સામાન્ય પ્રાપ્ત થવા પછી, આપણે તે સામાન્યને ખીજ કોઈ વ્યક્તિને અથવા વ્યક્તિઓના વર્ગને પણ લગાડીએ. ઉદાહરણ. આપણે ‘ગ્રાનીટ’ એ સામાન્ય જાણી પછી ‘આ પથરો ગ્રાનીટ છે’ એમ પણ કહીએ. આવો જ વ્યાપાર તેને નિર્દેશવ્યાપાર એટલે કે કોઈક નિર્ણય બતાવવાનો વ્યાપાર કહે છે.

Judgment, ૧. ૧. નિર્દેશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૪: જમે તે પ્રકારે ઉદભવે પરંતુ જેમાં જે ભાવનાને ચોંટ કોઈ વચન કહેલું હોય તે નિર્દેશ કહેવાય.

૨. બુદ્ધિવિવેક, તર્કવ્યાપાર [ર. મ.]

હા. મં. (૧) ૮: બુદ્ધિવિવેક (J.) અને બુદ્ધિચાતુર્ય (wii)નો મેદ દર્શાવતાં લોક કહે છે.....(૨) ૧૧૪: વસ્તુઓ, સ્થિતિઓ અને પ્રસંગોમાં રહેલી વિલક્ષણતા બહાર આણી હાસ્ય ઉપજાવવાનો મનોવ્યાપાર તે તર્કવ્યાપાર (J.). નથી.

૩. ઉપન્યાસ [હી. વ.]

સ. મી. ૧૫૩: જે વિષયો સંબંધી આપણે આ નિર્દેશો વા ઉપન્યાસો કરીએ છીએ, તે વિષયો તત્સંબંધી આપણે કરેલા નિર્દેશોના વા ઉપન્યાસોના જ વસ્તુતઃ બનેલા હોય છે.

૪. વિધાન, જ્ઞાન [પ્રા. વિ.]

૫. સંપ્રધારણ [ક. હ. અ. નો.]

૨. ૧. નિર્ણય [ન. દે.]

૫. ૧૦, ૧૧૭: શ્રી શંકરના પ્રૌઢ વિચાર-શીલ અંતઃકરણમાં ધર્મના સંબંધી ફળનિર્ણય (Judgment of Value) કરવા કરતાં તત્ત્વ-

Jurisprudence

૧૦૫

Knight

નિર્ણય (Judgment of Truth) કરવા આગ્રહ રહ્યો હતો.

૨. વિવેકશક્તિ [ચં. ન.]

સ. ૧૯૨૦, જૂન: જેમની વિવેકશક્તિ (J.) માટે મને ઊંચો મત છે તેવા ત્રણ રનેહીઓને ન્યારે રહેં આ લઘુ સંસ્કારલેખ વંચાવ્યો...

Analytic Judgment, વિકલ્પ-નિર્દેશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૭: ઉદ્દેશપદમાં કોઈ નવો ધર્મ ઊમેરનારા અને ઉદ્દેશપદનો સ્વગત ધર્મ એટલે કે તે શબ્દના ભવિષ્યકાલિય પ્રસિદ્ધ થયેલો ધર્મ સ્પષ્ટ કરી બતાવનારા, એવા નિર્દેશો વચ્ચે નૈયાયિકો ભેદ માને છે. પ્રથમ પ્રકારના નિર્દેશોને સંકલ્પનિર્દેશ અથવા વસ્તુનિર્દેશ કહેવામાં આવે છે; બીજા પ્રકારના નિર્દેશોને વિકલ્પનિર્દેશ અથવા શબ્દનિર્દેશ કહેવામાં આવે છે.

Moral Judgment, નીતિનિર્દેશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૧૩: નીતિવૃત્તિ અને નીતિનિર્દેશ-સૌંદર્યશક્તિની પેઠે આમાં પણ અત્ર બુદ્ધિ-વ્યાપાર સાથે ઊર્મિનું તત્ત્વ મિશ્ર થાય છે.

Private judgment, પૃથગ્બુદ્ધિ [ન. દ.]

ઇ. ઇ. ૧૬૭: પ્રેટરિસ્ટ પંથે આ પદ'ધરાની વાત ન માની, તે ખાઈબલમાં હોય તે જ ખરે એમ કહી લઈને જુદો પડ્યો. હવે ખાઈબલમાં શું કહું છે તેનો નિર્ણય કરનારે કોણ ?

રોમ તો કહેવું જ આવે છે કે પીટરની ગાદી. પ્રેટરિસ્ટોનો જવાબ તો આ જ હોઈ શકે કે પૃથગ્બુદ્ધિ (P. J.) એટલે પોતાપોતાની સમજ; અને હાલ એ જ પ્રેટરિસ્ટ પંથનું ખાસ લક્ષણ ગણાય છે. આરીતે પૃથગ્બુદ્ધિનો આધાર સિદ્ધ થયો તો પછી એક માણસનો બીજાને ધર્મની બાબતમાં દબાણ કરવાનો રો હક છે ?

Synthetic judgment, સંકલ્પ-નિર્દેશ [મ. ન.]

જુઓ Analytic judgment.

Jurisprudence, ૧. વ્યવહારશાસ્ત્ર [ઇ. ક.]

સ. ૧૬, ૨૨૦: ઇ. સ. ૧૮૨૧-૨૨ માં લેણે વ્યવહારશાસ્ત્ર (J.) નો અભ્યાસ શરૂ કર્યો.

૨. ધારાશાસ્ત્ર [ર. વા.]

સ. ૨૨, ૮: નિસર્ગત: આ રીતે કાયદો અથવા ધારાશાસ્ત્ર (J.) ના સર્વે પ્રદેશોના અભ્યાસ તરફ લક્ષ આપારો.

૩. શાસનવિજ્ઞાન [મ. છ.]

સ. ૨૬, ૭૬૧: યુરોપીય શાસનવિજ્ઞાન-J.-વેત્તાઓએ દંડનાં કેટલાંક લક્ષ્ય બતાવ્યાં છે.

૪. સ્મૃતિભીમાંસા [દ. બા.]

Jurist, નિર્ણયતરવણ [ઉ. ક.]

વ. ૧૭, ૩૦૨: બેરિસ્ટર વગેરેનો અનન્યા-ધિકાર કાઠી નાખવાનો હેતુ હિન્દી નિર્ણય-તરવણોને (J.) માટે એક સ્થાન બુદ્ધિ મૂકવાનો હોય તો તે આપણે અભિનંદીશું.

K

Kaleidoscope, બહુરંગીઉં [બ. ક.]

સ. ૪, ૫૨: આટલા વખતને અતરે હું હવે સુંબદનો વિચાર કરું છું ત્યારે મારી આંખ આગળ બહુ એક કાચનું બહુરંગીઉં (K) હોય એમ મને લાગે છે.

Knight ૧. વીર [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧, ૩૫૮: એક વીર (K.) બે સુંદર સ્ત્રીઓની વચમાં ઊભો છે.

૨. વીરપુરુષ [ર. મ.]

હા. મં. ૫૮: પણ હવે, રણસંગ્રામોમાં

જવા નીકળેલા હાન કિવશેટ તરફ દૃષ્ટિ કરીએ. તેમણે વાંચેલી બધી અદ્ભુત વાર્તાઓમાં લખેલું કે 'નાઇટ્સ' (વીરપુરુષો) ને રસ્તામાં રાક્ષસો મળે છે.

૩. શૂરવીર [ક. પ્રા.]

કર્તવ્ય, ૨૯૨: આપણે મધ્યકાળના શસ્ત્રધારી શૂરવીરોના (નાઇટ)નાં સમયના કિલ્લાઓમાંના બંદીખાનાં અને બેડિયો વિષે સાંભળીએ છીએ.

૪. બાંકો [સુનિર્દિત ર. ગવર્સી]

પ્ર. ૧. ૯૪: કોઈ એક જ ભત કે રંગ કે

Knowledge

૧૦૬

Landscape

કુખ કે રિવાજને બાંકા પોતાને માટે પસંદ કરતા અને પછી તેને જીંદગીભર એક સિદ્ધાંત તરીકે વળગી રહેતા.

Knight errant, આર્તચલા
[દ. બા.]

Knighthood, બાંકપણુ [યુનિવર્સિટી
ર. ગવર્સી]

મ. ૧, ૯૬: જે તું તારું બાંકપણુ (K.) નહિ ભુલે તો તારે ભયંકર શિક્ષા સહન કરવી પડશે.

Knowledge,

Knowledge By acquaintance, પરિચિત જ્ઞાન, પરિચયાત્મક જ્ઞાન [દી. વ.]

સ. મી. (૧) ૧૮: એકને આપણે પરિચિત જ્ઞાન કહીએ, અને બીજાને શ્રુતજ્ઞાન કહીએ. (૨) ૧૫૩: અહીં માત્ર જ્ઞાનના જે બે પ્રકાર છે—એક ‘પરિચયાત્મક જ્ઞાન’ એટલે ‘સાક્ષાદ અપરોક્ષ જ્ઞાન’ અને બીજું, ‘વર્ણનાત્મક જ્ઞાન’ એટલે શ્રુતજ્ઞાન વા પરોક્ષ જ્ઞાન—તે બેની વચ્ચે રહેલા સ્પષ્ટ ભેદનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાનો આશય છે.

Knowledge by description,

વર્ણનાત્મક-શ્રુત-પરોક્ષ-જ્ઞાન [દી. વ.]

સ. મી. જુઓ Knowledge by acquaintance.

L

Labour, (Econ.)

Division of labour, કાર્યવિભાગ
[વિ. કો. સં. પ.]

Productive labour, ઉત્પાદક મહેનત [વિ. કો. સં. પ.]

Skilled labour, કુશળ મહેનત
[વિ. કો. સં. પ.]

Unproductive labour, અનુ-ત્પાદક મહેનત [વિ. કો. સં. પ.]

Unskilled labour, અનુસરી
[વિ. કો. સં. પ.]

Labour costvalue, શ્રમમૂલક મૂલ્ય [વિ. કો.]

સં. પ.: વસ્તુ પેદા કરવા માટે જરૂરી સામાજિક મહેનત ઉપરથી જે મૂલ્ય નક્કી કરવામાં આવે છે એને ‘શ્રમમૂલકમૂલ્ય’ (L. c. v.) કહી શકાય.

Laissez faire, સ્વૈરપદ્ધતિ [વિ. કો. સં. પ.]

Lampoon, ૧. ભડોલેખ [ર. મ.]

હા. મં. ૭૮: કટાક્ષકથનનો જે પ્રકાર ઈંગ્લેંડમાં ૧. (‘ભડોલેખ’)ને નામે ઓળખાય છે તે જોખમ ભરેલું હાથીમાર છે અને બહુધા અન્યાય છે.

વિરૂંબના [દ. બા.]

Land,

Landlord, ભૂસ્વામી [મ. ર.]

અ. ૬૩: આપણા રાજ્યકર્તા લોકોમાંના બહુ જનોએ તો બ્યાપારી હોઈ અથવા ભૂ-સ્વામી (L.L.) અર્થાત્ કૃષિસ્વામી હોઈને રાજ્ય-સંબંધ રાખેથી જ, સ્વદેશની સેવા કરી મહાજનોનાં પદ મેળવ્યાં છે.

૨. જમીનદાર [દ. બા.]

Landmark, સીમાચિહ્ન [ક. મા.]

સ. ૨૬, ૪૧૬

Land on the margin (Econ)
કનિષ્ઠ ફળદાયી જમીન, કનિષ્ઠ જમીન
[વિ. કો. સં. પ.]

Landlordism, (Econ.)

અનિવાસિત્વ [વિ. કો.]

સં. પ.: જમીનના માલિક પોતાની જમીન હોય તે પ્રદેશમાં ન રહેતાં બીજા પ્રદેશમાં રહે અને જમીનની સાંચ લીધા કરે અને ત્યાં પોતાની આમદાની ખર્ચે તે પદ્ધતિને તેઓ જમીનવાળા પ્રદેશમાં અનિવાસી હોવાથી ‘અનિવાસી જમીનદાર પદ્ધતિ’ અથવા ટુંકામાં ‘અનિવાસિત્વ’ કહી શકાય.

Landscape, ૧. સૃષ્ટિચિત્ર [મ. ર.]

શિ. ઈ. ૪૧૬: તેની દૃષ્ટિ પણ પહેલા ચિત્રકારોની કરતાં વધારે સારી નહીં હોવાથી તેનાં સૃષ્ટિચિત્રોમાં પણ તેટલા જ દોષો આવે.

Liberal

૧૦૭

Liberal

૨. પ્રકૃતિદર્શનાલેખન [ગૂ. વિ.]

વિ. ૧૨૦: પ્રકૃતિદર્શનાલેખન (L.) ઝાડ, નદી, કિનારા વગેરેનું સુંદર ચિત્ર લેખને કાઢવું, ચૂંલવાતનાં પ્રસિદ્ધ ચિત્રો કાઢવાં.

૩. (painting) દૃશ્યચિત્રણ

[પ્રજ્ઞમોહન]

કો. ૨, ૧, ૩: દૃશ્ય (I.) ચિત્રણમાં પાંડિતની પીછી કેટલી સફળ છે એ તો એમનાં ચિત્રો નજરે લેખને જ ખ્યાલ આવી શકે.

૪. દૃશ્યચિત્ર [વિ. ક.]

કો. ૨, ૨: તેમાં એક આકર્ષક ત્રિરંગી દૃશ્ય-ચિત્ર ઉપરાંત નીચેની કૃતિઓ આપવામાં આવશે.

Late, ભૂતપૂર્વ [આ. બા. વ.]

Latent, સુપ્ત [દ. બા.]

Legislation, નયશાસ્ત્ર [મ ન.]

ચે શા. ૧૭ : વિશેષતઃ એટલે જુદા જુદા વિભાગરૂપે જેતાં ચેતનશાસ્ત્ર નીચે જણાવેલાં શાસ્ત્રને ઉપકારક છે : (ક)...(ખ) વૃત્તિ-સૌંદર્યશાસ્ત્ર (ગ) નીતિ એટલે કે શુભાશુભના આધારે વર્તનને નિયમનાર તથા વર્તનનો ઉદ્દેશ બતાવનાર શાસ્ત્ર, તેમજ તેના અંગભૂત નયશાસ્ત્ર અને રાજ્યપદ્ધતિનું શાસ્ત્ર.

Leveller, સમચ્છેદક [ન. લ.]

ઘ. ઈ. ૨૫૧: તે ખાટ (અમીરોની સભાની) પૂરી પાડવાના હેતુથી પાર્લમેન્ટે નવી વ્યવસ્થામાં ડેરબ્યું હર્બ કે 'ળીજ સલા' બોલાવવી પણ જૂના આનંદાનેના અમીરોને લાગ્યું કે કોઈ પણ રાજપદ ધારણ કરનાર હોય, તો જ તેના આમંત્રણથી આપણે જવું એ લાજમ કહેવાય, અને તેથી તેઓમાંના થોડાજ આવ્યા. તેમની જગા પૂરવા કૈામવેલે નવા માણસોને અમીર બનાવી ત્યાં મોકલ્યા. આ વાત એકે પક્ષને પસંદ પડી નહિ. પેલા સમચ્છેદકો (II.) કકળી ઉઠ્યા કે વળી પાછો માણસ માણસમાં આ ભેદ શો ?

Liberal, ૧. સુધારક [ન. લ.]

ઘ. ઇ. ૧૮૨: હાલ એ પક્ષ કૉન્સર્વેટિવ (સંરક્ષક) ને લિબરલ (સુધારક) કહેવાય છે. એકને જીતું જ ગમે છે અને બીજા નવાનવા ફેરફાર ન કરવા મથે છે.

૨. પ્રાગૃતિક [ન. લ.]

ગો. બ્યા. ૨, ૬૨૫: ચારે વસાહતોમાં કેપ કોલોની બહુ પ્રાગૃતિક (L.) છે છતાં ત્યાં પણ જે હિંદીને તેની હાની બહાર જવું હોય તેને એક રત્નચિકી લેવી પડે છે.

૩. ઉદારમતવાદી [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૧૧૭ એમ હોય તો હાલની ભાષામાં રૂર નૅશનાલિસ્ટ કે એડરડીમિસ્ટ કહેવાય. આરિતક મોડરેટ સુધારક ગણાય. તક્ષક એ સામ્રાજ્યવાદી અને શેષવાસુકિ એ ઉદારમતવાદી અથવા નિર્વાર્ણી કે સ્વપરશન્ય કહી શકાય.

૪. પ્રગતિવાદી [હિં. હિ. વ. ૨૨, ૩૫૩]

૫. ઉદારપક્ષી [બ. ક.]

બુઓ Independent.

Liberalism, ૧. સ્વાતંત્ર્યપક્ષ [આ. બા.]

વ. પ ૪૭૫: સર્વ ઉપર ઈંગ્લંડના પ્રૌઠ L. સ્વાતંત્ર્યપક્ષની પૂર્ણ છાપ છે.

૨. ઉદારવાદ [નહા. દ.]

ચિ. દ. ૪૩: તે સમયે ભારતવર્ષમાં હામ-હામે ઉત્સવો થયા, ઉદારવાદ-L-ની હિન્દના રાજ્યઅમલમાં ફતેહ થઈ, અને ભારતીય પ્રજાએ ખ્રિસ્તને અને ખ્રિસ્તના વિશાળહૃદય રાજ્યધુરંધરોને આશીર્વાદ આપ્યા.

૩ ઉદારમતવાદ [દ. બા.]

Liberal education, ૧. ઊંચી કેળવણી [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨, ૬૬: ઊંચી કેળવણી (L. E.) ઉપર અલાવ રાખી "ઉપયોગ, ઉપયોગ" એવો જે કેટલાક હાલ પોષકર ઉઠાવે છે તે બીજું કંઈ નથી પણ ઉપર જે માઠા પરિણામ-વાળી અને દેશને જંગલી કરી નાખનારી વાણીઆઈ બુદ્ધિ કહી તેનું જ બીજે રૂપે બોલવું છે.

૨. સંસ્કારવિદ્યા [ગો. મા.]

સા. જ. ૧૫૯: મનની શક્તિઓ વધારવાને, મનને એકાગ્ર કરવાને, અથવા એવા કોઈ પણ માનસિક આરોગ્ય અથવા વ્યાયામના હેતુને માટેજ જે ગણિતનો કંઈ ઉપયોગ હોય તે

Libido

૧૦૮

Light

તેટલો અને તેથી અધિક ઉપયોગ વ્યાકરણ અને યોગના અભ્યાસથી અપાય છે એવું સંસ્કૃત ભાષા દ્વારા તે તે વિષય જાણનારાઓ અનુભવ દ્વારા કહી શકશે. પણ યુરોપમાં ‘સંસ્કારવિદ્યા’-Liberal education-ને અંગે જે ગણિતથી આટલો ઘાસ થતો ગણાય છે તે ગણિતનો અથવા વ્યાકરણ કે યોગનો પણ અભ્યાસ કરવા વિના એ સર્વ ઘાસ સંસ્કૃતના અન્ય વિષયો દ્વારા પામી શકે છે એનો આ દેશને અનુભવ છે.

૩. સાક્ષરશિક્ષણ [વ. ઑ.]

વ. પ. ૨૧૧: હિંદુસ્તાનની શાળાઓમાં જે શિક્ષણ અપાય છે તે ઘણે ભાગે સાક્ષર (literary-liberal) શિક્ષણ છે, ઔદ્યોગિક કે કલાશિક્ષણ (industrial, technical) નથી.

૪. ઉદાત્તશિક્ષણ [અજ્ઞાત]

વિ. મ. વ. ૨૧, ૨૬૦: એ ચોવીસીમાં સુખાઇના વિશ્વવિદ્યાલયમાંથી સેંકડો પદવીધરા નીકળ્યા, હજારોએ આપણે જેને ઉદાત્ત (I.) કહીએ છીએ એ ભતતું શિક્ષણ મેળવ્યું.

૫. શિષ્ટશિક્ષણ, વિકાસપર કેળવણી [દ. ખા.]

Libido, (Psycho-ana.) તનહા (ફ્રીડ), જીવનપ્રવાહ (યુંગ), જીવ-વિષા [જૂ. ગો.]

Light, ૧. વિલાસી [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૪૦૭: પ્રેમાનંદ earnest મતનો છે, અને સામળ વિલાસી (L.) સ્વભાવનો છે.

૨. લઘુભાર [ર. મ.]

હા. મં. ૧૧૩: વિચારની ગંભીરતાના અને રસની ગાઢતાના પ્રસંગો હોય ત્યાં શ્લેષનો અવકાશ હોતો નથી, પણ લઘુભાર (I.) મનો-વૃત્તિનો પ્રસંગ હોય ત્યાં શ્લેષનો અવકાશ હોઈ શકે છે, તેથી, હાસ્યરસમાં શ્લેષને સ્થાન મળે છે.

૩. અગરમીર [હિં. ગ.]

સાહિત્યપ્રવેશિકા.

Lightness, લઘુતા [ર. મ.]

હા. મં. ૬૦: હાસ્યમય કૃતિનો ખીજે એક પ્રકાર તે parody (“પરિહાસમય અનુકરણ”)

છે. એ પ્રકાર એવો છે કે ગંભીર વિષયના કોઈ લેખમાંનાં વચનો કે શૈલીની નકલ હલકા વિષયના વર્ણનમાં કરવામાં આવે છે, અને, એ રીતે ગંભીરતા તથા લઘુતાને પાસે પાસે મુકીને તે એના વિરોધ વડે હાસ્ય ઉપજાવવામાં આવે છે.

Light essay, ૧. રસભરનિબંધ

[ખ. ક.]

ભા. લે. પ્રવેશક, ૪૨: શુદ્ધ સાહિત્ય એટલે કે કાવ્ય-નાટક-નવલકથા-લઘુવાર્તા-રસભર-નિબંધરૂપ કલ્પનાવિહાર હૃદયવિહાર અને જીવિહારજન્ય અવનવી સુન્દરસૃષ્ટિ.

૨. રસાત્મક નિબંધ [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૨, ૧૬૭

૩. અનિબંધનિબંધ [આ. ખા.]

વસંત, અ. ક. ત્રિવેદીના સાહિત્યવિનોદનું અવલોકન.

૪. નિબંધિકા [અજ્ઞાત]

કૌ. ૧૬૩૦, માર્ચ, ૧૯૪: જીઓ નીચે.

૫. પ્રયોગિકા, વિહારિકા [વિ. ક.]

કૌ. ૧૬૩૦, માર્ચ, ૧૯૪: એક વાર રાખ્દોના અમુક કુશળ સોનીને મેં પત્રદ્વારા પૂછ્યું કે “નિબંધ એટલે તો ખૂબ ગંભીર નિયારોવાળું ને ભારે કે શુદ્ધ શૈલીનું લખાણ. એ અંગ્રેજ લાઇટ ફેમિલિયર કે પર્સનલ એસે માટે ન ચાલે. માટે આ રસિક સાહિત્યપ્રકાર માટે કેંક જીવો પડી આવે એવો સમ્પદ તમારી ટંકશાળમાં પડી શકે, તો પાડી મોકલશો.” જવાબમાં આવ્યો આ ‘નિબંધિકા’. આ ‘એસે’ પ્રકાર માટે ભાષાન્તરી ‘પ્રયોગિકા’ કે પછી ‘વિહારિકા’ પણ ચાલે, સાથી જે ‘એસેઇસ્ટ’ની કૃતિ પરિપૂર્ણ નહીં પણ અવનિરૂપ, પ્રયોગ જેવી હોય છે; અને તે રૂઢિગત લેખક નહીં પણ પહેલો જીવનવિહારી અને પછી લેખક હોય છે.

૬. માર્મિક નિબંધ [અજ્ઞાત]

સા. ૧૮, ૩૩૭: આ નિબંધપ્રકાર યુરોપમાં યે હજી નાનું ખાળક છે. અહીં પણ એનો ઉદ્ભવ લગભગ તાજેતર જ થયો છે એમ કહીએ તો ચાલે. ઘણાને એ નવું ખાળક વહાલું થઈ પડ્યું છે, અને એના ઉપર વહાલમાં ને વહાલમાં સૌ એનાં નવાં નવાં નામ પાડે છે. ફિનિયાના

Lingua franca

૧૦૯

Logic

સ્વાતંત્ર્ય તરફના ઝોકને જાણે અતુરારીને કોઈ એને 'અનિબંધ નિબંધ' કહે છે. કોઈ એની વ્યંજના કટાક્ષ કે ચાતુર્યને અનુલક્ષીને એને 'માર્મિક નિબંધ' કહે છે, કોઈ એની શૈલી તરફ પ્રધાન દૃષ્ટિ રાખી એને 'હળવી શૈલીના નિબંધો' એવું લાંબુ નામ આપે છે, અને કેટલાક નર જાતિના નિબંધને 'નિબંધિકા' એવું નારી જાતિનું નામ આપે છે—જેમ કેટલાક માળાપ છોકરાને છોકરી જેવું નામ દઈ લેવાય છે તેમ.

૧૭. પ્રાસાદિક નિબંધ [જ. ભ. દૂરકાળ]

સા. ૧૮, ૩૩૭: આવા નિબંધનું નામ પાડવાનું કદાચ જરૂરનું લાગે તો એનું નામ 'પ્રાસાદિક નિબંધ' પાડવાનો વિચાર કરું. આ નામ બંધબેસતું લાગવાનાં બે ત્રણ કારણો છે; પહેલું તો એ કે આ પ્રકારના નિબંધ એ પ્રસન્ન માનસનું ફળ હોય છે. લેખક આનંદમાં હોય, લખવાના તાનમાં હોય, એવું અન્યતર રમ્ય આહોવાનોથી ઊભરાતું હોય તે સમયનો પ્રસાદ આવા નિબંધમાં ઊતરે છે. મૉન્ટેન પણ શહેરની દોડધામમાંથી એકાન્ત જીવનના શાન્તિમય આનંદમાં ગયો ત્યારે એના નવતર નિબંધોની એને પ્રેરણા મળી એ આપણે જાણીએ છીએ. સત્ત્વનો પ્રકાશ થયાથી અંતઃકરણમાં આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે અને એવો આનંદ, સાર્વિકતા અને પ્રકાશ માનસના પ્રસાદમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. એ માનસના પ્રસાદને હું આવા નિબંધોનું મુખ્ય ઉપલક્ષણ ગણું છું.

Light literature, ૧. સુગમ સાહિત્ય [અ. ફ.]

૨. મનોરંજનાર્થ સાહિત્ય [કિ. ધ.]
સાબરમતી, ૧૯૮૩, હેમન્ત, ૧૪૦: આપણા બોલવામાં, વિનોદમાં, ગંભીર કે મનોરંજનાર્થ સાહિત્યમાં, કાવ્યમાં, સંગીતમાં, કળામાં જ્યાં જુઓ ત્યાં એ 'આનંદ'ની કાંઈક અસર તો જણાવી જોઈએ જ.

૩. મોહનસાહિત્ય [દ. બા.]

Lingua franca, ૧. સમાનભાષા [ન. ભો.]

ત્રીજી પરિષદ, ક. ૩: એ લેખમાં રોકરર આડર કહે છે તેમ એક ભાષા

સમાનભાષા (I. F.) તરફે થવામાં નીચેમાંનો એક પ્રકાર સંભવનીય છે.

૨. સામાન્યભાષા [હ. દા.]

૫. કેટલાક વિદ્વાનો હિંદી ભાષાને દેશની સામાન્ય ભાષા (L. F.) બનાવવાની હીમાયત કરે છે.

Literature, ૧. સાક્ષરતા [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૧, ૩૮૦: લોર્ડ બેન્ટિન્કના વખતથી ચોખ્ખું ફરમાન નીકળ્યું કે યુરોપની સાક્ષરતા (L.) દેશીઓમાં વધારવી એ સરકારનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ.

૨. સાહિત્ય [અજ્ઞાત]

૩. વાહમય [અજ્ઞાત]

૪. સારસ્વત, અંધરાશિ [દ. બા.]

Linear,

Linear magnitude, રેખાપરિમાણ [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૬૩: રેખાપરિમાણની પરીક્ષા થકુ સારામાં સારી રીતે કરી શકે છે, અને બે રેખાની લંબાઈમાં કેટલો તફાવત છે તે વાત બહુ સૂક્ષ્મતાથી સમજી લે છે.

Linear perception, રેખાદર્શન [મ. ન. ચે. શા.]

Local,

Local character, સ્થાનસ્વરૂપ [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૧૨: સ્થાનને લીધે પ્રત્યક્ષના સ્વરૂપમાં જે કાંઈ ભેદ પડે છે તેને સ્થાનસ્વરૂપ કહેવાય.

Localisation, સ્થાનનિર્ણય [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૧૨: ત્વચાની સાથે બે બિંદુથી સ્પર્શ થતાં જે પ્રત્યક્ષ થાય છે તેને અમુક સ્થાનથી તે થયું એમ આપણે તુરત સમજીએ છીએ. એ સ્થાનનિર્ણય થકી આ સ્થાનસ્વરૂપ કેવળ સિત્ત છે.

Logic, ૧. ૧. તર્કશાસ્ત્ર [મ. ર.]

ચે. દ્રાવ. ૧૭૪: જુઓ Ethics.

૨. ઇન્ફેરેન્સિય [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૩, ૨૩૬: એ જ પ્રમાણે ગણિતમાં કેટલુંક ઓછું થઈ શકે એમ છે, અને પ્રિવિ-

Logical

૧૧૦

Lyric

ચસમાંથી L. (ઈંગ્રેજન્યાય) કાઢી નાખ્યો હોય અથવા ઇચ્છા ઉપર જ રાખ્યો હોય તેો ઠીક.

૩. ન્યાયશાસ્ત્ર [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧: ન્યાય અથવા વિચારક્રમના નિયમો વિષે પણ એનું એ જ સમજવાનું છે. બાહ્ય કે આંતર સંસ્કારોનું ગ્રહણ, વર્ગીકરણ, તોલન, એ આદિ ક્રિયાઓ મનુષ્યના મનમાં, ન્યાયના જે નિયમોને તે અસ્પષ્ટિતરીતે અનુસરે છે તે જણાતા પૂર્વથી જ ચાલતી હતી. ન્યાયશાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ મનુષ્યનું મન પોતાના વ્યવહાર ઉપર વિચાર કરે છે તેમાંથી જ થઈ છે.

૪. પાશ્ચાત્યન્યાય [આ. બા.]

સુ. ગ. પ્રવેશક, ૨૨: પણ લૅલજક (પાશ્ચાત્ય ન્યાય)ના વિષયમાં અને એમના ઔચ્છિક વિષય મારલ ફિલોસોફી (કર્તવ્યમીમાંસા)માં પહેલે નંબરે આવ્યા.

૫. બુદ્ધિવ્યાપારશાસ્ત્ર [બ. ક.]

લે. ભા. પ્રવેશક, ૧૯: એઓ કહે 'તમે તો લૅલજિક (L. બુદ્ધિવ્યાપારશાસ્ત્ર) પૂરું ભણ્યા છો.'

૬. બુદ્ધિવ્યાપારવિદ્યા [બ. ક.]

અ. ૨૧: એઓ કહે, "હમે તો લૅલજિક (J. બુદ્ધિવ્યાપારવિદ્યા) પૂરું ભણ્યા છો."

૭. પ્રમાણશાસ્ત્ર [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. બુદ્ધિ Epistemology.

૨૦. તર્કવ્યવસ્થા [ર. મ.]

હા મં. પગ: હારથપાત્ર લક્ષણોમાં અને અંશોમાં ખાસ જાતની તર્કવ્યવસ્થા (I.) હોય છે.

Logical, ૧. સયુક્તિક [આ. બા.]

આ. ધ. પપ: મનુષ્યમાત્ર સમાન છે એ સિદ્ધાન્તને વધારે સયુક્તિક (I.) કરી જોતાં જણાશે કે એમાંથી ખરું જોતાં અદ્વૈતવાદ જ નીકળી આવે છે.

૨. ન્યાયાનુસારિ [ત. મ.]

વ. ૯, ૨૯૭:...એ પ્રકારે નિર્ણય, અને અધિકસ ખ્યાક, નિયમોની (ઉત્સર્ગોની) સંપ્રાપ્તિ-રૂપ 'મોટું મોરવ' પ્રત્યક્ષ આવવા છતાં તેમાં 'ખરું લાઘવ' છે એમ માનવું એ શું ન્યાયાનુસારિ (I.) છે ?

૩. ન્યાયસંમત [મન. રવ.]

ક. ચ. ગવેષણ, ૨૯: આવા અભિપ્રાયને

પરાસ્ત કરવા માટે ખંડિમે વાપરેલ દલીલો ખરેખર ન્યાયસંમત (I.) છે.

૪. તર્કસિદ્ધ [અ. ક.]

નિ. વિ. ૧૨૯: મારું વર્તન એકદમ તર્કસિદ્ધ છે. quite logical.

૫. તર્કશુદ્ધ [દ. બા.]

Logical mind, ન્યાયનિષ્ણાત-બુદ્ધિ [મ. ન. ચે. શા.]

Logical process, તાર્કિકવ્યાપાર [હી. પ્ર.]

સ. મી. બુદ્ધિ Conceiving.

Logical theory, તાર્કિકપ્રક્રિયા, તાર્કિકવાદ, તર્કવાદ [હી. પ્ર.]

સ. મી. બુદ્ધિ Conceiving.

Lunatic asylum, ઉન્માદારોગ્ય-ભવન [ગો. મા.]

સ. ચં. ૩, ૭૦: ધૂર્તલાલે પોલીસના માણસ ઉપર લખેલી તથા કેદાબા ઉન્માદારોગ્યભવન (ગાંધી માણસની ઔષધશાળા)ના ડાક્ટરપર લખેલી ચીઠીઓ હરિદાસ પાસેથી વાંચી.

Lyric, ૧. ગીતકવિતા [ન. લા.]

બુદ્ધિ Epic.

૨. સંગીતકવિતા [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૩૦૯: ઈ. સ. પૂર્વે ૧૦૯૫ સૂધીમાં પંદર ન્યાયાધીરા થયા તેમાં ગીતીઅન મોટા લખવૈયા, સામસન મોટા જોરાવર મલ્લ અને છેલ્લો સામ્યુઅલ તે મોટા ભાવિવક્તા હોતા. પોતાના પ્રેક્ષકોના રાજ્યમાં ચાલુદીઓને વચમાં વચમાં સાતવાર ફિલિરટૈન લોકની સત્તાને આધીન થઈ રહેવું પડ્યું હતું. એ કાળમાં ગીત-સંગીતકવિતા ધર્મ તથા નીતિ વપચની ને વન તથા ભરવાડ વિષયની ઘણીક રચાઈ હતી.

૩. ગાયનકવિતા [ન. લા.]

ન. ગ્રં. ૩૯૭: જે પૂર્ણ રસ કવિથી ચિત્ત-રાતો નથી તેનો અનુભવ ગવૈયાથી આપણે કરી શકીએ છીએ એમ આપણે ઉપર બતાવ્યું પણ કેવળ રાગનું જોર જગતમાં રચાથી નથી, અને જ્યારે એનું પ્રબળ જગતમાં સંપૂર્ણ હશે ત્યારે પણ એ બીજા રસનું સ્મરણ જ કમ્ભવી શકે છે, તેથી બીજા રસનો જોને અનુભવ જ નહિ થયો હોય તેના ઉપર એની કંઈ ઝાઝી અસર નહિ જ થતી હોય. ત્યારે હવે શું કરવું ? એવે પ્રસંગે

Lyric

૧૧૧

Lyric

રાગ કવિતાની સહાયતા માગે છે, અર્થાત્ ગાયન-કવિતા (Lyrical poetry) ઉત્પન્ન થાય છે, એમાં પ્રાધાન્ય રાગનું જ હોય છે. આપણે પછાડી કહ્યું છે કે જ્યારે ભોક્તાપણું બાન થવા માટે છે ત્યારે તે વિષય અને થતી અસર સંબંધી વિચાર ટુંકા વાક્ય રૂપે મનમાં પ્રગટ થાય છે. એવા વાક્ય તે ગાયનની કવિતા.

૪. સંગીતકાવ્ય [ન. ભો.]

(૧)ક. મા. પ્રસ્તાવના, ૧૦: “મહેટે અર્થે આ બધાં સંગીતકાવ્યો (સંગીતકાવ્ય=L.) છે. ગોઠવણનો ક્રમ,—ધ્યાનાત્મકસંગીત (=Meditative L.), રસાત્મકસંગીત (=Pathetic L.), વર્ણનાત્મક કાવ્ય (=Descriptive poem),—એમ કાંઈક છે. (૨) કૌ. ૧, ૧, ૩૩: હાલમાં થોડા સમય ઉપર ૧. શબ્દ માટે એક નવી સંજ્ઞા રા. ખ. ક. ઠાકોરની ટંકશાળમાં ઘડાઈને બહાર પડી છે. ‘ભિર્મિંગીત’ આ નામ મહુને પ્રથમદર્શને આકર્ષક લાગ્યું; ૧. શબ્દમાં રહેલો અર્થ આ સંજ્ઞામાં સુશ્લેષરૂપે સમાય છે એમ લાગ્યું. પરંતુ વિચાર કરતાં એક બે બિનતા-ઓ અને ક્ષતિઓ પ્રગટ થઈ; ‘ભિર્મિંગીત’ એ નામમાં ‘ગીત’પણું જોણું રહે છે; બધાં ૧. તે ગીત હોય એમ અવરય નિયમ નથી; વસ્તુતઃ ‘ગીત’ (song) અને ૧. એ વચ્ચે ભેદ પણ સંભવ છે. વળી, આપણે ૧. શબ્દનું લક્ષણ હમણાં થોડાંદાર પછી જોઈશું તે પ્રમાણે ભિર્મિ (લાગણી) એ ૧.નું અવ્યક્તિચારી અંગ નથી. આ કારણોથી હું આ નવા શબ્દના આભાસ-સૌંદર્યના મોહમાંથી છૂટીને ‘સંગીતકાવ્ય’ એ શબ્દને જ વળગી રહું છું.

પ. રાગધ્વનિકાવ્ય [ર. મ.]

ક. સા. ૨૧: રા. નરસિંહરાવે પોતાનાં કાવ્યોને ‘સંગીતકાવ્યો’ એ નામ આપ્યું છે. ‘સંગીતકાવ્ય’ એવો એમણે અંગ્રેજી L. નો અર્થ કર્યો છે. Lyro એટલે વીણાપરથી યથાથી Lyric શબ્દ સંગીત પરવે વપરાય છે ખરો, પણ કવિતાના સંબંધમાં જે અર્થમાં એ શબ્દ વિશેષ વપરાય છે, અને પાટએવની ગોલ્ડન ટ્રેઝરીમાં અને રા. નરસિંહરાવની કુસુમમાળામાં એ શબ્દથી જે વિશેષાધાન, જે વિશેષ લક્ષણનું સૂચન થાય છે, તે એકલા ‘સંગીતકાવ્ય’ શબ્દથી ખરોખર નથી થઈ રહેતું.

હૃદયપરની અસરથી પ્રેરાયલી, અત્સાવદર્શક એ અર્થ આ ગ્રંથોના લક્ષણમાં વિશેષ મુશ્કેલી છે. અસલના વખતમાં કવિઓ પોતાના ભાવ સંગીતમાં કહાડતા, અને ગાયનની પેઠે કવિતા હૃદયમાંથી નિકળી આવે છે એનો આભાસ સંગીત શબ્દથી થાય છે તેની અમે ના નથી પાડતા. પણ એ આભાસ ઝાંખો અને તે એ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિએ વિચારવાથી જ થાય છે. ‘સંગીત’ કરતાં આ અર્થ માટે વધારે યોગ્ય શબ્દ ‘રાગ’ છે. સંગીતના અર્થની સાથે આ શબ્દ ‘હૃદયના ભાવ’ એ અર્થનો પણ વાચક છે. Lyricની માફક કાંઈક શ્લેષથી અને કાંઈક સ્વભાવથી, વસ્તુસ્થિતિથી ‘રાગ’ શબ્દમાં ‘હૃદયપર અસર’ આટલું ગર્ભિત છે માટે જ તેના બે અર્થ થાય છે. તેથી Lyric શબ્દનો અર્થ ‘રાગધ્વનિકાવ્ય’ આ શબ્દથી ઘણી સારી રીતે સમજી શકાય; રાગનું કે હૃદયભાવનું જ આવિષ્કરણ ‘રાગધ્વનિ’ નામના કાવ્યમાં આવે એ વાત સ્પષ્ટ થશે. વૈયાકરણો પરથી અલંકારિકાએ ‘ધ્વનિ’ શબ્દ લીધો છે તેમ એ શબ્દ લેવાથી—અવાચ્ય રાગ રૂપી રક્ષેટનો કંઈક અર્થે ‘ધ્વનિ’-આ અર્થ યથા-યોગ્ય જ થશે.....વળી, સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ઉત્તમ કાવ્યને ‘ધ્વનિ’ નામ આપ્યું છે તેની સાથે વિરોધ ન આવતાં Lyric તે પણ ઉત્તમ કાવ્ય કે ધ્વનિકાવ્ય છે એ બતાવવું સહેલું પડશે. આ કારણો માટે ‘સંગીતકાવ્ય’ કરતાં ‘રાગ-ધ્વનિકાવ્ય’ એ વધારે યોગ્ય પદ છે એમ અમારું ધારવું છે.

૬. સંગીતકલ્પકાવ્ય [હિ. ગ.]

સંગીતમંજરી, પ્રસ્તાવના, ૬: “સંગીતકલ્પ કાવ્ય-દિશિક-(Lyrics) અને સંગીત(Songs) વિષે ચર્ચા પગલર કરવાના હેતુથી પ્રારંભમાં તે વિષે પ્રદેશદર્શક લખાણ કર્યું છે.

૭. ભાવપ્રધાનકાવ્ય [નહા. દ.]

ઈ. કુ. પ્રસ્તાવના: નાટકો થે ન્હી ન્હી ભતનાં છે, ને આ નાટકને પણ અનેક દૃષ્ટિ-બિન્દુથી જોઈ શકાય. એક દૃષ્ટિબિન્દુથી નિરખતાં આ ભાવપ્રધાન નાટક-Lyrical Drama છે. ભાવપ્રધાનકાવ્યો-Lyrics ટુંકા જ હોય એવું નથી. મૈથિલ, ગીતગોવિન્દ અને શ્રીમદ્ ભાગવત: એ આપણાં મનોગમ ને વિરાળ ભાવપ્રધાન કાવ્યો છે. ઈંગ્લેન્ડનું લાંબામાં લાંબું ભાવપ્રધાન કાવ્ય કવિ શેલીનું સુવિખ્યાત

Lyric

૧૧૨

Lyrical

નાટક પ્રેમીથિયસ અનબાઉન્ડ—Prometheus Unbound નામનું છે. યુરોપનું સુવિખ્યાત ભાવપ્રધાન નાટક ગોઇથેનું ફાઉસ્ટ Foust છે.

૮. સંગીતમય રાગધ્વનિકાવ્ય [૨. મ.]

છઠ્ઠી પરિપદ, ૧૫: સંગીતમય રાગધ્વનિ—(Lyrical) કાવ્ય માટે શ્લોકબદ્ધ રચના જેટલું જ ગરબીનું સામર્થ્ય છે.

૯. વીણાકાવ્ય [૬. બા.] બુઓ Ballad.

૧૦. ઊર્મિગીત [બ. ક.]

ક. શિ. ૧૭: એ પ્રવાહી તોટક હવે તો નવીન પણ ના ગણાય. મણિસંકર, કલાપિ, વગેરેનાં એ છંદમાં રચાયેલાં ઉત્તમ ઊર્મિગીતો (Lyrics) સારી પેઠે લોકપ્રિય થઈ ચૂક્યાં છે. L. માટે “સ્વાનુભવરસિક” કાવ્ય, “આત્મલક્ષી” કાવ્ય વગેરે શબ્દો રવ. નવલરામ, રા. બ. રમણલાલ, આદિએ યોગ્ય છે. પારિભાષિક શબ્દમાં પદાર્થની મુખ્ય વિશિષ્ટતાનું સ્પષ્ટ કથન, સરલતા, અને લાઘવ ત્રણે હોય તો સારૂ એવી બુદ્ધિથી આ નવા શબ્દ ઘડયા છે.

૧૧. ઊર્મિકાવ્ય, ઊર્મિગીત,

ઊર્મિમુક્તક [બ. ક.]

વિ. ૧૬૦-૧: કવિતા માત્ર સુસ્પષ્ટ કલ્પનોત્થ મધુર સુષુક, તેજોમય વગેરેની સાથે સાથે ઊર્મિવત્ પણ હોવાં જોઈએ, અને આમાંથી જે ઊર્મિપ્રધાન તે કવિતા દિરિક; જે ઊર્મિક, ઊર્મિકાઓ માટેનો સર્વસામાન્ય શબ્દ ઊર્મિકાવ્ય. વળી કૃતિ કૃતિના બીજા ગુણુ જોઈને તેને યોગ્યતા પ્રમાણે ઊર્મિગીત, ઊર્મિગીતિ, ઊર્મિમુક્તક કહી શકાય; જે કે ઊર્મિકાવ્ય શબ્દનો પ્રદેશ આ ત્રણે પેટા શબ્દોના પ્રદેશને એકત્ર લઈએ, તે કરતાં પણ વિશાલ છે.

૧૨. ઊર્મિક, ઊર્મિકા [બ. ક.]

વિ. ૮૨-૩:

ઊર્મિકો ધ્રુવન્ત ઊર ગગનનું હલાવતાં;

ઊર્મિકો તુટન્ત ઊર અવનિનું પલાળતાં.

(ઊર્મિક=ઊર્મિકાવ્ય. કર્ ન પ્રત્યયના અનેકાર્થમાંથી ત્રણ કે તેમાંનો ગમે તે લેતાં ‘ઊર્મિક’ શબ્દનો “ઊર્મિક કૃતિ તે ઊર્મિક” એવો અર્થ બેસે છે. કર્ ના આ ત્રણ અર્થની ફાડ નીચે પ્રમાણે:—

૧) યદ્મર્મતત્ત્વમર્મિક; (૨) યદ્મર્મજનિતં તત્ત્વમર્મિક (૩) યદ્મર્મપ્રધાન—કર્મમય—કર્મરક્તં તત્ત્વમર્મિક. તો પછી કાવ્યશાસ્ત્ર—પરિભાષામાં ઊર્મિકાવ્ય ઊર્મિગીત ઊર્મિગીતિને ડેકાણે આ વધુ ટુકો ઊર્મિક શબ્દ કેમ દાખલ ન કરવો? કાવ્ય, ગીતિ, ગીત, કૃતિ, કે પદ્ય જેવું નામ અધ્યાહાર લઇને અર્થ કરવો પડે, બંને વિશેષણ તેને નામ ગણવું પડે, તે કરતાં કાવ્ય, ગીત, કે ગીતિ જેવા શબ્દના સ્પષ્ટ સંયોગથી જે બંને નામ છે, અને અર્થબોધ માટે વધારે સરલ છે, એવા ઊર્મિકાવ્ય આદિ શબ્દો મળે તો (ગુજરાતી માટે) વધારે સારા લાગે છે; અગર જે કે હુ પણ કોઈ કોઈ ડેકાણે વધારે ટુકો ઊર્મિક શબ્દ વાપરવામાં હોય જોતો નથી, એટલું જ નહીં પણ સામાન્ય વ્યવહારમાં એ શબ્દ વધુ પ્રસરશે તો એને જ મુખ્ય શબ્દ લેખે સ્વીકારી લેવા તૈયાર છું.

Dramatic lyric, પાત્રલક્ષી

ઊર્મિકાવ્ય [બ. ક.]

વિ. ૧૮: અન્યલક્ષી (પાત્રલક્ષી) ઊર્મિકાવ્યો માટે ઈંગ્રેજમાં ડ્રેમેટિક લિરિક નામ રૂઢ થયું છે. આ નામમાં બે હોય છે. ઊર્મિપ્રધાન નાટકો માટે ભાગે ડ્રેમેટિક લિરિકો કહી શકાય એવાં હોય: તો પછી લિરિકના એક પેટા વિભાગને માટે આ નામ ગોટાળો ઉત્પન્ન કરનારું છે. વળી રૂમા એટલે દરેક કાવ્યનું મુખ્ય લક્ષણ કે કોઈ રીતના તખ્તા ઉપર તે યોગ્ય હાવભાવ સાથે ભજવાય, એ અંશ આ પેટા વિભાગમાં નહીં, આ તો લિરિક અને શ્રાવ્ય, માટે ‘પાત્રલક્ષી ઊર્મિકાવ્ય’ નામ જ વધારે સારૂ છે.

Meditative lyric, ધ્યાનાત્મક

સંગીત [ન. ભો.] બુઓ Lyric.

Pathetic lyric, રસાત્મક સંગીત

[ન. ભો.] બુઓ Lyric.

Lyrical, ઊર્મિપ્રધાન [બ. ક.]

કો. ૧, ૩, ૩૬: લિરિકલ (ઊર્મિપ્રધાન) હોય તે જ કવિતા: જેમાં હૃદયતત્ત્વ પ્રધાન વા સર્વોપરિ ના હોય, તેને કવિતા—કવિતા!—કેમ જ કહેવાય!

Lyrical drama, ભાવપ્રધાન

નાટક [નહા. ૬.] બુઓ Lyric.

પૂર્વાર્થ સમાપ્ત

શ્રી જૈન
પુસ્તક

ધી “ સૂર્યપ્રકાશ ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં પટેલ મૂળચંદલાલ ત્રીકમ
ડે. પાનકાર નાક-અમદાવાદ.